

PETE LÁSZLÓ

POLGÁRHÁBORÚ DÉL-OLASZORSZÁGBAN
A BRIGANTAGGIO ÉS A MAGYAR LÉGIÓ

Akadémiai doktori értekezés

Debrecen, 2020

Tartalom

Előszó helyett.....	7
Bevezetés	11
 1. Előzmények.....	 15
1.1. Bandita, felkelő, <i>brigante</i>	15
1.2. <i>Brigantaggio</i> -interpretációk	17
1.3. A banditák.....	22
1.3.1. Banditizmus az Anjou- és az Aragón-korszakban.....	25
1.3.2. Banditizmus a spanyol uralom idején.....	26
1.4. A felkelők	28
1.4.1. Az 1799. évi felkelés	29
1.4.2. Fra Diavolo és Panedigrano.....	30
1.4.3. Ellenállás Calabriában és az elnyomás	32
1.5. A banditizmus visszatérése.....	34
1.6. Az egyesítés és a Kettős Szicíliai Királyság.....	37
1.6.1. A széthullás.....	39
1.6.2. A Kettős Szicíliai Királyság és az európai nagyhatalmak.....	47
1.6.3. Észak találkozik Déllal	52
1.6.4. „Leopárdfoltos” fejlődés és nemzetközi kereskedelem.....	57
1.6.5. Királyságból tartomány	61
 2. A nagy <i>brigantaggio</i>	 63
2.1. Paraszti ellenállás és Bourbon agitáció	63
2.2. A garibaldista déli hadsereg felosztatása és az erőszakszervezet „vákuuma”.....	73
2.3. A vesztesek: a Bourbon-hadsereg katonái.....	76

2.4. Gazdasági válság és reakció. A <i>brigantaggio</i> erősödése.....	80
2.5. Mértéktelen terror	84
2.6. Az 1861. évi parasztfelkelés	88
2.7. Cialdini helytartósága. A „baloldali” politikai fordulat.....	94
2.8. Borjes és az ún. „politikai <i>brigantaggio</i> ” vége.....	101
2.9. A kincstári földek kérdése és a <i>brigantaggio</i>	104
2.10. Népi legitimizmus.....	108
2.11. <i>Briganték</i> és bandák	110
2.12. <i>Brigantesse</i>	114
2.13. Felerősödő <i>brigantaggio</i>	119
2.14. A rendkívüli állapot Délen és a <i>brigantaggio</i>	125
2.15. A hadsereg, az elnyomás főszereplője.....	128
2.16. A <i>brigantaggio</i> kérdése a parlamentben.....	132
2.17. A <i>brigantaggio</i> 1863 nyarának végéig	136
2.18. A legge Pica.....	143
2.19. A nagy <i>brigantaggio</i> veresége.....	146
2.20. A <i>brigantaggio</i> utolsó évei	151
 3. A magyar légio a <i>brigantaggio</i> ellen	161
3.1. A magyar légio	161
3.2. Ariano	166
3.3. Az első összecsapások	169
3.4. A montefalcionei „csata”	172
3.5. A légio felaprózódása: Campania, Puglia, Basilicata.....	186
3.5.1. Amalfi és környéke.....	190
3.5.2. San Gregorio és környéke.....	195
3.5.3. Laviano és környéke	198
3.5.4. Siano és környéke	200
3.5.5. Rionero és környéke	203
3.5.6. Solofra és környéke	204
3.5.7. Ruvo és környéke	206
3.5.8. Potenza.....	208
3.5.9. Ripacandida és Sanfele	208

3.5.10. Vaglio és környéke	220
3.5.11. Venosa és környéke	226
3.6. Összpontosítás	230
3.7. A magyar légión 1862 nyara és 1865 ősze között	232
3.8. A <i>brigantaggio</i> ellen az Abbruzzókban.....	240
3.9. Büszkeség és keserűség	249
3.9.1. Nocera és vidéke.....	249
3.9.2. Dél-italiai szolgálat és égető honvágy	251
3.9.3. Széttagoltság és mostoha körülmények – fegyelmezetlenség	255
3.9.4. A „gyászos hírű” magyar légión.....	262
 Összegzés.....	 269
Források és irodalom (Rövidítések jegyzéke)	279
 Térképmelléklet.....	 299
A <i>brigantaggio</i> val érintett területek	300
A magyar légión tevékenysége által érintett területek.....	301

*A dél-olaszországi földrajzi viszonyok közötti eligazodást az értekezés végéhez csatolt kihajtható, ezért az értekezés olvasásával egyidejűleg tanulmányozható térképek segítik.
(A térképeket – a szerző adatai alapján – dr. Túri Zoltán szerkesztette.)*

Előszó helyett

A brigantik elleni harcz Dél-Olaszthonban (Egy volt magyar légióbeli tiszt naplójából)

(K. I.) Ismered-e kedves olvasóm Dél-Olaszthon kies vidékeit?

Ha nem, úgy képzeld magadnak földszínünkre varázsolva álmaidban látott vidékek legszebbikét, hol a völgyek alján örökké zöld olajfák között hús narancs-erdőkbe sétálhatsz akkor, midőn az ég sötét azurjából önti rád a nap forró sugarait, – hol borostyán berkek közt az Apenninek vad regényes lejtőjén közeledhetel azon örök hóval fedett ormokhoz, melyeken ha tovább haladsz, egyszerre az Adria és a földközi tenger kék tükrét szemléled, míg alattad a felhők villámokat szórnak, mely magasztos látvány mintegy feledtetí veled emberi létedet. – Egy Jupiter-templom méla komoly romjai között találod magad s a körülötted és alattad fészkelő sasoktól szárnyakat kölcsönözve, a képzelődés varázserejével az ezer meg ezer év előtt élő nemzedékeket emlékezetedbe felidézheted, – nemzedékeket, melyek a classicus földön éltek és küzdöttek, szerettek és szenvedtek, – nemzedékek, melyek honukért lelkesedve sasjelvényeiket diadalmasan hordozták az akkor ismert világ minden részeiben, és míg honuk dicsőségében lelték életök legnagyobb örömét, addig, mint az örökké éber gondviselés öntudatlan eszközei, széjjel hinték a polgárosodás magvát a nagy részt még míveletlen emberi faj között.

Mennyi nagy és szép történt a láthatárodba eső szép földön!

Amott messze a távolban napnyugtakor észrevehetsz egy pontot, melynek nagy szürkés tömege fölött sűrű ködfátyol lebeg – az Róma!

Mennyi emlék rejlik ez egy szóban!

Lábad alatt egy vad, szikla és erdő fedezte vidék nyúlik el, hol jelenleg számtalan nyáj békességesen legel várva a telet, hogy ismét leszállhasson Puglia folyvást zöldellő legelőire. Ott valaha a samniták kincsök legbecsesebbikeért – nemzetiségökért – küzdének, és még láthatod azon helyet, hol a büszke hódítók nyakukat e nép erényei előtt meghajtva az iga alatt vonultak el; amarra... de vigyázz, kedves olvasó, lábadnál egy kis rézszínű kigyó csúszik, alig arasnyi, és mégis ha megcsip a kérlelhetetlen halál martalékává lehetsz, – vigyázz, mert amott, azon vad rengeteg völgyben egy rabló-banda ütötte fel tanyáját, és azon pásztor, ki

botjára támaszkodva oly nyugottan nézi a tájékat a magas bércz tetejéről, nem egyéb mint őrszem, ki tudtukra adja, ha veszély vagy zsákmány közeledik.

A brigantik közt láthatsz egy elegánsan öltözött úri embert, az egy elfogott földbirtokos, kinek családja épp most tönkre teszi magát, hogy a kívánt váltságot megfizethesse, mert ha holnapig a pénz nem érkezik a kijelölt helyre, a család mint gyöngéd figyelmeztetést a szegény család apának egyik fülét, holnapután a másikat, azután orrát és végre fejét kaphatja.

Jaj! ha a hatóságokhoz fordulna a család, – jaj! ha a pénzátvétel alkalmával a brigantikban a legkisebb gyanú támadna, – az elfogott apa a legiszonyúbb kínok közt mulnék ki s csonkított teste, eliszonyító példaként, bizonyosan valahol a falu körül találtanék.

De fordítsd el tekinteted az emberiség ezen seprejétől és nézz azon szikla felé, melynek teteje a lenyugvó naptól aranyozva, az alatta folyó zöldös, s örökös hóban eredetét vevő patakban tükrödzik vissza, ott, hol alig hinéd lehetségesnek, hogy csak gyalog ember is mozoghatna, ott látsz öt-hat lovast, – nézd meg őket közelebből – vörös sipka, sötét-kék attila vörös zsinórral, magyar nadrág és csizma... úgy-e bár most már nem csodálkozol, hogy ők lóháton jelentek meg a vad zerge birodalmában? Hiszen ők magyar huszárok!

Hontalan bujdosók, kik, midőn alkotmányokért nem harcolhatnak, küzdenek más népek szabadságáért, az emberiség általános haladásáért, és ha még erre sem nyílik tér, akkor a vendégszerető nemzet polgárai biztonságáért ragadnak fegyvert, és sokszor tízszeres túlszám ellen küzdve vérükkel s arcuk verejtékével fizetik meg a vendégszeretetből nekik nyújtott darab kenyeret.

Míg a huszárok veszedelmes utjokat folytatják, addig, magas álláspontodból kedves olvasóm láthatsz a hegy túlfelén az erdő által fedett meredek lejtőn, izzadva és lihegve egy gyalog csapatot felfelé sietni.

Ime amott, hol a régente elhagyott zárda romjai körül az erdő irtva van, bukkan ki a csapat elővéde – s készen tartott fegyverrel, felhúzott kalapáccsal rohamlépésben két ember a kis síkságon keresztül a romokba siet. Vörös sipkájok, ugyan oly színű zsinórokkal ékesített attilájok és szűk nadrágjok, mi hamar tudtadra adhatják, hogy ők az imént látott huszárok gyalog járó véreik.

Az elővédet maga a csapat követi; egy ősz tiszt hatalmas bottal a jobb, revolverrel pedig a bal kezében körül-belül 10 embert vezet ki a sűrűből; napégett arcuk tanúságot tesz, hogy biz az emberek keveset henyélnek a garnisonokban. A magukkal vitt hengerbe göngyöltött pokróczok mutatják, hogy e bajnokok alig indultak el egy kis napi sétára, és csakugyan kedves olvasóm, ha megkérdeznéd őket, vajjon mikor hagyták el szállásolási helyöket, bizonynyára

hallhatnád, hogy ők már 3 nap óta a felső hegység erdeiben lesben feküdtek, iparkodva így a brigantikát egyszer már összeütközésre kényszeríteni.

Mily hosszú pedig az éj, midőn szótlánul és mozdulatlanul egy bokorban kell feküdni! Mennyire érezhető a nap szerfeletti hősege után az éjjeli hűvösség!

Mily nehéz a fáradságos menetek után az álommal küzdeni, pedig ha elszunnyadnak, ki tudja mire ébrednek? Ott a példa midőn 40 vadász egy fiatal, alig 20 éves tiszttel ily alkalomkor elaludt – másnap 41 tetem volt áldozat-bizonysága, hogy a brigantik mily finom rendőrséggel rendelkeznek az erdő és hegység vadonjaiban.

A magas szempontunkból látott két csapat egy pont felé siet, ez a pont a brigantik tábora. Hiába iparkodtak a huszárok közeledtöket a földtér fedezése által takargatni, ime egy ragadozó madár éles hangja hallatszik, a brigantik őre vizsgálja az ég magas régióját, s nem látva ott semmit, figyelmesen fordítja fejét azon irány felé, honnan a hang jött. Ugyanazon hang most kétszer sebesen ismétlődik, s az őr azonnal sajátos módon füttyöl kutyájának, mire a brigantiknál hirtelen nagy mozgást láthatsz. – A fogoly két őr közé vétetik, az egész banda indulásra készen áll, s egy ember hason csúszva közeledik a sziklák azon oldalához, honnan a madárhang jött – most meglátja a huszárokat, s gyorsan visszahúzódva jelentést teszen a banda főnökének. – Ördögi mosoly vonúl végig annak sovány, szenvedély marcangolta arcán: a szegény huszárok egy szűk gyalogúton kell hogy elhaladjanak, melynek egyik oldalán egy több száz lábnyi mély örvény ásít, a másikon pedig egy majd nem függőlegesen emelkedő, körül-belül 40 láb magas sziklafal emelkedik, melynek ormára a brigantik igen könnyen észrevétlenül eljuthatnak, onnan finom vontcsövű hátultöltő fegyvereikkel halálnak szánandó az ott védtelen menekülni nem tudó huszárokat.

A földtér minden födőzetét felhasználva – hajlott testtel, néha hason csúszva a brigantik a sziklák közt zerge sebességgel közeledtek a huszárok által követendő szűkút sziklafalához; a biztos minden veszély nélkül elérhető préda kilátása kettőzteté e hegyi lakosok már úgylis vaserejü lábainait; biztos szemmel követik a gyermekkoruk óta ismert utakat s hol idegen se előre se hátra többé mozogni nem tudna, ott ők megállapodás nélkül kőről köre, szikláról sziklára másznak, ugornak, ülve csúsznak és a messziről őket szemlélő egy fantasztikus hegyrém csoportnak nézi inkább mint a nehézség törvényének alávetett halandóknak.

Vége elérik előre kiszemelt leshelyöket, s sziklák mögött elbujva hason fekvé várják a halálnak szánt huszárokat. Ime most jelennek meg ezek a hegy kanyarulatánál, – nincs többé menekvésük, s a brigantik már ropogatják a fegyverkalapácsokat, hogy végtére bosszút állhassanak a nyilvános rend e merész hősein, kik már annyi gonosztevőtől szabadították meg az emberi társaságot.

De mint mindig úgy most is a gonosz tettei hajlam maga hinti el büntetése magvát. Vérszomjas bosszuvágy a brigantikkal elfelejtette a máskor oly gondosan üzött biztonsági intézkedéseket, pedig ott vannak az erdő szélén a magyar gyalogok, kik fedezett felállításukból tisztán látják a brigantik sebes mozdulatát, és ime most meg is indulnak és azon erőmegfeszítéssel, melyet csakis a harczvágy képes kifejtetni, ép akkor érnek a brigantik felállítása mögé, midőn ezek a huszárok közé akarnak lőni. Most felemelkedik a brigantikapitány s célba véve a huszárok élén lovagló tisztet, már is a fuoco (tűz) vezény szavat akarja adni, midőn hátulról a magyar gyalogok biztosan irányzott csatártüze megkezdődik.

Elsápadva a rablófőnök kiejti kezéből a fegyvert – még egy perczig egyensúlyát helyre állítani keresi – de késő, – már a túlvilág súlyos keze nehezedik testén – még egy ingadozás s aztán egy bukfenczczel esik le – minden kiálló szikla testét csonkítja, és végtére egy véres hústömeg hull a neki bokrosodó huszárlovak közé.

Csak a nyúl, midőn az agarak előtt a nádas felé fut – a zerge, midőn az üldöző vadász előtt a hó régiói felé iramlík, képes egy hátráló brigant-banda futásának hű képéül szolgálni. Semmi téri akadály őket fel nem tartóztatja, minden veszélynek kiteszik magukat, csakhogy a katonaság fegyvere őket utól ne érhesse, de itt semmi mentség nem volt – csak egy irányban volt még szabad tér futásra, de ott is mihamar azon fennsíkra értek, melyre a huszárok által követett út vezetett; – ki tehát a gyalogok golyója előtt meg is tudott futni, a huszárok kardja elé került, s a sebesült, kit a gyalog szuronya nem talált, azt vérvesztés, éhség, s szomj öli meg, mert e néptelen hegyi rengetegben csakis különös csoda, ha a járni nem tudó sebesültet valami pásztor megtalálja, ki azután persze gondosan ápolja – a katonaság elől dugdossa stb., mert hiszen a brigantik egyfelől sok pénzt hagynak a szegény nép között, másfelől pedig irgalmatlanul halálra kínoznak mindenkit, ki az árulás bár mily gyenge gyanujába esik.¹

¹ *A Honvéd*, I. évfolyam 17. (1867. november 25.), 18. (1867. december 2.) és 20. szám (1867. december 16.)

Bevezetés

„Lelkiismeretem szerint nem tettem rosszat, de ennek ellenére nem vállalkoznék újra a dél-itáliai útra, mivel félek, hogy megköveznének azok a népek, akik bűnrészesnek tartanak abban a gyalázatban, ami sajnos Olaszországot kormányozza.”

Giuseppe Garibaldi, 1868²

Az Appennini-félsziget 1859–1870 között lezajlott katonai-politikai egyesítését – az észak- és közép-itáliai államokkal ellentétben – az egykori Kettős Szicíliai Királyság területén rendkívüli méreteket öltő fegyveres ellenállás kísérte. A nápolyi oldalról bátor kiállásnak tekintett magatartást a győztesek sietős gyorsasággal – a köztörvényes bűnözésre utaló kifejezést használva – *brigantaggió*nak nevezték el és több mint egy évszázadon keresztül meghamisították vagy cenzúrázták, mivel a *Risorgimento* epikus képének megalkotásába nem fért bele az ellenállás semmilyen formája sem. A déli népesség szembeszegülését tehát hosszú időn keresztül olyan kellemetlen zárójelnek tekintették, amit a lehető leghamarabb ki kell törölni Olaszország történelméből.³ A fegyveres ellenállás paraméterei azonban azt sugallják, hogy korántsem mellékes és elhanyagolható jelenségről van szó: egy teljes évtizeden keresztül zajlott, a harc csúcspontján 116.000 katonát mozgósítottak ellene, vagyis az olasz hadsereg létszámának mintegy két ötödét lekötötte, továbbá a hadsereg áldozatainak száma magasabb volt, mint a piemonti hadsereg teljes vesztesége az Ausztria elleni függetlenségi háborúk során, tehát több mint 6000 fő.⁴ Ugyanazon állam polgárai hosszú éveken keresztül

² Giuseppe Garibaldi levele Adelaide Cairolinak. Caprera, 1868. szeptember 7. Közli: GARIBALDI: Lettere 113–116.

³ PAPPALARDO (2014b) 17.; DICKIE (1991) 53–54.

⁴ BARRA (2016) 29–30. Az összehasonlítás valószínűleg (a rendelkezésre álló adatok jelenleg hiányosak) csak akkor állja meg a helyét, ha az áldozatok közé a dél-itáliai szolgálat során betegségben (malária, tífusz) elhunyt katonákat is beleszámítjuk. Úgy tűnik, ez utóbbiak száma messze meghaladta a harc közben elesettek számát. Lásd a 2.15. fejezetet.

fegyveres harcot vívtak egymás ellen: valódi polgárháború zajlott.⁵ Az egyik vezető liberális politikus, a későbbi pénzügyminiszter, a piemonti Quintino Sella, miután közoktatási államtitkárként látogatást tett Nápolyban, egy 1861. augusztusi magánlevelében úgy fogalmazott, hogy a *brigantaggio* “igazi polgárháború, amelynek során az ellenségeink nem pusztán a rablás kedvéért harcolnak, hanem azzal a meggyőződéssel, hogy győzhetnek és gyorsan visszatérhetnek a régi rendszerhez”.⁶

Quintino Sella definíciója a későbbiek során feledésbe merült, a győztesek hallani sem akartak erről a megközelítésről, holott a korabeli diskurzusban mindkét oldal képviselői közül többen is így értékelték a konfliktust a jogi-hivatali eljárásokban és a publicisztikában egyaránt. Különösen 1860–1861-ben, elsősorban Melfi körzetében a *brigantékkal* szemben a bírósági iratokban megfogalmazott vádak között gyakori volt a “polgárháborúra való felbújtás” (*suscitato/fomentato la guerra civile*), amelyhez időnként még a “kormányzati forma megdöntésére irányuló szervezkedés” (“*cospirazione diretta a distruggere/cambiare la forma del governo*”) is társult. Valóban olyan esetekről van szó, amikor támadás érte a kormányzati hivatalokat: egy adott település erőszakos elfoglalása és megszállása, az olasz címer leverése és az olasz zászló lecserélése a Bourbon-lobogóra. Amikor aztán a polgárháború koncepciója megjelent a publicisztikában, elveszítette fenti precíz jelentését és tágabb jelentéstartalmat kapott. A Bourbon-tábor az olasz egyesítést invázióknak tartotta, a *brigantaggiót* pedig az erre adott válasznak, amelynek során a nép tömegesen felsorakozott a Bourbon-dinasztia mögé. Szerintük messze nem bűnözés tehát, hanem nemzeti és politikai jegyekkel bíró polgárháború, amit a piemontiak és Cavour robbantottak ki azzal, hogy Garibaldit Dél-Itáliába küldték: “olaszok harcoltak más olaszok ellen, polgár a polgár ellen, testvéri vér áztatta az olasz földet”.⁷ A polgárháború koncepciója azonban nemcsak a Bourbon-támogatók körében, hanem az ellenséges oldalon, az olasz nemzeti publicisztikában is megtalálható, az okokat azonban, nem meglepő módon, teljesen másban jelölték meg: II. Ferenc a bűnözők között toborzott magának támogatókat, hogy polgárháborút robbantson ki trónja visszaszerzése érdekében. A szembenálló felek a publicisztikában tehát, ha nem is azonos intenzitással, de egyaránt használták a polgárháború megjelölést, a parlamentben viszont már más volt a helyzet. Ellenzéki baloldali képviselők a kormány dél-itáliai politikáját vádolták a “testvérgyilkos háború” kirobbanása miatt, a jobboldali kormánypárti többség azonban kijelentette, hogy a *brigantaggiót* nem lehet összekeverni a polgárháborúval, mivel a

⁵ LUNARDELLI 23.; LUPO (2002) 493–494.

⁶ Quintino Sella levele Francesco De Sanctisnak, 1861. augusztus. Közli: DE SANCTIS (1861–1862) 240. Vö. LUPO (2002) 494. és PETRACCONE 39–42.

⁷ PALAZZO 1–3.

briganték rablók, és ezért a jelenségnek nincs politikai jellege. A polgárháború-koncepció teljesen átpolitizálódott: az egyesítéssel való szembenállást és a déli lakosság Bourbon-dinasztia iránti hűségét jelentette, elfogadása az országon belüli politikai megosztottság elismerését jelentette volna.⁸ Nem csoda tehát, ha a kormányzó politikai elit mindent megtett magának a kifejezésnek is az elhallgatása érdekében, az 1860-as évek végétől pedig a publicisztika szótárából is kikerült, hogy legközelebb csak a 20. század utolsó évtizedei történészi elemzéseiben bukkanjon újra elő.

A „*brigantaggio* elleni háború” tehát az egyesített Olaszország korai történelmének legvitatottabb epizódjai közé tartozik. A korabeli nacionalista történészek szerint a *briganték* a gonosz reakció tudatlan eszközei voltak, egy szinte elkülönülő és elmaradott bűnözői faj, amely mindenképpen kiirtandó. A marxista kutatók arra helyezték a hangsúlyt, hogy ez a feszültség elsősorban szociális eredetű volt és a radikális földreform igényét jelezte. E szerint a teória szerint a *briganték* társadalmi háborút vívtak, a *Risorgimento* pedig tulajdonképpen egy elszalasztott forradalom, vagy „passzív forradalom” volt, ami fentről indult és a reakciós vidéki polgárság hatalmát erősítette. Újabban a revizionista történészek – a valóban jelen lévő legitimista komponensre helyezve a hangsúlyt – a *brigantékban* az „északi gyarmatosítás” és még a Bourbon-rezsimnél is rosszabb, elnyomó militarista állam ellen harcoló „déli nép” „szabadságharcosait” ünnepelték. Ez az interpretáció szinte tükörképe azoknak a túlzásoknak, amelyek a múlt század '60-as éveit a nacionalista történetírást jellemezték. A valóság, természetesen, jóval összetettebb.

⁸ PALAZZO 4–5.

1. Előzmények

1.1. Bandita, felkelő, *brigante*

Az állammal, a központi államhatalommal való – többé-kevésbé tudatos – szembeszegülésnek hosszú évszázadokra visszanyúló hagyományai vannak Dél-Itáliában. A banditizmus kezdetei a középkor évszázadaira nyúlnak vissza, a felkelés (*insorgenza*) a francia megszállás évtizedeit jellemezte, a 19. század pedig a *brigantaggio* időszaka, ezen belül az 1860-at követő évtized a nagy *brigantaggio*, vagy politikai *brigantaggio* elnevezést kapta. A fogalomhasználat nem mindig egyértelmű és következetes (vannak átfedések, valamint a bandita és *brigante* kifejezéseket időnként a korabeli források is szinonimaként használják), de főbb vonalakban a fenti sémát követi.

A bandita kifejezés eredetileg azokra vonatkozott, akiket a hatalom nem akart, vagy nem tudott közvetlenül megbüntetni tetteikért, hanem inkább azt az utat választotta, hogy – a XV–XVI. században kezdődő, nem kizárólag, de elsősorban itáliai gyakorlat szerint – kiszakítsa őket saját társadalmi közegükből: egy rendelettel (*bando*) száműzte (*bandire*) őket. A banditizmus, természetesen, nem a száműzetésből születik, hanem jóval régebbi jelenség, de az elnevezése ebből az időszakból származik. A későközépkorban tág értelemben használták a *bandito* elnevezést: voltak olyan személyek, akiket száműztek (*bandito*), holott nem követtek el bűnt, mások viszont bűnöző életmódot folytattak, mégse sújtotta őket a száműzetés. A XVI. században aztán a kifejezés mind inkább *latro* (útonálló, rabló, zsvány) jelentésben lesz használatos. Még tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a Nápolyi Királyságban a banditizmus ellen hozott intézkedéseket általában *De exulibus* címmel hozták nyilvánosságra, ugyanis azokat, akik elbujdostak a környékbéli hegyekben és erdőkben, majd a kijelölt időpontig nem jelentek meg a hatóságok előtt, törvényen kívülnek nyilvánították, akiket bárki elfoghatott vagy következmények nélkül akár meg is ölhetett. A *bandito* tehát egyaránt jelentette a megrögzött bűnözőt és a törvényen kívülnek nyilvánított bujdosót, idővel pedig azt is, aki bármilyen módon ellenszegült a központi államhatalomnak, hogy megvédje saját életterét, autonómiáját és szabadságát.

A *brigante* kifejezésnek is összetett története van. Eredetileg a gyalogos katonákra vonatkozott, mégpedig elsősorban azokra, akik a kisebb zsoldos kompániákat alkották.⁹

⁹ CICONTE (2011) 23–25.; PAPPALARDO (2014a) 8–9.

Később a törvényen kívülieket jelentette, majd – a francia forradalomtól kezdve – azokat, akik szembeszálltak az új politikai renddel, nem csak Franciaországban, hanem Európa szerte. A *brigante* kifejezés tehát egy jól behatárolható időszakban kapott ideológiai indíttatású jelentést. Azoknak a lenéző megnevezése, akik fegyveres ellenállást tanúsítottak a francia forradalommal szemben: a hatalmuktól megfosztott uralkodók híveit célzatosan azonosították a köztörvényes bűnözőkkel. A neologizmus itáliai használatának megjelenését dokumentálja Giuseppe Boerio Velencében 1829-ben kiadott *Dizionario del dialetto veneziano* című munkája: „Ezzel a szóval nevezték 1809-ben azokat, akik a különböző tartományainkban fellázadtak” a francia hadsereg ellen.¹⁰ Olaszország egyesítése után pedig azoknak a „démonizálására” használták, akik fegyveresen szembeszálltak az egyesítési folyamattal.

Banditizmus és *brigantaggio* két különböző jelenség, egy fontos közös nevező azonban összeköti őket: mindkettő fegyveres lázadás a kialakulóban lévő modern állammal szemben.¹¹ A *brigantaggio* kifejezés alatt a széleskörű fegyveres ellenállást értjük az „új rend” ellen, szemben a banditizmussal, ami olyan kisebb fegyveres csoportok lázadását jelenti, amelyek a módosabb társadalmi osztályok tagjainak gazdagságát támadják a politikai rendszer megváltoztatásának szándéka nélkül.¹² Az egyesítést követő dél-olaszországi *brigantaggio* a kiterjedt banditizmushoz képest új és eltérő jelenség volt tehát, ahogyan az 1799. évi sanfedista mozgalom is. A *brigantaggio* ez utóbbinál mélyebb és szélesebb körű jellemzőkkel bírt: a vallásos elem, jóllehet jelen volt, kisebb jelentőséget kapott, ugyanakkor a dinasztikus motiváció erősebben jelent meg, akkor is, ha a nemzetinek nevezhető okoknál kevésbé fajsúlyosan. Mindenekelőtt egy teljes nemzet reakciója volt csaknem évezredes önállóságának és az üldözött vallásnak a védelmében.¹³

Már nem passzív ellenállás, de még nem népfelkelés, a banditizmus egy összetett jelenség, amelyben a XVI–XVII. század folyamán munkanélküli katonák, adómegtagadók, kiközösítettek, pártharcok vesztesei, elszegényedett nemesek és az államhatalom fenyegető terjeszkedése miatt aggódók voltak a főszereplők. Valódi népfelkelés volt viszont az *Insorgenza* (1792–1814), a forradalom és a Napóleon-rezsim elleni fegyveres ellenállás. Egész közösségek fogtak fegyvert a vallás és az uralkodó védelmében, jogaik megőrzéséért és a fosztogatás elkerüléséért.

Az egyesítés utáni *brigantaggio* is összetett jelenség volt, amelynek a háttérében egyaránt megtaláljuk a dinasztiahoz való hűséget, a betolakodóval szembeni ellenállást, az új

¹⁰ PAPPALARDO (2014b) 18.

¹¹ CICONTE (2011) 23–25.; PAPPALARDO (2014a) 8–9.

¹² SCIROCCO (1994) 413–424.

¹³ PAPPALARDO (2014a) 129–137.

állam legirritálóbb intézkedései – mint a kötelező katonai szolgálat és a magasabb adók – okozta felháborodást, évtizedes szociális feszültségeket és a köztörvényes bűnözést.¹⁴ A kortárs cosenzai Vincenzo Padula, éles szemű megfigyelő, 1864. augusztus 6-án fontos különbségre hívta fel a figyelmet: „Eddig voltak a *briganték*, most a *brigantaggio* van; nagy a különbség a két kifejezés között. *Briganték*, amikor a nép nem segíti őket, amikor a megélhetésért rabolnak, hogy tele hassal halhassanak meg; *brigantaggio*, amikor a *brigante* ügye a nép ügye is egyben, amely segítséget nyújt, üldözés esetén menedéket ad, fedezi a lopást és megosztja vele bevételét.”¹⁵

1.2. *Brigantaggio*-interpretációk

A *brigantaggio* fogalmának definiálása rendkívül nehéz vállalkozás. Nem véletlen hogy az esetek többségében idézőjelbe kerül a kifejezés, jelezve, hogy nem teljesen megfelelő terminus a paraszti mozgalmak pontos leírására. Ez a kriminológiai konnotációjú kifejezés a hatóságok álláspontját tükrözi, és azokra az elemekre (csempészet, lopás, rablás, zsarolás) helyezi a hangsúlyt, amelyeket valóban nehéz lenne a népi ellenállás formáiként interpretálni, ugyanakkor elfedi a társadalmi tiltakozás elemeit, amelyek pedig kétségtelenül erősen jelen voltak. Egyetlen fogalom alatt kísérel meg leírni nagyon változatos eseményeket és jelenségeket, ezzel az általánosítás hibájába esik. Attól, hogy Dél-Itáliában kiterjedt és hosszú évszázadokon átívelő jelenség volt, még nem biztos, hogy egyformán mutatkozott meg mindenütt. Az egyes esetek konkrét vizsgálata tűnik célravezetőnek, mégpedig nem elszigetelt jelenséggként, hanem a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális élet egyéb megnyilvánulásaiival egyetemben érdemes görcső alá venni.¹⁶ Talán nem véletlen, hogy a kérdéskörrel készült legjobb feldolgozások a helytörténet, a mikroanalízis körében születtek.¹⁷ Némi túlzással azt lehetne állítani, hogy a *brigantaggio* különböző helyeken és különböző időszakokban különböző dolgokat jelentett.¹⁸

A *brigantaggio* első történetírói azok a katonatisztek voltak, akik maguk is részt vettek a dél-itáliai harcokban. „Brigantaggio! Szomorú szó országunk történeti évkönyveiben – írta Armando Guarnieri, az olasz hadsereg tisztje az 1868-ban megjelent hadtörténeti munkájában

¹⁴ PAPPALARDO (2014a) 12–13.

¹⁵ Idézi: GAUDIOSO 214.

¹⁶ VILLARI 32–33.

¹⁷ Ezekről részletes értékelés: SCIROCCO (1985) 28–32.

¹⁸ DICKIE (1991) 55.

–; egy olyan seb, aminek eddig helytelenül határoztuk meg az értelmét, és még kevésbé sikerült felvázolni az okait.”¹⁹ A kortársak gyakran a barbárság–civilizáció, gondolkodás–erőszak, rend–bűnözés ellentétpárok mentén értelmezték a jelenséget. Maga az 1863. évi parlamenti vizsgálóbizottsági jelentés is úgy fogalmazott, hogy „a brigantaggio a barbárság és a civilizáció közötti harc”.²⁰ Másutt az olvasható, hogy a *briganték* „úgy gyilkolnak és erőszakoskodnak, mint a vérre és zsákmányra kiéhezett vadállatok; nem Isten hasonlatosságára teremtett emberek”.²¹ Innét már csak néhány lépés, hogy a *brigantaggio* elleni harc idején Calabriában katonarvosként dolgozó Cesare Lombroso neve által fémjelzett iskola kriminológusai fizikai jellemzők által kívánták azonosítani a „bűnöző típust”, mások pedig genetikai hiányosságokat kerestek a *brigantaggio* okainak feltérképezésekor.²² Egy fiatal katonatiszt, a gerillaháború jellegéből adódó bújók taktika megtapasztalásakor, 1861 novemberében azt írta apjának, hogy „a *briganték* olyanok, mint az arab főnix: mindenki azt állítja, hogy létezik, de hogy hol van, azt senki sem tudja; már-már kezdem azt hinni, hogy létezésük csupán az itteni népek képzelőerejének gyümölcse”.²³ Ugyanennek a jellegzetességnek a kapcsán egy másik katonatiszt, Alessandro Bianco di Saint Jorioz 1864-ben a *brigantaggiót* „titkos, misztikus, igen kiterjedt, mély gyökerekkel rendelkező, kitapinthatatlan és láthatatlan, de gyilkos és pusztító” jelenséggé írt le.²⁴ A témáról könyvet is író tiszt – a jelenséget körülengő számtalan bizonytalanság miatt – a *brigantaggio* történetírójának munkáját az amerikai őserdők felfedezőihez hasonlította, mivel különféle értékű és stílusú írások, lapbeszámolók és visszaemlékezések útvesztőjében kell eligazodnia.²⁵ Az olasz hadsereg tisztjei, miközben definiálni akarják az ellenséget, a képzeletükre is támaszkodva a rasszizmus széles repertoárját használják a *briganték* jelzőiként: feketék, bestiálisak, hazugok, ördögiek, perverzek, irracionálisak. A szemükben a brigantaggio a nyomor egyenes következménye, a primitív népi kultúra pokoli öröksége, olyan, mint valami vallási perverzió, a vadállati vak düh megnyilvánulása. A jelenség leírásában igen gyakori az – elsősorban orvosi – metaforák használata: a *brigantaggio* egy fertőzés, örültség, rákos daganat, seb, járvány, csapás vagy éppenséggel mérgező gyom.²⁶ A mótelyt pedig tűzzel-vassal ki kell irtani. Mivel a *briganték* nem engedelmeskednek a hagyományos társadalmi normáknak és a törvényeknek, ez feljogosítja a rendfenntartó erőket,

¹⁹ GUARNIERI 462.

²⁰ PEDÍO (1983) 208.

²¹ BIANCO DI SAINT JORIOZ 36.

²² DE RUGGIERI 231–233.

²³ Idézi: DICKIE (1991) 58.

²⁴ BIANCO DI SAINT JORIOZ 67.

²⁵ BIANCO DI SAINT JORIOZ 43.

²⁶ DICKIE (1991) 57–59. A témáról bővebben: DICKIE (1999) 25–52.

hogy rendkívüli törvényekkel és a halálbüntetés kiterjesztésével harcoljanak ellenük. A rendkívüli intézkedések a törvény erejével legalizálták a hadsereg által már alkalmazott módszereket. A parlamenti vizsgálóbizottsági jelentés is megfogalmazta, hogy a *brigantét* hatékonyan csak a saját módszereivel lehet legyőzni.²⁷

A korszakban domináns liberális történetírás – a parlamenti vizsgálóbizottság jelentésére is támaszkodva – a népi ellenállást a köztörvényes bűnözés megnyilvánulásaként, valamint a Dél évszázados bajait kihasználó reakciós uszítás következményeként mutatta be. Ennél jóval árnyaltabban közelítettek a témához a Dél helyzetével behatóbban foglalkozó politikusok és értelmiségiek. 1899-ben megjelent értekezésében a közgazdász professzor, publicista és politikus Francesco Saverio Nitti a nyomort jelölte meg a *brigantaggio* legfőbb okaként, amelynek hatékonyságát az utak hiánya nagyban elősegítette. Sokszor az urak – félelemből, meggazdagodási vágyból, bosszúból – segítették a banditákat, a kormány pedig felhasználta őket a felkelők ellen. Nitti adatai alapján jelentős mértékben a szexuális erőszak állt a jelenség mögött: 10 *brigantéból* 3–4 a női hozzátartozót ért erőszakkal kapcsolatban, a bosszúállás miatt vált bujdosóvá. „A *brigante* nem más volt, mint lázadó: a lázadók között voltak, ahogy ma is vannak, szenvedők, idealisták és alávalók” – fejezte be eszmefuttatását.²⁸ Az író és politikus Giustino Fortunato szerint a *brigantaggio* egy olyan társadalomban ütötte fel a fejét, ahol a polgárságot és a népet a gyanakvás és a gyűlölet választotta el egymástól, amelyek a Bourbonok távozása után azonnal felerősödtek: 1860 a polgárság politikai forradalma volt, a *brigantaggio* ugyanakkor a nép társadalmi reakciója.²⁹ Itt érdemes felhívni a figyelmet arra a jelenségre, amely végigkísérte a *brigantaggiót*: a helyi polgárság minden korszakban segítette a hadsereget, legyen az a francia, a Bourbon vagy az olasz, aktívan részt vett a *briganték* üldözésében és kivégzésében; a helyi polgárság támogatása nélkül egyik hadsereg sem érhetett volna el jelentős és tartós eredményeket.³⁰ A *brigantaggio* – folytatja gondolatmenetét Fortunato – „nem Bourbon restaurációs kísérlet volt, sem autonóm megmozdulás [...], sokkal inkább spontán mozgalom, amely minden felfordulásnál, minden politikai változásnál lezajlik, mivel alapvetően tisztán primitív és vad természetű, vidéki

²⁷ PEDÍO (1983) 203.

²⁸ NITTI 39–48. Az utak hiányának fontosságára hívta fel a figyelmet a magyar légió egyik, a helyzetet testközelből ismerő tüzérségi tisztje, minden bizonnyal Mátyus Izidor, aki hosszú tanulmányban foglalkozott a jelenséggel. „Mindenekelőtt közlekedési eszközöket kell előállítani – írta –; mert leginkább az ezek hiányából származott elszigeteltség volt oka Nápoly népe eddigi elmaradásának. [...] Egy nagy része a királyságnak, az Abruzzok, Calabria, a Basilicata és Capitanata tartományok, melyek annak felénél többet teszik ki, utakkal majdnem épenséggel nincsenek ellátva. Itt gyakran 4–5–6 mérföldet mehetünk míg városra akadunk. A királyság szárazföldi részében 1848 helység közül 1300-hoz kocsival nem lehet közlekedni.” Olaszország 11.

²⁹ Giustino Fortunato levele Pasquale Villarinak, Nápoly, 1874. november 4. In FORTUNATO: 1865–1911, 9.

³⁰ CICONTE (2018) 8.

népességünk évszázados nyomorának és tudatlanságának eredménye.”³¹ Hasonlóan vélekedett a történész-politikus Pasquale Villari is, aki szerint a *brigantaggio* nem tekinthető egyszerűen a Bourbon-párti legitimisták eszközének, amelyet felhasználva szembeszegültek az új rendszerrel, hanem sokkal inkább úgy kell rá tekinteni, mint az összes déli tartományt felbolygató agrár- és társadalmi kérdés egyik következményére.³² A neves filozófus és történész Benedetto Croce a jelenséget a Bourbon-monarchia összeomlásával létrejött hatalmi úr következményének látta, majd hozzátette, hogy nem lehet olasz Vendée-ről beszélni, mivel a legitimizmus ügyét képviselő kisbirtokosok nem aktivizálták magukat, mint Franciaországban.³³ Szélsőséges felfogás volt Gino Doria történészé, aki a *brigantaggiót* nem tartotta az olasz történelem részének, csupán a rendőrségi hírek között hagyott volna neki helyet.³⁴

A fasizmus bukásáig tartó „hazafias csend” időszakát egy hasonló elhallgatás követte, ami az új, köztársasági Olaszország létrejöttének tudható be.³⁵ A második világháborút követően új lendületet kapott a vonatkozó történetírás, ezúttal azonban más irányzat mentén: Antonio Gramscinak még az 1920-as években a déli kérdésről és a nemzet politikai egyesítéséről megfogalmazott tételei szolgáltatták a kiindulópontot. Gramsci olvasata szerint a jelenség az osztályharc megnyilvánulása, a bandák szintjén megvívott háború pedig a paraszti tömegek fegyveres felkelése a liberális polgárság ellen; mindez táplálja a paraszt mint forradalmár elem mítosztát, akinek az előfutára a déli *brigante* volt.³⁶ Franco Molfese úttörő – és legtöbb elemében máig alapvetésnek számító – munkája ezt a ma már meghaladottnak tekinthető paraszti osztályharcos szemléletet alkalmazta a jelenség megmagyarázására: a parasztság harca a földbirtokos polgárság ellen az egykori kincstári földek igazságos újraosztásáért vagy a régi használati jogok visszaszerzéséért. A városi felkelések és a bandaháborúk ezek szerint „mindenféle reakciós politikai szándékot nélkülöző társadalmi megmozdulások” lettek volna, ha a Bourbon-párt és a pápaság nem használta volna fel a parasztságot az egységpárti liberális mozgalom ellen; ez utóbbi jellemvonás aztán a Bourbon-restauráció reményeinek megfogyatkozásával el is tűnt és kiemelkedett az eredeti társadalmi tartalom.³⁷

³¹ Giustino Fortunato levele Nello Rossellinek, 1927. április 4. In FORTUNATO: 1927–1932, 14–15.

³² VILLARI: Lettere, 65.

³³ CROCE: Romanticismo, 257–278.

³⁴ DORIA 388–409.

³⁵ RICCIO 69–82.

³⁶ *Alcuni temi sulla quistione meridionale* (1926).

³⁷ MOLFESE (1966) 14–21., 145–148., 407–410. Molfese munkájáról és az 1960–1970-es évek *brigantaggió*val kapcsolatos történetírásáról: SCIROCCO (1985) 17–32.

Újabban a revizionista munkák – a valóban jelen lévő legitimista komponensre helyezve a hangsúlyt – a *brigantékban*, ahogy már említettük, az „északi gyarmatosítás” és még a Bourbon-rezsimnél is rosszabb, elnyomó militarista állam ellen harcoló „déli nép” „szabadságharcosait” ünnepelték. Ez a fajta *brigantaggio*-interpretáció általában az „*antirisorgimento*” tágabb kontextusának részeként fogalmazódik meg, amelynek keretében kizárólag az egyesítési folyamat korlátai és ellentmondásai kerülnek a középpontba, sőt egyenesen megkérdőjeleződik az új állam történelmi legitimitása.³⁸ Jóllehet ez a megközelítés legintenzívebben az olasz egyesítés 150. évfordulója kapcsán jelent meg, már a megelőző évtizedekben is napvilágot láttak olyan könyvek, amelyek Délt az egyesítés áldozataként mutatták be, amelyet a fegyveres hódítók gyarmatosítottak és kizsákmányoltak, sőt egyenesen népiértést emlegettek.³⁹ (Érdemes megemlíteni, hogy az olasz Észak–Dél viszonylat kapcsán a gyarmatosítás kérdése a posztkoloniális olvasatban is megjelent.⁴⁰)

Az akadémiai történetírás, részben a revizionista irányzatnak adott válaszként is, az utóbbi évtizedekben igyekszik olyan rekonstrukciókat felmutatni, amelyek a *brigantaggio* új olvasatát adják az ország különböző térségeiben lezajlott gazdasági és társadalmi változások, a hagyományos hierarchiák felbomlása nyomán létrejött erőszakos helyi konfliktusok, valamint két, egymástól gyökeresen eltérő valóság kulturális összeütközésének kontextusában. Mérföldkönek tekinthető az 1984-ben Nápolyban tartott konferencia, amely határozottan rámutatott a *brigantaggio* jelenségének összetettségére, ami tehát nehezen magyarázható meg az osztályharc marxista paradigmájával.⁴¹ Paolo Pezzino szerint „a *brigantaggiót* csakis annak a fegyveres harcnak a gerillaháború formájában való folytatásaként lehet értelmezni, ami a Bourbonok döntő katonai vereségével ért véget” még akkor is, ha nem az a helyzet állt fenn, hogy két, egymással szemben álló kormány harcolt ugyanazon terület feletti joghatóságért.⁴² Ehhez hasonló módon a legfrissebb rekonstrukció, Carmine Pinto 2019 májusában megjelent monográfiája a *brigantaggiót* alapvetően az „olaszok, Bourbonok és *briganték*” között Dél-Itáliáért lezajlott háború kontextusában

³⁸ A témáról bővebben: Antirisorgimento 3–25., 237–259.

³⁹ ZITARA, NICOLA: *L'unità d'Italia. Nascita di una colonia*. Jaca Book, Milano, 1971; ALIANELLO, CARLO: *La conquista del Sud*. Rusconi, Milano, 1972; CIANO, ANTONIO: *I Savoia e il massacro del Sud*, Grandmelò, Gaeta, 1996; IZZO, FULVIO: *I Lager dei Savoia. Storia infame del Risorgimento nei campi di concentramento per meridionali*. Controcorrente Edizioni, Napoli, 1999; CIANO, ANTONIO: *Le stragi e gli eccidi dei Savoia*. Graficart, Formia, 2006; APRILE, PINO: *Terroni. Tutto quello che è stato fatto perché gli Italiani del Sud diventassero meridionali*. Piemme, Milano, 2010. Hasonló hangvételű munkák bővebb listája a 2000–2011 közötti időszakból: CASALENA 241–242.

⁴⁰ SCHNEIDER 1–26.; DAL LAGO (2014) 57–72.

⁴¹ Il brigantaggio postunitario nel Mezzogiorno d'Italia. In *Archivio storico delle province napoletane* CI, 1983 [1985].

⁴² PEZZINO 60–61.

értelmezi, még ha a jelenség társadalmi, politikai és nemzetközi aspektusainak is jelentős figyelmet szentel.⁴³ Ernesto Galli della Loggia „az egyesítés másnapján az olasz állam ellen vívott gerillaháborúról” ír, amelynek éveken keresztül főszereplője a dél-olaszországi lakosság.⁴⁴ Walter Barberis kifejti, hogy „Dél-Itália hozzácsatolása a Savoiák által szőtt egységálóhoz egy vérfürdő volt, az olasz egyesítés legitimációját szolgálni hivatott népszavazások látszólag biztonságot nyújtó takarója alatt a déli társadalom földrengésszerűen forrongott elutasítva az egységesítést”.⁴⁵ Salvatore Lupo arra hívja fel a figyelmet, hogy „nem lehet éles határvonalat felállítani a legitimista akciók és a *brigantaggio* között, vagyis a felkelés fázisa nem különíthető el a gerillaháborútól”, hozzátéve, hogy „nem lehet eltagadni a politikai jelleget attól a népi mozgósítástól, amelynek a motivációi között a (nápolyi) hazafiságot és a dinasztiahűséget találjuk”.⁴⁶ Lupo volt az, aki a *brigantaggio*t elsősorban politikai jelenséggént, polgárháborúként definiálta.⁴⁷

A polgárháborús narratívát erősítik azok a komparatistikai kutatások is, amelyek az amerikai polgárháború és a *brigantaggio*, tágabban pedig az Amerikai Egyesült Államok déli államainak és Dél-Itáliának a közös jellegzetességeit vizsgálják. Az alapvető társadalmi különbségek ellenére több aspektusból folynak ígéretes kutatások: a mindkét területen uralkodó mezőgazdasági jelleg és erős politikai konzervativizmus által meghatározott közegben a társadalmi konfliktus meghatározó eleme a rabszolgák ellenállása uraiknak, illetve a parasztok ellenállása a földbirtokosokkal szemben. Ez az egyébként hosszú ideje tartó konfliktus mindkét államban 1861–1865 között érte el a csúcspontját, amikor egy polgárháború keretében meghatározó társadalmi és gazdasági átalakulás történt.⁴⁸

1.3. A banditák

A marxista angol történész és szociológus, Eric Hobsbawm nagyhatású munkájában egyértelműen elkülöníti a banditizmus egyik formáját a bűnözéstől: „Ami a társadalmi banditákat illeti, az a legfontosabb, hogy ezek vidéki törvényen kívüliek, akiket a helyi földesúr és az államhatalom bűnözőnek tart, de akik ennek ellenére a paraszti társadalom

⁴³ PINTO (2019) IX–X.

⁴⁴ GALLI DELLA LOGGIA 65.

⁴⁵ BARBERIS 71.

⁴⁶ LUPO (2002) 489.

⁴⁷ LUPO (2002) 465–502.; LUPO (2011).

⁴⁸ DAL LAGO (2005) 403–432.; DAL LAGO (2015) 123–164.; DAL LAGO (2016) 169–185.; KOLCHIN (2002) 26–59.; KOLCHIN (2003) 79–84.; BEVILACQUA (2002) 60–72.; BON 211–214.

részei maradnak és az emberek hősöknek, bosszúálló bajnokoknak, az igazság bajnokainak, sőt felszabadítási mozgalmak vezetőinek, tehát olyan személyeknek tartanak, akik méltóak a csodálatra, a segítségre és a támogatásra.”⁴⁹ A társadalmi banditizmus egyetemes jelenség⁵⁰, ami jól meghatározható történelmi helyzetekben, azonos ismérvekkel jelenik meg: „Társadalomtörténeti aspektusból nézve, úgy tűnik, minden olyan társadalomban felbukkan, amely a törzsi és családi szerveződés felbomlása, valamint a modern, kapitalista és ipari társadalom kialakulása közötti szakaszban van, beleértve azt a folyamatot, amikor a családi alapon szerveződő társadalom felbomlása az agrárkapitalista átalakulás felé mozdul el.”⁵¹ Ebből az aspektusból vizsgálva a bandita lovagias rabló, akit jellemvonásai rendkívül népszerűvé tesznek: jószívű, megtorolja a gyengéket ért sérelmeket, szabadságszerető, szorosan kötődik szülőföldjéhez. Hobsbawm kilenc fő tulajdonságát sorolja fel: törvényen kívüli életét nem bünténnyel kezdi, hanem valamilyen igazságtalanság áldozataként, esetleg olyan cselekedet miatt üldözik, amit csak a hatóság tart bűnnek, az emberek nem; helyreállítja az igazságot; a gazdagtól elvesz, hogy a szegénynek adhasson; csak önvédelemből vagy igazságos bosszúból öl; ha túléli az üldözést, tisztelet övezte polgárként tér vissza övéi közé, valójában sohasem szakad el teljesen a közösségtől; övéi csodálják, segítik és támogatják; kizárólag árulás miatt halhat meg, de közösségének egy tagja sem hajlandó együttműködni a hatóságokkal; elvileg láthatatlan és sebezhetetlen; a királynak vagy a császárnak, az igazság forrásainak nem ellensége, csak a helyi uraknak, papoknak, elnyomóknak.⁵²

Hobsbawm érvelése szuggesztív, de leegyszerűsítő, mivel elsősorban néprajzi és irodalmi forrásokon alapul, ami miatt több kritika is érte. Luigi Lacché szerint a társadalmi banditizmus csak látszatra bír állandó tulajdonságokkal, valójában nagyon is változatos és összetett jelenség. Ráadásul a források nem erősítenek meg abban, hogy a banditizmus „társadalmi” jelenség, hacsak néhány esetben nem, de akkor sem egyértelműen.⁵³ 1983-ban maga Hobsbawm egy, a banditizmusról Velencében rendezett nemzetközi konferencia megnyitó beszédében az általa kidolgozott prototípust meghaladottnak ítélte, mivel ideológiai-politikai alapon nyugodott, és azt javasolta, hogy a kérdéssel kapcsolatos kutatást érdemes lenne leszűkíteni Nyugat-Európára ahelyett, hogy egy bizonyos korszakhoz kötnék.

⁴⁹ HOBBSAWM: *Banditák* 18. A szerző egy magyarul megjelent munkájában is érinti a kérdést: HOBBSAWM: *Primitív lázadók* 36–58.

⁵⁰ A fennálló társadalmi rend elleni lázadás sajátos formáját képviselő banditizmus Európa számos területén elterjedt, alkalmanként nemzeti vonásokkal rendelkezett. A mediterrán térségről BRAUDEL II. 773–795., a Balkánról és a Kárpát-medencéről GAŠPARÍKOVÁ–PUTILOV–KÜLLÖS–SZABÓ, a magyar betyárokról KÜLLÖS 9–44.

⁵¹ HOBBSAWM: *Banditák* 19.

⁵² HOBBSAWM: *Banditák* 45. Vö. KÜLLÖS 32–33.

⁵³ LACCHÉ (1988) 85.

Azt is hozzátette, hogy irodalmi helyett levéltári forrásokra kell alapozni a kutatást, mivel az előbbieken a bandita alakja gyakran mitizált formában jelenik meg.⁵⁴ Rosario Villari is arra figyelmeztetett, hogy a banditizmus kutatása során különleges figyelmet kell arra fordítani, nehogy összekeveredjen mítosz és valóság, különbséget kell tenni a „társadalmi” vagy „politikai” bandita és a köztörvényes bűnöző között.⁵⁵

Banditává az válik, aki egyedül vagy fegyveres bandában eltávolodik a közösségtől, amelyhez korábban tartozott és bűnözésből szerzett javakból tartja fenn magát. Ez olyan köztörvényes bűnözés, amely időnként a helyi leszámolásokhoz is kapcsolódott, a társadalmi tiltakozáshoz azonban semmi köze sem volt. Összetett jelenség is lehet, amely összegyűjt olyan embereket, akiket ellenségeik elűztek, továbbá munka nélkül maradt katonákat, tolvajokat és gyilkosokat, akik aztán összefogtak egymással és felfegyverezték magukat. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a helyi közösség ellenállási formája a növekvő központi politikai kontrollal szemben. A banditizmus ott terjed el jobban, ahol a hatalmi rendszer kevésbé strukturált, illetve a hagyományos ellenőrzési mechanizmusokat nem váltották fel hatékonyabb központi struktúrák, így az a tapasztalat, hogy a banditák tettei büntetlenül maradnak. A jelenség különösen akuttá válhat élelmezési válság vagy háborús helyzet, esetleg politikai-intézményi átalakulás alkalmával, amikor az ellenőrző apparátusok meggyengülnek. Különbséget lehet tenni tehát az állandó jellegű, illetve a válságokhoz és nagy átalakulásokhoz kötődő időszakos banditizmus között. A banditizmus elsősorban a modern kor kezdetének (XVI. század vége, XVII. század eleje) társadalmi-gazdasági struktúráihoz köthető: még bizonytalan politikai és állami berendezkedést feltételez, ami éppen csak elindult a konszolidálódás útján, továbbá az igazságszolgáltatás még törekeny, alkalmatlan arra, hogy felvegye a harcot a jelenséggel szemben. Ez a helyzet megmagyarázza a kormányzatok bizonytalanságát is, amelyek egyrészt kompromisszumokkal és jutalmakkal, másrészt a katonai elnyomással próbálkoznak.⁵⁶ A tanácstalan helyi hatóságok valóban sokféle módszerrel kísérleteztek a banditizmus felszámolására. Keményen, alkalmanként barbár módon (kínzás, csonkítás, nyilvános akasztás, felnégyelés) és akár a törvényesség felfüggesztésével léptek fel a banditák ellen elrettentés céljából, máskor – saját tehetetlenségükről tanúbizonyságot téve – szabadságot és büntetlenséget ígértek a banditának, aki beszolgáltatja egy másik bandita fejét (az erőszakmonopóliumnak ez az állami jóváhagyással történt privatizációja aztán számtalan visszaélésre és leszámolásra nyújtott

⁵⁴ HOBSBAWM: Bevezetés 13–18.

⁵⁵ VILLARI 32.

⁵⁶ PAPPALARDO (2014a) 27–29.

lehetőséget), megint máskor a banditát élelemmel és ruházattal ellátó családtagokat szorongatták és zsarolták: katonaság szállta meg a házukat a család költségére, vagy börtönbe zárták őket (nőket és gyerekeket is), amíg a bandita fel nem adta magát.⁵⁷

A kiváltó ok szempontjából alapvetően három típust különböztethetünk meg a banditizmus történetében. A XVI. század végéig elsősorban a társadalmi és gazdaság válság, leggyakrabban a nyomor és az éhezés állt a jelenség mögött, a XVII. század első felében olyan bandák alakultak, amelyek a helyi urak szolgálatában családok közötti leszámolások és a feudális reakció eszközeivé váltak, a XVIII. század végén pedig, amikor a francia csapatok bevonulása felforgatta a politikai egyensúlyt, az új hatalmi formák az erőszak újabb hullámainak nyitottak teret Északon és Délen egyaránt.

1.3.1. Banditizmus az Anjou- és az Aragón-korszakban

A Szicíliai Királyságban, amelyhez egész Dél-Itália hozzátartozott, már az 1140-ben a campaniai Arianóban – II. Roger normann király (1095–1154) kezdeményezésére – összeülő gyűlés hozott olyan törvényeket, amelyekben a banditák által elkövetett bűnöket külön tárgyalták. Ezeket a törvényeket az 1231-ben II. Frigyes császár (1194–1250) által Melfibe összehívott gyűlés a *Liber Constitutionum* keretében megerősítette. 1266-tól, amikor I. Anjou Károly véglegesen legyőzte a normann-sváb dinasztia utolsó képviselőt, állnak rendelkezésre olyan adatok, amelyek alapján rögzíteni lehet a tényt: a banditizmus nagymértékben elterjedt a királyság területén. I. Károly uralkodásának idején sorra hoztak intézkedéseket ellenük, de nem sok sikerrel. Ennek egyik oka az volt, hogy a nemesség bizonyos elemei támogatták a banditákat: az első dokumentált eset 1276 májusáig vezethető vissza és Ruggiero celanói grófhhoz kötődik.

II. Károly uralkodása idején (1285–1309), az Aragónok ellen vívott hosszú háború (szicíliai vecsernye, 1282–1302) következtében is, a közrend gyengült, amivel párhuzamosan viszont megerősödött a banditizmus. 1290-ben hoztak először rendeletet, amely előírta az utak és átjárók őrzését. A XIV. század első évtizedeiben, Róbert király uralkodása idején nem csak a banditák száma nőtt, hanem „minőségi” ugrás következett be a bandák szervezettségében is: képessé váltak olyan nagyobb városok megtámadására, mint Salerno, Avellino, Eboli vagy Aversa, sőt magát Nápolyt is fenyegették. 1341-ben Róbert király küldöttje, Giovanni Barrili

⁵⁷ CICONTE (2018) 15–42.

nem tudott részt venni Francesco Petrarca költővé koronázásán, mivel Nápolyból Rómába tartva a banditák megállították. Néhány banda még arra is képes volt, hogy tengeri úton támadja a campaniai és calabriai tengerparti településeket. A banditizmusban nem csak a parasztok és a pásztorok voltak érintettek, számos banda ugyanis nemesi befolyás, vagy egyenesen vezetés alatt állt. Ennek lehetnek politikai okai (ellenállás az új dinasztiával szemben), a vagyonelkobzások miatti szociális okok, de egyszerűen családok közötti harcok is állhattak a háttérben. A nemesség ilyen jellegű aktivitása, bár a királyság egész területén elterjedt, a legerősebb Molise és Calabria tartományokban volt.⁵⁸

1.3.2. Banditizmus a spanyol uralom idején

A XVI–XVII. században Dél-Itália spanyol uralom alatt állt. Ebben a korszakban különösen intenzív volt a banditizmus a határvidéken, a Pápai Állammal határos zónákban, ahol az elhagyatott hegyvidéki területeken amúgy is virágzott a csempészet. A hatóságok hosszú időn keresztül tehetetlenek voltak az üldözőik elől a szomszédos állam területére menekülő banditákkal szemben. Ez a tarthatatlan helyzet indította arra a két állam hatóságait, hogy kiadatási egyezményeket kössenek egymással, 1566-ban pedig kölcsönösen elismerték a *ius persecuendi* jogintézményét, ami lehetővé tette a banditák határon túli üldözését és elfogását is. A problémát mégsem sikerült megoldani, mivel az egyes hatóságok egészen különös eszközöz folyamodtak saját államuk védelme érdekében: ahelyett, hogy elfogták volna a szomszédos állam hozzájuk menekülő banditáit, menlevelet állítottak ki számukra, hogy háborítatlanul visszatérhessenek saját országukba és inkább ott kövessék el a tetteiket.

A banditizmus elleni harc, ahogy más korszakokban is, egyrészt a közrend helyreállítását, másrészt a központi hatalom tekintélyének megerősítését célozta. A banditák időnként a nép támogatását élvezték, máskor néhány úrét, akik felhasználták őket a riváisaik elleni harcokban, vagy egyszerűen csak azt akarták elkerülni, hogy ne az ő birtokaikat fosszák ki.

A mindinkább elharapódzó banditizmus ellen V. Szixtusz pápa lépett fel a legenergikusabban, már megválasztásának évében, 1585-ben. Banditák százaival sikerült leszámolni, köztük a hírhedt bandavezérrel, Prete di Guercinóval, akit elfogása után kivégeztek. 1587-ben Lamberto Malatesta bandája sem kerülhette el a sorsát, ráadásul

⁵⁸ VITOLO 207–225.; CILENTO 25–30.; PAPPALARDO (2014a) 37–38.

ugyanebben az évben a nápolyi alkirály elfogatta és kivégeztette Mangone bandita főnököt, akit több mint négyszáz személy meggyilkolásával vádoltak. A következő jelentősebb leszámolás hullám 1592–1593-ra esett, amikor VIII. Kelemen pápa, Giovan Francesco Aldobrandini parancsnoksága alatt, mintegy háromezer katonát küldött Marche tartományba, akiket a római nemesség háromszáz lovasa is elkísért. A hadjárat jelentős sikereket ért el, amihez az is hozzájárulhatott, hogy a társaikat feladó banditák büntetlenséget kaptak jutalmul. További sajátos eredménye volt ennek az erőteljes fellépésnek, hogy 572 bandita azzal kerülhetett el a büntetést, hogy beléptek a pápai seregbe és Magyarországra indultak a török ellen harcolni. Már csak a korszak egyik leghírhedtebb banditája, Marco Sciarra garázdálkodott a bandájával, amelynek a létszáma alkalmanként az ezer főt is elérte. A kétségtelenül bátor és jó vezéri képességekkel megáldott, kiváló hely- és terepismerettel rendelkező Sciarra mindig kicsúszott üldözői kezei közül, és csaknem hét éven keresztül folytatott gerillaháborút, ráadásul embereivel – Marche tartományon kívül – Lazio és Puglia területén is feltűnt. Amikor már a nápolyi katonaság is üldözte, kénytelen volt elfogadni a Velencei Köztársaság ajánlatát, amely az uszkókok (délszláv rablók) elleni harcban vetette be őket. Amikor áttelepítették őket Kréta szigetére, az ott dúló pestis miatt Sciarra néhány társával együtt megtagadta a partraszállást, visszaérkezése után, 1593-ban azonban Ascoli mellett egyik alvezére meggyilkolta, amiért cserébe bűnbocsánatot kapott a hatóságoktól.

Az Abruzzókban a XVII. század második felében erősödött fel ismét a banditizmus. Ez részben az 1656. évi pestisjárvány szinte elmaradhatatlan következménye volt, ugyanakkor az általános gazdasági és társadalmi válság, különösen a pásztorkodás krízise is megtalálható az okok között. Az alkirály határozottan lépett fel, ráadásul szokatlan segítséget is kapott: Giulio Pezzola banditavezér a bandáját gyakran az alkirály szolgálatába állította a banditizmus elleni küzdelemben. Cserébe spanyolországi diplomáciai feladatokat, földbirtokot és katonai kinevezést kapott. Később azonban elveszítette a hatóságok jóindulatát, birtokától megfosztották és börtönbe vetették. Tizenkét évi fogság után, 1673-ban szökési kísérlet közben halt meg. A határozott fellépés sem volt azonban eredményes minden esetben. Gioan Battista Colaranieri és Sante Lucidi de Froscia, ismertebb nevén Santuccio, több száz bandita felett rendelkeztek, és – Sciarrához hasonlóan – több mint 150 kilométernyi területet portyáztak be. 1668-ban már-már úgy tűnt, hogy sikerül úrrá lenni a helyzeten: a helyi erők fegyverszünetet kötöttek és több mint háromszáz bandita késznek mutatkozott, hogy belépjen a nápolyi hadseregbe. A központi hatóságok azonban továbbra is erőltették az elnyomó politikát, így a kiegyezési kísérlet megghiúsult, a banditizmus pedig ismét erősödött. Az 1675-ben hivatalba lépő új alkirály komoly erőket mozgósított: három év leforgása alatt 3137

banditát hatástalanítottak. Közülük 1541-et kiadtak, 368-at megöltek, 148-at kivégeztek, 1080-at pedig bebörtönöztek vagy besoroztak. A következő alkirály szisztematikus harcot indított a banditizmus ellen. Az 1684-ben kiadott *De exulibus* rendeletével arra kötelezte a városokat és a földbirtokosokat, hogy büntetés terhe mellett fegyverkezzenek a királyság megvédésére. Szigorúan fellépett azok ellen az arisztokraták ellen, akik támogatást nyújtottak a banditáknak, így került börtönbe Pietro Antonio di Capua, Termoli hercege is. Ezen kívül szabályos hadjáratot indított, különösen az Abruzzókban, a banditizmus felszámolására. A parancsnokok semmitől sem riadtak vissza: sok elbujdosott banditát úgy kényszerítettek megadásra, hogy asszonyaikat és gyerekeiket letartóztatták. A mintegy 4500 fős jól felszerelt, határidőre fizetett és gondosan ellátott katonaság a felperzselt föld taktikáját is alkalmazta: a hátramaradott családtagok letartóztatása mellett a házakat lerombolták, a vagyontárgyakat elkobozták. Több száz banditát megöltek vagy kivégeztek, mintegy ezret bebörtönöztek, több mint ezret pedig kényszermunkára vagy egyéb szolgálatra köteleztek. A két hírhedt bandafőnök, Colaranieri és Santuccio azonban megszöktek, társaikkal együtt, ahogy ez már korábban is történt, a Velencei Köztársaság fogadta be őket. A politikai menedékjognak azonban ára is volt, a velenceiek arra kötelezték őket, hogy katonai szolgálatot vállaljanak.⁵⁹

1.4. A felkelők

A forradalomellenes felkelés európai jelenség, mindenütt feltűnt, ahová elért a forradalom. Mindenekelőtt Franciaországban Vendée (1793–1794 és 1799–1800), Vervins (1792) és Provence (1795-ig), de említést érdemel a Rajna bal partján kitört parasztfelkelés (1796), nyolc svájci kanton felkelése (1798–1799), Belgiumban az ún. parasztok háborúja (1798), majd a tiroli felkelés Andreas Hofer vezetésével (1809), végül a nagy spanyolországi felkelés (1808–1813).

Az olasz felkelés – Szardínia és Szicília kivételével – az egész félszigeten jelen volt, és két fázisa különböztethető meg: az első a jakobinus *Triennio* idején (1796–1799) a francia köztársasági hadsereg bevonulásának hírére, a második a napóleoni korszakban (1806 és 1809). Elsőként a Nizza környéki hegyvidék és az Alpi Marittime völgyeinek lakói lázadtak fel (1796), majd Lombardia elfoglalása után Pavia, Lodi, Como, Varese, Bergamo és Brescia parasztsága. A francia hadsereg előretörésének vonalán Romagna (Imola, Faenza, Cesena és

⁵⁹ VILLARI 33–42.; PAPPALARDO (2014a) 40–49.; CICONTE (2011) 23–61.

Lugo) következett, 1798-ban pedig főként Umbria (Orvieto, Città di Castello, Perugia) és Lazio (Viterbo, Sabina, Circeo, Roma). Az év végén Abruzzóban és Marche tartományban mozdultak meg a tömegek. 1799-ben zajlott le a két legjelentősebb felkelés: a „*Viva Maria!*” Toszkánában és a „*Santa Fede*” a Nápolyi Királyságban. A második fázisban Emiliában tört ki két felkelés (1805 és 1809), a második továbbterjedt Venetóra és összekapcsolódott a trentinói és tiroli felkelésekkel. A Nápolyi Királyságban, azon belül is különösen Calabriában gerillaháború folyt 1806 és 1813 között.⁶⁰

1.4.1. Az 1799. évi felkelés

Amikor 1798 novemberében, Róma és az Egyházi Állam elfoglalása után, a francia forradalmi hadsereg megtámadta a Nápolyi Királyságot, a városi és vidéki nép – „anélkül, hogy erre a nápolyi monarchia számított volna”⁶¹ – fegyvert ragadott a vallás és a király védelmében. Ekkor nevezték őket először a Szent Hit (*Santa Fede*) bandájának. Az ellenállást szította IV. Ferdinánd király 1798. december 8-i kiáltványa: „védjétek meg a vallást, asszonyaitok és lányaitok becsületét, életeteket és tulajdonotokat [...] fegyverkezzetek... kérjétek Istent, harcoljatok és biztosak lehettek a győzelemben!”⁶² A Bourbon-kormányzat nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy – a félsziget többi részével ellentétben – a Fabrizio Ruffo bíboros által vezetett felkelés egységes keretek között és széles területi kiterjedéssel zajlott.

Ruffo bíboros 1799. február 8-án mindössze hét társával szállt partra Pezzónál, a mai Villa San Giovanninál, két lépésre Reggio Calabriától. Követőinek száma gyorsan nőni kezdett, a társadalom minden rétegéből érkeztek. Alig több mint 500 egykori Bourbon-katona csatlakozott, a többiek mindannyian irreguláris erők voltak. Ruffo bíboros maga is tisztában volt vele, hogy a jó szándékú, bárók, kisbirtokosok, papok és szerzetesek által vezetett parasztok mellett jelentős számban érkeztek olyan – akár a börtönből vagy gályarabságból szökött – elemek, akiket nem a hit vagy a dinasztia iránti hűség, hanem a szabad rablás lehetősége, a személyes ellenségeikkel való leszámolás vágya mozgatott. Ellenforradalom és banditizmus találkozott egymással, ez utóbbi jelenlétét a célkitűzés igazolta. A sanfedisták vonulása Nápoly felé nem volt diadalmenet. Többször is a republikánusok ellenállásába

⁶⁰ PAPPALARDO (2014a) 76–78.

⁶¹ CROCE: Storia 228.

⁶² RODOLICO 56.

ütköztek és csak véres összecsapások után tudtak továbbvonulni. Útjukat rablások, fosztogatások és véres mészárlások kísérték, egyik oldal sem kímélte a másikat. Avellinóban azért is akasztás járt, mert valaki nem volt hajlandó éltetni a királyt. Különösen kegyetlen módon folyt a küzdelem a jakobinusok és a sanfedisták között Abruzzóban. Az egyik elfogott franciának kitépték a szívét, megsütötték és megették. A Chieti melletti Guadiagrelében a szomszédos Orsogna lakosai hajtottak végre valódi népirtást, amikor 328 lakost kivégeztek. Több helyütt (Teramo, Palata, Nápoly, Calabria több települése) a felkelő tömegek az „írástudók” ellen fordultak, valóságos hajsza indult az írni-olvasni tudók után, mivel a paraszti tudatban az írni-olvasni tudás összekapcsolódott a csalással, amivel őket kiszolgáltatott helyzetbe hozták. A zsigeri gyűlölet, a vad és primitív ösztönök uralkodtak el sokakon. Sessa főterén néhány francia katonát megfojtottak, de még előtte megcsonkították őket, két másikat élve elégettek. A franciák sem voltak kíméletesebbek. Cassinóban a megölt felkelők fejét levágták és helyükre disznófejeket tettek. Nápolyban is égettek el élve embereket, sőt volt, akiket parázon sütöttek és még éltek, amikor ettek a húsból. Sok nőt, különösen az előkelők közül, megerőszakoltak vagy pellengérré állítottak. Cotrone és Cosenza kifosztói tettük végrehajtása után nem is követték tovább Ruffo bíborost, majd hasonlóan cselekedtek később mások is, akiknek a céljuk kimerült a szabad rablásban. Közülük az egyik bandafőnök, a Parafanténak nevezett Paolo Mancuso szörnyű tetteivel kiérdemelte a „Calabria rettenetes ostora” nevet. Cosenzában egy meggyilkolt tiszt holttestét megfőzette és megetette a kutyáival. Altamurát is kegyetlenül kifosztották, ráadásul a klauzúrák apácákat tömegesen megerőszakolták. Szintén nemi erőszak történt a Frosinone melletti Isola Liriben: itt azonban a franciák követték el, majd lemészároltak 340 embert, köztük nőket és gyerekeket.⁶³

1.4.2. Fra Diavolo és Panedigrano

A felkelők bandavezérei között a legismertebb kétségtelenül az Itriben született Michele Pezza (1771–1806), más néven Fra Diavolo (Ördög testvér) volt. Amikor ötéves korában egy betegség miatt veszélybe került az élete, édesanyja Szent Ferenc közbenjárását kérte: fogadalmat tett, hogy gyógyulás esetén szerzetesi csuhába öltözteti fiát. Így is tett, ekkor kapta a Fra Michele nevet, amit tanítója rövidesen Fra Diavolóra változtatott a fiú nyughatatlan természete miatt. Ifjúként a falu nyeregkészítő mesterénél dolgozott, aki egy

⁶³ CICONTE (2011) 65–70.; CINGARI 55.; CICONTE (2018) 43–49.

veszekedés alkalmával megbotozta a fiút, mire ő meggyilkolta. Az áldozat testvére megfenyegette, ekkor őt is meggyilkolta, majd a hegyek közé menekült. A következő évben, 1797-ben kérvényezte, hogy büntetését katonai szolgálattal válthassa meg. Fabrizio Ruffo, Castalcicala hercege, külügyminiszter támogatásával 1798-ban Michele Pezza már a franciák ellen harcolt, többször is kitűnt katonai tehetségével. Az uralkodó felhívásának engedelmeskedve csapatot szervezett az ország védelmére, embereinek száma elérte az 1500 főt. A Nápoly-Róma útvonalat ellenőrizte, rajtaütéseivel a francia utánpótlásnak okozott jelentős veszteségeket. Időközben Fabrizio Ruffo néhány emberével partra szállt Calabriában, és folyamatosan gyarapodó seregével fokozatosan visszahódította a nápolyi területeket a franciáktól. Eközben Fra Diavolo aktívan részt vett Gaeta ostromában, tetteinek híre a palermói királyi udvarba is eljutott. Szorosan együttműködött az angolokkal, egy alkalommal pedig Ferdinánd király fogadta azt kérve tőle, hogy működjön közre a még francia uralom alatt álló Róma felszabadításában. 1799. augusztus 20-án mintegy kétezer emberével a város ellen vonult, szerepet vállalt Róma bevételében, bár többször összeütközésbe került a reguláris hadsereg tisztjeivel, akik nehezen viselték fegyelmezetlen seregének öntörvényű viselkedését. A helyzet odáig fajult, hogy letartóztatták és az Angyalvárba zárták, embereit elbocsátották. December 14-én azonban megszökött és ismét bevette magát szülőföldje hegyei közé. A december 30-i királyi rendelet felfüggesztette a bandavezérek elleni szankciókat, a szabadságért cserébe szerepet kellett vállalniuk a társadalmi rend megőrzésében. Az ekkor már külföldön is ismert Fra Diavolót 1800. január 5-én Palermóban fogadta az uralkodó, majd az angol Nelson admirálissal ebédelt, elbocsátott embereit kompenzálták. Napóleon június 14-i marengói győzelme után ezredesi rangfokozattal szolgálatba hívták, négy közül az egyik határvédő hadtest parancsnoka lett. A francia invázió késett, Fra Diavolo a családjával Nápolyban élt. Az austerlitz-i győzelmet és a pozsonyi békét követően 1806-ban megindult a francia hadsereg második itáliai inváziója. A Bourbonok hamar vereséget szenvedtek, Ferdinánd király ismét Szicíliába menekült, csak Gaeta és Civitella del Tronto erődjai tartották magukat. Az 1799. év főbb bandavezérei felszólítást kaptak, hogy szervezzenek „repülő osztagokat” a megszállók feltartóztatására. Fra Diavolo is aktivizálta magát, a gaetai erőd védőihöz csatlakozott, csapatával ő hajtotta végre a legmerészebb akciókat. Gaeta július 18-i eleste után Fra Diavolo új feladatot kapott Palermóból: felkelés kirobbantása a Terra di Lavoro területén és kapcsolat keresése az abruzzói ellenállással a francia csapatok

nyugtalanítására. Több havi üldözés után magára maradt, elfogták, november 10-én Nápolyban halálra ítélték, másnap pedig felakasztották.⁶⁴

A népvezérek, ahogy Fra Diavolo rövid portréjából is kitűnik, összetett személyiséggel bírtak: a királyhoz (és a valláshoz) való ragaszkodásuk nem akadályozta meg őket abban, hogy banditaként fosztogassanak és gyilkosságot kövessenek el. Hasonló életút a Panedigrano néven ismert Nicola Gualtierié, aki disznópásztorként éveken keresztül tűrte szülőfaluja, az alig kétezer lelkes Conflenti helyi uraságainak szeszélyeit. Amikor azonban hűgát megbecstelenítették, meggyilkolta az elkövetőt. Elmenekült, bandita lett belőle, távollétében életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Amikor 1798-ban IV. Ferdinánd amnesztiát ígért mindazoknak, akik a hadseregébe állnak, hogy a franciák ellen harcoljanak, Panedigrano az elsők között jelentkezett. Szinte azonnal őrmesteri rangot ért el, majd Ruffo bíboros oldalán harcolt egészen Nápoly visszafoglalásáig. Őrnagyi rangban, évi 40.000 dukátos járandósággal, valamint calabriai és campaniai ingatlanok tulajdonosaként tért vissza szülőfalujába. Miután a franciák elfoglalták Calabriát, 1806-ban ismét fegyvert fogott a király oldalán. A franciaellenes felkelés leverésekor Szicíliába menekült és kilenc évig ott szolgált. A Bourbonokkal együtt tért vissza, haláláig gazdagságban élt.⁶⁵

1.4.3. Ellenállás Calabriában és az elnyomás

A Bourbon-hadsereg 1806. januári gyors veresége után a francia hadsereg számára sétagalopp volt a királyság elfoglalása, a megszálló csapatok által elkövetett erőszak és visszaélések miatt, továbbá vallástalan magatartásuk következtében azonban formálódott az ellenállás. Az elkeseredettség egyrészt a passzív rezisztenciában és a bojkottban nyilvánult meg, másrészt a kötelező katonai szolgálat megtagadásában, de fegyveres felkelésekre is sor került. Ez utóbbi lehetett pillanatnyi fellángolás, de elhúzódó gerillaháború is, ahogy Calabriában történt.

A határvidékeken és a hegyi átjárók környékén élő, kiváló helyismerettel és gerillaharcos tapasztalatokkal rendelkező hagyományos banditák vonatkoztatási ponttá váltak a dezertőrök, valamint az angol és Bourbon-ügynökök számára is. A felkelő tömegek az erőszakos elnyomás miatt kisebb csapatokra oszlottak, amelyek némelyikében a politikai motiváción felülemelkedett a köztörvényes jelleg, lopással, személyes és családi bosszúval, emberrablással. E mellett, vagy inkább ezzel összefonódva, jelen volt a *brigantaggio*, amely

⁶⁴ PAPPALARDO (2014a) 83–93.; CICONTE (2017) 15–17.

⁶⁵ CICONTE (2011) 70–71.

megőrizte politikai vagy társadalmi-politikai irányultságát, egyértelműen szemben állt az új hatalommal, még az elnyomó rendszer győzelme után is. Ilyen „átpolitizált” bandák működtek a Capitanata és Molise területén.

Az angoloknak a calabriai Maida mellett 1806. július 1–4. között a franciák felett aratott nem várt győzelme után általános felkelés tört ki. A hónap közepén angol hajókról partra szálltak az 1799. évi felkelés egykori vezetői, akikhez rövid idő alatt mintegy 2500-an csatlakoztak. Kisebb-nagyobb összecsapások sora (Amantea, Maratea, Crotone, Mileto) zajlott a franciák és az angol hadiflotta támogatását is élvező királpárti calabriaiak között. A francia ellentámadás Gaeta 1806. júliusi eleste után indult meg a Calabria feletti ellenőrzés visszaállítására. Rendkívüli állapotot hirdettek, még a korábbinál is nagyobb erőszakkal, fosztogatással és gyilkosságokkal léptek fel a megszállók a felkelők családtagjai ellen. A lakott területek felett visszavették ugyan az uralmat, vidéken azonban folytatódott a felkelő bandák és a köztérvényes banditák kegyetlen gerillaháborúja: véres rajtaütések, gyújtogatások, tömeges kivégzések, túszedés és a lakossággal szembeni erőszak jellemezték hosszú éveken keresztül Calabriát. A francia had vonulása kisebb-nagyobb város- és faluostromok sorozata volt. A népi elemek, polgárok, esetleg egyenesen papok által vezetett, egykori katonákból, tisztviselőkből, parasztokból és pásztorokból álló bandák az egyre nehezebb körülmények ellenére is folytatták a harcot. Alapvetően ellenforradalmi ellenállásról volt szó, a francia hatóságok azonban becsmérően *brigantaggió*nak nevezték az ellenállás és az elégedetlenség minden formáját, a banditák népének nevezve szinte az egész déli lakosságot.⁶⁶

Az európai konfliktus kieleződésével 1809-ben a dél-itáliai bandák aktivitása is újra felerősödött. Már Joseph Bonaparte állíttatott fel rendkívüli bíróságokat, illetve katonai bíróságokat az állam ellenes bűncselekmények elkövetői ellen, utóda a nápolyi trónon, Murat 1809. augusztus 1-jén elnyomó intézkedések sorát hirdette ki: rendkívüli katonai bíróságok felállítása, vérdíj kitűzése a *brigantékra*, akiknek a meggyilkolása is lehetővé vált, vagyonuk elkobzása, a családtagjaik eltávolítása, a cinkosok ellen ugyanolyan súlyos büntetések, az önkormányzatok felelőssé tétele a banditák által a területükön okozott károkért. A rendelet azzal az optimista várakozással zárult, hogy egy hónapon belül eltűnnek a *briganték* a királyság területéről. Ezzel szemben a hónap végén a Molise és a Capitanata között húzódó Fortore völgyben a magát Leone Lovasezrednek nevező Vardarelli-banda emlékezetes portyázást hajtott végre. Több mint egy hónapra volt szükség, hogy Murat katonasága úrrá

⁶⁶ PAPPALARDO (2014a) 97–100.; CICONTE (2011) 74–77.; CINGARI 63–73.; CICONTE (2018) 51–56.

legyen az eseményeken. A korábbi időszaktól eltérően azonban a felkelők aktivitása a téli hónapokban sem hagyott alább. A Murat által az ellenállás teljes felszámolására kidolgozott katonai tervek sorra kudarcba fulladtak a bandák rendkívüli mozgékonyasága miatt, továbbá annak következtében, hogy a bandák nem vállalták a frontális összecsapásokat. 1810 januárjában aztán Abruzzo „pacifikálását” egy fiatal vezérkari tisztre, Charles-Antoine Manhès tábornokra bízta. Az általa alkalmazott módszerek újdonsága abban rejlett, hogy a polgári lakosságot terrorizálta: a felkelők üldözésére kényszerítette őket, ellenkező esetben véres rajtaütésekre számíthattak. Az október 8-án kiadott parancsa szerint, amely eleinte Chieti és L’Aquila megyékre, majd Basilicata tartományra is érvényes volt, lázadónak számít mindenki, aki tendenciózus híreket terjeszt, a lázadó büntetése az azonnali kivégzés, már a gyanús személyeket is le kell tartóztatni, a lázadókat feladók pedig jelentős jutalomra számíthatnak. A rendeletet drákói szigorral hajtották végre, sőt még azt is elnézték, hogy az amnesztiában részesülőket a börtönőrök kiadták az áldozatok hozzátartozóinak, akik kegyetlen bosszút álltak rajtuk. Míg a rendőrség a cinkosokkal szembeni kemény fellépéssel elszigetelte a felkelőket, megfosztva őket a hírektől és az utánpótlástól, a katonaság kíméletlenül üldözte a bandákat. Körülbelül hat hónap alatt sikerült „normalizálni” a tartományokat. Az új állam győzelméhez az is hozzájárult, hogy megszilárdult az államapparátus, továbbá a helyi birtokos rétegek, miután hozzájutottak a kincstári földekhez, felhagytak a fegyveres bandák támogatásával és az érdekeiket garantáló új rezsim szolgálatába álltak. Mindenesetre a nemzetközi háborús helyzet kiéleződése, továbbá a nehéz gazdasági helyzet és a kötelező katonai szolgálat újra és újra a banditizmus megerősödéséhez vezettek.⁶⁷

1.5. A banditizmus visszatérése

1815 tavaszán a Nápolyi Királyságban hatalomátvétel zajlott, a katonaság és a rendfenntartó erők a felbomlás állapotában voltak. Ezt az átmeneti helyzetet kihasználva jöttek létre bandák, hogy hasznot húzzanak a hatóságok pillanatnyi gyengeségéből; ehhez járultak még az elbocsátott katonák által elkövetett rablások és fosztogatások, továbbá legitimista csoportok akciói, amelyek elégedetlenek voltak a visszatért uralkodó békülékeny politikájával és saját kezűleg akartak bosszút állni a forradalmi időszakban elszenvedett sérelmeikért. IV.

⁶⁷ PAPPALARDO (2014a) 104–107.; CICONTE (2011) 89–101.; CICONTE (2018) 56–80.

Ferdinánd király 1816. december 8-án visszavonta a népvezérek megbízatását, felszólítva őket, hogy jelenjenek meg a hatóságok előtt a szükséges igazolásokért. Az előző év júniusában pedig rendeleti úton megsemmisítette a francia rezsim által a Bourbonok támogatói kárára kiszabott büntetéseket, különbséget téve ugyanakkor a köztörvényes bűnözők, a banditák, és a politikai okból lázadók, a *briganték* között. A rendeletek értelmében felállított igazoló bizottságok előtt 423 *brigante* jelent meg, közülük időközben 97-en köztörvényes bűncselekményt követtek el. A többiek közül végül is csak 62-en kapták meg a végleges felmentést. Az államhatalom gyengesége miatt a még Murat idején létrejött bandák tovább folytatták működésüket, ráadásul az elbocsátott katonák és a dezertőrök gyarapították soraikat, a következő időszakban tevékenységük a politikai élet elveszítette, a banditizmus visszatért a köztörvényes bűnözés szintjére.

A jelentősebb kivételek között figyelemre méltó a családi mesterségről (nyeregkészítő) csak Vardarellinek nevezett pugliai Gaetano Martino bandája. 1809-ben a Leone Lovasezrednek nevezett mintegy 300 embere élén állva, a brit hadiflotta támogatását élvezve, ahogy láttuk, Bourbon-zászlók alatt végigportyázta a Capitanata és Molise területét, ahol a megszállók elleni felkelésre biztatta a lakosságot, az önkormányzati tanácsok iratait elégettette, az új rezsim támogatóit pedig kirabolta. A kegyetlen francia elnyomás elől embereivel Szicíliába menekült, ahol az uralkodó a királyi testőrség őrmesterévé nevezte ki. 1815 után visszatért, de a katonai fegyelmet nehezen tűrve dezertált. Ekkor kezdődött életének második szakasza. Bandája Campobasso, Benevento, Potenza és Bari környékén működött, bevételeik elsősorban az adóbevételek elrablásából származtak, amelyek egy részét aztán visszaosztották az őket támogató parasztoknak. Az ellenük küldött katonaságot rendre visszaverték, vagy a Fortore-völgybe visszavonulva kicsúsztak a hatóságok kezei közül. Egyre erősödött a meggyőződés, hogy rendőri-katonai úton a banda felszámolhatatlan, ezért 1817. július 6-án az uralkodó amnesztiát adott a banda 48 tagjának, továbbá a király szolgálatába állva zsoldot is kaptak. A kibékülés rövid ideig tartott, ugyanis az év szeptemberében a kormány elrendelte, hogy a banda tegye át székhelyét az Egyházi Állammal határos vidékre. Vardarelli ellenállt, de a következő év tavaszán néhány áruló embere meggyilkolta.

A másik jelentős banda főnöke a Taranto melletti Grottagliéból származó egykori pap, Ciro Annichiarico volt, aki Papa Ciro név alatt lett ismert. Gyilkossággal vádolták, amire 1803-ban bujkálásra adta a fejét. Idővel bandát gyűjtött maga köré, és másfél évtizeden keresztül uralta Francavilla d'Otranto környékét. 1818 elején szorult helyzetbe került, néhány hűségese emberével együtt bekerítették és elfogták, február 8-án pedig kivégezték.

A két nagy banda legyőzése nem jelentette a banditizmus teljes felszámolását. Főképpen Molise, Basilicata, Calabria és a Capitanata területén működtek – a körülményektől függően szétszéledve, majd ismételten összeállva – kisebb bandák, amelyek lesből támadva kirabolták az utazókat és a postakocsikat, ellopták az állatokat és váltságdíj reményében embereket raboltak. 1826. május 24-én újra érvénybe léptették ellenük a katonai törvénykezést: nemcsak a háromfős, vagy annál nagyobb létszámú fegyveres csoportok estek a hatálya alá, hanem a zsarolók és a cinkostársak is. A nápolyin kívül még három katonai bíróságot állítottak fel a királyság területén. Mindazonáltal nem volt egyszerű egyértelműen beazonosítani a banditizmust, mivel gyakran politikai eszközként vagy helyi leszámolásokhoz használták.

Mindenesetre a közrend megszilárdítása jó úton haladt II. Ferdinánd uralkodása idején, a fegyveres bandákra vonatkozó katonai törvényhozás 1832. évi megszüntetése ennek a folyamatnak az eredményességét mutatta. A következő mintegy húsz évben a rendőrségi jelentések nem számoltak be fegyveres bandák különösebb aktivitásáról, az egyedüli Calabria tartományt kivéve.

Az 1840-es évek közepén ismét erőre kapott a banditizmus, amit ekkor már *brigantaggio*-nak is neveztek. A kincstári földek kérdése miatt amúgy is nyugtalan parasztságot éhínség sújtotta, ráadásul a mezőgazdasági terméstől függő ipari szektorok is válságos időket éltek. Az ún. kis *brigantaggio* megerősödésének megakadályozására a teljhatalommal felruházott Enrico Statella tábornokot küldték a tartományba. A kétezrednyi katonaság mérsékelt eredményeket ért el: néhány bandát megsemmisítettek, több bandita is a hatóságok elé került. Mindenesetre 1847 őszén bejelentették, hogy helyreállították a rendet.

Az 1848. évi forradalmi események újra a *brigantaggio* megerősödését hozták magukkal. Cosenza megyében rendkívüli állapotot hirdettek ki és változatos eszközökkel vették fel a küzdelmet a *brigantaggio* ellen: önkéntes csapatokat alakítottak, az informátorokat megjutalmazták, a hatóságokkal együttműködők kegyelmet kaptak, a bujkálók vagyonát eladták, családtagjaikat kizárták a földhasználatból. Az intézkedések eredményesnek bizonyultak, 1852-ben az Államtanács bejelentette a rendkívüli állapot feloldását.⁶⁸

⁶⁸ PAPPALARDO (2014a) 110–118.; CICONTE (2011) 121–157.; CINGARI 73–97.; HOBSBAWM: Primitív lázadók 256–257.; CICONTE (2018) 81–114.

1.6. Az egyesítés és a Kettős Szicíliai Királyság

A legelterjedtebb értelmezés szerint a *Risorgimento* az a XVIII. század közepétől vagy végétől, esetleg a XIX. század elejétől 1860/61-ig, illetve 1870/71-ig tartó történelmi korszak, amelynek során lezajlik a független és egységes olasz állam kialakulása.⁶⁹ Ez a meghatározás azt sugallja, hogy a politikai egyesítés egy hosszú, következetes folyamat szinte elkerülhetetlen eredménye, mintegy utolsó fázisa volt. Ha a múltban többször is megfogalmazódott az egység iránti igény (többek között Dante, Petrarca, vagy Machiavelli műveiben is), a XIX. század első évtizedeiben egységes állam létrehozása – a köztársaságpárti Giuseppe Mazzinit és követőit leszámítva – valójában nem szerepelt az olasz vezető osztályok terveiben. Camillo Benso di Cavour piemonti miniszterelnök 1854-ben bizalmasan azt közölte Urbano Rattazzival, hogy az olasz egység „valódi örökség” lenne, és még 1859 végén is úgy fogalmazott, hogy „Nápolyt ki kell hagyni”, majd hozzátette: „az egységes Olaszország gyermekeink műve lesz majd, a magam részéről megelégszem azzal, ami van”.⁷⁰ A félsziget egyetlen uralkodó jogára alatt való egyesítése szinte csak az 1850-es évek végén, előre nem látható események egybeesése nyomán került komolyan napirendre. Maga az egyesítés katonai és diplomáciai események alig másfél év alatt lejátszódó sorozata volt: 1859 áprilisa és 1860 novembere között politikailag egyesült szinte az egész Appennini-félsziget (Veneto 1866-ban, Lazio Rómával 1870-ben csatlakozott).

1858. július 20-án III. Napóleon francia császár és Cavour piemonti miniszterelnök Plombières-ben megtartott titkos találkozájukon felvázolták elképzelésüket Itália osztrák uralom alóli felszabadításáról, illetve a félsziget ezt követő berendezkedéséről. Egyezségük értelmében Franciaország katonai segítséget nyújt Piemontnak osztrák támadás esetén. Az osztrákok kiűzése után Itália területén négy állam osztozhat: északon a Szárd Királyság, ettől délre egy közép-itáliai királyság, majd az Egyházi Állam, végül a Nápolyi Királyság.

⁶⁹ A *Risorgimento* kezdőpontja kapcsán a történetírásban lényegében három vélemény fogalmazódott meg. Az első a kezdeteket a XVIII. század közepére helyezi, hogy hangsúlyossá tegye a folyamatosságot képviselő jellemzőket, amelyek a XVIII. századi értelmiségi (alapvetően irodalmi-kulturális) előkészítést és a felvilágosult abszolutizmus eredményeit nem is annyira a XIX. század első felének teljes nemzeti mozgalmához, mint inkább annak monarchikus és mérsékelt elemeihez köti. A második 1796-ban jelöli ki a kezdő évet, és ezzel azt hangsúlyozza, hogy Bonaparte Napóleon seregének megérkezése és az azt követő gyökeres politikai átrendeződés fordulópontot jelentett, szakítást a hagyományokkal és a korábbi gyakorlattal. A harmadik, kevésbé elfogadott nézet 1800-at tekint kiindulási pontnak, ugyanis Itália további sorsát illetően meghatározó jelentőséget tulajdonít a Napóleon konzul, majd császár által a félsziget államaiban bevezetett szervezeti-igazgatási rendnek. Mindhárom irányzatra egy-egy példa, a bemutatás sorrendjében: DEREK BEALES–EUGENIO F. BIAGINI: *Il Risorgimento e l'unificazione dell'Italia*, Bologna, 2005; ALBERTO MARIO BANTI: *Il Risorgimento italiano*, Roma–Bari, 2004; ALFONSO SCIROCCO: *L'Italia del Risorgimento 1800–1871*, Bologna, 1990. A témáról bővebben: PETE (2011a) 154–173. és PETE (2018) 9–13.

⁷⁰ PETRACCONI 12.

Segítségéért cserébe Franciaország megkapja Nizzát és Savoyát. A francia-piemonti szerződést, ezzel a tartalommal, 1859. január 18-án ratifikálták. A szerződés érvénybe lépésére alig néhány hónapot kellett csak várni. Április 27-én ugyanis kitört a második olasz függetlenségi háború. Gyulay Ferenc gróf, lombard-velencei kormányzó és az észak-itáliai osztrák haderő parancsnoka csapatai élén átkelt a Ticino folyón, és ezzel a Szárd Királyság területére lépett. Mindezt a nyilvánvaló szándékkal tette, hogy vereséget mérjen a piemonti erőkre még a francia sereg megérkezése előtt. Az osztrákok hosszas tétlensége miatt ez nem sikerült, május közepén pedig megérkezett III. Napóleon serege élén. Az egyesült francia-piemonti csapatok megállították az osztrák előrenyomulást, majd ellentámadásba mentek át: egészen a Garda-tóig szorították vissza az ellenséget, ahol június 24-én, Solferino és San Martino mellett, döntő vereséget mértek rájuk. A győzelmesen előrenyomuló francia-piemonti seregek azonban megálltak, amikor az esetleges porosz beavatkozástól félt és Piemont túlságos megerősödésétől tartó III. Napóleon július 11-én Villafrancában váratlanul aláírta az osztrákokkal a fegyverszüneti egyezményt. Ennek értelmében Veneto osztrák uralom alatt maradt, Lombardia viszont Franciaországé lett, amely azonnal átadta a Szárd Királyságnak.

Miközben Észak-Itália helyzete nagyrészt rendeződött, a közép-itáliai hercegségek sorsa kilenc hónapra függőben maradt. Az északi háború idején ugyanis Toszkánában, Modenában, Pármában és Romagnában felkelések törtek ki, az uralkodók elhagyták országukat, Piemont pedig királyi biztosokat és katonaságot küldött az ideiglenes kormányok támogatására. A közép-itáliai hercegségek végül békés úton, az 1860. március 11–12-i népszavazás eredményeként váltak a Szárd Királyság részévé. A következő hónapban, szintén népszavazás útján, Nizza és Savoya – a plombières-i megállapodás értelmében – Franciaországhoz kerültek. A szavazást megelőző napokban a piemonti katonaság helyét a francia hadsereg foglalta el, az ideiglenesen kinevezett kormányzók annexióparti propagandát folytattak megfélemlítéssel és nyomásgyakorlással, a szavazáshoz pedig csak „igen” szavazólapokat nyomtattak, a nemmel szavazóknak kézzel kellett egy lapra írniuk nemleges voksukat.

Az olasz egyesítés következő állomása, az északi és a középső területek után, Dél-Itália volt. 1860. május 6-án a Genova melletti Quarto kikötőjéből elindult Giuseppe Garibaldi mintegy ezer (*I Mille*) önkéntesével és május 11-én partra szállt a szicíliai Marsalánál. Ezzel kezdetét vette egy hadüzenet nélkül indított háború. A Kettős Szicíliai Királyság, amelynek uralkodója rokoni kapcsolatban állt a Savoiákkal, a korszak nagyhatalmai által egyöntetűen elismert szuverén állam volt, a nemzetközi jog megsértésével

történt megtámadását (és megszállását) mégis tudomásul vették. Az első, négy nappal a partraszállás után Calatafiminél aratott győzelem után a létszámukban – elsősorban az északról érkező újabb és újabb expedícióknak köszönhetően – folyamatosan növekvő vörösingesek gyorsan nyomultak előre, június elején bevették Palermót, július végére már az egész sziget a birtokukba került. Garibaldi augusztus 18-án átkelt Calabriába, majd szinte ellenállás nélkül folytatva útját észak felé szeptember 7-én bevonult Nápolyba, ahonnét II. Ferenc király az előző napon távozott el. Szicíliában a nép Nápoly iránti ellenszenve, a félszigeten a nép közönye segítette Garibaldi előrenyomulását. A mindent eldöntő, Garibaldi végső győzelmét hozó összecsapásra október 1–2-án került sor Nápolytól északra, a Volturno folyó mentén. Időközben megérkeztek az Egyházi Államtól Umbria és Marche tartományokat fegyveres erővel elfoglaló piemonti csapatok, október 21-én pedig népszavazáson döntöttek a Szárd Királysághoz való csatlakozás mellett. Vagyis a már megtörtént eseményeket utólag igyekeztek a jog erejével igazolni: a fegyverrel már meghódított területek annexiójáról népszavazást tartottak, amely a népakaratot volt hivatott demonstrálni. A megszálló hadsereg jelenlétében a meghódítottakat hívták, hogy fejezzék ki egyetértésüket a Piemonthez való csatlakozással. II. Viktor Emánuel november 7-én bevonult Nápolyba, a hadserege feloszlása miatt csalódott Garibaldi pedig két nappal később visszavonult Caprera szigetére. II. Ferenc Gaeta erődjébe húzódott vissza, ahol a Bourbon-csapatok 1861. február 13-ig tartották magukat. (Az utolsó Bourbon-erősségek, Messina fellegvára és Civitella del Tronto, március 20-án adták meg magukat.) Időközben megtartották a parlamenti választásokat, ami alapján Torinóban összeült az országgyűlés, és 1861. március 17-én II. Viktor Emánuel kikiáltották Olaszország királyának.⁷¹

1.6.1. A széthullás

A vég kezdete a Kettős Szicíliai Királyságban 1860 tavaszára datálható a katasztrofális szicíliai vereséggel és az állami intézményrendszer széthullásával. A válság az egyesítési folyamat előrehaladásával fokozódott, amikor a garibaldisták és a Bourbon-erők közötti harcok áthelyeződtek Nápoly környékére, majd a piemonti intervencióval még tovább mélyült. Az egyes fázisok között a déli lakosság meg hasonlott: voltak, akik a liberális

⁷¹ SCIROCCO (1990) 367–417.; BEALES–BIAGINI 161–169.; BANTI (2004) 107–118.; DI FIORE (2007) 19–20., 35–39., 71–79.; PETE (2018) 179–198.

egységpárti programot követték, mások viszont a királyság függetlenségét és a Bourbon-dinasztiát védelmezték.⁷²

A történetírásban leginkább elterjedt vélemény szerint a Kettős Szicíliai Királyság bukását a politikai és gazdasági struktúrák, valamint az intézményrendszer elmaradt modernizációja okozta. A déli államnak kétségtelenül számos gyenge pontja volt: a hatalom végletes koncentrációja az uralkodó kezében (király-miniszterelnök), a kollektív hatalomgyakorlás teljes hiánya, ami miatt még udvari „pártok” is szembekerültek az uralkodóval („az államot szolgálják, de megvetik a királyt”), az alkotmányosság hiánya (1848-ban kényszerből alkotmányt hirdettek, de már akkor sem alkalmazták, utána pedig teljesen negligálták), az egyház rendkívüli befolyása, amely a laikusok életét is ellenőrzés alatt tartotta, továbbá a korántsem új keletű szicíliai függetlenedési törekvések felerősödése, ami belső megosztottságot okozott.⁷³

A Kettős Szicíliai Királyság 1860. évi összeomlása mégsem elsősorban a belső, strukturális problémáktól függött, hanem azoknak a külső körülményeknek az összességétől, amelyek szokatlan gyorsasággal változtatták meg a főszereplők és az érdekelt államok helyzetét. A félszigeten két autonóm királyság létezett saját dinasztiával: a Bourbonok Kettős Szicíliai Királysága délen és a Savoia Szárd Királysága északon. A két királyság igen eltérően alakította nemzetközi kapcsolatrendszerét.

Az 1848–1849-ben, az első függetlenségi háborúban legyőzött Szárd Királyság 1860–1861-ben ötször akkora területre terjesztette ki hatalmát, mint a megelőző évtizedben. A miniszterelnök, Camillo Benso di Cavour volt az események fő mozgatója. Eleinte még nem az egész félsziget egyesítésének vágya, hanem osztrákkellenes megfontolások vezérelték a Franciaország szövetségét kereső politikát. Ez a politika képes volt alkalmazkodni az eseményekhez és a változó körülményekhez. Mit sem kérve cserébe, a Szárd Királyság 1855-ben 18.000 katonával Franciaország és Anglia oldalán részt vett a krími háborúban, majd a nagyhatalmak mellett jelen volt az 1856. évi párizsi kongresszuson. Cavournak a tárgyalóasztalnál módja nyílt az itáliai helyzet felpanaszolására, véleményét Lord Clarendon is megerősítette. Ennek következtében Franciaország és Nagy-Britannia elhatározták, hogy megszakítják diplomáciai kapcsolatukat a zsarnoki kormányzásúnak ítélt Kettős Szicíliai Királysággal. A krími háború vetett véget véglegesen a bécsi kongresszuson kialakított erőviszonyoknak, Ausztria elszigetelődött. Vele szemben kereste a nagyhatalmi igényeket megfogalmazó Franciaország szövetségét a Szárd Királyság. A plombières-i titkos találkozón,

⁷² PINTO (2013) 39.

⁷³ DE LORENZO 35–49.; LUPO (2002) 465–466.

ahogy láttuk, még nem volt szó egész Itália egyesítéséről, hanem Ausztria legyőzése esetén a Szárd Királyság észak-itáliai terjeszkedéséről. III. Napóleon nem szívesen látott volna Franciaország közvetlen szomszédságában egy új nagy államot, Cavour ugyanakkor sem az államszövetség, sem egy közép-itáliai állam létrehozásának tervét nem támogatta, mivel attól tartott, hogy ennek élére a francia császár rokona kerülne.

A Szárd Királyság diplomáciai aktivitásával szemben a Kettős Szicíliai Királyságot feltűnő passzivitás jellemezte e téren. A már évek óta beteg II. Ferdinánd tartott az európai változásoktól, félt az esetleges felfordulástól, továbbá Lucien Murat nápolyi trónigényétől, amit maga III. Napóleon is támogatott. Királyságának sorsa egyre inkább Cavour és III. Napóleon politikájától függött. II. Ferdinánd egy egész nép sorsát személyesítette meg: „a Risorgimento antihőse, egyszersmind az Antirisorgimento hőse” volt. Cavour a Nemzeti Szövetség tevékenysége mellett nagyban számított a nápolyi száműzöttek Bourbon-rezsimet negatív színben feltűntető működésére. A plombières-i találkozó időszakában még nemigen lehetett piemontbarát közvéleményről beszélni a Kettős Szicíliai Királyság területén: az emigráció nem bírt különösebb súllyal, az északon az osztrákok elleni harcoló önkéntesek soraiba mindössze heten érkeztek a királyság területéről. A nagy francia-piemonti győzelmek után, 1859 tavaszán Itália szerte, így Nápolyban is sor került szimpátiatüntetésekre. Amikor 1859. május 22-én II. Ferdinánd meghalt, a háború még nem terjedt ki az országára, azonban világos volt, hogy fokozott figyelemmel kell követni az eseményeket. II. Ferenc trónra lépése udvari intrikák közepette, a mérsékeltek és demokraták közötti küzdelem kiéleződése, továbbá egy esetleges, Franciaország irányában való nyitás lehetősége idején történt. Központi szerepet kapott a Cavour megbízásából május 26-án Nápolyba érkező Ruggiero Salmour, akinek az volt a feladata, hogy igyekezzen közelíteni II. Ferencet Piemonthoz, megakadályozni, hogy túlságosan is Ausztriához kapcsolja magát, ellenőrzés alatt tartani az udvart és magukat a nápolyi liberálisokat is, mert bármiféle felfordulás III. Napóleon intervenciójához vezethetne. Azt is el kellett érni, hogy az orosz és az angol diplomácia is mihamarabb aktivizálja magát franciaellenes fellépéssel Nápolyban.⁷⁴ A döntésektől mindig távol tartott, politikai és államvezetési tapasztalatokkal nem rendelkező 23 éves II. Ferenc apja nyomdokain haladt: legfőbb gondja a semlegesség megőrzése és az abszolutizmus fenntartása volt. A megelőző évtizedben II. Ferdinánd olyan mértékű tisztogatást végzett, hogy a régi elit jelentős része, az ország legjobbjai – politikusok, értelmiségiek, főtisztok – száműzetésbe kényszerültek vagy teljesen visszavonultak a magánéletbe. II. Ferencnek ily

⁷⁴ DE LORENZO 102–106., 110.; BARBAGALLO 39–41.

módon nem maradt tág tere megfelelő miniszterek kiválasztásához. Egy agg tábornokot, a 75 éves Carlo Filangierit nevezte ki miniszterelnöknek, aki, a királyhoz hasonlóan, nem volt képes felmérni az itáliai nemzeti mozgalom erejét, sem a II. Ferdinánd féle alkotmányellenes irányzattal való szakítás, valamint egy új, reformpolitika szükségességét. Jóllehet a paternalista kormányzat megkísérelte hatékonyabbá tenni az államigazgatást, közmunkalehetőségeket biztosítani és ismét napirendre venni a kincstári földek felosztását, a dicséretes kezdeményezések megfeneklettek a korrupt hivatalokban, érzékelhető eredményeket nem hoztak. Hasonló történt az 1848 utáni évek elnyomó rendszerében rendőri feladatokat ellátó hadsereg újjászervezési tervével: 1859 júliusában az eredeti állampolgárságuk elvesztése miatti félelemből fellázadt svájci csapatokat elbocsátották, ezzel a monarchia elvesztette legmegbízhatóbb katonai támaszát. A közép-itáliai események miatt az Abruzzókban építettek ki védelmi rendszert, ami viszont elvonta a katonai erőt a királyság többi részéből, többek között Szicíliából is.⁷⁵

Az 1860-ban Itáliába érkezett orosz demokrata gondolkodó, Nikolaj Dobroljubov adatokban és intuíciókban gazdag könyvet írt a garibaldista expedícióba keveredett Nápolyról és a mérsékelt liberalizmus fellegváráról, Torinóról. A királyság összeomlása kapcsán Dobroljubov azt a kérdést teszi fel, miként viselkedhetett így a nép a Bourbon-dinasztiával. Egyrészt felemlegeti, amiről a korabeli európai sajtó egyöntetűen vélekedett: „semmivel sem lehetett rosszabbá tenni ezt a népet, mint amilyen volt”. Itt a széles körben elterjedt negatív sztereotípiákról volt szó: lusták, a politikai életre alkalmatlanok, hiányzik belőlük az indíttatás a politikai szabadságjogokra. Másrészt Ferdinánd királyt hibáztatja, hiszen uralkodásának elején a nápolyi nép ugyanolyan politikai igényekkel bírt, mint bármely másik Európában, de amikor Lajos Fülöp arra bízta, hogy tegyen engedményeket, mielőtt elsodorják az események, ő így válaszolt: „Az én népemnek nem való a gondolkodás: én magam gondoskodom a jólétéről és a méltóságáról.” Az orosz demokrata író ugyanakkor felmenti II. Ferdinándot minden felelősség alól. Szerinte a Bourbon-kormányzat felel meg leginkább az ország szükségszerűségeinek, és ha akad is olyan, aki elégedetlen vele, senki sem lenne képes megváltoztatni. A nápolyi nép természetéből adódóan hűséges az abszolutizmushoz, a történelme miatt ugyanis szelíddé és engedelmessé vált, hozzászokott a felette állók, legfőképpen a király tiszteletéhez. A nápolyi liberalizmus pedig csupán a középosztály egy jelentéktelen kis szeletét érinti. Az abszolutizmus tehát nem felülről erőltetett rendszer, hanem a klérus, a hadsereg és a nép alkotmányellenes akaratának eredménye. Azé a népé, amely

⁷⁵ SCIROCCO (1990) 399–401.; BEALES–BIAGINI 167–168.; SPAGNOLETTI 55–69.; OLIVA 227–232. A svájci csapatok lázadásáról és elbocsátásáról: DI FIORE (2014) 34–40.

1848. augusztus 3-án azt skandalizálta, hogy „Vesszen az alkotmány!”, és azé, amely 1857-ben Sapri mellett rátámadt a „felszabadítóként” érkező Carlo Pisacanára és társaira. A túrni tudó nép mellett akkor mivel magyarázható az összeomlás? Ez egy igazi furcsaság. A dinasztia ellenségei magát a Bourbonokat hibáztatják a rendszerükkel együtt; a dinasztia támogatói elismerik, hogy a nép nem hibás és a liberálisok is ártatlanok, a felelősséget egy külső hatalomra hárítják. Dobroljubov mindkét véleménynek hitelt ad.⁷⁶

Rosolino Pilo, Giovanni Corrao és Francesco Crispi 1860 áprilisában forradalmat robbantottak ki Szicíliában, hogy előkészítsék Garibaldi beavatkozását. A forradalmat leverték, de sok fegyveres maradt a vidéken, akik aztán Garibaldiban találták meg támaszukat. A felkelés okai között egyaránt megtalálható volt a Nápolytól való függetlenedési vágy és a nagybirtok-rendszer miatti paraszti elégedetlenség. Ez magyarázza meg a lelkesedést, amivel a magát diktátorrá kinevező Garibaldi első intézkedéseit fogadták: a paraszti elégedetlenség legfőbb közvetlen okának tartott őrleési adó eltörlését és a földosztásra vonatkozó ígéretet. A tömegek eleinte Garibaldiban nem a nemzeti egység harcosát, hanem az elnyomottak oltalmazóját, az igazságtalanságok megtorlóját, egy új rend prófétáját látták. Kezdetben tehát nem csak Bourbon-ellenes, hanem társadalmi felkelés is volt egyben, később azonban Garibaldi hozzáállása megváltozott: felszámolta – időnként, mint Bronte esetében, brutálisan vérbe fojtotta – a helyi paraszti megmozdulásokat, amivel biztosította a maga számára a földbirtokosok támogatását, akik a rendfenntartás kérdésében jobban bíztak benne, mint a Bourbonokban. Garibaldi kihasználta a szicíliaiak Nápoly-ellenességét, de a piemonti törvénykönyvet vezette be és előkészítette a terepet az annexióra.⁷⁷

Garibaldi kívülről érkező ellenség volt, de Szicíliában partra szállva gyorsan támogatást talált a sziget és Nápoly közötti évszázados ellentétnek köszönhetően. Szinte a Bourbon-csapatok érezhették magukat ellenséges földön: a szicíliai lakosság, amely egyébként felmentést kapott a katonai szolgálat alól, rátámadt a nápolyi hadsereg kisebb különítményeire, elvágta a kommunikációs csatornákat és megtagadta számukra az ellátást. Az északi támadót ráadásul Piemont és a nagyhatalmak is támogatták. Ugyanakkor a tehetetlen és demoralizált nápolyi hadsereg és hadiflotta magatartása számtalan kérdést vetett fel már a partraszállás időszakában is. Ahelyett, hogy tengeri zárat állítottak volna fel az átjárók ellenőrzésével, a nápolyi hajók minden eredmény nélkül a part menti sávban járőröztek, így hatalmas teret engedtek az ellenséges manővereknek. Május 11-én pedig, a partraszállás óráiban a Stromboli parancsnoka, Guglielmo Acton azért késlekedett a

⁷⁶ DE LORENZO 112–115.

⁷⁷ ROMEO 361–368.; BEALES–BIAGINI 166–167.; BARRA (2016) 32.

közelbelépéssel, nehogy kárt tegyen a Marsalában horgonyzó angol hajókban. A nápolyi flotta a későbbiekben sem járt el megfelelően: a garibaldista erők háborítatlanul kapták az utánpótlást, május 24. és szeptember 3. között 34 hajón 21.000 ember érkezett Genovából. A május 15-i calatafimi csatában a túlerőben lévő nápolyi reguláris csapatoknak győzniük kellett volna, de frontális támadás helyett szuronyrohamokra korlátozták fellépésüket, hagyták, hogy ezzel a gerillaháborús taktikával a garibaldista önkéntesek és a hozzájuk csatlakozott helyi felkelők kerekedjenek felül.

A szicíliai vereségek nyomán június 21-én a nápolyi kormány azt kérte az uralkodótól, hogy hirdesse ki az alkotmányt (négy nap múlva meg is történt) és lépjen szövetségre Piemonttal. Az 1848-as alkotmány kihirdetése azonban elkésett, már nem használt az uralkodónak, valójában a gyengeség jele volt. Az alkotmány kihirdetésnek következményeként a kormányban a legitimistákat felváltották a liberálisokhoz közelebb álló személyek, akik a szárd királlyal való szövetségkötést sürgették, abban bízva, hogy ez a lépés elnyeri a nemzetközi közvélemény támogatását. Mindez azonban nem volt elegendő, hogy visszaadja II. Ferenc szavahihetőségét. Saját hívei, a konzervatív párt tagjai is elégedetlenek voltak a politikai amnesztia, az alkotmány kihirdetése, a kormányváltás, a trikolór bevezetése és a Szicíliának ígért széles körű autonómia miatt. A liberális polgárság is kritikusan állt a helyzethez, ők leginkább egy lehetséges tömegfelkeléstől tartottak, amit Garibaldi közeledése okozhat. A reakciós európai nagyhatalmak rendkívül aggasztónak tartották a helyzetet, a többi nagyhatalom pedig elkésettnek ítélte az alkotmányos fordulatot. A nemzetközi sajtó azt emelte ki, hogy a nápolyi vezetés nem őszinte, csupán időt akart nyerni, hogy aztán ismét elfojtsa a felkelést, ahogyan 1848-ban is tette. Az alkotmány inkább provokáció volt és nem engedmény: a Bourbonok számtalanszor ígértek már szabadságot, de egyszer sem követték a szavakat tettek. Voltak, akik II. Ferencet zsarnoknak nevezték, aki polgárháborúért felelős, hiszen „olaszokat fordított szembe olaszokkal”. Az alkotmány tehát nem érthette el a kívánt hatást, mivel nem egy nagyobb lélegzetű program gyümölcse volt, hanem csak arra szolgált, hogy mentse a helyzetet, ami kicsúszott II. Ferenc és a nápolyi kormány ellenőrzése alól. Az uralkodó és a kormány a visszatért emigránsokat sem tudta megnyerni magának, mivel ők már elkötelezték magukat Cavournak, aki az alábbi instrukciókat adta számukra: „meg kell akadályozni az alkotmányos rendszer konszolidációját, hogy az uralkodó elszigetelődjön és ezzel megghiúsítani a királyság megmentésére tett kétségbeesett kísérletét”.⁷⁸

⁷⁸ MERIGGI 561–564.; DE LORENZO 116–124.

Garibaldi május 11-i szicíliai partraszállása, augusztus 18-i calabriai átkelése, majd szeptember 7-i nápolyi bevonulása idején a királyt gyakorlatilag magára hagyták. A Bourbon állam fontosabb hivatalait betöltő személyek dezertáltak, elárulták az uralkodót. Cserbenhagyta Ferencet nagybátyja, Lajos, Aquila hercege, a haditengerészet főparancsnoka, aki Palermo eleste után tért át hirtelen a liberális eszmékre. Amilcare Anguissola herceg július 10-én Palermo kikötőjében átadta a *Veloce* hadihajót, holott a hajó 144 fős tisztkarából és legénységéből mindössze 41-en fordítottak hátat az uralkodónak. A 45 esztendőes Alessandro Nunziente tábornok nem csak szervezőképessége és parancsnoki tehetsége miatt volt súlyos veszteség, hanem mivel a király bizalmas tanácsadója is volt. Az idős és tehetetlen Lanza tábornok július 2-án látványosan mondott le szicíliai főparancsnoki posztjáról, katonáinak azt kívánva, hogy „a dicsőséges olasz haza katonáivá” váljanak. Liborio Romano, a Spinelli-kormány rendőrminisztere, aki a szervezett bűnözői csoport, a *camorra* tagjaival tartotta fenn a rendet Nápoly városában, szeptember 6–7-i magatartásával egyértelművé tette, hogy kezdetektől fogva Cavour ügynökeivel állt kapcsolatban. Az árulás gyanúja merült fel akkor is, amikor Pianel tábornok, a Spinelli-kormány hadügyminisztere november 12-én, Gaeta ostromának kezdetekor lemondott, ahogy Barbalonga, Colonna és Salzano tábornokok is tették, miközben egészségi okokra hivatkoztak.⁷⁹ Az a tény, hogy alig ezerfőnyi, rosszul felszerelt és gyengén felfegyverzett ember ért el sikereket egy több mint 100.000 fős hadsereggel rendelkező tengeri hatalom ellen mindenképpen kérdéseket vetett fel a hadsereg parancsnokainak magatartásával kapcsolatban. Általában véve ugyanis a nápolyi hadsereg katonái többségükben bátran küzdöttek, illetve küzdöttek volna, a fő gond a parancsnokokkal volt. A tiszti karrier az életkor előrehaladásán alapult, így a tábornokok nagy része 60–70 év körül járt, lassúnak és tehetetlennek bizonyult, egy részük előtt leginkább az a cél lebegett, hogy tisztes nyugdíjat biztosítson magának, akár a piemonti-olasz hadseregbe való átlépéssel is. Ez a tiszti karrierút egyébként, ha nem is volt nyíltan kimondva, a fiatal tisztekkel szemben táplált bizalmatlanságból nőtt ki: megfertőzhették őket az új eszmék. A parancsnokok továbbá kerültek a nagyobb összecsapásokat, hogy „megóvják” a hadsereget a rendfenntartás céljára, ami már úgyszólván az utóbbi évtizedek fő tevékenységévé vált, különösen attól a félelemtől áthatva, hogy Garibaldi megjelenése általános felkelést okozhat. Az eredmény mindenesetre katasztrofális lett.⁸⁰ A király és közvetlen környezete tizenöt magasrangú katonatisztet tartott

⁷⁹ PINTO (2012) 63–64.; PINTO (2013b) 114–119.; PINTO (2019) 24–36.; DE LORENZO 143–148.; JAEGER 21–34.; BATTAGLIA 65–83.; DI FIORE (2014) 21–27.; BENIGNO 45–47.; CICONTE (2017) 66–72.

⁸⁰ PIERI 657–659.; JAEGER 25. A nápolyi hadseregben eluralkodott megosztottságról érzékletes képet fest Nicola Palermo 1860. július 27-én Nápolyban kelt, a torinói Carlo Poerio bárónak címzett levele: „A hadsereg (...) megosztott, különösen a tisztek között terjedt el az olasz ügy iránti szeretet (...) A Tüzérség, a Csendőrség, a

felelősnek a katonai összeomlásért. A sort Paolo Ruffo, Castelvicala hercege nyitja, aki a marsalai partraszállás idején Szicília helytartója volt, és aki a helyzetet már a partraszállás után néhány órával reménytelennek írta le a Nápolyba küldött távirataiban. Őt a 75 éves Ferdinando Lanza tábornok váltotta, aki óvatlanul belement a Garibaldival kötendő fegyverszünetbe, amivel időt adott a támadóknak soraik rendezésére. Szintén a szicíliai összeomlásért felelős a 68 éves Francesco Landi tábornok, aki – megmagyarázhatatlan módon – akkor fúvatott visszavonulót a calatafimi csata idején, amikor a garibaldisták már elkészültek erejükkel és a lőszerből is kifogytak. A sziget elvesztéséért felelősnek tartották még Gennaro Gonzales és Camillo Bonopane ezredeseket, valamint Giuseppe Letizia és Tommaso Clary tábornokokat; mindannyian hatvan éven felüliek voltak. Calabriában még annyi ellenállást sem tanúsított a nápolyi katonaság, mint Szicíliában. A Reggio di Calabria városát lövés nélkül feladó Fileno Briganti tábornokot katonái árulónak tekintették és egy héttel később agyonlőtték. Ugyancsak Reggio feladása miatt állították hadbíróság elé Nicola Melendez és Bartolo Marra tábornokokat. Giuseppe Caldarelli Cosenza városát adta fel harc nélkül, majd Nocera mellett feloszlatta a csapatát és átállt Garibaldi oldalára. Giuseppe Ghio tízezer katona felett rendelkezett, de azt hitte, hogy a garibaldisták bekerítették, ezért Soveria Mannelli mellett fegyverszünetet kötött velük, majd Nápolyban piemonti uniformist öltött. A calabriai erők főparancsnokát, Giovan Battista Vial tábornokot Gaetában állították hadbíróság elé. Pugliai és campaniai magatartásáért szintén hadbíróság előtt kötött ki Francesco Bonanno tábornok, akinek a parancsnoka, Filippo Flores altábornagy egyenesen Garibaldinál jelentkezett. Ezek a parancsnokok alkalmatlannak bizonyultak feladataik felelős ellátására; egyesek közülük gyáván viselkedtek, másokat korrupcióval gyanúsítottak.⁸¹

Ugyanakkor a nápolyi katolikus arisztokrácia legelőkelőbb és legnépszerűbb tagjai követték a királyt a száműzetésbe,⁸² katonáinak többsége tanúbizonyságot tett iránta való hűségéről, továbbá sokatmondó, hogy Garibaldi Bourbon-katonasághoz intézett, átállásra buzdító kiáltványának csak elenyésző sikere volt. A király úgy érezhette, hogy nem egy reguláris háborúban győzték le, hanem tábornokainak és tanácsadóinak árulása okozta vereségét.⁸³

Haditengerészet és a Vadászok egy része [piemonti szempontból – P. L.] kiváló; szerencsétlenségünkre azonban a Királyi Gárda, a szárazföldi csapatok, jópár serezed rendkívüli módon ellenségesek; a külföldi csapatokat nem is említve, amelyek vágnak ugyan a harcra, de csak a zsákmány kedvéért: ezeket irtózatosan utálja mindenki.” Közli: MENNA 60–62.

⁸¹ DI FIORE (2014) 27–34.

⁸² PINTO (2017) 61–82.

⁸³ Vö. PETE (2018) 199–206.

1.6.2. A Kettős Szicíliai Királyság és az európai nagyhatalmak

A nápolyi állam összeomlása mögött ott állt Franciaország és Anglia hosszú és szívós tevékenysége is, amelyek a 19. század közepétől fogva megkísérelték a dél-itáliai királyság gazdasági gyarmatosítását, illetve – mediterrán stratégiájuk részeként – előretolt bástyává való átalakítását. Ez a folyamat 1840-től vált igazán élénkké, amikor Nápoly kereskedelmi konfliktusba került Nagy-Britanniával, majd végigkíserte a királyság történetének utolsó évtizedeit az 1848–49. évi, a londoni és párizsi kormányok által támogatott szicíliai szeparatista felkelésen, a krími háborún és az 1860. évi eseményeken keresztül, amikor Palmerston kormánya olyan pénzügyi támogatást, továbbá diplomácia-katonai védelmet nyújtott „Dél felszabadításához” a marsalai partraszállástól kezdve, amely döntő módon járult hozzá a Bourbon-dinasztia bukásához. Az európai diplomáciai levelezésben a Kettős Szicíliai Királyságot „új Portugáliaként”, „új Belgiumként”, „új Görögországgént”, továbbá „mediterrán Kínaként” és „mediterrán Japánként”, a „Földközi-tenger Lengyelországaként” emlegették: egyértelmű jele annak az angol szándéknak, amely a nápolyi királyságot kontinentális hegemoniája egyik pilléréként képzelte el.⁸⁴

1858. január 23-án II. Ferdinánd kijelentette, hogy „mindenkinek a barátja és senkinek sem az ellensége” tud maradni, mivel a királyságot „három oldalról a sós víz, egy oldalról pedig a szentelt víz védelmezi”.⁸⁵ A Nápolyi Királyság diplomáciája a 18. század közepétől egészen 1860-ig azért dolgozott, hogy megvédje a semlegességhez való jogát. II. Ferdinánd az első karlista háború (1833–1840) idején nem kívánt állást foglalni egyik fél irányában sem, amivel kiváltotta Bécs, Berlin, Szentpétervár és Párizs rosszallását, de a későbbi angol-nápolyi rossz viszony is ekkor alapozódott meg.

A 19. század első évtizedeiben Anglia a hagyományos európai egyensúlypolitikájában az 1793 előtti gyakorlatát folytatta, vagyis az események követésére korlátozta tevékenységét. Itália vonatkozásában a be nem avatkozási politika egyetlen kivételt tett: London meg akarta erősíteni földközi-tengeri hegemoniáját, visszaszerezni azt az előnyös pozíciót, amit még 1806-ban ért el, majd 1811–1815 között megerősített Szicíliában William Bentick katonai-politikai protektorátusának köszönhetően. Ebben az időszakban tovább fokozódott a szigetnek még a 18. század végén elkezdett gazdasági gyarmatosítása, ami a következő évtizedekben csak folytatódott a nagy kereskedő-vállalkozó dinasztiák (Woodhouse, Ingham, Whitaker

⁸⁴ DI RIENZO 9–10.

⁸⁵ Idézi: CROCE: Storia 252–253. és DI RIENZO 15.

stb.) tevékenysége révén. A Szicília feletti közvetlen vagy közvetett hatalomra Angliának azért is szüksége volt, hogy ellenőrzése alatt tarthassa Dél-Európát és Észak-Afrikát. Angliának ebben a törekvésében nem csak Párizssal és Madriddal gyűlt meg a baja, hanem Nápollyal is, amely ellen a britek – fenyegetésektől sem mentes – gerilladiplomáciát folytattak. (Jó példa erre a Pantelleria mellett 1831 júniusában felbukkanó, majd decemberben elsüllyedő, mintegy 4 négyzetkilométernyi sziget, az *isola Ferdinanda* ügye, amelyre Párizs és London is ki akarta terjeszteni fennhatóságát, de Nápoly erélyesen fellépett az ügyben.) A Kettős Szicíliai Királyság és Nagy-Britannia között 1816. szeptember 22-én aláírt gazdasági megállapodást Nápoly több alkalommal is módosítani akarta, mivel nézetük szerint ebből igazán csak az angolok húztak hasznot. London azonban a számára igen kedvező vámszabályozás módosításáról hallani sem akart, sőt szankciókkal büntette a nápolyi kísérleteket. 1828-ban például hosszú időn keresztül sikerült blokkolnia a teljes nápolyi olívaolaj exportot. A brit kereskedelmi mérleg jelentős részét a Szicíliából exportált nyersanyagok tették ki: bor, olívaolaj, déligyümölcsök, mandula, mogyoró, cserszömörce és elsősorban – a puskaporkkészítéshez is használt – kén, amely az egész világ szükségletének mintegy 90%-át fedezte, és amelynek a kibányászásához és értékesítéséhez húsz brit cég kapott engedélyt. 1834-ben a francia *Taix* vállalat 10 éves monopóliumra nyújtott be kérvényt a nápolyi kormányhoz a szicíliai kénkereskedelemre. Akkor még elutasították, három év múlva viszont megadták a koncessziót. Az angol kereskedők és Palmerston külügyminiszter élénken tiltakoztak, ezzel 1837. február 1-jén kezdetét vette az ún. kénháború (*Sulphur War*). A hosszan elhúzódó konfliktusban egészen odáig fajultak az események, hogy az angol hadiflotta megfélemlítő manővereket hajtott végre a Nápolyi-öbölben, II. Ferdinánd pedig kitiltotta az angol hajókat országa minden kikötőjéből. A fegyveres összecsapást végül Lajos Fülöp közvetítésével sikerült elkerülni: 1840. július 21-én ratifikálták azt a megegyezést, amely Nápolyt a *Taix-Aycard* trösztnek engedélyezett koncesszió visszavonására, továbbá az érintett angol és francia vállalatok kártérítésére kötelezte. Az angol és a francia fél elutasította Metternich herceg ajánlközását a közvetítői szerepre, ugyanis igyekeztek korlátozni Ausztria befolyását Dél-Itáliában és ezzel megfosztani Nápolyt lehetséges támogatóitól. A kénháború lezárása egyértelműen megmutatta, hogy a Bourbon állam csupán korlátozott szuverenitással rendelkezik.⁸⁶

Figyelemre méltó François Guizot külügyminiszter 1847. augusztus 25–26-i levele Franciaország római követéhez, Pellegrino Rossihoz: a francia kormány szilárd elhatározása

⁸⁶ DUGGAN 777–778., 782–783.; DI RIENZO 27–37.

az olasz államok függetlenségének támogatása, de az európai felfordulás elkerülendő. Az olasz nemzeti párttal tehát meg kell értetni, hogy saját érdekében külön-külön, mint római, toszkán, nápolyi mozgalom lépjen fel, de ne egységesen. Tartózkodjanak függetlenségi háború kirobbantásától, ami az északi nagyhatalmak retorzióját váltaná ki ellenük, Párizs ugyanis csak passzív szemlélő maradna, nem mozgósítaná hadseregét érdekükben. Guizot célja messze nem a félsziget politikai egységének megvalósítása volt, sokkal inkább a nemzetközi erőviszonyokat szeretne volna módosítani, hogy London befolyását csökkentse a kontinensen.⁸⁷

Amikor 1848–1849-ben Szicília szeparatista háborút vívott Nápoly ellen, a francia és az angol diplomácia rivalizált egymással. A februári forradalom Franciaországa Sziciliában olyan köztársasági rendszert bátorított, amely aztán majd csatlakozik egy jövőbeli olasz konföderációhoz. Nagy-Britannia viszont, miután eleinte a szeparatista tervet támogatta, alkotmányos rendszert és széles körű autonómiát kért a sziget számára. Ez nem borította volna fel a mediterrán erőegyensúlyt, ugyanakkor fontos stratégiai előnyöket jelenthetett volna Angliának. 1849 után II. Ferdinánd király III. Napóleon Franciaországához igyekezett közeledni. Különösebb eredményt ezzel nem ért el, ugyanakkor még jobban magára haragította Angliát, amely a francia-nápolyi közeledésben adriai érdekeinek súlyos megsértését látta.⁸⁸

A Kettős Szicíliai Királyság a krími háború éveiben sem a nyugati nagyhatalmak elvárásai szerint viselkedett. Párizs és London 40.000 katona és három hadihajó keleti frontra küldését kérte többször is Nápolytól, II. Ferdinánd azonban a „jóindulatú semlegességet” választotta a cári Oroszországgal szemben, nem akarta megszakítani a jó politikai és kedvező kereskedelmi kapcsolatokat: a dél-itáliai kikötők fontos szerepet játszottak az ukrajnai gabona európai terjesztésében. Az erős orosz jelenlét a Földközi-tenger medencéjében továbbá az osztráknál biztosabb támogatást jelenthetett belső felkelés esetén vagy a nyugati nagyhatalmak nyomásgyakorlásával szemben. A nápolyi kormány megtiltotta a szicíliai búza és marhák eladását a keleti fronton harcoló brit-francia csapatok számára, a nápolyi hajóknak pedig, hogy hadianyagot szállítsanak. A francia és brit hadiflotta nem használhatta Brindisi kikötőjét, a Második Császárság hajói pedig nem rakodhattak Messina kikötőjében. Palmerston a nemzetközi jog megsértésével vádolta Nápolyt, továbbá – Gladstone elhíresült 1851. évi leveleire hivatkozva – az európai civilizációval összeegyeztethetetlen kegyetlen és elnyomó rendszernek nevezte a Kettős Szicíliai Királyságot. 1855 késő nyarán Palmerston

⁸⁷ DI RIENZO 41–42.

⁸⁸ DUGGAN 788–790.; DI RIENZO 46–57.

finanszírozta azt az akciót, amelynek során Santo Stefano szigetének börtönéből akarták kiszabadítani az 1849-es szereplésük miatt előbb halálra, majd életfogytiglanra ítélt Luigi Settembrinit, Silvio Spaventát és Filippo Agrestit. Az expedíció végül nem valósult meg, az eset mindenestre jól mutatta, hogyan viszonyult Nagy-Britannia a Kettős Szicíliai Királyság szuverenitásához; bármikor várható volt a „büntetés”. London és Párizs propaganda hadjáratot indított a „mediterrán Japán” ellen, ezt a célt szolgálta Aurelio Saliceti röpiratának (*La Question Italienne, Murat et les Bourbons*) a párizsi kormánykörök tudtával történt kiadása és terjesztése, ami Gioacchino Murat másodszülöttje nápolyi trónigényének jogosultságát taglalta. A Kettős Szicíliai Királyság részvételi szándékát a párizsi békekonferencián Anglia és Franciaország elutasították. 1856-ban hosszú diplomáciai hadviselés folyt részükről Nápoly ellen: azt követelték, hogy a nápolyi kormány változtasson elnyomó politikáján, mivel ez – felkelések vagy forradalom révén – az európai rend felforgatásához vezethet. A követeléseket II. Ferdinánd országa belügyeibe való beavatkozásnak tekintette és határozottan visszautasította. Hasonlóan járt el akkor is, amikor a nagyhatalmak az orosz, a spanyol vagy a belga uralkodón keresztül akartak rá hatni. A vége az lett, hogy Franciaország és Anglia megszakították diplomáciai kapcsolatukat a kettős Szicíliai Királysággal, Nápoly nemzetközileg elszigetelődött.⁸⁹

Fennállása utolsó éveiben a Kettős Szicíliai Királyságnak igen „rossz sajtója” volt. Az európai liberálisok szemszögéből az volt a legnagyobb probléma, hogy létezett egy olyan rezsím, amely korlátozta a polgári jogokat, megtagadta a politikai jogokat, visszaélt a rendőrség és a bíróságok alkalmazásával, továbbá kiterjesztette az egyházi befolyást mindenre. A kormányzat abszolutista módon járt el, ugyanakkor erősen paternalista volt, a dinasztia szorosan magához láncolta a népet.⁹⁰

1857 januárjában II. Ferdinánd tárgyalásokat kezdett Argentínával a nápolyi politikai foglyok kitelepítéséről. Ezt a lépést a nagyhatalmak úgy fogták fel, hogy a Kettős Szicíliai Királyság hajlandó változtatni kegyetlennek tartott börtönpolitikáján, és London irányából máris enyhülés indult meg a diplomáciai kapcsolatokban. Jelentősebb lépésnek bizonyult II. Ferdinánd 1859. január 10-i amnesztia rendelete, amikor elsőszülött fia házasságkötése alkalmából mintegy kilencven fogoly – köztük Carlo Poerio híres ügyvéd és költő – örökös száműzetésbe vonulhatott. A nagyhatalmak szerint ez az intézkedés már alapja lehetett a Nápolyval való kibékülésnek. Az év tavaszán helyreálltak a diplomáciai kapcsolatok, miközben Észak-Itáliában kitört a háború. II. Ferdinánd fő célja továbbra is a semlegesség

⁸⁹ SCIROCCO (1990) 371–374.; DI RIENZO 64–90.

⁹⁰ MACRY 26.; SPAGNOLETTI 271–272.

megőrzése volt, amihez május 22-én bekövetkezett haláláig ragaszkodott, és politikáját utódja, II. Ferenc is követte. Június 12-én Londonban megbukott a Derby-kormány, és a nápolyi dinasztia legkérlelhetetlenebb ellensége, Lord Palmerston lett a miniszterelnök, akinek ebben az irányban fő célja Anglia vezető szerepének megvédése volt a Földközi-tenger térségében. Palmerston június 19-én tájékoztatta John Russell külügyminisztert, hogy az angol kormánynak mindent meg kell tennie az 1848. évi alkotmány visszaállítása érdekében, amely alapján felszámolható a despotikus rendszer. Henry George Elliot, nápolyi angol követ kijelentette, hogy ezekhez az instrukciókhoz tartja magát, majd hozzátette, hogy jóllehet a nápolyi közvéleményben a piemonti szövetségre való hajlandóság pillanatnyilag gyenge, de „ha a pápai államban az agitáció kiterjedtté válna és a Kettős Szicíliai Királyság határán megjelenne egy olyan hadvezér, mint Garibaldi ezer emberrel, az elegendő lenne, hogy az egész királyság területén mindenki az olasz párthoz való csatlakozás mellett sorakozzon fel.” Párizs és Torino is diplomáciai nyomást gyakorolt Nápolyra: le akarták választani a bécsi kapcsolatról és elérni, hogy legalább szimbolikusan a Második Császársággal és a Szárd Királysággal lépjen szövetségre. Alkotmányos monarchiává kellett volna alakulnia, amit megelőzött volna egy széles körű amnesztia, a leggyűlöltebb rendőri elnyomás felszámolása és a szicíliai száműzöttek visszafogadása. London támogatásában bízva azonban Nápoly mindent visszautasított és ragaszkodott a semlegességhez.⁹¹

Anglia egyrészt passzívan szemlélte a Kettős Szicíliai Királyság agóniáját, megállíthatatlan belső bomlását, másrészt meg akarta akadályozni, hogy bármely külső erő lassítani próbálja ezt a folyamatot. Tulajdonképpen ezt a szerepet játszották az angol hajók (*Argus*, *Intrepid*) a marsalai partraszállásnál. Még Messina elfoglalása előtt III. Napóleon azt javasolta, hogy francia-brit hajóblokád akadályozza meg Garibaldit a calabriai átkelésben és féléves fegyverszünet alatt találjanak megoldást. Palmerston azonban elvetette ezt az ötletet. Nem azért, mert egyszerűen nem szerette II. Ferenc rendszerét, vagy meg lett volna győződve az olasz egyesítési folyamat helyességéről, hanem mert a brit miniszterelnök meg volt győződve arról, hogy a francia diplomácia azért akarja időlegesen megmenteni a Bourbon államot, hogy Szicíliát leválaszthassa róla és Franciaország szatellit államává tegye. Az angol diplomácia is tisztában volt azzal, hogy Persano admirális „meggyőző tevékenységének” (korruptió) köszönhetően a nápolyi hadiflotta parancsnokai a piemonti ügy mellé álltak. Augusztus 18–19. éjjel Garibaldi partra szállt Calabriában, amiről Persano ezt írta Naplójába: „az elmúlt éjszaka a garibaldisták Bagnara és Scilla között partraszálltak, amit a nápolyi

⁹¹ DUGGAN 794–795.; DI RIENZO 91–121.

haditengerészet engedett végrehajtani”. Néhány hónappal később Palmerston emlékeztette jó barátját, Antonio Panizzit, a *British Museum* könyvtárának igazgatóját: „az, hogy Garibaldi el tudta foglalni Nápolyt, ahonnét aztán a király Gaetába menekült, Angliának köszönhető, amely elutasította Franciaország tervét, miszerint akadályozzák meg, hogy Szicíliából megtámadhassák a félszigetet... az erkölcsi támogatás és a brit befolyás nem kevésbé volt fontos Olaszország számára, mint a francia fegyverek, és hálátlanság lenne Olaszország részéről, ha erről elfeledkezne.”⁹²

A diplomata jó része egyetértett abban, hogy a Kettős Szicíliai Királyság vesztét alapvetően kettős, belső és külső árulás okozta: a haditengerészet és a hadsereg parancsnokainak megvesztegethetősége, a királyi udvar machinációi, az adminisztráció pálfordulása, az Antonio Spinelli vezette liberális kormány gyengesége és kettős játéka, Liborio Romano rendőrminiszter intrikái egy részről, a Franciaország és Anglia által – más-más okból – támogatott Piemont más részről, miközben a többi nagyhatalom távol tartotta magát mindennemű katonai lépéstől.⁹³

1.6.3. Észak találkozik Déllel

Az északi politikai elit többsége keveset tudott Dél-Itáliáról, azt is elsősorban külföldi utazók útleírásaiból, akik általában a természeti szépségek és a görög-római klasszikus építészeti örökség bemutatására szorítkoztak. Maga Cavour sohasem járt Rómában vagy annál délebbre, információit a déli száműzöttektől és jelentésekből, magánlevelekből merítette.⁹⁴ Cavour, ahogy már korábban is láttuk, nem számolt a teljes félsziget egyesítésével, amikor azonban a demokraták kiterjesztették az egyesítési mozgalmat a Dél irányába is, kénytelen volt komolyan foglalkozni a kérdéssel. Mindenekelőtt képet kellett alkotnia a déli helyzetről, ezért megbízható embereit Nápolyba küldte. Salvatore Pes, Villamarina márkija, a Szárd Királyság hivatalos képviselője a Kettős Szicíliai Királyságban nem túlságosan hízelgő képet vázolt fel Cavournak a nápolyiakról: a nemesség semmittevő és *sanfedista*, a tömeg ostoba és királyhű. A piemonti miniszterelnök azt a titkos megbízatást adta embereinek, hogy robbantsanak ki forradalmat Nápolyban még Garibaldi megérkezése előtt, amivel át tudnák venni a kezdeményezést a demokratáktól. Amikor ez a kísérlet megghiúsult, Cavour a nápolyiak

⁹² DI RIENZO 139–178.; DUGGAN 795–796.

⁹³ Vö. PETE (2018) 206–211.

⁹⁴ MOE (1992) 55–59.; PETRACONE 3–15.

magatartását undorítónak és gyalázatosnak nevezte. Hozzájárult ennek a benyomásnak a kialakításához Carlo Persano admirális értékelése is, aki a délieket „puhány és a múltbeli szenvedések által megfélemlített népségként” írta le. A Bourbon zsarnokság következményeire és a nápolyiak lustaságára való hivatkozás állandó panelekké váltak az északi mérsékeltek leírásaiban, ezzel magyarázták a déliek politikai passzivitását is. Ezeket az értékeléseket azonban óvatosan kell kezelnünk, amire Cavour bizalmi embere, a szintén Nápolyba küldött Nicola Nisco is felhívta a piemonti miniszterelnök figyelmét: „a valódi állapotokat gyakran megmásítják azok, akik nem akarván elsimerni, hogy alkalmatlanok a kormányzásra, a kormányozhatatlanság vádjával élnek”.⁹⁵ Ez a hang azonban elszigetelt maradt.

A Dél misztikusnak hatott, szinte mitológiai helynek, amitől sokan egyenesen féltek. „Átkozott félelem” – ez volt, amit érzett Costantino Nigra, amikor megtudta, hogy a Farinit a déli kormányzóság élén 1861. január közepén felváltó Eugenio di Savoia, Carignano hercege titkáráként a következő állomáshelye Nápoly lesz. Megérkezése után így foglalta össze első benyomásait a nápolyi népről: „barátságos, de állhatatlan, tétlen és tudatlan”. Semmi újdonság tehát a már megismert többi északi véleményhez képest, az viszont szinte egyedi eset, hogy Nigra nemcsak a nápolyiakról ír elítélően, hanem élesen kritizálja a piemontiak lenéző viselkedését is, amivel egyáltalán nem segítik elő az egységeszme déli terjedését: „nem hódítóként kellene bánnunk ezzel az országgal” – írta 1861 áprilisában, de szavai visszhang nélkül maradtak.⁹⁶

Az északi közbeszédben Dél elsősorban a *brigantaggio* miatt került szóba, amit bűnügyi, rendészeti kérdésként kezeltek, a háttérben húzódó társadalmi problémák nem kaptak súlyt. Először 1861. november 20-án indult parlamenti vita Torinóban a Dél helyzetéről. A piemonti Quintino Sella elismerte: „Nem beszélek a déli tartományokról, amelyeket sajnos nem ismerem.”⁹⁷ A torinói Pier Carlo Boggio költségvetési oldalról közelített a kérdéshez: „Hatalmas összegeket szavaztunk meg [...] anélkül azonban, hogy elértük volna a célt: hatékonyan segíteni a déli tartományokat, az egész állami költségvetést veszélybe sodortuk.”⁹⁸ Az északi képviselők között elterjedt nézeteket foglalta össze Boggio képviselő: a banditák földjén élők lázadoznak, tiltakoznak, és nem fizetnek adót, a háború költségeit csak a királyság legbékésebb tartományai fizetik. A milánói Giuseppe Ferrari

⁹⁵ PETRACCONI 12–15.

⁹⁶ PETRACCONI 22–24.

⁹⁷ GALLETTI–TROMPEO 1126.

⁹⁸ GALLETTI–TROMPEO 7.

képviselő úgy vélte, hogy a legjobb megoldás Olaszország számára a föderalizmus lenne. A Dél problémájával szembe kell nézni, ott ugyanis polgárháború zajlik.⁹⁹

A novarai Paolo Solaroli tábornok, Nápolyból visszatérve 1860 decemberében írta a naplójába: „Az emberek a legcsúnyábbak, akiket Európában valaha is láttam... Igen rossz országot szereztünk meg, és szinte hihetetlennek tűnik, hogy egy olyan helyen, ahol a természet oly bőkezű volt, nem másik népet hozott létre.”¹⁰⁰ Ez a leírás kiválóan rímelt arra a mondásra, amely Nápolyt „egy ördögök által lakott paradicsomként” jellemzi, és ami már hosszú évszázadok óta létező toposz a város bemutatása kapcsán.¹⁰¹ A Ravenna közelében született Luigi Carlo Farini a déli tartományok frissen kinevezett kormányzójaként 1860. november 14-én írt levelében röviden így jellemezte az egész Délt: „Semmittevés és makaróni”.¹⁰² Korábban, október 27-én, Nápolyba érkezése után néhány nappal keményebb szavakat használt Cavournak írt levelében: „Barátom, micsoda helyek ezek, Molise és a Terra di Lavoro! Micsoda barbárság! Ez nem Olaszország, hanem Afrika: ezekhez a földtúrókhoz képest a beduinok a civilizáció virágai. Mennyi és micsoda gaztett! A király szabad kezet ad, a csöcselék meg fosztogatja az urak házait, lemetszi a liberális birtokosok fülét és levágja a fejüket, majd dicsekedve ír Gaetába: ennyi és ennyi birtokos, nekem jár a jutalom. A parasztasszonyok is gyilkolnak, sőt még rosszabbak: a liberálisokat a herájukra kötött kötéllal vonszolják az utcákon keresztül-kasul. Borzalmak, amit el se hinnénk, ha nem itt, közöttünk történtek volna.”¹⁰³ Észak találkozása Déllal: Európa áll szemben Afrikával, a civilizáció a barbársággal. Az északi politikai elit körében elterjedt látásmódot fejezi ki a civilizált Észak és a barbár Dél dichotómia.¹⁰⁴

Az Északon általánosan elterjedt vélekedés szerint a déliekben nem lehet megbízni: az egyesítés előnyeiből profitálni akarnak, de áldozathozatalra nem hajlandók. Massimo D’Azeglio, korábbi piemonti miniszterelnök ezt így foglalta össze: „Nem nekünk van hasznunk az egységből, hanem ennek az átkozott, erkölcstelen, gyáva és tudatlan népségnek, amit csak az ösztönei hajtanak, hiszékenységük és ravaszságuk keveréke pedig mindig a legnagyobb csirkefogók karmai közé hajtja őket.”¹⁰⁵ Észak magára vállalta azt a nehéz feladatot, hogy „kitakarítsa Dél istállóit”. „A nápolyiakkal való egyesülés félelemmel tölt el;

⁹⁹ GALLETTI–TROMPEO 9. Ld. még: PETRACCONE 50–54.

¹⁰⁰ Idézi: MOE (1992) 68.

¹⁰¹ MOE (2004) 54–55.

¹⁰² Luigi Carlo Farini Camillo Benso di Cavournak, Nápoly, 1860. november 14. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. III, 329.

¹⁰³ Luigi Carlo Farini Camillo Benso di Cavournak, Nápoly, 1860. október 27. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. III, 208.; LUPO (2002) 475–477.

¹⁰⁴ PETRACCONE 54–65.; MOE (1992) 64–72.

¹⁰⁵ Idézi: MOE (1992) 67.

olyan, mint egy himlőssel ágyba bújni.” Nápoly „olyan, mint egy fekély: pusztít minket és sokba kerül.”¹⁰⁶

Azt feltételezhetnénk, hogy Cavour bizalmi embereivel, illetve általában véve a mérsékeltekkel szemben az északi demokraták másként látták a déli helyzetet, hiszen még az indulásuk előtt mítikus kép élt bennük Dél-Itáliáról: gazdag ország, amit a Bourbonok rossz kormányzása szegényített el, és amelynek a lakosai epekedve vágytak a szabadságra. Az első közvetlen tapasztalataik azonban gyökeresen megváltoztatták korábbi véleményüket, a mítosz azonnal szertefoszlott. Giorgio Asproni „romlott, iszákos, faragatlan és lecsúszott” embereket talált, akiknek „sok időre és a szabadság hosszas gyakorlására” lenne szükségük, hogy „méltóságuk tudatára ébredjenek, és őszinte testvériségre léphessenek Itália többi népével”.¹⁰⁷ Carlo Nievo a dél-itáliai garibaldista expedíció tagjaként a campaniai Sessa városából számolt be tapasztalatairól bátyjának, Ippolitónak: „Tegnap este óta vagyok itt, és nem tudom, mikor hagyhatom el ezt a borzasztó helyet [...] A nápolyi területeken eddig csak olyan településeket láttam, amelyektől hányinger fogott el [...] Trontótól idáig az összes lakost élve elégetném; micsoda briganti fajzat!”¹⁰⁸ Egy hónap elteltével, miután közvetlenebb kapcsolatba került a helyi lakossággal, véleménye nem lett kedvezőbb: „A kellemes klímát és a természeti szépségeket leszámítva ezek a települések minden szempontból borzasztóak – írta 1860. december 1-jén apjának –; a lakosok a lehető legpiszkosabbak, akiket valaha is láttam; gyenge felfogásúak, ostobák, és ráadásul olyan dialektusban beszélnek, amitől hányingert kap az ember; a falvakban, ha egyáltalán így lehet nevezni ezeket az ormótlan nyomortanyákat, semmi sincsen.”¹⁰⁹ Ami a közvetlen tapasztalatokat és benyomásokat illeti, a mérsékeltek és a demokraták Dél-képe között nincs tehát érdemi különbség.

A déli száműzöttek sem maradtak el, amikor saját hazájukat kellett kritika alá vonni.¹¹⁰ Részben a megfelelési kényszer vihette őket arra, hogy befeketítsék a déli tartományokat. A Bariban született, de Nápolyt is jól ismerő, a száműzetés éveit viszont Torinóban – Cavour barátjaként – töltő Giuseppe Massari 1860. október 23-án így fakadt ki a nápolyiakkal szemben: „Oh! Ez a Nápoly mennyire gyászos Olaszország számára! Korrupt, gyalázatos ország, ahol a Piemontra jellemző erényeknek nyoma sincs.”¹¹¹ Két nappal korábban, tízéves piemonti száműzetése után először visszatérve Nápolyba, Cavourral osztotta meg friss

¹⁰⁶ Idézi: MOE (1992) 68. és PETRACCONE 31.

¹⁰⁷ Idézi: PETRACCONE 47–48.

¹⁰⁸ NIEVO 89.

¹⁰⁹ NIEVO 113.

¹¹⁰ PETRACCONE 42–46.; MOE (1992) 72–78.

¹¹¹ Giuseppe Massari Margherita Collegnónak, Nápoly, 1860. október 23. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. II, 137.

benyomásait: „Nápoly a legbizarrabb és legegységibb képet nyújtja, amit csak el lehet képzelni. Egyszere festői és groteszk anarchia: túlvilági zsvaj, állandó jövés-menés, fülsiketítő üvöltözés... szenny és piszok... Mindig is szerettem és értékelttem Piemontot, most pedig, háromnapos nápolyi tartózkodás után, egyenesen imádom. A különbség leírhatatlan.”¹¹² A messinai születésű Giuseppe La Farina ijesztőnek tartotta, hogy Délen szinte semmit sem tudnak Piemonttól. Piemontot Olaszországgal és a civilizációval azonosította, és a Dél „olaszosítását” szorgalmazta északi újságok terjesztésén keresztül.¹¹³ Luigi Settembrini ugyanakkor világosan látta a déli véleményformálók felelősségét is: „Mi, nápolyiak megfizetünk a hazugságainkért, vagy pontosabban fogalmazva a túlzásainkért. Telekürtöltük a világot azzal, hogy a Bourbonok barbárrá és vadállatokká alacsonyítottak bennünket; és az egész világ elhitte, hogy tényleg barbárok és vadállatok lettünk. Most azt szeretnénk, hogy más gondoljanak rólunk, a világ azonban meg akar maradni a korábbi hitében. Így azok, akik ellátogatnak hozzánk, felettébb csodálkoznak, hogy embereket találunk.”¹¹⁴

Az északi politikai elit jelentős része úgy látta, hogy a korrupt, koszos, barbár Dél „elüszkösödött seb” a nemzet testén, a „kezelés” pedig a civilizált, morálisan magasabban álló Észak feladata.¹¹⁵ A kezelés módját illetően nem igazán maradtak kétségek: „... tűzzel-vassal kell kiirtani ezt az elüszkösödött sebet” – ajánlotta La Farina Cavournak 1860 novemberében.¹¹⁶ Maga Cavour is – igaz, nem kis mértékben a demokratákkal vívott politikai küzdelem okán – hasonló elveket vallott, amikor Farini kormányzót nagyobb aktivitásra buzdította: „Ha a parlamenti ülészek megnyitásakor alapos indokkal azt lehet mondani, hogy Garibaldi jobban kormányozta Dél-Olaszországot, mint mi, akkor elvesztünk – írta december 23-án –. Gyerünk, kedves barátom, vessen véget a tétlenségnek [...], törje meg vaskézzel a pártokat. Zavarja el Mazzinit, tartóztassa le az elégedetlenkedő garibaldistákat, üzze-hajtsa a rablókat és a pazarlókat; alkalmazzon észak-olaszországiakat, bárhol is vélekedjenek róla a nápolyiak. Ha rendzavarásba kezdenének a színházban, az utcákon, bárhol, erővel fékezze meg őket.”¹¹⁷ A következő év tavaszán Eugenio di Carignano herceg a déli tartományok kormányzójaként még egyértelműbben fogalmazott: „Ez az ország a pusztulás és az

¹¹² Giuseppe Massari Camillo Benso di Cavournak, Nápoly, 1860. október 21. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. III, 163–164.

¹¹³ Giuseppe La Farina Camillo Benso di Cavournak, Nápoly, 1860. november 21. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. III, 356.

¹¹⁴ Idézi: MOE (2004) 155.

¹¹⁵ MOE (1992) 78–81.

¹¹⁶ Giuseppe La Farina Camillo Benso di Cavournak, Nápoly, 1860. november 21. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. III, 356.

¹¹⁷ Camillo Benso di Cavour Luigi Carlo Farininek, Torino, 1860. december 23. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. IV, 127–128.

elállatiasodás miatt, amit a Bourbon-kormányzat okozott, képtelen irányítani saját magát; le kell rombolni a teljes államszervezetét és mihamarabb a többi tartományéhoz hasonló szükséges kiépíteni [...] Ennek a népnek a tudatlansága nem teszi lehetővé, hogy a teljes asszimilációt olyan szükségszerűségnek érezzék, mint Olaszország más részein; itt mindenütt katonai egységekre van szükség, mégpedig nagy létszámban, továbbá a királyság más tartományából érkező kormányzókra és intendánsokra [...] Hiszem, hogy akkor a dolgok százszor jobban mennek majd, mint jelenleg [...]”¹¹⁸ A Dél északi reprezentációja már a követendő politikát is magában hordozta: „katonai egységek, mégpedig nagy létszámban”. Az új rezsim abban a meggyőződésben élt, hogy a piemonti hadsereg erejével úrrá lehet a válságon. A kormány a lázadókkal szemben az erő politikáját alkalmazta: a reguláris hadsereget vetette be és a kíméletlen elnyomás eszközével élt, ami azonban még inkább elmérgesítette a helyzetet.¹¹⁹

1.6.4. „Leopárdfoltos” fejlődés és nemzetközi kereskedelem

A hagyományos történészi beállítással¹²⁰ és a közvélekedéssel ellentétben gazdasági szempontból viszont – a gazdaságtörténet legújabb eredményei szerint¹²¹ – az egyesítéskor nem létezett két Olaszország. Az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem Délen átlagosan 15%-nál kisebb mértékben volt alacsonyabb, mint az ország többi részén. Ha pedig az egyes tartományokat nézzük, inkább „leopárdfoltos” fejlődésről lehet beszélni, mintsem két Olaszországról. Campaniában, Szicíliában és Pugliában mintegy 25%-kal magasabb volt, mint Basilicatában, Calabriában és Szardínián. Campaniában 2247 eurónak felelt meg, ami magasabb, mint Emilia-Romagnában (1989), és sokkal közelebb áll Lombardiához (2324), mint Basilicatához (1402). „Az egyesítés idején Olaszország elmaradott ország volt. A születéskor várható élettartam 30 év körül alakult, szemben a mai 74 évvel a férfiak esetében és 78 évvel a nők esetében. A félsziget nagy része, Északon és Délen egyaránt, a preindusztriális társadalmakra jellemző kondíciók között élt, magas születési és magas halálozási rátával [...] Természetesen voltak privilegizált, gazdagságban élő rétegek, de a

¹¹⁸ Idézi: MOE (1992) 85.

¹¹⁹ Vö. PETE (2018) 216–219.

¹²⁰ TONIOLO 83–84.; BEREND–RÁNKI 421–503.

¹²¹ BRUNETTI, ALESSANDRO–FELICE, EMANUELE–VECCHI, GIOVANNI: Reddito. In *In ricchezza e in povertà. Il benessere degli italiani dall'Unità a oggi*. A cura di GIOVANNI VECCHI. Il Mulino, Bologna, 2011.; FELICE, EMANUELE: *Perché il Sud è rimasto indietro*. Il Mulino, Bologna, 2013.; DANIELE, VITTORIO–MALANIMA, PAOLO: *Il divario Nord–Sud in Italia (1861–2011)*. Rubbettino, Soveria Mannelli, 2011.

néptömegek, falun és városban egyaránt, a puszták életfenntartásánál alig valamivel magasabb szinten, vagy éppenséggel ez alatt éltek. Az egyesítés pillanatában az északi parasztságot nem kevésbé szenvedtek a pellagrától mint a déliek a maláriától, és az északi paraszti tömegek élelmezése minden bizonnyal nem volt sokkal jobb a déliekéénél.”¹²² A különböző regionális gazdaságok, Északon és Délen egyaránt, az egyesítést követő évtizedekben megőrizték „regionálisan autonóm” jellegüket, mindegyik külön-külön igyekezett kapcsolódni a világpiacokhoz. Fejlődésük szempontjából tehát a döntő tényező a nemzetközi kereskedelemmel való kapcsolat volt.

Ebből a szempontból a Dél előnyökkel és hátrányokkal egyaránt rendelkezett. A déli exportcikkek között kiemelendő a szicíliai kén, az olívaolaj és a bor (különösen Trapani környékén, Marsalában az angol kereskedők és olasz tanítványaik, a Florio-család borászata, valamint Pugliában, Bari környékén). Lett volna erősebb külföldi kereslet a déligyümölcsökre is, de ehhez modernebb öntözőrendszert kellett volna kiépíteni. Figyelemre méltó két terület: *Campania felix*, a nápolyi síkság, és a *Conca d'oro*, a palermói medence. Az eleve kedvező természeti adottságú földeken erősen érvényesült a kereskedelem stimuláló hatása. Előbbinél főleg a 20. század elejéig legnépesebb olasz város, Nápoly felvevőpiaca, utóbbinál szinte teljesen a külföldi (1830-as évektől amerikai) igény, ami arra sarkallta a termelőket, hogy tegyék öntözhetővé földjeiket. Korabeli becslés szerint a *Conca d'oro* egy citromligete évi 2500 líra hasznot hozhatott, a nápolyi vidék 900 lírát, így Milano a maga 600 lírájával a harmadik helyre szorult. Az egyesítést követő időszakban Délen is volt tehát említésre érdemes gazdasági fejlődés, ami alapvetően a nemzetközi piacnak volt köszönhető. A 20. század elejéig a Dél átlagos mezőgazdasági termelékenysége nem maradt el Északétól.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a Délnek már a kezdetektől fogva ne lettek volna hátrányai, amelyek aztán később csak növekedtek. Igaz ez a legfontosabb exportcikkek szektoraiban is. A kénbányászat technológiája kezdetleges volt, a nyersanyagot francia, angol és amerikai gyárakban dolgozták fel. Az olívaolajt nem elsősorban élelmiszerként, hanem a gépgyártásban és a szappanfőzésnél használták fel, ráadásul ezt is külföldön, főként Marseille-ben. A magas alkoholtartalmú borok, néhány kivétellel, mint például a Marsala, a francia borok feljavítására szolgáltak. A déligyümölcs-termékek feldolgozása is gyerekcipőben járt, helyben legfeljebb néhány köztes lépés (esszenciák, kivonatok kinyerése) történt meg, a parfümök készítése az európai üzemekben zajlott. Mindez azt bizonyítja, hogy a világpiacra a Dél periférikus, alárendelt szerepet játszott.

¹²² PESCOLIDO (2010) 220.

Mindehhez járultak a földrajzi, környezeti hátrányok. Közismert, hogy Észak jóval kiterjedtebb termékeny síksággal és jobb vízellátottsággal rendelkezett. Mindkettő kulcsfontosságú a mezőgazdaság számára, amely akkoriban ráadásul az ipari fejlődés mozgatója is volt. 1860-ban Észak továbbá mérhetetlen előnyben volt az utak, vasutak és hajózható csatornák (ez utóbbiak csak Lombardiában) kiépítettségében. A Pó-síkság előnye az egyesítés után csak növekedett az újabb út- és vasútépítéseknek, valamint az Alpokban fűrt alagutaknak köszönhetően. Az igaz, hogy az egyesített Olaszország sikereket ért el az észak-dél irányú vasútvonalak kiépítésében, később azonban a nyugat-kelet viszonylatok, hegyeket és dombokat átszelve, már nem működtek (és működnek) jól Délen. A tengeri útvonalak még hosszú időn keresztül járhatóbbak maradtak a szárazföldi útvonalaknál. Az infrastruktúra állapota természetesen nem csak gazdasági problémákat okozott. Leopoldo Franchetti az 1873–74-ben az Abruzzókban tett utazása tapasztalatairól írta: „Ha valaki nem látta saját szemével, nem tudja elképzelni micsoda elszigeteltséget, nyomort és barbárságot jelent a járható út hiánya: egy civilizált nép legfontosabb szükségletei lehetetlenülnek el.” Az egyes területeken belül is jelentős aránytalanságok voltak, egy-egy jól felszerelt gazdaság oázisnak tűnt a pusztaságban.

A piac stimuláló hatása a gabonatermesztést is elérte. A szektor meg tudott felelni a népesség által támasztott igényeknek: az élelmezési helyzet javult, aminek az eredményeképpen Olaszország lakosságának a létszáma nőtt, különösen Délen. Ezzel egyidejűleg nőtt a gabona ára is, ami arra indította a termelőket, hogy a földeket a korábban vándorló állattartásra használt legelők kárára növeljék. Ez a jelenség legerősebben a *Tavoliere delle Puglie* területén érvényesült. Ezzel egyidejűleg az állattartásra nehéz idők következtek, csak néhány esetben sikerült megfelelő színvonalú istállózó állattartást kialakítani. Különösen a juhok és kecskék száma szorult vissza, amit nem tudott ellensúlyozni a marhatartás bővülése. Ez utóbbi is csak relatív növekedés volt: amíg Északon 44 szarvasmarha jutott egy négyzetkilométernyi mezőgazdasági területre, Délen (Szicíliát és Szardíniát nem számítva) csak 9. A gabonatermelésbe újonnan bevont földterületek azonban nem tartoztak a legtermékenyebbek közé, ennek következtében egyrészt – a trágyázás hiánya miatt – gyakran pihentetni kellett ezeket, másrészt a termésátlag meglehetősen alacsony maradt végig a 19. század folyamán. Az extenzív gabonatermesztés nem elhanyagolható negatív következménye lett az erdőterületek csökkenése. A negatív hatások elsősorban a völgyekben és a síkságokon látszódtak, a mocsaras területek felszámolása Délen kevésbé volt sikeres, mint Északon. Az ilyen helyeken gyakran fellépő malária pedig éppen azt akadályozta meg, hogy a népesség stabilan megtelepedhessen a termékenyebb völgyekben. A nagybirtokosok általában kiadták

az egész földterületet a nagybérloőknek, akik pedig azt felparcellázták, majd továbbadták a kisbérloőknek. A bérloők nem állt érdekében jelentősebb beruházásokat végrehajtani, mivel a kisbérloőre kettős nyomás hárult felülről, ami nagyban csökkentette az elérhető hasznot.

Végül, de korántsem utolsó sorban a hátrányok között említendőek a súlyos szociális különbségek. 1871-ben a szegénységi ráta jóval magasabb volt Délen, mint Északon (45% szemben a 35%-kal). Ugyanebben az évben a 6–10 év közötti népességre vonatkozó iskoláztatási ráta Délen 34,6%, Északon 75,4% volt, az írni és olvasni tudás a 15–19 éves korosztályban Délen 16,6%, Északon 41,9%. Ez a hiányosság nem csak az alsóbb rétegeket, hanem a helyi elitet is érintette, ami az önkormányzatok működésében számos problémát okozott: képtelenek voltak felnőni a törvény által előírt modernizációs feladatokhoz (utak és iskolák építése, egészségügyi szolgáltatások fejlesztése).¹²³

Az Észak és Dél között kétségtelenül létező különbségek két olyan makrorégió kapcsán értelmezhetőek, amelyek – ha valamennyire eltérő mértékben is – egyaránt elmaradottnak számítottak. Tulajdonképpen nem is az Észak és Dél közötti különbség volt a mérvadó, hanem az európai kontextus: Észak és Dél a maguk agrár-kereskedelmi alapú gazdaságukkal az elmaradottság két, némileg különböző szintjén álltak Európa iparosodott országaihoz képest. Különösen sokatmondóak az első ipari forradalom legfontosabb húzóágazataira, a vasgyártásra és a pamutkészítésre vonatkozó 1861. évi adatok. Észak 17000 tonnás éves vastermelésével szemben Dél ennek csak egytizenegyed részét, 1500 tonnát tudott előállítani. Ez igen jelentős különbségnek látszik, ha azonban összehasonlítjuk Anglia 3772000 tonnás éves eredményével, azonnal látszik, hogy mindkét itáliai adat eltörpül mellette (az angliai mennyiség 0,46, illetve 0,04%-a). Nemcsak az ipari fejlődésben élen járó Angliához képest, hanem a többi északi országhoz mérten is egyértelmű az olasz elmaradottság: Franciaország termelése 967000, Belgiumé 312000, Ausztriáé 230000 tonna volt. Hasonló arányokkal találkozunk a pamutfonás területén. Itáliában az Északon rendszeresített 350000 rokka egyötödét találjuk Délen, a 30 millió angliainak viszont ezek csak az 1,17, illetve 0,23%-át teszik ki. A gazdasági adatok mellett a társadalom állapotát leíró mutatók sem voltak biztatóbbak európai kontextusban. A születéskor várható élettartam az itáliai 32 évvel szemben Angliában és Franciaországban 8, Svédországban és Dániában 12 évvel volt több. Amíg Itáliában az iskoláskorú népesség 75%-a analfabéta volt, Belgiumban, Franciaországban és Ausztriában ez az arány 40–50% között mozgott, Angliában 30, Poroszországban és Skóciában 20, Svédországban pedig 10% alatt maradt.¹²⁴

¹²³ LUPO (2015) 8–19.; BARBAGALLO 46–54.; DANIELE–MALANIMA 11–47.

¹²⁴ PESCOLIDO (2017) 27–63. Vö. PETE (2018) 219–224.

1.6.5. Királyságból tartomány

Az egykori nápolyi királyság egy liberális berendezkedésű modern állam integráns részévé vált. Ez a gyökeres változás kezdetben számos negatív következménnyel járt. Ma már ugyan, ahogy fent olvashattuk, árnyaltabban látjuk a helyzetet, az utókor rendelkezésére álló földrajzi és időbeli perspektíva hiányában Dél-Itália lakóinak nagy része azonban az események közvetlen bekövetkezésekor egyértelműen hátrányosnak élte meg a változásokat. Úgy érezhették, hogy a protekcionista védővámok azonnali, 1860. októberi eltörlése súlyos csapást mért az egykori nápolyi királyság iparára, a konkurencia megnehezítette a vállalkozások helyzetét, a leggyengébbek e miatt voltak kénytelenek bezárni.

Az egyik legvitatottabb téma a Nápoly környéki, a Bourbonok idején védeltséget élvező ipari üzemek (mindenekelőtt Mongiana vasgyára, Pietrarsa és Castellammare di Stabia gépgyárai, Valle del Liri és Valle del Sarno textilüzemei) felszámolása, ami – egyes vélemények szerint¹²⁵ – az addig prosperáló Délt elszegényítette, az északi ipar „gyarmati piacává” tette. Mindez azonban az újabb kutatási eredmények fényében csak legenda, különösen, ha meggondoljuk, hogy mit is jelentett akkoriban az olasz ipar. Többé-kevésbé hagyományos, alig vagy egyáltalán nem gépesített manufaktúrák voltak. Az északi iparosok senkinek sem tudtak komolyabb konkurenciát támasztani, a modern ipar Olaszországban is használt termékei külföldről érkeztek. Negatív „egyesítés effektus” nem hatott a Déltre, sőt 1871–1881 között relatív fejlődés jellemezte Campaniát és Szicíliát. Mivel hagyományos funkciókat látott el és tradicionális igényeket elégített ki, az olasz ipar az egykori fővárosokban (Velence, Milánó, Torino, Genova, Firenze, Róma, Nápoly, Palermo), illetve azok környékén sűrűsödött, az egyetlen kivétel Lombardia volt. Másik megközelítéssel: az ipari üzemek hálózata az Appennini-félszigeten a Pó-síkságtól (Piemonte, Lombardia, Veneto) kezdve egészen délig a tirrén oldalon (Liguria, Toszkána, Lazio, Campania, Szicília) terjedt ki. Ebben az esetben sem működik tehát az Észak-Dél séma, sokkal inkább Nyugat-Kelet különbségről van szó, hiszen iparilag fejletlenebbnek az Emiliától Pugliáig húzódó adriai sáv bizonyult. Az ipar összességében a bruttó nemzeti jövedelem egy kis részét, mindössze egy hatodát adta. Az egyesítést követő első két évtized igazi problémáját nem az Észak és Dél közötti (rövid) távolság, hanem az egész Olaszország és a fejlett országok közötti (nagy) távolság jelentette. 1861-ben Olaszországban az igazi iparosodás még nem

¹²⁵ Legutóbb: DI FIORE (2015) 179–192., 257–270. A déli ipari fejlődésről lásd még: NAGY 92–93.

kezdődött el, a mezőgazdaság és – az elsősorban agrártermékekkel foglalkozó nemzetközi – kereskedelem játszotta a főszerepet.¹²⁶

Az viszont kétségtelen tény, hogy Nápoly elveszítette a főváros szerepet: a királyi udvar, a kormányhivatalok és a hadsereg megszűnésével funkciók sora tűnt el, amelyek a helyi és környékbeli gazdaságot éltették. Az állami adminisztrációt nagyobb részt a „piemontiak” működtették, melléjük a Bourbon-érában száműzetésben élő déli arisztokraták kerültek, akik nem voltak tisztában a régió társadalmi és gazdasági valóságával. A Kettős Szicíliai Királyság hozzácsatolása az Olasz Királysághoz gyakorlatilag egy katonai és intézményi művelet volt. A népi részvétel elenyésző volt az egyesítési folyamatban: nem volt olyan szociális tartalma, ami érdekelte volna a tömegeket. A városi és vidéki középréteg igen gyenge volt, amely magáévá tehetné volna az olasz egység eszméit. A demokrata elitet (Garibaldi, Mazzini követői), amely Délen élvezett némi támogatást a népi tömegek körében, a mérsékeltek félreállították, és ez utóbbiak elképzelései szerint valósult meg az egyesítés. A népesség nagy része az új erőket idegennek tartotta, sőt ellenségnek, amely fegyveres erővel megdöntött egy legitim kormányt, egy ősi dinasztiát. A Dél betagozódása a nemzeti államba tehát a déli népesség konszenzusának hiányában zajlott le.¹²⁷ Nem csoda tehát, ha a magasabb adók kivetése, a földosztás elmaradása, a Bourbon-hadsereg felbomlása és a kötelező katonai szolgálat bevezetése miatti csalódottság következményeként az egyesítés másnapján azonnal kezdetét vette az olasz történelem legkiterjedtebb, leghosszabb és legvéresebb polgárháborúja, a *brigantaggio*.

¹²⁶ LUPO (2015) 3–7.; DANIELE–MALANIMA 7–9.; CIPOLLA 91–114.

¹²⁷ BEVILACQUA (2005) 61–63.

2. A nagy *brigantaggio*

2.1. Paraszti ellenállás és Bourbon agitáció

Az 1860. június 25-i uralkodói rendelet, amellyel II. Ferenc ismételten érvénybe léptette az 1848. évi alkotmányt, jelentősen felgyorsította a Kettős Szicíliai Királyság összeomlását. A Bourbon államszervezet válsága egyrészt teret adott a liberális erők működésének, másrészt lehetővé tette, hogy vidéken megerősödjön és elterjedjen a paraszti ellenállás, ahogyan 1848-ban is történt. Az 1860. évi nyári események felszították a vidéki polgárság és a paraszti tömegek közötti hagyományos ellentétet. A liberális polgárság hatalomra kerülése a városok és falvak vezetésében, az erőteljes paraszti jelenléttel jellemezhető városi gárdák feloszlata, illetve ezek helyettesítése a kimondottan polgári elemekből álló nemzetőrséggel, mindenütt nyugtalanságot és aggodalmat okozott a parasztok körében. A venafrói és bovinói események kiválóan mutatják a kialakult hangulatot. Miközben július 23-án a Molise tartomány délnyugati részén elterülő Venafróban felvonulással ünnepelték a nemzetőrség szolgálatba lépését, mintegy ezer paraszt tört be a településre, és „Éljen a király!”, valamint „Vesszen az alkotmány!” jelszavakat harsogva rátámadt a nemzetőrség székhelyére. A nemzetőrök ekkor tüzet nyitottak a parasztokra, akik közül sokakat megsebesítettek és egyet meg is öltek. Az összetűzések másnap is folytatódtak, végül az odarendelt katonaság tett rendet. Július és augusztus folyamán a campaniai Terra di Lavoro és Principato Ultra, valamint Molise vidékén több tucatnyi településen zajlottak le hasonló, alkotmányellenes, az uralkodót éltető, a nemzetőrséget céltáblául választó támadások, az Avellino környéki Salza Irpinában még egy Garibaldi-bábot is elégettek. Ezekhez a paraszti megmozdulásokhoz helyenként még földfoglalások is kapcsolódtak, amelyek elsősorban a jogtalanul elbitorolt, egykori kincstári földeket érintették.¹²⁸ Augusztus 19-én, vasárnap a Foggia melletti Bovino településen parasztokból és kézművesekből álló tömeg gyűlt össze a mise órájában a templom előtti téren. A nyugtalanság már június 25-e óta érződött, amikor az uralkodó, II. Ferenc, ahogy láttuk, menteni próbálva a menthetetlent, ismét érvénybe léptette az 1848. évi alkotmányt, aminek a következtében, többek között, parlamenti választásokat írtak ki és feloszlatták a városi gárdát. Az új képviselők személyéről nem történt egyeztetés, a városi gárdát felváltó nemzetőrség soraiba, legalábbis eleinte, nem vonták be a parasztokat és a kézműveseket. Ez utóbbiak úgy

¹²⁸ BARRA (1985) 68–71.

élték meg az átmenetet, hogy a vidéki polgárság felforgatta a királyság megszokott berendezkedését és elorozta II. Ferencről a hatalmat. A bovinói püspök, Giovanni Montuori nyíltan kétségbe vonta az új berendezkedés legitimitását, mire a helyi elit megszakította a kapcsolatait a főpappal, a nép azonban mellette maradt. Az éppen Bovinóban tartózkodó megyei intendáns, a parasztok követelésére, elrendelte az uzorakamatok felfüggesztését, majd elégették az adókönyveket. A tüntetők elkezdtek kövekkel dobálni a kirendelt nemzetőröket, amikor pedig eldőrdült néhány lövés, a kaszákkal, fejszékkel és puskákkal felfegyverzett tömeg a nemzetőrségre támadt. Az alkotmányos címet összetörték, a június 25-én bevezetett trikolorát szétépték. A liberálisnak tartott Vito nevű borbélyt meggyilkolták, az éjszakai fosztogatásoknak rajta kívül még négy-öt személy áldozatul esett. A városi és törvényszéki irattárat felgyújtották, a hitelezők házait megtámadták. A püspököt és II. Ferencet éltető tömeg kiáltott a birtokosokra, akik már oly sok éve elnyomják őket. Nem egyformán kezelték azonban az összes birtokost: néhányuk háza köré, akiket a nép barátaiknak tartottak, egyenesen őrséget állítottak. Az intendáns az események mögött egyszerűen a csőcselék rablási vágyát látta, a vizsgálat során keletkezett tanúvallomások azonban nem támasztják alá ezt a megállapítást. A parasztok úgy gondolták, hogy törvényesen lépnek fel a királyi és egyházi hatóságok védelmében egy olyan rezsim ellen, amit felelősnek tartottak a fiskális elnyomásért. Másnap, augusztus 20-án zenekar kíséretében és Bourbon-zászlót lengetve vonultak fel, a püspöki palotához érve a püspököt és II. Ferencet éltették, az alkotmányt és a birtokosokat szidalmazták. Visszaállították az alkotmány proklamálása előtti rendszert, a felosztatott nemzetőrség helyébe ismét megszervezték a városi gárdát. A visszaállított rendszernek azonban még aznap délután véget vetett a nápolyi hadsereg és a delicetói nemzetőrség, mintegy 300 főt letartóztattak.¹²⁹

A királyság legdélebbi tartományainak vidéki birtokosai 1860. augusztus utolsó harmadától kezdve jelentős erővel támogatták a garibaldista hadsereg partraszállását és előrenyomulását a félszigeten. Tulajdonképpen II. Ferenc júniusban kiadott engedélyével éltek vissza, amely nemzetőrség szervezését tette lehetővé. Különösen Calabriában, Basilicatában és Cilento területén toboroztak polgárokból, kézművesekből, munkásokból és – jóval kisebb arányban – parasztokból önkéntes fegyveres csapatokat. A liberális birtokosok ezeknek a csapatoknak a segítségével robbantottak ki felkeléseket, amikkel hozzájárultak a Bourbonok katonai összeomlásához a Nápolytól délre fekvő területeken, megnyitva így Garibaldinak az utat a fővároshoz. Szeptember első napjaiban gyorsan terjedt a felkelés

¹²⁹ CAPONE 217–220.

Benevento, Molise, a Terra di Lavoro és Abruzzo körzetében. Az ekkor még egységben fellépő déli mérsékeltek és demokraták, megdöntve a Bourbon-hatalmat, a tartományi székhelyeken és a nagyobb településeken Viktor Emánuel és Garibaldi nevében ideiglenes kormányokat alakítottak. A Bourbon-hatóságok a hónap közepére a Terra di Lavoro északi részének kivételével Nápoly körül mindenütt elveszítették befolyásukat. Miután elfoglalták a Matese hegyvidék nyugati lejtőit, továbbá Isernia, Venafró és Sora településeit, az önkéntes csapatok elvágtak minden összeköttetést Abruzzóval, és oldalról fenyegették a Terra di Lavoro területén gyülekező Bourbon-csapatokat. A Bourbon-monarchia és hadsereg helyzete kritikussá vált, ráadásul a szárd hadsereg csapatai éppen ezekben a napokban özönlöttek be Marche és Umbria tartományokba azzal a nyilvánvaló céllal, hogy mihamarabb elérjék a határvonalat jelentő Tronto folyót, amelyen túl már a forradalom által elfoglalt területek várták őket. Mindezekon kívül a garibaldista déli hadsereg offenzívát indított a Volturno folyó felső folyása mentén, Caiazzo és Roccaromana irányában azzal a szándékkal, hogy összeköttetést létesítsen a felkelő helyi csapatokkal, végső soron pedig hogy elérje a Pápai Állam déli határait.¹³⁰

Ebben a végtelenül kritikus helyzetben a nápolyi kormány habozás nélkül a Bourbonok jól bevált módszeréhez nyúlt: a paraszti tömegek fellázítása a polgári forradalmi mozgalom leverésére. Már 1860. szeptember 19-én és 21-én, Roccaromanában és Caiazzóban, a parasztok spontán módon együttműködtek a Bourbon-katonasággal Csudafy Mihály és Giovanni Battista Cattabeni őrnagyok csapatainak viaszorításában a Volturnón túlra.¹³¹ A visszavonuló garibaldistákra kapával, vasvillával támadó parasztok, sajátos terminológiai csavarral, ezt kiabálták: „halál Viktor Emánuel *brigantéira*”.¹³² Szeptember 23-án már készen állt egy négy zászlóaljából (mindegyikben hat század) álló dandár, amelynek a magját Szicíliából menekült csendőrök és korábban szétszóródott, de most eredeti rangjukban visszafogadott katonák alkották, akikhez a Terra di Lavoro területén a fizetés és a zsákmány reményével toborzott nagyszámú fegyveres paraszt csatlakozott. Ennek a meglehetősen heterogén alakulatnak az élén Teodoro Klitsche de Lagrange ezredes állt, aki közvetlenül Pietro Ulloa rendőrmisztértől kapta az instrukciókat: a forradalmi kormányok felszámolása, a Bourbon hatóságok visszaállítása, a nemzetőrség lefegyverzése, a közvagyon összegyűjtése és Gaetába küldése, minden ellenszegülő és agitátor letartóztatása, a rend fenntartása és a vallás tiszteletének biztosítása. Néhány nappal később hasonló feladatokat kaptak a Scotti-

¹³⁰ MOLFESE (1966) 13.

¹³¹ PECORINI-MANZONI 188–210. és 435–452.; PETE (2011) 107–113.; PETE (2013) 18–20.

¹³² FERRARI 32.

Douglas és von Meckel tábornokok által vezetett reguláris egységek is. A fő cél mindvégig az maradt, hogy a Terra di Lavoro területéről tömegesen parasztokat mozgósítsanak a helyi liberális polgárság és az általuk szervezett önkéntes csapatok ellen. Ilyen módon akarták visszafoglalni Sanniót és Molisét, és különösen újranyitni a kommunikációs vonalakat Abruzzóval a Liri-völgyeken és a Volturno felső folyása mentén.

A terv látványos sikereket hozott: szeptember vége és október közepe között visszafoglalták Pontecorvo, Teano, Sora, Venafró, Piedimonte d'Alife és Isernia településeket. Klitsche ezredes Civitella Roveto mellett ádáz küzdelemben visszaszorította a paterasi hegyivadászokat, elérte Avezzanót és október végén már L'Aquila városát fenyegette Rocca di Mezzo fennsíkjáról. A parasztok felkelése legerőteljesebben Molise északi részén és a Sannióban terjedt: szabályos embervadászatot tartottak, a liberális „úriemberek” (*galantuomini*, tulajdonképpen vidéki birtokosok) meggyilkolását gyűjtogatások és fosztogatások kísérték. A megrémült helyi birtokosok Sulmona felé menekültek, hogy a Tronto folyót időközben átlépő szárd hadsereg oltalma alá helyezték magukat, vagy Benevento irányába, ahol az ellenséges érzelmű lakosság körében elszigetelt liberális önkéntes egységek gyülekeztek. Szeptember 30-án a Vincenzo Di Ciurcio földműves és Senape kézműves által vezetett paraszti csapatok Iserniában lefegyverezték a nemzetőröket, helyreállították a szeptember közepén megdöntött Bourbon-hatalmat, meggyilkoltak néhány liberálist, majd felgyújtották Stefano Jadopi 1848-as liberális képviselő palotáját és levéltárát, mivel a környékbeli kincstári földek gyűlölt bitorlóját látták benne. A felkelést, amely végigsöpört a Matese északi vonulata mentén egészen Agnone, Vastogirardi, Capracotta és Frosolone városokig, Saladino püspök és helyi Bourbon-notabilitások robbantották ki. Október 4-én Campobasso kormányzója, a mérsékelt liberális De Luca, egy önkéntes zászlóalj élén visszafoglalta Iserniát, de már másnap kénytelen volt kiűriteni, amikor megérkezett a több ezer felfegyverzett paraszt által támogatott Bourbon reguláris hadoszlop. A liberálisok utolsó kísérlete Isernia visszavételére október 17-én történt, amikor a garibaldista etnai hegyivadászok által is támogatott önkéntes csapatok Pettoranello mellett igen súlyos vereséget szenvedtek a vegyes összetételű, reguláris és felkelő Bourbon-hadoszloptól. Végül három nappal később Enrico Cialdini tábornok hadteste tudott csak felülkerekedni Scotti-Douglas csapatain, majd helyreállítani a rendet a feldúlt és gyakorlatilag elnéptelenedett városban.¹³³

¹³³ MOLFESE (1966) 14–15.; SCIROCCO (1999) XVII.

Garibaldi voltturnói győzelme és a szárd csapatok intervenciója azonban csupán átmenetivé tették ezeket a Bourbon sikereket. II. Ferenc hadserege október végén kénytelen volt visszavonulni a Garigliano mögé, majd rögtön ezután bezárkózni Gaetába, mintegy felkészülve a végső ellenállásra.

Mindenesetre a paraszti tömegek fellázítása, valamint a reguláris katonaság által számukra nyújtott segítség súlyos következményekkel jártak. A Bourbon-monarchiától kapott nyílt támogatás, a kormányzati felhatalmazás és buzdítás a liberális „lázadók” elleni erőszakos fellépésre, ennek érdekében minden eszköz legitimációja, beleértve a magántulajdon megsértését is, a déli parasztság körében igen hamar elterjesztették és megszilárdították azt a meggyőződést, hogy az egyesítési folyamattal szemben való fellépés jogos és törvényes, még a liberális birtokosok, az egységmozgalom előmozdítóinak személye és javai elleni közvetlen fellépés formájában is. A déli tartományok parasztságának hagyományos királyhűsége és kormánypártisága újabb indokokkal nyert megerősítést. A közvetlen gazdasági érdekek védelmén és az évszázados jogtalanságok miatt érzett dühön alapuló zavaros, de annál mélyebben gyökerező paraszti „ideológia” most „politikai” motívumokkal is gazdagodott. Így szilárdult meg a paraszti tömegek körében az új rezsimmel, az „egységes Olaszországgal” szembeni ellenségeskedésen és ellenálláson alapuló lelkiállapot, ami a következő évek erőszakos fellépéseinek és fegyveres harcainak, a *brigantaggió*nak a pszichológiai alapja lett.

1860 szeptemberének második feléig a paraszti ellenállás általában ösztönszerűen működött: az „úriemberekkel” szembeni régi sérelmeken, a földtulajdon és a földhasználat kérdésén alapult. Ennek megfelelően helyi jellegű volt, sporadikus, bizonytalan, szervezetlen, vagyis könnyen felszámolható. Szicíliában a parasztok kezdetben támogatták Garibaldi vállalkozását, hozzájárultak a Bourbon-kormányzat bukásához. Amikor azonban a követeléseik (örlési adó megszüntetése, kincstári földek kiosztása, a jogtalanul bitorolt földek visszavétele) arra vitték őket, hogy a földbirtokos polgárságra és a helyi intézményrendszerre támadjanak, a garibaldista elnyomás ellenük fordult. Mivel a szigeten nem létezett „Bourbon párt”, amelyik ki tudta volna használni a csalódottságukat és az elégedetlenségüket, hogy megszervezze őket, a szicíliai paraszti tömegek visszazuhantak a passzivitásba, és a rendszerrel szembeni gyűlöletük abban fejeződött ki, hogy megtagadták a garibaldisták által bevezetett kötelező katonai szolgálatot.¹³⁴

¹³⁴ MOLFESE (1966) 16–17.

Az első súlyosabb reakciós megmozdulás, aminek már erős politikai színezete is volt, szeptember első napjaiban Ariano Irpino városában robbant ki.¹³⁵ A felkelés gyorsan áterjedt Montemiletto, Dentecane, Bonito, Pietradefusi, Torre le Nocelle, S. Angelo dei Lombardi, Monteverde és más településekre, a liberálisok meggyilkolása és a fosztogatás mindennapossá vált. A felkelők dühe Montemilettóban okozta a legsúlyosabb kegyetlenségeket. Szeptember 4-én délben a harangszó és a tradicionális paraszti kürtök hívására fejszékkel, sarlókkal és puskákkal felfegyverzett paraszti tömeg árasztotta el a várost a környező településekről. Nagy számban érkeztek nők, akik szinte harciasabbak voltak, mint a férfiak. Giuseppe Fierimonti nemzetőr kapitány, a város egyik legnagyobb birtokosa, nem tartotta szerencsésnek az ellenállást, úgy vélte, hogy a szabadjára engedett tömeg a tüntetéssel levezeti a dühét. Minden birtokos visszahúzódott hát saját házába, a tömeg lecsillapodást várták. Reményeikben azonban csakhamar csalatkozniuk kellett, a parasztok ugyanis „Éljen a király!” és „Halál a birtokosokra!” jelszavakat skandálva a Fierimonti-palota elé tódultak. A veszélyt alaposan alábecsülő Fierimonti továbbra is békés úton kívánta megoldani a konfliktust, és fegyvertelenül a megvadult parasztok közé ment, hogy megnyugtassa őket. Azok viszont azonnal rátámadtak, a földre lökték és súlyosan megsebesítették. A már magatehetlen férfi fejét végül egy nő egy kődarabbal verte szét. A parasztok úgy vélték, hogy a birtokos meggyilkolásával a megművelt földjük a saját tulajdonukba ment át. Az terjedt el ugyanis a parasztok között, hogy II. Ferenc három hónapra engedélyezte híveinek, hogy büntetlenül meggyilkolhatják a birtokosokat és tulajdonukat kisajátíthatják. Ezt követően az áldozat tizenegy éves fiát vették üldözőbe: úgy gondolták, hogy az örökös meggyilkolásával biztosabban rájuk száll a tulajdon. A kisfiú megmenekült, de a palotát feldúlták és kifosztották. A vérszemet kapott felkelők a többi birtokosra támadtak, a gyilkosságok és a fosztogatások folytatódtak. A parasztok a nemzetőrök életét sem kímélték, Montemilettóban az áldozatok száma elérte a 23-at.¹³⁶ Miután tehát Giuseppe Garibaldi szeptember 7-én bevonult Nápolyba, véres reakciós felkelések robbantak ki Abruzzo, Campania (különösen, amint láttuk, Irpinia területén) és Basilicata tartományokban, de a Capitanata sem maradt nyugodt: II. Ferencet támogató megmozdulásokra került sor Peschici, Mattinata, Monte Sant’Angelo és Vico településeken. Ez utóbbi helyen egy nő Viktor Emánuel „templomfosztogatónak” nevezte és egy fehér zászlót tűzött ki II. Ferdinánd, II. Ferenc és Maria Sofia ábrázolásával. San Marco in Lamis településen az október 7-i Mária-ünnepen felkelés tört ki: lefegyverezték a nemzetőrséget, a Savoia-címert összetörték, Viktor Emánuel

¹³⁵ Ennek részleteit l. a 3.2 fejezetben.

¹³⁶ BARRA (1985) 80–88.

képét szétépték és a liberális Angelo Calvitto szabót meggyilkolták. Az éjszakát ünnepléssel töltötték, másnap pedig a felkelők arra kényszerítették a polgármestert, hogy II. Ferenc tiszteletére ismételjék meg azokat az egyházi szertartásokat, amelyekkel néhány nappal korábban a garibaldista kormányzat felállítását ünnepelték.¹³⁷

A paraszti megmozdulások többsége, amelyek – az említetteken kívül – szeptember első felében S. Antimo, Marcianise, Vastese, Gallo és Letino sul Matese vidékén, valamint Molise néhány pontján ütötték fel a fejüket, sporadikus és helyi jellegűek voltak. A Bourbon ellentámadásig a paraszti mozgalmak tehát spontán jellegűek és korlátozottak maradtak, azt viszont kiválóan megmutatták, hogy egyrészt a paraszti tömegek milyen lelkiállapotban voltak, másrészt mekkora fenyegetést jelenthetnek az egységfolyamatra, amennyiben a reakció egyes elemei kombinálódnak egymással.¹³⁸

Ez a fenyegetés, ahogy már láttuk, a Bourbon katonai aktivitás kiújulása idején a Terra di Lavoro területén valósággá vált. Ezzel egyidejűleg hasonló események zajlottak északabbra, Marche tartományban, ahol a szárd hadsereg Anconát ostromolta. Ebben a tartományban a pápai egyházi és katonai hatóságok, számítva a piemonti intervencióra, még időben előkészítették a gerillaháborút. Már 1860. augusztus végén megtették a lépéseket a hegyvidéki bandák felfegyverzésére, ahogy az egyébként 1849-ben a Római Köztársasággal szemben is történt. Sikerült egy hat századból álló pápai önkéntes zászlóaljat szervezni, amelynek a vezetését a már 1849-ben is aktív és energikus Giovanni Piccioni bandavezérre bízta. A szárd hadsereg gyors hadmozdulatai és a pápai hadsereget megsemmisítő castelfidardói győzelme azonban megghiúsították a gerillaháborús terveket, néhány banda nápolyi területre menekült. Az mindenesetre világosan látszik, hogy 1860-ban elsőként a pápai kormány használta fel a *brigantaggiót*, vagyis katonai és paraszti elemekből politikai célok mentén szervezett bandáknak a liberális egységmozgalom ellen vívott fegyveres harcát a trón és az oltár védelmében. A kezdeményezés, minden bizonnyal, számított a Bourbon-hadsereg együttműködésére és az osztrák hadsereg intervenciójára. A közeli, Civitella del Trontóban található Bourbon-erőd szívós ellenállása elsőrangú támaszt jelentett az Ascoli környéki lázadó bandák számára. Ez volt az első tüzfészek, ahonnét aztán a *brigantaggio* hamarosan elterjedt a középső Appenninek hegyvidéki területein. A parasztságnak a liberális egységmozgalom elleni felhasználása Bourbon és pápai részről szinte az összes déli

¹³⁷ CAPONE 220–221.

¹³⁸ MOLFESE (1966) 18.

tartományban kiélezte a politikai és társadalmi harcot, és egyben bizonyos fokú szervezettséget kölcsönzött a paraszti ellenállásnak.¹³⁹

A garibaldista vállalkozás már rendkívül kritikus helyzetbe jutott, mivel a parasztság szinte mindenütt, de legnagyobb intenzitással az északi régiókban felkeléseket robbantott ki az egységmozgalom ellen. Ez nemcsak azért nehezítette meg a garibaldista hadsereg pozícióját, mivel amúgy is létszámhátrányban készült megküzdeni a Volturino mentén felsorakozott Bourbon-hadsereggel, hanem újabb katonák dél-itáliai toborzását is ellehetetlenítette. Világos volt ugyanakkor, hogy új erők bevonása nélkül a garibaldista diktatúra nehezen győzhette le a Bourbon-hadsereget, számolhatta fel a paraszti tömegek felkelését, és még nehezebben vághatott bele a demokraták által hőn áhított Róma elleni hadjáratba. A parasztság felkelése ráadásul védekezésre kényszerítette a liberális kis- és középpolgárság leghaladóbb csoportjait, miközben félelemben tartotta az összes tulajdonost, akik egyre inkább már csak a feltétel nélküli annexióban és a szárd hadsereg megérkezésében látták a garanciát az anarchia és az „agrárkommunizmus” elkerülésére; szakítottak a garibaldista diktatúrával, amely demokrata jellegű intézkedésekkel úgy forgatta fel a korábbi viszonyokat, hogy közben nem volt képes garantálni a földtulajdon biztonságát a parasztok támadásával szemben.¹⁴⁰

Csakhamar tehát nyilvánvalóvá vált, hogy az utolsó erő tartalékait felélő garibaldista hadsereg egyedül nem lesz képes hatékonyan szembeszállni a megerősödő Bourbon-ellenállással és a gyorsan terjedő parasztfelkelésekkel. A liberális polgárság veszélyben érezte magát, 1799 véres eseményeinek a megismétlődésétől tartott. Ezen a ponton a szárd hadsereg intervenciója elkerülhetlenné vált, ennek jogalapját volt hivatott megteremteni az annexió népszavazás. Az volt tehát a cél, hogy minél rövidebb idő alatt a lakosság minél nagyobb hányadának a támogatását sikerüljön felmutatni – bármilyen áron. Az október 21-i népszavazás során nem biztosították a választás tisztaságát: nem titkos, hanem nyílt szavazást rendeztek, nem volt összhang a választási névjegyzékben szereplők és a szavazatokat végül leadók között, a szavazatszámlálásnál szinte minden választókerületben súlyos csalásokat követtek el. A hivatalosan közölt végeredmény (10.328 nem, 1.302.724 igen) nem felelt meg a részeredmények összesített számainak. Azon túl, hogy szavazati joggal nem rendelkezők is szavaztak, úgy tűnik, hogy az igenek számát önkényesen megnövelték. Az így kapott támogatói arány is igen alacsony volt, az igenek ugyanis a lakosság mindössze 18,15%-át reprezentálták. Ezt a rendkívül szerény eredményt a távolmaradók magas aránya okozta.

¹³⁹ Id. 19.

¹⁴⁰ Id. 21.

Valójában csak a garibaldista és szárd csapatok által megszállt településeken szavaztak, máshol, ahogy látni fogjuk, vagy egyáltalán nem szavaztak, vagy súlyos felkelések, zavargások törtek ki. A Terra di Lavoro Bourbonok által ellenőrzés alatt tartott részén természetesen elmaradt a szavazás, a lehetséges 238 település közül mindössze 89-ben járultak az urnákhoz. San Marco faluban egy nemmel szavazni akaró polgárt megvertek és börtönbe zártak, Nápolyban egy másikat leszúrtak. A Salerno közeli Petinában, ahol nem tartózkodott garibaldista helyőrség, mind a 141 szavazó nemmel voksolt. Quagliettában és Barrában senki sem ment el szavazni; ez utóbbi települést aztán fegyveres erővel megszállták és a következő napokban mégis megtartották a szavazást: mindenki természetesen igennel szavazott.¹⁴¹

Október 21-én, az annexióról rendezett népszavazás napján tehát a garibaldista diktatúrának és a teljhatalmú tartományi kormányzóknak nemcsak a Terra di Lavoro területén szerveződő Bourbon katonai fenyegetéssel és az Abruzzo tartományban felerősödő társadalmi harccal kellett felvenniük a küzdelmet, hanem az egyre több helyen fellángoló véres paraszti megmozdulásokkal is. Catanzaro megyében, Cinquefrondi, Caridà, Giffone és Maropati körzetében valóságos felkelési kísérlet zajlott le. Mintegy 700 fegyveres, köztük sok egykori Bourbon-katona gyűlt össze, és a nemzetőrség is az oldalukra állt. Végül az aspromontei hegyivadászok fojtották el a próbálkozást, akik még a messinai fellegvárból érkező Bourbon-katonák Reggio Calabria melletti partraszállási kísérletét is megghiúsították, jöllehet ez utóbbiakat még mintegy 400 calabriai reakciós is támogatta. Irpinia környékén, Carbonarában a Garibaldi és II. Viktor Emanuel képeit összetörő, II. Ferencet éltető paraszti tömeg kilenc liberális birtokost mészárolt le, S. Angelo dei Lombardiban négyet.¹⁴² Basilicata tartományban a paraszti megmozdulások Lagonegro környékén csúcsosodtak ki liberális birtokosok meggyilkolásával és fosztogatásokkal Carbone, Castelsaraceno, Calvera, Episcopia és Latronico településeken, ahol még a népszavazást is megakadályozták és Bourbon-kormányokat kiáltottak ki. Élénk volt még a mozgolódás Favale, Tursi, Castronuovo, Sanseverino és Castelluccio körzetében. A válaszcsepás nem sokáig váratott magára: a környező területekről érkező nemzetőrök parasztok százait tartóztatták le és hurcolták bilincsbe verve Potenzába, miközben nyomorúságos javaikat elpusztították vagy kiárúsították. A Chieti közelében fekvő Caramanicóban a népszavazás miatt felkelés tört ki, ami gyorsan továbbterjedt a szomszédos településekre, S. Eufemiára, Sallére és Musellaróra. Néhány nap elteltével azonban a nemzetőr csapatok és a katonaság itt is helyreállították a

¹⁴¹ BARRA (1985) 89–91.

¹⁴² ID. 92–94.

rendet, a felkelők jelentős része a várható büntetés elől menekülve a környező hegyekbe vette be magát. Különösen súlyos helyzet alakult ki a Gargano hegyvidéki népessége körében: október 21-én San Giovanni Rotondóból indulva a megmozdulások kiterjedtek San Marco in Lamisra és Cagnanóra, ahol a népszavazást megghiúsították.¹⁴³ Lesinában és Poggio Imperialében ugyanakkor az annexiót ellenzők voltak többen a szavazás eredménye szerint. A San Giovanni Rotondo városában történt súlyosabb események mozgatói a Bourbon-hadsereg feloszlata után hazatért egykori katonák voltak, akik megtagadták, hogy hűséget esküdjenek az új királynak. A nép hangulata egyébként is ellenséges volt az új kormányzattal szemben: olyan híresztelések terjedtek, hogy az egyház kiátkozta ennek képviselőit, továbbá, hogy Garibaldi Szicíliában adót vetett ki az ablakok száma alapján. A népszavazás napján az egykori katonák, népi elemek által támogatva, hatalmukba kerítették a várost: a szavazóurnákat szétverték, a nemzetőrséget feloszlatták, Viktor Emánuel és Garibaldi képeit a nápolyi királyi pár képeire cserélték. A nemzetőrség egyik tagja, Antonio Maresca kávézóját megtámadták, a tulajdonost megölték. A helyi liberális polgárság vezető alakjait letartóztatták, az alkotmány kihirdetése előtti rendszer visszaállítását *Te Deum* bemutatójával ünnepelték meg. Másnap, amikor a megyei kormányzó vezetésével olasz csapatok érkeztek a rend helyreállítására, a felkelők 22 foglyukat kivégezték.¹⁴⁴ A foggiai kormányzó, a demokrata Del Giudice helyszínre siető csapatait a több ezres paraszti tömeg először még visszaverte, és csak a következő napokban sikerült lecsendesíteni a megmozdulásokat. Sortűz vetett véget a Roseto Valfortore, Accadia, Ascoli és Bovino településeken kitört mozgalmaknak. Október 28-án a Folignanóból érkező Ascoli környéki bandák felkelést szítottak Campoli, Nereto, Torano és Corropoli településeken, a Civitella del Trontóban álló Bourbon-erőd közvetlen közelében, és helyreállították a Bourbon hatalmat. Ugyanezekben a napokban felkelések robbantak ki a calabriai Palmiban és az Abruzzóban fekvő Lancianóban. Az összképhez hozzátartozik még az is, hogy az Iserniáig behatoló szárd intervencióra válaszként Klitsche de Lagrange Bourbon ellentámadása a Marsica és a Rocca di Mezzo fennsík elfoglalása után október 22–25. között L’Aquila városát fenyegette, és időközben az Avezzano és Rieti között húzódó hegyvidék parasztmegmozdulásait szította.¹⁴⁵

¹⁴³ NARDELLA 314–332.

¹⁴⁴ CAPONE 221–222.

¹⁴⁵ MOLFESE (1966) 20–21.

2.2. A garibaldista déli hadsereg feloszlata és az erőszakszervezet „vákuuma”

A déli szárd intervenciót Cavour akkor döntötte el, amikor egyrészt egyértelművé vált, hogy Garibaldi nem akart és nem is tudott volna ellenállni a királyi beavatkozásnak, másrészt pedig amikor a vulturnói csata után kiderült, hogy a Bourbon-hadsereg nem jelenthet komoly veszélyt. Az északi mérsékeltek, ahogy korábban láttuk, csak megközelítőleg ismerték a valós déli helyzetet, arról azonban volt tudomásuk, hogy az egységpárti forradalommal szemben kibontakozóban volt az ellenforradalom, amelyben a parasztság jelentős szerepet játszott. Mindezzel együtt is politikai-katonai tervükben egyértelmű volt a sorrend: mindenekelőtt likvidálni a garibaldista „forradalmat”, csak aztán rendezni a számlát a Bourbonokkal. Ezt egyfelől nemzetközi diplomáciai megfontolások – Franciaország és Anglia állásfoglalása – támasztották alá, másfelől a mérsékeltek félelme a demokratáktól, Mazzini esetleges nápolyi és palermói forradalmi kísérletétől és az ennek következményeként várhatóan fellépő anarchiától.

1860 őszen a garibaldista forradalommal szemben való fellépés elsősorban Garibaldi déli hadseregének felszámolását jelentette. A mérsékelteknek ez a törekvése teljes sikerrel járt: 1860. november–decemberben, miközben folyt Gaeta erőtlen ostroma és miközben Garibaldi diktatúráját Farini kormányzósága váltotta, néhány hét alatt feloszlatták a garibaldista hadsereget. Cavour egyetértett a Fanti vezette hadseregparancsnokság véleményével: meg kell akadályozni, hogy a fegyelmezetlen önkéntesek – a főtisztek egy szűk rétegének kivételével – átlépjenek a reguláris hadseregbe. A torinói miniszterelnök ugyanakkor szembeszállt a tábornokok teljes feloszlata követelő tervével, mivel tartott a közvélemény felháborodásától, amit a Dél-Itália felszabadítóval szembeni méltánytalan bánásmód válthatott volna ki. Így mintegy kompromisszumként született meg a novemberi 11-re datált, de csak 16-án megjelent rendelet és a másnapi napiparancs, amely elvileg lehetővé tette az önkéntesek belépését a reguláris hadseregbe, igaz, elkülönített egységként. Ugyanakkor azt is előírták, hogy a belépni szándékozónak alá kell vetniük magukat egy tisztekből álló sorozóbizottság vizsgálatának. Általában is igyekeztek számtalan bürokratikus akadályt gördíteni a belépni szándékozók elé, a kilépést és a leszerelést viszont anyagilag is támogatták. A szervezett nyomásgyakorlás, az ügyintézés szándékos bonyolítása és elhúzása – megszégyenítéssel és diszkriminációval kísérve – alaposan növelték az önkéntesek csalódottságát és tiltakozását, akikre Garibaldi váratlan távozása már amúgy is leverőleg hatott. A mérsékeltek elérték céljukat: az év végéig a garibaldista hadsereg szinte valamennyi

altisztje és közkatonája leszerelt, a tisztikar mintegy háromnegyede pedig lemondott. A déli hadsereg feloszlata és szétszéledése annak az általános politikai és katonai válságnak az elsőrangú összetevője, amibe Dél-Olaszország zuhant a Bourbon-monarchia összeomlása és az egyesítés után. Ez a hadsereg, legnagyobb létszáma idején, körülbelül kétötöd részt északi önkéntesekből, háromötöd részt déliekből állt. Az északiak, csalódottan ugyan, de békésen visszatértek otthonaikba, a déliek viszont hevesen tiltakoztak, Casertában, Maddaloniban és Nocerában egyenesen zendülések robbantak ki, Nápoly utcáin és terein pedig még az év utolsó napjaiban is tiltakozó megmozdulások zajlottak. Ez a zajos, ugyanakkor szervezetlen ellenállás sem tudta megakadályozni az északi mérsékeltek tervét: a garibaldista diktatúra felszámolásával egy időben a délen kialakult katonai „dualizmust” is sikerült megszüntetni.

Az északi mérsékeltek azonban alaposan elszámították magukat, a mintegy 50.000 fős déli hadsereg feloszlataának rendkívül súlyos következményei lettek, ahogy ezt maga a *brigantaggio* története mutatja. Mindez egy olyan pillanatban történt, amikor az olasz hadsereg szervezése még folyamatban volt és korlátozott létszáma nem tette alkalmassá, hogy hirtelen megsokszorozódott feladatait megfelelően ellássa. A nemzetközi helyzet miatt a Mincio vonalán védelmi állást kellett felvennie a többszörös túlerőben lévő osztrák csapatokkal szemben, további jelentős erőit lekötötte a Gaeta, Messina és Civitella del Tronto erődjéibe visszahúzódó Bourbon-sereggel vívott harc, így nem volt képes helyőrséget biztosítani Dél-Olaszország számtalan településén, ahol korábban a garibaldista hadsereg egységei tartották fenn a rendet, ráadásul a rosszul felfegyverzett, szervezetlen és tapasztalatlan nemzetőrség sem vehette át tőlük ezt a feladatot.

A mérsékeltek által választott út két lényeges negatív következménnyel járt. Katonai téren vákuum keletkezett az erőszakszervezet területén, ami 1861 tavaszán és még inkább nyarán lehetővé tette a déli tartományokban a parasztság nagyarányú felkelését és a *brigantaggio* kibontakozását. Politikai téren a mérsékeltek elzárkózása minden nemű politikai és katonai együttműködéstől a déli liberálisok számos befolyásos csoportját visszavonhatatlanul ellenzéki pozícióba taszította. Így aztán a mérsékeltek politikailag tulajdonképpen elszigetelődtek Dél-Olaszországban, és csupán az ostromállapot folyamatos fenntartásával voltak képesek felvenni a küzdelmet két egyre növekvő ellenállással: a demokratákkal és a paraszti tömegekkel.¹⁴⁶

A garibaldista diktatúrát követő kormányzók politikai vonalvezetése több szempontból is ellentmondásos volt. A délen felmerülő problémák megoldásában alapvetően az elnyomást

¹⁴⁶ PIERI 734–735.; MOLFESE (1966) 22–28.

(erőpolitikát) választották, ugyanakkor szinte teljesen kizárták az ezt enyhítő szociális intézkedések alkalmazását. Továbbá nagyfokú aránytalanság állt fenn a kitűzött célok és az ezek elérése érdekében igénybe vett eszközök között. Farini helytartó minden erejét a garibaldista forradalom elleni küzdelemre fordította, mialatt a Bourbon-reakció által kihasznált parasztmozgalmak megerősödése nagyban táplálta a *brigantaggio* kiteljesedését.

1860. november 23-án Farini Cavournak panaszkodott az „alig elviselhető katonák” miatt, akik 10–12 ezren Nápolyban állomásoznak, ahol egyébként a nemzetőrség megfelelő létszámú és jól felfegyverzett, ugyanakkor nem akarnak még kétezer főt sem küldeni vidékre, ahol pedig nincs rend, a rablás és a vérbosszú uralkodik, az adókat nem vetik ki és az állam tekintélye minimálisra csökkent. Della Rocca tábornok, a Dél-Olaszországban állomásozó reguláris csapatok parancsnoka pedig 1861. január 1-jén Farininál sürgette, hogy Torino küldjön legalább egy gyalogos dandárt a napról napra erősebbé váló reakció ellen: egy dandárnál kisebb egységet ugyanis nem szívesen tenne ki a felkelők támadásának. Hangsúlyozta, hogy amennyiben a dandár időben érkezik, nagyon hasznos lesz, ha azonban a kormány késlekedik, utólag bánni fogja a határozatlanságát és a lassúságát, amikor a felkelés, a *brigantaggio* mértéktelenül megerősödik. A mérsékelt vezető politikusok és katonai parancsnokok azonban ezekben a napokban meg voltak győződve arról, hogy miután a garibaldistákat eltávolították és Gaetát elfoglalták, Dél-Olaszország pacifikálása és az államhatalom helyreállítása befejezettnek tekinthető. Alaposan alábecsülték a reakció által támogatott parasztfelkelésben rejlő veszélyeket; úgy vélhették, hogy a Bourbon-dinasztia végleges bukása a gerillaháború végét is jelenti majd egyben. A hibás helyzetelemzés pedig megakadályozta őket abban, hogy átgondoltabb tervet dolgozzanak ki a helyzet orvoslására. Megoldás lehetett volna egyrészt a helyben állomásozó nemzetőrség felhasználása a rend fenntartására, másrészt közmunka programok kidolgozása, ami legalább átmenetileg enyhíthette volna a munka és kenyér iránti követeléseket a néptömegek, különösen a parasztság körében. A kötelező katonai szolgálat kérdésében az egyesített Olaszország kormánya a déli tartományokban gyakorlatilag csődöt mondott. Már az első kísérlet, az 1860. december 20-i rendelet is inkább csak olaj volt a tűzre. Ezekben a hetekben már ugyanis a déli parasztságnak az új kormányzattal való szembenállása, egyelőre még csak spontán módon, helyenként fegyveres ellenállásban tört ki. A decemberi rendelet következtében aztán a fegyverforgatáshoz szokott parasztok ezrei mozdultak meg, II. Ferenc pedig a gaetai erődből buzdítva és segítve őket legitimnek nevezte az ellenállást. Ilyen módon újabb tömegek jelentek meg a Bourbon „párt” soraiban, amely szinte mindenütt erősödni látszott. Természetesen nem szervezett pártról van szó, hanem azokról a helyi királyhű csoportokról,

amelyek az egyes településeken minden eszközt megragadtak, hogy növeljék és szítsák az új állammal szembeni elégedetlenséget, továbbá a helyi liberálisokat célba vevő akciókra uszítsanak. A Bourbon-párti csoportok hangadó tagjai elsősorban a régi közigazgatási és katonai apparátus egykori tisztségviselőiből (a liberálisok által elmozdított polgármesterek és más helyi vezetők, tisztek és altisztek, veteránok) kerültek ki.¹⁴⁷ Ezen a ponton elengedhetetlen az egykori Bourbon-hadsereg sorsának vizsgálata.

2.3. A vesztesek: a Bourbon-hadsereg katonái

A Kettős Szicíliai Királyság utolsó hónapjaiban sokan voltak, akik a Savoia-dinasztiában, az egységben, a liberalizmusban látták jövőjüket, esetleges hatalomra kerülésüket, továbbá a forradalom elkerülésének módját. Elsősorban a nagybirtokosok, a földbirtokos polgárság, a hivatalnokok, a kevésbé bátor, de biztos nyugdíjra vágyó katonatisztek. Voltak aztán a közönyösök, akik kivártak: a „passzív forradalom” főszereplői. Délen akkoriban ők voltak a legtöbben. Volt azonban egy harmadik kategória is: a hűségeselek. Katonák, akik szentnek tartották esküjüket, akik a piemonti csapatok benyomulását hadüzenet nélküli támadásnak, egy idegen állam inváziójának tekintették. 1860. május és 1861. március között olaszok harcoltak olaszok ellen, polgárháború folyt. Nem belső forradalom, nem tömegfelkelés a legitim kormány és uralkodó ellen, hanem kívülről szervezett háború Anglia és Franciaország diplomáciai és katonai-politikai asszisztálásával. Tíz hónap alatt a Kettős Szicíliai Királyság hadseregének körülbelül 4200 katonája halt meg hazája védelmében. Akik túléltek a harcokat, 1861 után a hazájuk nélkül maradtak, ahol felnőttek.¹⁴⁸ A Villa Caposelében 1861. február 13-án aláírt kapituláció 8. cikkelye kimondta, hogy a gaetai őrseget alkotó összes katona hadifogoly marad mindaddig, amíg Messina fellegrára és Civitella del Tronto erődje meg nem adják magukat. A Szárd Királyság és a Kettős Szicíliai Királyság között nem volt hadüzenet, a két állam diplomáciai kapcsolata nem szakadt meg, mégis „hadifoglyokról” szolt a megállapodás.¹⁴⁹

Federico Torre altábornagy 1864. május 25-én összesítést küldött a hadügyminisztériumnak az egyesítés előtti államok annexióját (*sic!*) követő sorozásokról. Ebben a dokumentumban összesített adatokat is közölt a déli hadifoglyok számáról: 1860.

¹⁴⁷ MOLFESE (1966) 32–37.

¹⁴⁸ DI FIORE (2015) 11–15.; PINTO (2013b) 94–104.

¹⁴⁹ DI FIORE (2015) 119.

október 7. és november 24. között 8000 fő, ezt követően, 1861. február–március hónapokban Gaeta kapitulációjakor mintegy 11.000 fő, a messinai fellegrvárból 2596 fő, Civitella del Trontóból pedig 400 fő, mindösszesen 21.996 fő. Más források valamivel több, mintegy 24.000 hadifogolyról tudtak.¹⁵⁰ Az egykori Bourbon-katonákat Északra szállították, mivel egyrészt Délen hiányoztak a megfelelő struktúrák a fogadásukra, másrészt be akarták őket sorozni a szárd hadseregbe, különösen az osztrák támadástól tartva. A szállítások azonnal megkezdődtek, az első transzport október 7-én érkezett Genovába 900 fővel. Október 17-én 360-an, november 8-án 3600-an, november 11-én 2330-an, november 22-én pedig 810-en érkeztek, összesen mintegy 8000 fő.¹⁵¹

Cavour illúziókat tartotta, hogy ezeket a katonákat át lehet venni a piemonti hadseregbe: „Azt gondolni, hogy a nemzeti hadsereg katonáivá lehet alakítani őket, lehetetlenség és időszerűtlen. Nagyon kevesen érzik úgy, hogy önként belépnének a hadseregünkbe, ha pedig kényszerítenénk őket, az sokkal károsabb lenne, mint amennyire hasznos.”¹⁵² Néhány nappal korábban Cavour Milánóba küldte Alfonso La Marmora tábornokot, hogy mérje fel, milyen az odaszállított 1600 nápolyi hadifogoly. La Marmora lesújtó képet festett róluk: „rühes gazemberek”, „dögök gyülekezete”, szinte egyik sem hajlandó átlépni a piemonti hadseregbe. „Akik nagyképűen azt hangoztatták, hogy jogukban áll hazamenni, mivel nem akarnak új esküt letenni miután II. Ferenc hűségére már felesküdték, azoknak a képébe vágtam, hogy meg fogjuk találni a módját, hogy móresre tanítsuk őket.”¹⁵³

A hadifoglyokat Alessandriába, Milánóba, Bergamóba, Genovába és a hírhedt Fenestrelle-erődbe szállították. A piemonti Spielbergnek is nevezett Fenestrelle-erőd a 18. század elején épült a magas hegyek között az állam határainak védelmére, egy évszázaddal később pedig egy részét átalakították börtönné, különösen a politikai foglyok számára. A kellemes és enyhe déli klímához szokott hadifoglyok számára szinte elviselhetetlen volt a fagyos, szeles, havas vidék, ahol telente napi 16 órán keresztül sötétben éltek. A börtönné alakított részt három erődített komplexum – San Carlo, Tre Denti, Delle Valli – alkotta, amiket egy nedves alagút kötött össze mintegy 4000 lépcsőfokkal három kilométeren keresztül, 650 méternyi szintkülönbséget áthidalva.¹⁵⁴

¹⁵⁰ BARBERO 7–12.; DI FIORE (2015) 123.

¹⁵¹ BARBERO 19–21.

¹⁵² Cavour Farininek, Torino, 1860. november 21. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. III, 354.

¹⁵³ La Marmora Cavournak, Milano, 1860. november 18. In *Liberazione del Mezzogiorno* vol. III, 355.

¹⁵⁴ BARBERO 33–38.; DI FIORE (2015) 123–124.

A piemonti katonai hatóságok, az északra deportált első 8000 hadifogoly által okozott problémákat látva, már 1860. novemberben elhatározták, hogy Nápoly környéki táborokban helyezik el a hadifoglyokat. November 17-től kezdve érkeztek hadifoglyok Nocerába, ahol a számuk az év végén elérte a 8000 főt. Egészen sajátos azonban, hogy ezeknek mintegy a fele nem tartózkodott Nocerában, ugyanis – főként az idősebbek és a családostok – 29 napos, vagy határozatlan idejű eltávozást kaptak. Egyesek aztán nem tértek vissza az eltávozásról, mások (a legénységi állomány kb. 15%-a) pedig dezertáltak. 1861 januárjában Nocera helyett a nápolyi Granili-laktanyában alakították ki a sorozási központot. Orvosi bizottság állapította meg, ki alkalmas a szolgálatra, hogy aztán Genovába szállítsák őket. Egyaránt ide gyűjtötték össze a hadifoglyokat, a letartóztatott egykori katonákat (*sbandati*) és a felhívásra önként jelentkezőket. A genovai transzportok január 31-én kezdődtek, és július 31-ig összesen 9742 egykori Bourbon-katonát érintettek.¹⁵⁵

Az 1861. február 13-án kapituláló Gaeta 10.900 katonáját körülbelül egy hónapra Capri, Ischia, Ponza és Procida szigetén, valamint a Baia-erődben és Nápolyban helyezték el. Mivel az amúgy is rossz egészségi állapotuk (az egykori őrség mintegy harmada beteg volt) tovább romlott, a kapitulációkor kialakult két hónapos eltávozást előre hozták, és nem várták meg vele a messinai és a civitellai kapitulációt, ahogy eredetileg tervezték. A március 13-án kapituláló messinai fellegrvár 4128 altisztje és közlegénye közül a négy sorozásra behívott év katonái, 2603 fő Északra indultak, a többiek eltávozást kaptak. A március 20-án kapituláló Civitella del Tronto 240 katonáját Torinóba, 70 veteránját Nápolyba szállították. Csak néhány napig maradtak hadifoglyok, utána rögtön besorozták őket. Március 17-én amúgy is kikiáltották az Olasz Királyságot, II. Viktor Emánuel alattvalói nem lehettek többé hadifoglyok.¹⁵⁶

Az Olasz Királyság 1861. márciusi kikiáltása után a hadifogoly megnevezést már valóban nem használták, ezek a katonák a hivatalos dokumentumokban azonban továbbra is nápolyiként szerepeltek. A nápolyi hadsereg egykori katonái, akikre vonatkozott a kötelező katonai szolgálat, de nem jelentek meg a behívóra, a hadügyminisztérium szóhasználatában a *sbandati* (szétszéledtek), minden bizonnyal összezavarodtak a helyzettől: egy olyan hadseregben kellett volna szolgálatot teljesíteniük, amely néhány hónappal korábban még piemonti hadsereggént az ellenségük volt. Kényszerítő eszközökre volt szükség, hogy engedelmeskedjenek a behívó parancsnak. 1861 augusztusában az összefogdosott *sbandatinak* úgynevezett nevelőtábort hoztak létre a Torinóhoz közeli San Maurizióban, hogy „igazi

¹⁵⁵ BARBERO 108–115.

¹⁵⁶ BARBERO 122–137.; DI FIORE (2014) 232–250.

katonákat faragjanak belőlük”. A napirendet alapvetően a fegyverrel való gyakorlatozás határozta meg, de fordítottak időt az írás-olvasás minimális ismereteinek elsajátítására, sőt az új politikai intézményrendszer és az „olasz egység nagy eszméjének” megismertetésére is. A nem egészen három hónapon keresztül fennálló tábor bezárása után szerepét egy genovai laktanya és Alessandria fellegvára vette át. Itt azonban fegyver nélkül gyakorlatoztak, majd az év végétől kezdve csak a sorozás adminisztratív teendőit végezték, az eskü letétele után már indultak is a katonák egységeikhez. Az újonnan érkezők számának csökkenésével 1862. február 15-én az alessandriai központot bezárták, Genovába viszont még 1864 tavaszán is szállingóztak Délen elfogott *sbandatik*. San Maurizióban szeptember 23. és november 12. között 11.289 déli, vagy ahogyan az iratokban még mindig, fél évvel az egyesített Olaszország kikiáltása után is szerepelt, nápolyi fordult meg a táborban. Közülük 755-en megbetegedtek és katonai kórházba kerültek, ahol sokan meghaltak. Az orvosi szakvélemény a klímák különbözőségével, a hirtelen váltással, az akklimatizálódás elmaradásával magyarázta a jelenséget.¹⁵⁷ 1861. július 11-én létrehoztak Fenestrellében egy telepet lefegyverezett egykori Bourbon-katonák szigorú nevelése céljából, hogy aztán hosszabb-rövidebb időszak után egy másik alakulathoz kerüljenek. Azok kerültek ide, akik megtagadták a szolgálatot már a Bourbon-időszakban is, továbbá azok, akiknek a viselkedése, miután erőszakkal sorozták be őket, sok gondot okozott (többek között a *brigantaggio* szempontjából gyanúsak).¹⁵⁸ 1862-ben a hadifoglyok, politikai foglyok, köztörvényes rabok, bebörtönzött *briganték* és családtagjaik, kitelepítettek száma olyan magasra emelkedett, hogy az olasz állam a portugál kormányhoz fordult: egy sziget átengedését kérte az Atlanti-óceánon, hogy a foglyoktól kitelepítéssel megszabadulhasson. A terv azonban akkora megütközést keltett Portugáliában, hogy a lisszaboni kormány hallani sem akart róla. Az olasz kormány azonban nem tett le végleg a tervről, és 1868-ban hasonló kéréssel az Argentin Köztársasághoz fordult: Patagóniában kért területet, a Buenos Aires-i kormány azonban szintén elutasította a felvetést.¹⁵⁹

A már említett 1860. december 20-i királyi rendelet előírta a sorozást a déli tartományokban mindazok számára, akik 1857-ben, 1858-ban, 1859-ben és 1860-ban sorkötelesek voltak, attól függetlenül, hogy annak idején megjelentek-e vagy sem a behívásra. A rendelet tehát egyaránt vonatkozott a hadifogoly Bourbon-katonákra, a szétszéledtekre

¹⁵⁷ DI FIORE (2015) 124–126.; BARBERO 165–170.

¹⁵⁸ BARBERO 239. Az olasz akadémiai történetírás által el nem ismert déli revizionista történetírás Fenestrelle és S. Maurizio kapcsán egyenesen lágerekről és koncentrációs táborokról ír, ahogy ezt FULVIO IZZO könyvének már a címe is egyértelműen mutatja: *I lager dei Savoia. Storia infame del Risorgimento nei campi di concentramento per i meridionali*.

¹⁵⁹ IZZO 173–177.

(*sbandati*), valamint a Bourbon-sorozást is megtagadókra. Azok a katonák, akik nem tartoztak a négy évben besorozandók közé, hazatérhettek azzal a feltétellel, hogy bármikor behívhatók maradtak. 1861. január 6-án jelent meg a miniszteri rendelet, amely előírta, hogy minden hadifoglyot besoroznak abba az egységbe, ahol éppen tartózkodott, hogy az előző hadseregben elkezdett katonai szolgálatukat az új hadseregben folytassák. A kezdeti 8000 hadifoglyból 5200 főt besoroztak, 2600 veteránt pedig még januárban határozatlan idejű eltávozásra engedtek, vagyis hazaküldtek. A besorozottak döntő többsége, ha nem is érezte jól magát az új hadseregben, belenyugodott a döntésbe. Néhányan viszont a végsőkig ellenálltak, még a börtönt is vállalták, ahonnan aztán később amnesztiával szabadultak. Azokat, akik 1861. január 31-ig nem jelentek meg a sorozási felhívásra, hivatalosan is *sbandatinak* nyilvánították, majd április 24-én a január 31-i határidőt kitolták június 1-jére. Az említett négy év sorköteles katonaságának létszáma 72.000 fő volt, közülük 53.081-en szolgáltak valójában a Bourbon-hadseregben, a legújabb sorozáskor viszont csak mintegy 20.000 fő jelent meg. Közülük is 5200 az októberi-novemberi hadifoglyok száma, 2600 a messinai hadifogly, további 3–4000 fő a déli táborokból. 1863. szeptember 30-i adatok szerint az 1857–1860 között sorköteles fiatalok közül végül 57.968 főt sikerült besorozni az olasz hadseregbe az egykori nápolyi hadsereg katonái közül.¹⁶⁰

Alessandro Della Rovere hadügyminiszter a szenátus előtt tartott beszámolójában elismerte, hogy az 1861. őszi állapotok szerint az egykori Bourbon-hadsereg 80.000 katonája megtagadta, hogy az olasz hadseregben szolgáljon. A legtöbben egyszerűen hazamentek, elrejtőztek, az erdőkbe vagy a hegyekbe menekültek, ahol a *briganték*hoz csatlakoztak.¹⁶¹

2.4. Gazdasági válság és reakció. A *brigantaggio* erősödése

A mérsékelteknek az a politikája, ami a demokraták elleni küzdelmet jelölte meg elsődlegesnek nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Bourbon-pártiaknak sikerült megőrizni vagy visszaszerezni kulcspozíciókat az államapparátusban. Ez a helyzet pedig azt is segít megérteni, miért volt hosszú ideig hatástalan a *brigantaggio*val szembeni állami fellépés.

Az a megállapítás, hogy a Délen elnyomó politikát folytató torinói kormány elszámította magát, valóban segít megérteni a gerillaháború kifejlődésének okait, de önmagában nem elégséges magyarázat arra, miért lehetett ennyire tömeges mértékű egész

¹⁶⁰ BARBERO 95–103., 152–157., 187–188.; IZZO 66–69.

¹⁶¹ DI FIORE (2015) 130.; ADORNI 291–293.

Dél-Olaszországban a népi és paraszti tiltakozás, ráadásul 1861 végéig egyre radikálisabb módon és mind növekvő ütemben. A Bourbon-rezsim bukását gazdasági és társadalmi válság kísérte, ami az egyesítés zaklatott időszakában csak tovább mélyült. Éppen e miatt is elhibázott volt a torinói politika, ami az elnyomást nem társította szociális intézkedésekkel, nem igyekezett kenyeret és munkát biztosítani az elszegényedett tömegeknek.

A Bourbon állam költségvetése már 1860 nyarán deficitbe került. A bukás, a diktatúra, a garibaldista hadsereg fenntartásának majd leszerelésének a költségei mind a nápolyi államháztartást terhelték. Mindeközben viszont elmaradoztak a főbb bevételek: az adók és a vámjövedelmek. A nemzetközi kereskedelem lehanyatlott, Nápoly kikötője alig jövedelmezett. A hadiesemények és a népmozgolódások ellehetetlenítették a belső kereskedelmet, ami általában helyi vásárokon keresztül zajlott. A kereskedelmi és ipari tőke menekült, sorra dőltek be a gyárak: a Sora környéki textilüzemek már 1860 szeptemberének első napjaiban kénytelenek voltak leállni nyersanyaghiány miatt; bezárták a castellamarei fegyvergyárat, a dolgozókat elbocsátották. Közben Északról érkeztek munkások a vasútépítéshez és egyéb építkezésekhez. Mindezek együttesen Délen egyre súlyosabb és hosszán elhúzódó munkanélküliséget okoztak; elsősorban, természetesen, Nápolyban, de nem kevésbé volt tarthatatlan a helyzet vidéken is. Abruzzóban pedig az idénymunkások lehetetlenültek el a pápai állam határainak lezárása miatt.

A munkanélküliség növekedéséhez társult az áremelkedés. Az 1860. évi termés szinte egész Európában gyengére sikerült, Dél-Olaszországban pedig még súlyosbította a helyzetet, hogy élelmezni kellett a garibaldista hadsereget, a szárd sereget, valamint az angol és a francia flottát. Szinte törvényszerűen megjelent a spekuláció és az árufelhalmozás, alkalmanként politikai számításból is. Különösen a kenyér és a só, a déli parasztság étkezésében is kulcsszerepet játszó élelmiszerek ára emelkedett. Ezek a problémák a Bourbon-rendszer idején sem voltak ismeretlenek, akkor azonban a hatóságok gabonaosztással és méltányos árpolitikával enyhítették a válságot. Az új kormányzat idején is készültek nagyszabású tervek a munkanélküliség felszámolására és az árdrágulás kezelésére, a megvalósításhoz ígért összegek azonban nem, vagy csak töredékében érkeztek meg.

A gazdasági élet megrekedése, a kormányzati közöny és tehetetlenség, a munkanélküliség és az áremelkedés következtében a városi és vidéki bérmunkások elégedetlensége 1860 novemberétől egyre hevesebb reakciókban mutatkozott meg. Nápolyban már október 26-án sztrájkoltak a fegyvergyár munkásai, a tumultusban az igazgatót és az egyik munkatársát megkéselték. Másnap a pietrarsai vasmunkások függesztették fel a munkát, a nemzetőrség és garibaldista egységek vetettek véget a mozgolódásnak. Január 31-én

munkástömegek vonultak az utcára kenyeret és munkát követelve. Február 20-án a fegyvergyár 250 munkását tartóztatták le egy újabb sztrájkhullám idején. Még az előző év november 30-án Chietiben a hús drágulása és a helyi hatóságok közömbössége miatt a tömegek kormányellenes jelszavakkal tüntettek. December 3-án a Teramo környéki Penne településen az emberek a gabonaexport ellen tiltakoztak; néhány jómódú házáat kifosztották és felgyújtották, a kormányzóhelyettest csaknem meglincselték. December utolsó napjaiban Bovinóban és környékén verték le a népmozgalmat, ami a magas adók miatt tört ki. Január 9-én pedig Barlettában tüntettek a magas gabonaárak miatt, a nemzetőrséget lefegyverezték. És még hosszan lehetne sorolni a hasonló eseményeket.

A hatóságok az összes ilyen rendzavarást, különbségtétel nélkül, „reakciónak” minősítették, erőszakkal léptek fel és tömeges letartóztatásokat hajtottak végre. Kétségtelen, hogy a Bourbon-pártiak és a „gonosz papok” minden alkalmat kihasználtak, hogy az elégedetlenséget kormányellenes irányba tereljék, ugyanakkor a gazdasági nehézségek már önmagukban elegendő okot szolgáltatottak az elkeseredettségre a szegény munkások és parasztok körében. „A nyomor döbbenetes – olvasható Nisco 1860. december 31-én Cavournak küldött levelében, amelyben a déli megmozdulásokról számolt be. – Recaléban, Caserta mellett, és aztán más településeken is, a parasztok II. Ferencet éltették, a letartóztatásuk után pedig azt mondták, hogy magát az ördögöt is éltetnék, ha adna nekik kenyeret.”¹⁶² Mindenesetre 1860–1861 fordulóján a különböző tartományokban mind gyakoribbá és erőszakosabbá váltak a tömegmegmozdulások, amelyeket általában a Bourbon-párti helyi hatalmasságok szították, és amelyek fegyveres felkelésbe torkolltak. A megmozdulásokat néhány esetben az egykori Bourbon-katonákból és a hegyek között bujkáló parasztokból szerveződött fegyveres bandák is segítették. Így történt 1860. november 28-án Cervinarában és december 2-án Sorában, ahol a felkelők elűzték a nemzetőrséget és az alkormányzót, majd néhány napra átvették a hatalmat.¹⁶³ December 7-én Santeramo in Colléban a felkelők többórás harcot vívtak a nemzetőrséggel, Savában pedig megöltek három liberálist és lefegyverezték a nemzetőrséget. Az év végén a Chieti környéki Arielliben tört ki felkelés, ami hamarosan áterjedt a szomszédos településekre. Az olasz állami címereket leverték, helyükre a Bourbon-jelvényeket helyezték ki, miközben a nemzetőrség, szolidaritást vállalva a felkelőkkel, hagyta magát lefegyverezni. Január 3-án a pugliai San Severóban az árdrágulás és a kenyérhiány miatt tüntető parasztok és bér munkások tömege II. Ferencet éltetve megostromolta a börtönt, ahonnét kiszabadították az előző zavargások idején

¹⁶² MOLFESE (1966) 46–50.

¹⁶³ BARRA (1985) 95–96.

letartóztatott társaikat. Amikor a nemzetőrség közbelépett, hosszan tartó fegyveres küzdelem vette a kezdetét, aminek a végén tíz halott feküdt az utcákon, még többen megsebesültek.

II. Ferenc és kormánya a folyamatosan ostromolt, de a francia hadiflotta által 1861. januárig védelembe vett Gaeta várából aktívan hozzájárult az ellenforradalmi felkelés terjedéséhez azzal a céllal, hogy az új kormányzatot destabilizálja és megakadályozza a szárd hadsereget Dél okkupációjában. II. Ferenc a népéhez intézett kiáltványaiban elítélte a „piemonti inváziót”, továbbá reformokat, alkotmányt és szabadságjogokat ígért visszatérése esetén. A december 14-i, Gaetában kiadott királyi rendelet mintegy 10.000 katona leszereléséről intézkedett. Francia hajók a pápai állam területén található Terracinába szállították őket, hogy onnét azonnal visszatérjenek a számukra kijelölt tartományokba, és ott várjanak bevetésre készen. Az olasz királyi csapatok még a határon sokakat elfogtak közülük, több ezrüknek viszont sikerült eljutniuk állomáshelyükre. Pénz és instrukciók is érkeztek a gaetai erődből, amik hozzájárultak a bandák megszervezéséhez és felfegyverzéséhez. 1860 decemberében a Bourbon-propaganda és konspiráció minden déli tartományba eljutott. Az uralkodó kiáltványait is közlő *Giornale di Gaeta* napilapot több ezres példányszámban terjesztették. Nápoly és a többi település is tele volt elbocsátott Bourbon-tisztekkel és -katonákkal, akik munka és fizetés híján ellenségesen szemlélték az új kormányzatot. A pápai állam határa mentén aktivizálódó gerillaharcok 1861 januárjában végig kitartottak, az olasz hadsereg számára túl nagy kihívást jelentettek. 1861 első hónapjában tehát a kedvező természeti-környezeti viszonyok és a helyi lakosság támogatását is élvező *brigantaggio* bizonyos területeken, elsősorban Abruzzóban határozottan megerősödött. Ascoli környékén Giovanni Piccioni egy több mint 400 fős, hat századra osztott „zászlóaljat” vezényelt, katonái a kalapjukon elhelyezett vörös szalagon fehér-sárga kokárdát hordtak, ami a Nápoly és Róma közötti szövetséget jelképezte. A hegyekből leereszkedve csaptak le váratlanul, a liberális birtokosoktól váltságdíjat szedtek. Chieti körzetében Angelo Camillo Colafella járőrözött a bandájával. Pacentro nemzetőrparancsnokát meggyilkolták, január 11-én pedig megszállták San Valentinót, ahol mintegy 40 foglyot kiszabadítottak, a helyi liberálisokat pedig lemészárolták.¹⁶⁴ Ugyanezen a napon a Nápolytól délre fekvő Castellone al Volturnóban az egykori Bourbon-katona, Domenico Coja 150 emberével szétzavarta a nemzeti gárda helyi egységeit, az olasz címereket összetörte és toborzást hirdetett a Bourbonok számára, amihez számosan csatlakoztak.¹⁶⁵ Calabria, Puglia és Molise területén felgyorsult a *brigantaggio*

¹⁶⁴ MOLFESE (1966) 51–53.

¹⁶⁵ BARRA (1985) 97.

terjedése: rablás, zsarolás, személyes bosszú és „agrárvandализmus” jelezték az erősödését.¹⁶⁶ A korábban még egymástól elszigetelt törvényen kívüliek ekkor kezdtek el bandákba szerveződni, tekintélyes és rettegett parancsnokok vezénylete alá helyezték magukat.

2.5. Mértéktelen terror

Az összetett, helyenként gyakran különböző motivációjú mozgalmakat mérlegelés nélkül, eltúlzott erőszakkal verték le a hatóságok. A szárd, majd rövidesen olasz hadsereg szisztematikus kegyetlenkedésével szemben a mérsékelt politikusok sem léptek fel kellő eréllyel. A politikusok, utólag, inkább afelett aggódtak, hogy a kegyetlen elnyomás kétségbe vonhatja az annexiós népszavazás egyöntetű eredményét az európai közvélemény szemében, ezért az elhallgatást választották. „Meg kell tenni, de nem kell beszélni róla” – e szerint az elv szerint jártak el: titokban kell cselekedni, ha mégis szükséges, akkor pedig olyan kifejezőmódot kell használni, amely nem kelt visszatetszést az érzékeny európai körökben.

A háborúban minden megtörténhet, mégis megdöbbenő, hogy milyen gyakorisággal és mennyire szisztematikusan lépték át a törvényesség határait. A katonák a törvényességről azt tartották, hogy annak tiszteletben tartása ellenségeik szemében a gyengeség jelének számít, ez pedig megengedhetetlen. Jóllehet a katonák lépték át rendszeresen a törvényesség határait, a jelenség legvilágosabb megfogalmazása mégis egy civilhez, az egyébként déli származású Carlo Fraccacreta parlamenti képviselőhöz kötődik, aki 1861 júniusában írta egyik levelében: „A törvényesség halott [...] Lealacsonyító egy civilizált társadalom számára, ha szélsőséges megoldásokat kell alkalmaznia, de az elsődleges szükségszerűség a túlélés, és ez a cél szentesít bármilyen eszközt, még a törvénytelen is.”¹⁶⁷ Kemény, de egyértelmű szavak.

A katonaság már akkor drákói szigorral lépett fel és a tömeges kivégzés eszközéhez nyúlt, amikor a paraszti mozgalmak még nem is fordultak egyértelműen a „piemonti” katonaság ellen. Villamarina tábornok már 1860. október 20-án azt sürgette Farini kormányzónál, hogy hirdessen hadiállapotot minden olyan településen, ahol reakciós mozgalmak zavarják meg a közrendet. Cialdini tábornok pedig másnap a következőket táviratozta Molise kormányzójának: „Hirdesse ki, hogy minden olyan lakost, akit fegyverrel a kezében fogok el, agyonlövök... Ma már el is kezdtem.” Október 23-án Fanti a rendkívüli

¹⁶⁶ MOLFESE (1966) 53.

¹⁶⁷ Idézi: CICONTE (2018) 183.

katonai bíróságok joghatósága alá helyezte mindazoknak az ügyét, akiket rablással, gyújtogatással és gyilkossággal vádoltak, továbbá akik fegyveresen ellenállnak a katonaságnak és a nemzetőrségnek. November első napjaiban Pinelli tábornok kihirdette, hogy a L'Aquila környéki lázadók büntetése a golyó általi halál, akár csak azoké, akik szóval, pénzzel vagy bármilyen egyéb módon felkelésre bíztatták őket, továbbá akik a Savoia-címert és a nemzeti zászlót akár szóval, akár tettel meggyalázták. A mértéket nem ismerő kegyetlenség olyan szintre jutott, hogy maga Farini kormányzó limitálta a katonai bíróságok joghatóságát kizárólag a fegyveres felkelőkkel szembeni eljárásokra. Ennek ellenére Pinelli tábornok azt indítványozta, hogy vezessenek be katonai diktatúrát, szabad kezét adva a tábornokoknak az általuk hatékonynak vélt módszerek alkalmazására. Nem nehéz elképzelni, mire gondolt, ő ugyanis ezeket Acquasanta környékén már alkalmazta is: a *briganték* búvóhelyeinek felgyújtása és a mindenféle jogi procedúra nélküli agyonlövés. Maga Pinelli írta egy helyütt: „Mindennél nagyobb hatása volt, hogy temetetlenül hagytuk a kivégzetteket. Ah! Ez a módszer mérhetetlenül 'meggyőző' volt.”¹⁶⁸ A lényegében analfabéta népesség körében a vizualításra appelláló propaganda mindennél nagyobb hatást tett. Della Rocca tábornok, hogy a Sora, Avezzano és Teramano környéki felkeléseket minél hatékonyabban viasztöríthassa, 1861 januárjában elrendelte, hogy csapatai ne vesztegessék az időt, hadifoglyokkal ne bajlódjanak; ennek volt egyenes következménye ugyanezen hónap 22-én a scurcolai mészárlás. Az agyonlövés indoklásaként a jelentésekben sűrűn visszatérő formula a szökési kísérlet. Ez nagyon gyakran azt fedte, hogy az elfogott személyt kísérő katonák, felsőbb parancsra, szándékosan olyan helyzetet teremtettek, hogy a *brigante* (vagy annak tartott személy) kísérelje meg a szökést, bizonyos esetekben egyenesen biztatták rá, hogy aztán agyonlőhessék, vagy egyszerűen ezt írták a jelentésbe, miután lelőtték, amikor nem akarták egyik városból a másikba kísérni őket. Előfordult az is, hogy valakinek az elfogása pillanatában nyomtak a kezébe fegyvert, ezzel megvolt az ok az agyonlövésre.¹⁶⁹ A katonák nem egyszerűen erőszakkal léptek fel, hanem alkalmanként meggyalázták a *brigantékat* haláluk előtt és után is. 1861-ben Puglia tartományban egy katona egy ház tetején fogott el egy oda menekülő *brigantét*. Társai arra biztatták, hogy ne bajlódjon a létrával, vesse a mélybe az elfogottat. A tetőről lelökött *brigantéra* célba lőttek a katonák, így már hamarabb meghalt, mielőtt még teste a földre zuhant volna.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Idézi: DE JACO 53. Pinelli tábornok módszereiről: BARRA (1989) 98–101.

¹⁶⁹ CICONTE (2018) 165–169.

¹⁷⁰ ID. 131–132.

Gyakorlatilag a tömeges kivégzés volt az egyetlen eszköz, amit a katonai hatóságok alkalmaztak, ráadásul nem csupán a fegyveres felkelők ellen. Egy pásztort azért lőttek le, mert nem árulta el, hol van a *briganték* búvóhelye. Senki sem vizsgálta, hogy valóban ismerte-e a helyet... Pietro Fumel ezredes egymaga 250 olyan embert lövetett agyon, akiket nem fegyverrel a kézben fogtak el, és még csak azt sem bizonyították rájuk, hogy *briganték* lettek volna.¹⁷¹ Az önkontrolljukat teljesen elvesztő tábornokok nem ismertek határt. „A felkelők nagy száma miatt a kivégzések is igen gyakoriak voltak – jegyzi fel emlékirataiban Enrico Morozzo Della Rocca tábornok. – Torinóból mérséketet kértek: a kivégzéseket csak a bandafőnökök ellen alkalmazzuk. Az egyes egységeim parancsnokai, akik olyan tartományokban teljesítettek szolgálatot, ahol csak terrorral lehetett kormányozni, elengedhetetlennek tartották a korábbi módszerek fenntartását, ezért a torinói rendelet megérkezése után az alábbi formulával táviratoztak nekem: «Elfogtunk, fegyverrel a kezükben, három, négy, öt bandafőnököt.» Erre én így válaszoltam: «Lőjétek agyon őket.» Nem sokkal később Fanti, aki rendkívül magasnak tartotta a bandafőnökök számát, a kivégzések felfüggesztését és a letartóztatottak bebörtönzését kérte. A börtönök és a laktanyák zsúfolásig megteltek.»¹⁷² Ezek a katonatisztek minimális tiszteletet sem tanúsítottak mások élete iránt, kizárólag az „üdvös terror” erejében bíztak. Paolo Franzini Tibaldeo tábornok 1861 decemberében a Beneventóban állomásozó zászlóalj parancsnokának azt az utasítást adta, hogy azonnal lőjék agyon a fegyvertelen brigantékat is, mert egy esetleges jogi eljárás után ezt már nem tehetnék meg. Azért volt tehát szükség az agyonlövésükre, nehogy az igazságszolgáltatás elé kerüljenek, a tábornok ugyanis nem bízott a bírákban. Ugyanez a főtitest azt is parancsba adta, hogy a *brigantéknak* menedéket nyújtó falvakat gyújtsák fel, sőt arra is biztatott, hogy a *briganték* ellen folytatott összecsapások során a zűrzavart kihasználva az általa megbízhatatlannak tartott nemzeti gárda néhány tagját is lőjék le a miheztartás végett. Olyan katona gondolatai ezek, aki egy igen nehéz és összetett problémakört kizárólag erőszakosan, kegyetlen és vad módon, bármiféle lelkiismeretfurdalás nélkül közelített meg.¹⁷³ Az arisztokrata származású tábornokok gyűlölettel és megvetéssel tekintettek a felfegyverzett déli „söpredékre”, ez az attitűd is meghatározta lépéseiket.

A számtalan barbár eljárás mellett azonban megjelentek a józanabb, illetve valamennyire a következményekkel is számoló hangok. A nápolyi főügyész kifejtette, hogy a fegyverrel a kézben elfogott *briganték* agyonlövése rendkívüli, törvényen kívüli eljárás, mivel

¹⁷¹ Id. 185.

¹⁷² MOLFESE (1966) 56.

¹⁷³ CICONTE (2018) 133–134.

nem vezettek be ostromállapotot, tehát a törvényességnek kellene érvényesülnie. Ugyanakkor hozzátette, hogy a bíróságok el tudják fogadni ezeket az agyonlövéseket, mivel a fegyveres *brigante* elleni fellépés – bizonyos szempontból – jogos önvédelemnek tekinthető.¹⁷⁴ L’Aquila kormányzója, De Novelé szerint ugyanakkor az agyonlövetések rosszabbak a bűncselekménynél, egyenesen politikai hibának számítanak. A halálbüntetésnek lehet elrettentő ereje, de csak akkor, ha az igazságszolgáltatás szabja ki törvényes úton. Ellenkező esetben viszont a közvélemény szimpátiája a bűnösök irányába fordulhat, merthogy áldozatnak tekinti őket.¹⁷⁵

Valóban: a mértéktelen terror éppen ellenkező hatást ért el. Abban a meggyőződésben, hogy a Gaetában még ellenálló törvényes királyukért küzdenek, a Bourbon-párti urak és papok által buzdítva a piemonti betolakodók ellen, az elszenvedett sérelmeik – falvaik felgyújtása, sorozatos kivégzések és bebörtönzések – miatt bosszúszomjasan, 1860–61 telén a dél-olaszországi parasztok tömegesen hagyták el lakóhelyüket és a hegyekbe, erdőkbe menekültek, ahol csatlakoztak a rablóbandákhoz.

Giacomo Savarese jogosan fogalmazta meg ironikus, de mély igazságtartalmú kérdését: ha Garibaldi vállalkozásának időpontjában olyan sok Bourbon-párti lett volna a Kettős Szicíliai Királyság területén, mint amennyi – állítólag – a következő évben volt, az Ezer nem tudta volna elfoglalni a nyolcmillió országot; ha pedig ez a rengeteg Bourbon-párti egy évvel korábban mégsem létezett, hogyan lehetne bebizonyítani, hogy nem a rossz kormányzás tette őket azzá? A válasz alighanem Nisco, egy mérsékelt liberális és Cavour párti érvelésében lelhető fel. Szerinte az egész déli nép felkelt Garibaldi nevében, mivel élhetőbb életre vágytak. Gondolkodásukban a mágikus szó, az „egység” a jólétet jelentette, így magyarázta nekik a kevés „kiválasztott”, akiket aztán követtek. A „mesés” ígéretek azonban nem valósulhattak meg, törvényszerű volt a mélységes csalódás. Az új kormányzatnak a gazdaság újjászervezésével kellett volna foglalkoznia, hogy a dolgozó emberek mihamarabb érezkelhessék a nemzet és a szabadság jótékony hatását. E helyett azonban az új kormányzat odáig süllyedt, hogy Bourbon-módszerekkel kormányoz, így fennáll a veszélye annak, hogy a népszerűség rohamos elvesztésével az előző kormányéhoz hasonló bűnöket olvashatnak a fejére.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Id. 150.

¹⁷⁵ Id. 147.

¹⁷⁶ MOLFESE (1966) 54–57.

2.6. Az 1861. évi parasztfelkelés

1861. január–februárban a Bourbon-pápai politikai és katonai együttműködés rendkívül intenzív volt, és elsősorban nem Gaeta védelmére, hanem a dél-olaszországi felkelés támogatására koncentrált. A Bourbon-klerikális erők tisztában voltak ugyanis azzal, hogy Gaeta csak ideig-óráig tartható, minden reményüket egy általános egységellenes felkelésbe helyezték. Nem változott a helyzet azt követően sem, hogy II. Ferenc és hívei Rómában találtak menedéket: innét próbálták szítani és támogatni az olasz állammal szembeni fegyveres ellenállást. A nemzetközileg is elszigetelődött, a legitimista háború győzelmébe vetett hitet elvesztő római Bourbon-központ az olasz állam destabilizációját tűzhetné csak ki célként, azonban nem volt képes hatékonyan működni. A római legitimisták pozícióját gyengítették a soraikba beférkőző kalandorok, kettős ügynökök, akik – anyagilag is – kihasználták II. Ferenc és híveinek naivitását. A királyi házból éltek, anélkül, hogy bármilyen érdemi segítséget nyújtottak volna. Számtalan megígért, de megghiúsult, vagy el sem kezdődött betörési kísérlet jellemezte tevékenységüket. Egyre inkább az a helyzet állt elő, hogy a *brigantaggió*t távolról szemlélő legitimisták nem tudtak hatni annak lefolyására és kimenetelére. Befolyásuk már csak azért is korlátozott volt, mivel az egykori Bourbon-tisztek gyakorlatilag nem vállaltak szerepet a *brigantaggió*ban, ami a fegyveres ellenállás korlátozott szervezettségében meg is mutatkozott. Egykori közkatonák és altisztek jelentős számban tűntek fel a *briganték* soraiban, a király pártján maradt főtisztok azonban megvetették az irreguláris háborút, és sokkal inkább aktivizálták magukat az egymás iránti irigység szülte belső intrikákban, az egymást lejárató sajtóhadjáratokban, vagy egyszerűen a római és nápolyi kávézóknál ülve kritizálták egykori bajtársaikat. A száműzetésbe kényszerült Bourbonok tehát jelentős politikai és propaganda hálózatot építettek ki, amelyet különösen az olasz állam számára kritikus pillanatokban tudtak hatékonyan működtetni, de elsősorban katonai gyengeségük miatt sohasem voltak képesek komolyan megkérdőjelezni az új állam hatalmi pozícióit.¹⁷⁷

A Pápai Állam területe mindenestre, legalábbis az ún. Szeptemberi konvenció aláírásáig (1864. szeptember 15.), bármilyen jellegű, a dél-olaszországi viszonyok felforgatását szolgáló tevékenységnek szilárd bázisa volt. A déli szerzetes és világi papság az egyesítés pillanatában nagy létszámú, befolyásos, gazdaságilag erős volt, továbbá szorosan kötődött a Bourbon-abszolutizmushoz, aminek – a rendőrséggel és a hadsereggel együtt – az

¹⁷⁷ PINTO (2019) 150–159.

egyik legszilárdabb támasza volt. A klérus az egyesített állammal szembeni felkelés egyik legfontosabb és leghatékonyabb előmozdítója és támogatója lett.¹⁷⁸

A torinói kormány, különösen 1861 tavaszán, nem mérte fel helyesen a dél-olaszországi katonai jelenlét szükségességét. A katonai egységek hiánya és elégtelensége folyamatosan gondot okozott a rendfenntartásban, ráadásul a Gaetát 1861. február 13-án sikeresen elfoglaló csapatokat sem hagyták Délen, hanem – osztrák támadástól tartva – Északra vezényelték. Csak június végén született döntés jelentősebb erősítések Délre küldéséről, de ekkor más késő volt.

1860–61 telén Abruzzón és a Terra di Lavorón kívül, ahol már elburjánzott a *brigantaggio*, szinte mindenütt fegyveres bandák szerveződtek többé-kevésbé ismert főnökök körül. Elbocsátott vagy szétszóródott egykori Buorbon katonák, dezertőrök, a katonai szolgálatot megtagadók, a börtönökből megszökött elítéltek, az őszi mozgalmak idején kompromittálódott egyének, valamint szabadságra, zsákmányra és bosszúra szomjas parasztok és hegylakók tömegei alkották a bandákat. Eleinte a lakott területek közvetlen közelében elterülő erdőkben és hegyekben ütötték fel a tanyájukat, ahonnet utánpótláshoz jutottak, első akcióik a birtokosok zsarolására, valamint a hatóságokkal és a nemzetőrséggel szembeni személyes bosszú kiélésére korlátozódtak. Márciusban, a kedvezőbb időjárás beköszöntével a *brigantaggio* ugrásszerűen megerősödött. Március 11-én a 6. gyalogezred egy osztaga Molise tartományban, Pietrabbondante közelében csapott össze a Pescolanciano és Vastogirardi környékét dúló bandával. Tíz nappal később a Chieti közelében fekvő Altinót foglalták el és fosztották ki, az észak-pugliai Capitanata régióban is erősen nőtt az aktivitás. Basilicatában a Vulture hegység és Lagopesole erdeiben tanyázó Crocco bandája is folyamatosan erősödött. Csatlakozott, többek között, Giuseppe Nicola Summa (Ninco-Nanco) aviglianói földműves az öccsével és tizenkét társukkal együtt, közülük hárman egykori garibaldisták, akik azt a puskát hozták magukkal, amivel az előző évben még a vörösinges tábornok oldalán harcoltak. Április első napjaiban Lecce környékén, Surbo és Oria mellett, valamint Gallipoli körzetében szorítottak vissza népmozgalmakat. Zavargások törtek ki még Salza, Sorbo és Volturara településeken, Avellino megyében. Március 31-én a molisei Castiglione di Agnonében a felkelők megölték a polgármestert, egy bírót és egy nemzetőrt. A belmontei és agnonei nemzetőrség válaszcsoportja nem ismert kegyelmet: 23 embert agyonlőttek, 64-et bebörtönöztek. Április 2-án Vico del Garganóban a felkelők kinyilvánították a Bourbon-kormányzat visszaállítását. Mindeközben Nápolyban és a nagyobb

¹⁷⁸ MOLFESE (1966) 62–66.; PINTO (2019) 81–86.

városokban, a Bourbon és egyházi propaganda hathatós támogatásával, zavargások kezdődtek, Pozzuoliban és Casertában a nemzetőrség verte szét a tüntetéseket. Április 6-án Nápolyban gyűjtogatások történtek, a Castel Capuano börtön foglyai pedig tömeges szökéssel próbálkoztak.¹⁷⁹ A rendőrség energikusan lépett fel, mintegy 600 gyanús személyt letartóztattak, közöttük Caianello herceget, akit államellenes összeesküvéssel vádoltak.¹⁸⁰

Nápolyban nem tudott erőre kapni a „reakció”, mivel nagyszámú helyőrség, a VI. hadtest egységei tartották megszállva, a rendet pedig a jól szervezett, megfelelően felfegyverzett és politikailag megbízható nemzetőrség tartotta fenn. Nem így az egyik távolabbi tartományban, Basilicatában, ahol a reguláris katonai csapatok gyakorlatilag teljesen hiányoztak, kedvezőbbek voltak a környezeti viszonyok, mélyebb volt az elmaradottság és a szegénység, ebből kifolyólag eltökéltebbek a parasztok. 1861 márciusában felkelések sora tört ki az adók és a kincstári földek miatt Moliterno, Colobraró, Muro Lucano, Rapone, San Mauro, Garaguso és San Chirico Nuovo településeken. Az „úriemberek” és parasztok közötti feszültség a végletekig kiéleződött, a parasztok az új államban a gyűlölt birtokosok államát látták. A parasztfelkelés élére a már említett Crocco, eredeti nevén Carmine Donatelli rionerói földműves állt. A Bourbon-hadseregben szolgált, amikor 1850-ben meggyilkolta egyik bajtársát, ezért dezertált. Tettéért börtönbe került, ahonnan azonban megszökött, majd a rehabilitáció reményében, amire nem kevés biztatást kapott, 1860-ban az önkéntesek közé állt, ahol tisztességgel harcolt. Az év novemberében azonban, az ígéretek ellenére, ismét körözést adtak ki ellene, ezért újra a törvényen kívüli létet választotta. A Bourbon-párti ügynököknek nem volt nehéz dolguk, hogy a Melfi környéki parasztok között nagy befolyással bíró Croccót megnyerjék ügyüknek. Bandájának magját egykori Bourbon-katonák alkották, de rövid időn belül tömegesen csatlakoztak hozzá a parasztok. 1861. április 8-án a fehér Bourbon-zászlókat lengető parasztok lerohanták Ripacandidát, ahol meggyilkolták a nemzetőrség századosát, Crocco személyes ellenségét. Két nappal később elfoglalták Venosát és Rapollát; ez utóbbi városban meggyilkoltak több liberálist, kinyitották a börtönöket, felégették a levéltárat és kifosztották a városházát. Crocco kihirdette a Bourbon-kormányzat visszaállítását, új önkormányzati tisztségviselőket nevezett ki. Néhány nappal később bevonult Melfi városába, ahol a felkelt lakosság és a birtokosok ujjongva fogadták. Ez utóbbiak legfőbb célja az volt, hogy elkerüljék a fosztogatást, ezért inkább készségesen engedelmeskedtek. Nem történtek erőszakos cselekmények: a nemzetőrséget lefegyverezték és feloszlatták, helyébe felállították a városi gárdát, majd itt is kihirdették a Bourbon-

¹⁷⁹ MOLFESE (1966) 72–76.

¹⁸⁰ BARRA (1985) 98.

kormányzat visszaállítását. Az események hallatán a környékbeli települések, Grassano, San Chirico, Avigliano, Ruoti, Rapolla, Atella és Rionero parasztsága is felkelt. A Potenza környéki nemzetőrség Rioneróban gyülekezett, de a tömeges felkelés miatt passzív és defenzív maradt, végül az egységek visszatértek állomáshelyeikre. A kelet-basilicatai települések egyesített nemzetőrsége, megerősítve a 30. gyalogosezred két századával azonban április 16-án összecsapott Crocco bandájával: viaszorították a paraszti csapatokat, a fogságba esettek közül húsz főt rögtön agyonlőttek. Crocco két nap múlva kiűrtette Melfit, átkelt az Ofantón, és Irpinia környékén, Monteverdében, Carbonarában, Calitriben, Sant'Andreában, Teorában és Conzában támadott rá kisebb katonai egységekre. Miután azonban a lucaniai és az irpiniai nemzetőrség, továbbá az avellinói katonaság minden oldalról szorongatta, leghűségesebb alvezéreivel és bandája kipróbált tagjaival Monticchio és Lagopesole áthatolhatatlan erdeibe vonult vissza. Már Potenza elfoglalását tervezte, amikor bandáján rajtaütött egy genzanói birtokos, Davide Mennuni 60 lovassal, és olyan érzékeny veszteségeket okozott neki, hogy egy időre felhagyott mindenféle aktivitással.¹⁸¹

A hatóságok időközben lecsaptak a felkelésben részt vevő parasztokra: szinte mindenütt voltak kivégzések. Több helyen azok a módosabb családok sem úszták meg, akik támogatták a felkelőket; nekik börtönbüntetés jutott. A Melfi környéki „reakció” még súlyosabb és kiterjedtebb felkelések lehetőségét vetítette előre. A parasztok néhány városban mintegy két hétre átvették a hatalmat és visszaállították a Bourbon-kormányzatot. Crocco körül fegyveres bandák egész sora szerveződött, amelyek élén határozott vezérek álltak, mint Ninco-Nanco, Sacchetiello, Coppa, Petrozzi, Schiavone, Volonino, Tortora, Caporal Teodoro és mások. Az olasz kormány tekintélyén súlyos csorba esett, katonai gyengesége Dél-Olaszországban mindenki számára láthatóvá vált.

A Melfiben történtek után a *brigantaggio* mind kiterjedtebb és erőteljesebb lett a déli tartományokban. Április utolsó napjaiban a forenzai nemzetőrség vívott kemény csatát Venosa területén a banditákkal, május 1-jén pedig Melfi határában öltek meg egy liberális papot és négy nemzetőrt. Néhány nappal később Ninco-Nanco 40 fős bandája Palazzo San Gervasio mellett csapott össze a nemzetőrökkel; három bandita holtan maradt, többen fogságba estek. Szintén május első napjaiban Chiavone a Pápai Állam határaitól indulva tört be olasz területre. Miután Monticelliben, Pastenában, Picóban és Lenolában levertek az olasz címert, lefegyverezték a nemzetőrséget és felgyújtották a levéltárat, sértetlenül visszatértek kiindulási pontjukra. A büntetlenséghez az is kellett, hogy a francia csapatok

¹⁸¹ PEDÍO (1985) 254–272.; CROCCO 32–57.; GUERRI (2010) 185–199.; DI FIORE (2017) 37–152.; PINTO (2019) 86–93.

megakadályozzák az olasz egységeket abban, hogy a határon túl is üldözzék a banditákat. Május 7-én egy 200 fős banda portyázott a Volturno mentén, Capua és Santa Maria Capua Vetere nemzetőrsege szállt szembe velük. 17-én a Petrozzi-banda megfutamította Ariano Irpino nemzetőrségét, 30-án Chietiben meghiúsult viszont a banditáknak az a terve, hogy kiszabadítsák a városi börtön foglyait. Capitanata területén több lovas banda is alakult, amelyek bevették magukat a sűrű erdőkbe és onnét portyázták végig a Foggia környékén elterülő Tavolierét, ahol nyájtulajdonosokat zsaroltak. Május 14-én banditák százai zúdultak Mattinata településre: fosztogattak és II. Ferencet éltették.¹⁸² Június 2-án egy 50 fős banda tört be San Marco in Lamis településre, ahol a II. Ferencet éltető lakosság szívesen fogadta őket. A már ismert forgatókönyv szerint zajlottak az események: a nemzetőrséget szétkergették, a szimbólumokat lecserélték. A banditákat a katonaság üzte el két nappal később. Vieste településen valóságos Bourbon-párti csoport működött egy orvos és a pap vezetésével. Ez utóbbi a gyóntatások alkalmával azt mondta a hívőknek, hogy Olaszország királya ki van közsítve, Garibaldi egy rabló, végül pedig II. Ferenc visszatérését ígérte. Az új rendszer ellenzői a maguk javára fordították a rossz gabonatermés okozta elégedetlenséget is: sokan az egységpárti liberális birtokosokat okolták a gabonaárak emelkedése miatt. Június 26-ról 27-re virradó éjszakán, a helyiek támogatásával, az egykori Bourbon-hadsereg katonája, Luigi Palumbo embereivel betört a településre. Miközben a liberálisok elbarikádozták magukat, a felkelők a Savoia-címet lecserélték a Bourbon-címerre, kiszabadították a foglyokat a börtönből, majd a birtokosok házait kezdték el fosztogatni. Politikai alapon választották ki a célpontokat: a liberálisoknak nem volt kegyelem, a felkelőket támogatók viszont biztonságban érezhették magukat. Június 28-án a felkelők a banditákkal együtt a városházára vonultak, ahol új polgármestert neveztek ki és visszaállították a városi gárdát. Az új vezetés megkísérelte helyreállítani a rendet: elrendelték az éjszakai fosztogatások során elrabolt javak visszaszolgáltatását. Aki nem engedelmeskedett, súlyos büntetést kapott, volt, akit a helyszínen agyonlőttek, mert „II. Ferenc nem akart tolvajokat”. Miután megparancsolták, hogy mutassák be a *Te Deumot*, a banditák – talán a katonaság közeledésének hírére is – Vico felé távoztak, ahol ugyanez a forgatókönyv ismétlődött meg, akárcsak más településeken.¹⁸³ Június 16-án az éjszakai órákban nemzetőröknek öltözött banditák jelentek meg a casertai börtönnél azzal az ürüggyel, hogy két letartóztatott személyt adjanak át. A kis létszámú őrségen hamar felülkerekedtek, több mint száz foglyot – köztük a környék leghatalmasabb bandafőnökének testvérét – kiszabadítottak, majd sértetlenül elvonultak. Durazzanóban a

¹⁸² MOLFESE (1966) 77–80.

¹⁸³ CAPONE 222–226.

banditák feltörték az egyik birtokos magtárát, a búzát pedig szétosztották a szegények között. Időközben Nápolyban igen feszültté vált a helyzet: gazdasági okok miatt sztrájkok és tüntetések követték egymást, és a felfordulásban egy nemzetőrségi laktanyát is megostromoltak. Ráadásul éppen ezekben a napokban lepleztek le egy Bourbon-összeesküvést, pénzt, fegyvert és iratokat foglaltak le. Július 7-én Avellino megye harmincegy településén emelték magasba egyidejűleg a fehér Bourbon-zászlókat, több ezren keltek fel egyszerre. A helyi liberálisok és birtokosok a megyeszékhelyre menekültek, nagy pánikot keltve az ottaniak körében is.¹⁸⁴ De Luca avellinoi prefektus a 6. gyalogezred egy századával és egy nemzetőr zászlóaljjal visszafoglalta Atripaldát, majd a felkelőket viaszozóztatva Candidát és Chiusanót vette ostrom alá. Másnap Montefalcione ellen indított támadást, ahol körülbelül 6000 felkelő paraszt gyűlt össze. De Lucát viaszozóztatták, aki kénytelen volt egy közeli kolostorba bezárkózni. A felkelők már a kolostor felgyújtásával foglalatostkodtak, amikor a lőszerhiánnyal is küszködő De Luca segítségére siettek a magyar légión Nocerából érkező gyalogos és lovas egységei.¹⁸⁵ A kiterjedt felkelést végül csak a Lapio, Montemiletto és Montefusco mellett megvívott harcok után sikerült leverni. A megtorlás elől parasztok százai menekültek a hegyek közé, és néhány nap múlva már két erős banda támadt rá San Nicola és Monteforte Irpino településekre.

Az 1860 őszi és téli eseményekhez képest 1861 nyarán a létszámban, hatékonyságban és agresszivitásban sokszorosára nőtt bandák folyamatosan támadták a településeket, gyilkosságokat követtek el a liberálisok, polgármesterek és nemzetőr tisztek ellen, a jómódúakat kirabolták, elpusztították a levéltárakat és kiszabadították a foglyokat. 1861 júliusában így történt a Terra di Lavoro területén (Visciano, Vallerotonda), Nola környékén (Migliano, Moschiano), Benevento közelében (Castelpagano, Circello), Molise tartományban (Castelluccio, Montecilfone, Guglionesi, Acquaviva, San Felice, Cercepiccola), Abruzzóban (Fano Adriano, Tossicia, Crognaleto, Montebello, Pennapiedimonte), Avellino mellett (Pescolamazza, Avella), Basilicatában (Baragiano, Auletta), Puglia tartományban (Vieste, Gioia del Colle, Serracapriati) és Calabriában (Strongoli, Zagarise, San Mauro). Mindezeket a felkeléseket, amelyek többségükben ideiglenes Bourbon-kormányok felállításában érték el tetőpontjukat, általában néhány nap alatt vérbe fojtották a környező települések katonaságának és nemzetőrségének egységei. Az ellenállást tanúsító településeket kifosztották és felgyújtották, majd letartóztatások és tömeges kivégzések következtek. Mindenesetre szinte az összes ilyen alkalommal parasztok százai, alkalmanként ezrei csatlakoztak a

¹⁸⁴ MOLFESE (1966) 80–81.

¹⁸⁵ Az eseményről részletesen lásd a 3.4 fejezetet.

*brigantaggio*hoz, egyszersmind pótolva azokat a veszteségeket is, amiket a gerillaháború során szenvedtek el. A hadsereg és a nemzetőrség számára jelentős gondot okozott a *brigantaggio*. A környéket kiválóan ismerő banditák csapdákat állítottak, lesből csaptak le, aztán villámgyorsan eltűntek, a nagyobb bandák szükség esetén szétszóródtak, majd később újra összeálltak.¹⁸⁶

2.7. Cialdini helytartósága. A „baloldali” politikai fordulat

A politikai válság oda vezetett, hogy 1861. július első napjaiban Giovanni Durando tábornok helyére Enrico Cialdini tábornok került, akit rövidesen helytartónak is kineveztek. Dél-Olaszország katonai és politikai vezetése tehát egy kézbe került, ami azt is jól érzékelteti, hogy a hadsereg milyen fontos eleme volt a mérsékeltek déli politikájának.

Amikor július közepén Cialdini Nápolyba érkezett, az ott állomásozó VI. hadtest 14 gyalogezredből, 8 *bersaglieri* zászlóaljból és 2 lovasezredből állt, vagyis 60 zászlóalj mintegy 22.000 katonával. Kinevezésekor ugyan azt ígérte, hogy nem lesz szüksége több katonára, alig egy hónap elteltével, augusztus 23-án mégis kénytelen volt erősítést kérni. Ettől kezdve a Ricasoli-kormány számára is világossá vált, hogy a Mincio-vonalról csapatokat kell vezényelni a déli tartományokba. A hónap végén már 40.000 katona állomásozott Délen, decemberben pedig 50.000-re nőtt a létszám. Ez a gyarapodás 1862 folyamán töretlenül folytatódott, majd 1863-ban érte el a csúcspontot.

Cialdini számára az is világossá vált, hogy a katonaság létszámának növelése önmagában nem elégséges a rendkívüli módon kiterjedt *brigantaggio* felszámolására, ezért szakított a korábbi gyakorlattal, és – még a torinói kormány rosszallását is kiváltva – politikai nyitást kezdeményezett a demokrata és garibaldista déli baloldal, vagy ahogy akkoriban hívták: az akciópárt irányába.¹⁸⁷ Ezzel egy időben pedig szakított a „békepolitikával”, vagyis energikusan fellépett a Bourbon- és klerikális „reakció” ellen. Arról természetesen szó sem lehetett, hogy a demokraták érdemben befolyásolják a követendő politikai irányvonalat. Cialdini világossá tette, hogy az akciópártnak felajánlott és általuk elfogadott együttműködés kizárólag a Bourbon-párt legyőzését szolgálja. Cialdininak, kritikusan folyamatos támadásai közepette, sikerült alapvető célját elérnie: felülkerekedett az 1861. évi súlyos nyári válságon, amikor az elégséges katonai erők hiánya miatt a reakció és a *brigantaggio* bármelyik

¹⁸⁶ MOLFESE (1966) 82–83.

¹⁸⁷ PINTO (2019) 128–129.

pillanatban általános felkelésbe csaphatott volna át. És ez a siker jelentős mértékben az akciópárttal kötött politikai és katonai megegyezésnek, vagyis a mozgó nemzetőrség felállításának volt köszönhető. 1861 júniusában és júliusában a *brigantaggio* elleni harcból leginkább a déli tartományok nemzetőrsége vette ki a részét. Ez akkor is igaz, ha számos gond nehezítette a nemzetőrség hatékonyságát. A soraik közé került Bourbonhű tisztek gyakran kettős játékot űztek, nem volt ritka a szabotázs. A birtokosokból és jómódú polgárokból kikerülő tisztikar bizalmatlan volt a legénységgel, amelynek a tagjai, a törvény ellenére, a szegényebb rétegekből verbuválódtak, így alkalmanként szimpatizáltak a *briganték*kal. Ezek a nehézségek, illetve az egyes településekhez való kötöttségből adódó következmények ismertek voltak Cialdini előtt, aki nagy energiát fektetett a mozgó nemzetőrség megszervezésébe. Körzetenként legalább két század mozgó nemzetőrség felállítását rendelte el, lehetőleg 18–40 év közötti önkéntesekből, akik közé immár, a jó magaviseletet bizonyító önkormányzati igazolás birtokában, napszámosok is bekerülhettek. A szolgálati időt minimum három hónapban állapították meg. A július 28-án megkezdett toborzás nem várt sikereket hozott, különösen a tisztikar esetében: néhány nap leforgása alatt mintegy 600 egykori garibaldista tiszt jelentkezett, akiknek elismerték korábbi rendfokozatukat. Nápoly városában két nap alatt 8000 önkéntes jelentkezett, augusztus 14-én pedig már 69 század felállt a déli tartományokban. Összességében több tízezer önkéntest soroztak be. Különösen figyelemre méltó ez az eredmény, ha azt vesszük figyelembe, hogy a párhuzamosan zajló sorozás a reguláris csapatok számára igen nehézkesen zajlott, tömegesen tagadták meg a bevonulást, a szervezés nem is kezdődhetett el időben. A mozgó nemzetőrség esetében tehát gyökeresen ellentétes volt a helyzet: a tiszteket, akárcsak 1860-ban, a hazafias érzelmek, egy jobb jövőbe vetett remény, a munkanélküliség elkerülése és a paraszttal szembeni bizalmatlanság, sőt alkalmanként megvetés is motiválták. A közlegények esetében pedig, az érzelmi szál mellett, nagy súllyal esett latba, hogy a zsold magasabb volt a bér munkások átlagfizetésénél. Cialdini politikai nyitását igazolta, hogy az akciópárt alaposan kivette a részét a szervezésből. Sőt a mozgó nemzetőrség keretében a demokraták és egykori garibaldisták olyan kegyetlenséggel vetették magukat a küzdelembe a paraszttal szemben, hogy a mérsékeltek egy részének felháborodását is kiváltották: 1861 augusztusában Teramo környékén hat nap leforgása alatt 526 (!) kivégzést hajtottak végre. Merőben katonai szempontból mindenesetre a mozgó nemzetőrség felállítása eredményes kezdeményezésnek bizonyult.

Cialdini megértette, hogy a *brigantaggio* elleni küzdelem csak akkor lesz hatékony, ha a bandákkal szembeni harc mellett fellép a Bourbon-párt ellen is. A legitimista nemességgel és papsággal szemben rendőri eszközöket, a letartóztatást és a száműzetést alkalmazta. Ezek

az intézkedések sújtották a nápolyi és a salernói érseket, a teramói püspököt, három marsallt, hét tábornokot, tizenkét egyéb magas rangú tisztet és számos nemest. A magas rangú személyek ellen meghozott és a korábbiakhoz képest szokatlan szigorúsággal végrehajtott intézkedések pánikot keltettek az érintett körökben: a legitimista nemesség tagjai tömegesen menekültek külföldre, közülük sokan Rómába, továbbá 71 (!) érseki és püspöki szék vált rövid időn belül üressé. Az általában a katonaság által végrehajtott letartóztatások és kitoloncolások nem nyerték el a torinói kormány tetszését, a negatív nemzetközi visszhang miatt Ricasoli miniszterelnök szívesebben látott volna sikeres nyomozásokon alapuló zajos pereket. Cialdini azonban nagyon jól tudta, hogy ilyen irányban nem lehetett hatékonyan fellépni, a gyenge nápolyi – vidéken pedig szinte nem is létező – rendőrség képtelen lett volna bizonyítékokat gyűjteni a Bourbon-összeesküvésekről.

A legitimista csoportok, amelyekre Cialdini lecsapott, a Bourbon-ellenzék legbefolyásosabb köreit jelentették, az egységellenes megmozdulások és a *brigantaggio* szervezésére azonban közvetlenül nem sok hatással voltak. Ezzel titkos bizottságok foglalkoztak, amelyek utánpótlással, pénzzel, fontos információkkal látták el a bandákat, és amelyeket a szervezetlen és megbízhatatlan rendőrség éveken keresztül nem tudott felderíteni. Annak ellenére, hogy megértette: a *brigantaggio* ellen „globálisan” kell harcolni, Cialdininak elsősorban katonai területen kellett felvennie a küzdelmet a gerillaháborúval. Ezen a téren pedig csak átmeneti eredményeket ért el. Elődeihez hasonlóan a nagyobb településeken koncentrált az erőit, szükség esetén a mozgó nemzetőrséget vette igénybe. Újraszervezte a katonai zónákat, aminek a során az egyes bandák tevékenységének hatótávolságát is figyelembe vette. A legkevésbé a Salerno és a Basilicata közötti terület védelmének a megszervezése sikerült, azt azonban megakadályozta, hogy a vidéki és kisebb városokat érintő megmozdulások a nagyobb központokra is áttérjedjenek. Parancsnoksága idején az elnyomás kétségtelenül kegyetlenebbé vált, különösen, ami a felkelésben érintett településeken való rajtaütést és a különbségtételt nem ismerő retorziót illeti. 1861 augusztusában a bandák elárasztották a Terra di Lavoro területét (Ailano, Castello, Capodrise, Picinisco, Fragneto, San Pietro Infine), Molisét (San Polo Matese, Cantalupo nel Sannio, Roccamandolfi, Montefalcone, Letino, Guardiaregia, Filignano, Conca) és Benevento környékét (Civitella, San Marco de' Cavoti, San Giorgio La Molara, Paolisi, Bucciano, Forchia, Reino, Pago, Pietrelcina, Colle Sannita).¹⁸⁸

¹⁸⁸ MOLFESE (1966) 84–91.

A legvéresebb események Pontelandolfóban és környékén történtek. 1861. augusztus első napjaiban a Cerreto, Pietraroja és Pontelandolfo közötti hegyekben Cosimo Giordano, egykori Bourbon-tiszt bandája portyázott, létszámukat további egykori Bourbon-katonák növelték.¹⁸⁹ Mindenféle hírek jártak, II. Ferenc közeli visszatéréséről suttogtak. A feszültség egyre nagyobb lett a lakosság körében, De Gregorio plébános titkos propagandája pedig csak súlyosbította a helyzetet. A helyi nemzetőrség ereje, ahogy sejthető volt, nem bizonyult elégségesnek a rend fenntartására: mintegy kétharmadukat lefegyverezték a banditák, a maradék egyharmad pedig félelmében sorsára hagyta a várost, csak néhány tiszt maradt szolgálatban. Az a hír terjedt, hogy a plébános megegyezésre jutott a banditákkal. Többen elmenekültek a városból, köztük a polgármester is. San Donato ünnepén, augusztus 7-én este 10 óra felé mintegy 40 *brigante* jelent meg a városban, létszámukat a helyi lakosok közül kikerülő cinkosok és Bourbon-pártiak folyamatosan növelték. Megtámadták és lerombolták a nemzetőrség székházát, megölték Angelo Tedeschit, Agostino Vitalét, Libero d'Occhiót és Michelangelo Peruginit, ezt utóbbinak a holtteste a felgyújtott házában égett el. Visszaállították a Bourbon-kormányzatot. Másnap fellázdak Casalduniban és Campolattaróban is, 9-én pedig a reakció hívei Pontelandolfóban gyülekeztek. Ezek is, és az este folyamán érkező mintegy 100 fős banda is II. Ferencet éltették. Néhány házat kifosztottak, majd a *briganték* éjszakára visszatértek a hegyekbe. 11-én Campobassóból a 36. gyalogezred 45 katonája érkezett Luigi Augusto Braccio hadnagy vezetésével, hogy rendet tegyenek. Amikor híret vették, hogy a környéken paraszti tömegek gyülekeznek, a bekerítéstől való félelem miatt kivonultak a városból. A kivonuló katonákat férfiakból, nőkből és gyerekekből álló, kiabáló és hadonászó tömeg kísérte, mert azt hitték, hogy II. Ferenc katonáitól ijedtek meg. A banditák megjelenésekor a katonák menekülőre fogták, mert látták, hogy nagy túlerővel kerültek szembe. Rémülten Casalduni felé vették az irányt, azt remélve, hogy ott barátságosabb fogadtatásban részesülnek. Nem így történt, elkezdődött a mészárlás. Akik megadták magukat, azokat a pontelandolfói és a helyi lakosság kíséretében Casalduni polgárőr-laktanyájába vitték. A *briganték* úgy döntöttek, hogy lemészárolják őket, amit este fél tizenegykor végre is hajtottak: gyakorlatilag meglincselték a fogoly katonákat.¹⁹⁰ Egy szemtanú elbeszélése alapján az őrző ezrek által körülvett katonák elkeseredetten védekeztek, de erejük végére érve alulmaradtak, a vad és vérszomjas tömeg kezébe kerültek, amely nem elégedett meg azzal, hogy lemészárolja őket, hanem a legszörnyűbb kínzásokat és

¹⁸⁹ Cosimo Giordanóról: DE BLASIO 93–152. és DI FIORE (2017) 153–229.

¹⁹⁰ VINCENZO MAZZACANE, I fatti di Pontelandolfo nel manoscritto di un contemporaneo. In *Rivista storica del Sannio*, n. 3, anno IX, 1923. Idézi: DE JACO 187–191. Lásd még: DI FIORE (2017) 168–185.

gyalázatokat követte el rajtuk. A két tisztet meztelenül fához kötözték és először arra kényszerítették őket, hogy nézzék végig embereik kivégzését, majd mindenféle módon kínozták őket: őrvongó asszonyok vasat szúrtak a szemükbe, végtagjaikat pedig megcsonkították.¹⁹¹ A történetek hírére Piola-Caselli tábornok Carlo Melegari őrnagynak táviratozott: „Minden bizonnyal hallott a Casalduniban és Pontelandolfóban történt fájdalmas és gyalázatos esetről; nos, Cialdini tábornok *nem parancsolja, hanem óhajtja*, hogy ezeken a településeken kő kövön ne maradjon.”¹⁹² Augusztus 14-én hajnalban Beneventóból megérkezett Negri ezredes 500 rohamlövész élén, hogy Cialdini tábornok *óhaját* teljesítse. A közeli erdőkben bújkáló Giordano bandafőnök az embereivel löni kezdte őket, mintegy 20 katonát meg is öltek. Amikor azonban látták, hogy a katonák milyen sokan vannak, a banditák elmenekültek. A feldühödött Negri parancsára a katonák az ébredező városra támadtak, válogatás nélkül lőttek mindenkire, férfiakra, nőkre, gyerekekre egyaránt, akivel csak szemben találtak magukat. A kegyetlenség nem ismert határokat, borzalmas gyilkosságok történtek. A katonáknak szabad rablást engedélyeztek, sok nő erőszak áldozata lett. Elrettentésül felgyújtották a házakat és a templomot, még a lakatlan házakat is felégették.¹⁹³ A mészárlást követő napokban még mintegy 400 embert letartóztattak. Az eseményekben részt vevő Gaetano Negri hadnagy, később Milano polgármestere, apjának írt levelében vont borzasztó mérleget Pontelandolfo kapcsán: „Ennek a településnek a lakosai a legsötétebb árulást követték el és a legszörnyűbb barbárság tetteit hajtották végre; de a büntetés, amit – megérdemelten – kiszabtak rájuk, semmivel sem volt kevésbé barbár.”¹⁹⁴

Avellino környékén a banditák elfoglalták Quadrellét és a megyeszékhely kapujáig, egészen Mercoglianóig nyomultak előre, Salerno mellett kifosztották Sant'Egidiót. A nápolyi síkságon a bandák megszállták San Vitalianót és Vico di Palmát, Canello mellett megtámadtak egy katonai szerelvényt, mialatt más banditák felgyújtottak egy erdőt Lettere mellett, rátámadtak a nemzetőrökre Porticiben és Camaldoliban, Eboliban pedig elrabolták az egyik miniszter munkatársát, aki éppen információgyűjtő körutat tett Dél-Olaszországban. Abruzzóban sem volt nyugalom, a banditák megszállták San Paolót, Trignanót, Ornanót, Carmignanót, Fano Adrianót, Castilentit és Folignanót, L'Aquila környékén elfoglalták Trasaccót, Chieti közelében pedig Caldarit. Augusztus 11-én Basilicatában Crocco

¹⁹¹ *Cenni sul brigantaggio*. Ricordi di un antico bersagliere, editori Roux Frassati e c., Torino, 1897. Idézi: DE JACO 165.

¹⁹² *Cenni sul brigantaggio*. Ricordi di un antico bersagliere, editori Roux Frassati e c., Torino, 1897. Idézi: DE JACO 162.

¹⁹³ NICILINA VALLILLO, L'incendio di Pontelandolfo. In *Rivista storica del Sannio*, n. 6, anno V, 1919. Idézi: DE JACO 185. Lásd még: DI FIORE (2017) 185–192.

¹⁹⁴ Idézi: DE JACO 161. Lásd még: GUERRI (2010) 140–151., DI FIORE (1998) és DI FIORE (2015) 271–274.

elpusztította Ruvo del Monté, 17 birtokost és liberálist kivégeztetett. Calabriában a banditák kifosztották Verbicarót, Pernucarit és Rombiolót, de a laureanói nemzetőrség augusztus 27-én szétverte ez utóbbi település bandáját. A Sila környéki Cotroneit a hadsereg egységei gyűjtötták fel, augusztus 28-án pedig Crotonében kitört a népfelkelés. Salento körzetében a banditák megszállták Calugnanót, Nocigliát és Suranót.

A sikerektől megrészegült és létszámukban jelentősen gyarapodott bandák alkalmanként a nyílt terepen, valóságos csatákban is összemérték erejüket a rendfenntartó erőkkel, a nemzetőrökkel és a katonasággal – váltakozó szerencsével. Visciano, Montedoro, Cervino és Durazzano mellett a La Gala család¹⁹⁵ által vezetett bandák győztek, Maddaloninál eldöntetlen maradt az összecsapás, Pietrastornina és Incoranata mellett viszont alulmaradtak. A San Pietro Infine kemény harcok után elfoglaló Basile-bandát a 11. gyalogezred egységei végül megfutamították és egészen a Pápai Állam területéig űzték. A legelkeseredettebb összecsapások és a legkegyetlenebb retorziók Sannio, Matese és Benevento környékén történtek, ahol harcok folytak Circello, Campochiaro és Roccamandolfi mellett. Pietrelcinát a 61. gyalogezred katonái foglalták vissza, 40 lakost kivégeztek. A beneventói liberálisok, Gallerini kormányzóval az élen, szeptember 4-én büntetőexpedíciót vezettek San Marco dei Cavoti és San Giorgio La Molara településekre, ahol véres rajtaütéseket hajtottak végre. A sommai hegyek között szétszórták Vincenzo Barone, egykori Bourbon-katona erős bandáját, aki még az év júniusában kitűzte a Bourbon-zászlót a Vezúvon. A Sorrentói-félszigeten és Castellamare körzetében egy kőfaragómester, Pilone bandája tartotta sakkban felváltva a 61. gyalogezred és a nemzetőrség egységeit. Augusztus közepén Basilicatában a katonai parancsnokok megpróbálták harapófogóba szorítani Crocco jól szervezett, századokra osztott, mintegy ezer lovasból álló seregét. Augusztus 14-én a 62. gyalogezred katonái és bersaglieri egységek megrohamozták Crocco lövészárkokkal megerősített, Toppacivita mellett felállított erősített táborát. A *brigantaggio* elleni háború egyik legnagyobb csatájában a súlyos veszteségeket szenvedő ostromlók kénytelenek voltak visszavonulni. A következő napokban a banditák rátámadtak Teorára és Monteverdére, de ezúttal a siker elmaradt. Augusztus 31-én Lucera mellett Crocco összecsapott még a 62. gyalogezred egy századával és a nemzetőrökkel.¹⁹⁶

A *brigantaggio*ról szóló első hivatalos dokumentum, amit az olasz kormány a külföldnek szánt, az 1861. augusztus 24-én az olasz külképviseletek vezetőinek kiadott körlevél volt. A dokumentum központi mondanivalója az volt, hogy a *brigantaggio* legfőbb

¹⁹⁵ A La Gala-bandáról: BARRA (1985) 145–155.

¹⁹⁶ CROCCO 58–72.; MOLFESE (1966) 92–93. A Barone-bandáról: DE BLASIO 15–25.

oka Róma magatartása, ezért a megoldás csak Róma világi hatalmának a megszüntetése lehet. Ez az érvelés híven tükrözi Ricasoli álláspontját, aki az olasz egyesítési folyamatban a római kérdést Velence problémája elé helyezte.¹⁹⁷

Cialdini véres kimenetelű rajtaütései azoknak a településeknek a lakosságán, amelyek fraternizáltak a banditákkal, változást eredményeztek a konfliktus menetében. A bandavezérek számára az elszigetelődés elkerülése végett létfontosságú volt környezetük támogatása, ezért mindent elkövettek annak érdekében, hogy kíméljék a lakosságot. A fordulat 1861 szeptemberében állt be, ettől kezdve a bandák egyre ritkábban szálltak meg településeket. Ezzel párhuzamosan viszont egyértelműen nőtt a valódi bandita bűncselekmények száma: emberrablások, zsarolások, lopások, gyújtogatások, fosztogatások, gyilkosságok (besúgók, nemzetőrök, polgármesterek, birtokosok ellen). A bandák most már, ha csak lehetett, elkerülték a nyílt összecsapásokat a katonasággal, inkább lesből támadtak és csapdákat állítottak. A felkelésből tehát gerillaháború lett, vagy ha úgy tetszik: igazi *brigantaggio*.¹⁹⁸ Benevento közelében, Solopaca mellett a katonaság érzékeny veszteségeket szenvedett egy rajtaütésnél, szeptember 12-én viszont a banditák kétszer is alulmaradtak a nemzetőrökkel szemben Vetruscelli erdeiben. A La Gala család bandáját szeptember folyamán a 40. gyalogezred egységei többször is megverték, majd arra kényszerítették, hogy húzódjon vissza a Nola és Avellino környéki hegyekbe. Nem tudtak elbánni azonban az irpiniai bandákkal, amelyek október 4-én éjjel rajtaütöttek egy nemzetőr kórházon, a hónap végén pedig S. Martino Valle Caudina mellett lemészároltak négy nemzetőrt és egy tisztet.

Cialdini egyesített erői Nápoly környékén sikereket értek el: visszavették az ellenőrzést a *briganték* által megszállt településeken és többé-kevésbé helyreállították az összeköttetést közöttük. A többi tartományban azonban nem csökkent a *brigantaggio* aktivitása. Szeptember folyamán a teramói bandák több házat elpusztítottak Raianóban, Capitignanóban és Mopolinóban. A Gargano területén az ischitellai nemzetőrség, a lakosság segítségével, szeptember 8-án visszaverte a *brigantékat*. Basilicatában nemcsak a banditák aktivitása, hanem a szociális feszültség is nőtt: szeptember 2-án Forenzában a nemzetőrség vérbe fojtotta a parasztok megmozdulását. Szeptember 22–25. között a 39. és a 61. gyalogezred katonái sikerrel harcoltak a Calitri és Bella környéki erdőkben. Október folyamán az Ofanto középső folyása mentén került sor harcokra: az első összecsapásban nyolc bandita, egy tiszt és két katona halt meg, a másodikban megtizedelődött a Melfi környékén portyázó Caschetta-banda, körülbelül negyven *brigante* maradt holtan.

¹⁹⁷ SCIROCCO (1999) XX–XXI.; MOLFESE (1966) 96–97.

¹⁹⁸ BARRA (1985) 113.

Összességében azonban a gerillaháború intenzitása mérséklődött: egyrészt közeledett a tél, másrészt sorra érkeztek északról a reguláris csapatok.

Torino nem viselte el tovább Cialdini különutas politikáját: a Ricasoli-kormány megszüntette a nápolyi helytartóságot és október 9-én, miután a legnagyobb veszélyen úrrá lett, Cialdini tábornokot La Marmora tábornokkal helyettesítette. A döntés szervesen illeszkedett a mérsékelt jobboldal politikai irányvonalába, ami a szigorú adminisztratív központosítást helyezte a középpontba. A torinói kormány számára elfogadhatatlan volt Cialdini nyitása a déli demokraták és garibaldisták irányába, ugyanakkor a Bourbon-pártiakra sem számíthattak Cialdini kemény fellépése után, ezért nem egyes pártokra kívántak támaszkodni, hanem növelni a kormányzati tényezők befolyását. Ez a déli tartományokban azt jelentette, hogy az irányítás teljesen a katonai kormányzat kezébe került át: La Marmora tábornok a hadsereg feletti parancsnokság mellé a prefektusi hatalmat is megkapta.¹⁹⁹

2.8. Borjes és az ún. „politikai *brigantaggio*” vége

Giovanni Durando tábornok még 1861. nyár elején jegyezte meg, hogy mivel a *briganté*knak nincs vezérük, hiányzik soraik közül a rend, a szervezettség és az akcióegység. Azonban azt is hozzátette, hogy amennyiben hosszabb időn keresztül kitartanak, előbb-utóbb akad egy vezér, és akkor az Appenninek hegyei között szilárd bázist találó *brigantaggio* súlyos károkat okozhat. A potenciális vezér már megvolt, de a legitimista körök túlságosan későn léptek. A katalóniai születésű, gerillaháborús tapasztalatokkal rendelkező Josè Borjes, aki 1860-ban már felajánlotta szolgálatait a pápai hadseregnek, 17 spanyol és nápolyi társával csak 1861. szeptember 14-én szállt partra Calabriában és azonnal folytatta útját az Aspromonte hegység irányába. Sem az időpont, sem a hely kiválasztása nem nevezhető szerencsésnek. Szeptember közepére a paraszti felkelés hulláma sok tartományban már lecsengőben volt, ráadásul Calabriában különösen kegyetlen volt a júliusi és augusztusi felkelések leverése. A parasztok félelme és bizalmatlansága miatt elszigeteltséggel küzdő Borjes nagy nehezen kapcsolatot talált a Mittica-bandához, de a közösen tervezett akciójuk, Platí elfoglalása, megghiúsult. Ezt követően vette az irányt Basilicata felé, ahol október 22-én találkozott Croccóval a lagopesolei erdőben. A fogadtatás nem volt túl barátságos, Crocco ugyanis mindenhatónak hitte magát az erdeiben, és nem kívánta átengedni a parancsnokságot senkinek. Végül De

¹⁹⁹ SCIROCCO (1981) 247–280.; MOLFESE (1966) 98–100.

Langlais, Crocco francia származású legitimista ügynöke közvetítésével Borjes át tudta ültetni a gyakorlatba hadsereg-szervezési elképzeléseit: századokat alakított ki, amelyek élére spanyolok és az ügyesebb banditavezérek kerültek. Október 25-én Lagopesolében a katonaság megölt csaknem húsz *brigantét*; ezt megbosszulandó november elején Crocco és Borjes összes fegyverese, mintegy 1200 fő, váratlanul leereszkedett a Vulture hegység erdeiből és a *brigantaggio* történetének egyik legnagyobb szabású portyázását hajtotta végre. Potenzától keletre átkeltek a Basentón és november 3-án elfoglalták és elpusztították Trivignót. Ahol csak feltűntek, a parasztok tömegesen csatlakoztak hozzájuk, a pánikszerűen menekülő birtokosok házait közösen fosztották ki. Miután megszállták Calcianót és Garagusót, Salandra és Aliano településeket elpusztították, mivel ott a mozgó nemzetőrség ellenállásába ütköztek. Cracót is kifosztották, bár ott a klérus kedvező fogadtatásban részesítette őket. November 10-én a Sauro folyó mentén a *brigantaggio* történetének egyik legnagyobb ütközete zajlott le. A Borjes által kiválóan vezényelt bandák egy, a 62. gyalogezred által is támogatott mozgó nemzetőrségi zászlóaljat vertek szét, mintegy 40 nemzetőr és katona maradt holtan a csatatéren. Este Crocco és Borjes a klérus és a lakosság ünneplése közepette, diadalmasan vonult be Stiglianóba. A polgári és katonai hatóságok ismételten felkészületlenek voltak és lassan reagáltak. A paraszti tömegek támogatása ugyanakkor biztos háttérrel nyújtott Crocco és Borjes csapatai számára, a hatóságok általános felkeléstől rettegték. Önmagában az a tény, hogy a támadó sereg létszáma alkalmanként elérte a 3000 főt is, félelemmel töltötte el és óvatosságra intette a kis létszámú és elszórtan elhelyezkedő nemzetőri és katonai egységeket. Amikor aztán egy 400 nemzetőrrel megerősített erős hadoszlop állta útjukat, Crocco és Borjes jobbnak látták kitérni a nyílt csata elől és megkezdték a visszavonulást északi irányban, Accetturán és Grassanón keresztül. November 16-án elfoglalták és kifosztották Pietragallát, amit nemzetőrök és helyi liberálisok húsz órán keresztül hősieken védtek, nem kevés veszteséget okozva a *briganté*knak. Amikor Acerenzából és Potenzából újabb katonai és nemzetőr alakulatok érkeztek, Borjes jobbnak látta folytatni a visszavonulást. November 19-én, Borjes ellentétes véleményével mit sem törődve, Crocco megtámadta Aviglianót, de a lakosság visszaverte a támadást. A *briganték* Irpinia felé folytatták útjukat, miközben Crocco és Borjes között egyre nőtt az ellentét, ez utóbbi gyakorlatilag elveszítette a befolyását. Bella, Ricigliano és Pescopagano településeket nagyrészt felgyújtották, Balvano azonban – a helyi birtokosok és a *briganték* egyezségének köszönhetően – megmenekült. Végül is minden oldalról szorongatva, november 27-én Crocco visszavezette fáradt és megtizedelt csapatait a Monticchio környéki erdőkbe, ahol a legtöbbjüket lefegyverezte és elbocsátotta. Borjes kiszorítása egyrészt azért történhetett meg, mert az általa ígért spanyolok és osztrákok ezrei

nem érkeztek meg, másrészt azért, mivel Crocco nem értett egyet a települések folyamatos támadásával. Azon túl, hogy ezek súlyos veszteségeket okoztak a *briganték*nak, kegyetlen reakciót váltottak ki a másik oldalról, ami elidegenítette az amúgy velük rokonszenvező lakosságot. Borjes a folyamatos támadásokkal valójában általános felkelést akart kiprovokálni, aminek a csúcspontja Potenza elfoglalása lehetett volna. Crocco elképzelése viszont közelebb állt a valósághoz: csak az erdők és hegyek bázisán felépített gerillaháborút tartotta lehetségesnek. Borjes tisztában volt a helyzettel, ezért megpróbált a Pápai Állam területére menekülni. Kalandos útja kis híján sikerrel járt, a határtól mindössze tíz kilométerre azonban elfogták és 17 társával együtt kivégezték.²⁰⁰

Borjes halála sokak szerint a „politikai *brigantaggio*” végét jelentette: ezt követően a *brigantaggio* már csak közönséges bűnözés. Jóllehet a *brigantaggio* történetének egyes fázisai inkább kvantitatív, mint kvalitatív szempontból mutatnak különbséget, 1861 végétől, illetve 1862 tavaszától a *brigantaggio* társadalmi jellege valóban erőteljesebben kidomborodik.

Sok jel arra mutatott, hogy 1861–62 telének közeledtével a *brigantaggio* egyértelműen gyengült. December 18-án Avellino környékén a *bersaglierék* meglepték és szétverték a La Gala család erős bandáját: 163 halott, illetve fogoly volt a mérleg. A Crescenzo-banda letette a fegyvert, a tagok feladták magukat. Basilicatában Crocco visszavonulását letartóztatási és kivégzési hullám követte: az általa elbocsátott emberek közül mintegy 300-at elfogtak és kivégeztek, körülbelül 600-at letartóztattak vagy feladták magukat. Auletta vidékén a 61. gyalogezred egységei felszámolták a rettegett Gesummaria-bandát, 17 *brigantét* lelőttek. A katonai hatóságok által utólag összeállított, nem teljes statisztikák szerint csak 1861 második felében 733 *brigantét* kivégeztek, 1093-at megöltek, míg a letartóztatottak, illetve a magukat önként feladók száma 4096 volt. Ez összesen 5922 harcképtelenné tett *brigante*, a valósnál minden bizonnyal alacsonyabb szám.

Az évszak okozta viszontagságok ellenére, amelyek általában arra ösztönöztek sokakat, hogy átmenetileg hazatérjenek, a Gargano és a Capitanata területén intenzívebbé vált a *brigantaggio*. Október 27-én a *briganték* elfoglalták San Marco in Lamist, a következő hetekben pedig a 49. gyalogezred egységei több alkalommal is összecsaptak a nagy létszámú és agresszív bandákkal. A 8. lovasezred katonái a Foggia körüli síkságon és a Fortore két partján folytattak szinte állandó küzdelmet a fürgén mozgó lovas bandákkal. December 16-án Rotello mellett egy szakaszt bekerítettek a *briganték*, ami csak nagy nehézségek árán tudott kiszabadulni. December 31-én egy 20 fős szakasz csapdába esett Candelarónál, 17 katona

²⁰⁰ PEDÍO (1985) 280–284.; BORJES passim.; CROCCO 73–86.; MOLFESE (1966) 101–104.; GUERRI (2010) 199–210.; LUPO (2002) 490–492.; DI FIORE (2017) 91–104.

meghalt. A Pápai Állam határai mentén húzódó völgyekben a Chiavone és más legitimisták által vezetett bandák portyáztak. November 10-én, a kis létszámú helyőrséget legyőzve, Isolettát szállták meg, november 15-én pedig Castellucciót, ahol rajtaütöttek a 43. gyalogezred poggyászán. Ugyanennek a gyalogezrednek az egységei ezeket a településeket hamar visszafoglalták, a harcok közben és után 53 *brigantét* öltek meg. November 18-án Chiavone bandája megszállta Civita d'Antoniót, Corbarát és Luco dei Marsit, Pontecorvóban pedig a *briganték* által kívülről támogatott felkelés robbant ki. Harcok voltak Canistrónál és Pontelandolfónál, de ezeken a helyeken sikerült visszaverni a támadókat. A *briganték* próbálkoztak még Benevento, Salerno és Cosenza környékén, ahol a nemzetőrségnek sikerült szétvernie a Della Tavola-bandát.

Az 1861. év nem túl szép reményekkel zárult. Dél-Olaszországban az egységes állam túlélte ugyan a rettenetes nyári megpróbáltatásokat, a felkelés mértéke és kiterjedtsége azonban nem kis nyugtalanságra adott okot. A *briganték* nyolcvan települést szálltak meg és fosztottak ki, ezek közül több tucatot felgyújtottak és leromboltak. A gerillaháború és a megtorlások áldozatainak a száma meghaladta a több ezret, és szintén ezrek voltak kénytelenek elmenekülni otthonaikból.²⁰¹

2.9. A kincstári földek kérdése és a *brigantaggio*

A *brigantaggio* társadalmi jelenség is volt, „társadalmi bosszú”, amelynek a háttérében az az elnyomás állt, amely alatt a vidéki polgárság tartotta a parasztságot. A politikai válság csak alkalmat adott a parasztság számára, hogy erőteljesebben kimutathassa elégedetlenségét a vidéki birtokosokkal szemben. A mezőgazdasági órabér nem nőtt olyan mértékben, mint az alapvető élelmiszerek ára; annyira alacsony volt, hogy a bérmunkás nehezen tudott ellenállni a kisértésnek, hogy – nem politikai okokból, hanem a rablás kedvéért – *briganténak* álljon; a földtulajdont saját kezében tartó, a földosztásról hallani sem akaró vidéki polgárság szolgaként bánt a kiszolgáltatott, a saját maga és családja eltartásához szükséges minimális lehetőségektől is megfosztott földnélküli parasztokkal, akik rosszabbul éltek a *brigantéknál* is; a többségnek, aki *briganténak* állt, nem volt veszíteni valója.²⁰² Az északi, udinei születésű

²⁰¹ MOLFESE (1966) 105–106.

²⁰² ID. 107–109.; PESCOSOLIDO (2017a) 70–71.

Ermenegildo Novelli jegyezte fel háborús naplójába a nyomorban élő parasztról: „És ha a zsákmány és a meggazdagodás ígéretére csatlakoztak a *briganték*hoz, elítélhetők érte?”²⁰³

A társadalmilag és ideológiailag egységes földbirtokos nemesség és nagypolgárság az új kormányzat mellé állt, mivel ettől várta előjogainak megvédését és földbirtokainak biztosítását. A kis- és középpolgárság viszont, különösen vidéken, leginkább Liborio Romanót követte, aki szerint a parasztság felkelésén, a fegyveres fellépés mellett, közmunkaprogrammal és a kincstári földek felosztásával lehet úrrá lenni. Sokak szerint a felkelés valójában a fennálló birtokrendszer ellen irányult, és volt olyan vélemény, miszerint a parasztok, ha kaptak volna egy tenyérnyi földet, a nemzeti ügy támogatóivá váltak volna és értékes szolgálatokat tettek volna. A *brigantaggio* főszereplője a földnélküli paraszt.²⁰⁴

A paraszti tömegeket alapvetően a földkérdés motiválta, különösen az egykori kincstári földek sorsa, amiket a helyi urak kisajátítottak maguknak. A francia hatóságok 1806. augusztus 2-án törvényileg kimondták a feudalizmus eltörlését. Úgy tűnt, hogy a modern intézmények és intézkedések legyőzik a bárókat, megoldják a kincstári földek ügyét és megnyitják az utat a parasztok számára a földtulajdon felé, ahogy az a forradalmi Franciaországban történt. Tíz év azonban kevés volt ehhez. 1815-ben visszatértek a Bourbonok és a régi elit, az állam ismét elkezdte régi harcát a helyi hatalmasságok ellen. A feudalizmus törvényi eltörlése nem hozta létre a kisbirtokos parasztságot. A birtokosok megakarták akadályozni a törvény végrehajtását, a vidéki polgárság sürgette a *latifundium* rendszer felszámolását, de a földek parasztoknak való felparcellázást ellenezte, míg a parasztok természetesen a földosztásban voltak érdekeltek. A polgárság érdekei megjelentek a helyi rendeletalkotásokban, amelyek azt szorgalmazták, hogy olyan kapja a földet, akinek vannak eszközei és tőkéje az eredményes gazdálkodáshoz. Jogilag vége lett a feudalizmusnak, a helyi erőviszonyok közepette azonban gyakran a bárói érdekek érvényesültek. Az a kevés föld is, ami tényleg a parasztokhoz került, néhány éven belül általában már gazdát is cserélt. Pénzhiányban és megfelelő eszközök nélkül a paraszt kénytelen volt túladni a földjén. Mindenütt akadtak ügyvédek, jegyzők, orvosok, kereskedők, kormánytisztviselők, nagybérlők, akik sok pénzt fektettek a földbe és az eladósodott parasztoktól felvásárolták a kisbirtokokat. Mintegy két évtized leforgása alatt a déli földbirtokos polgárság bekebelezte a földeket, amelyek feudális birtokból polgári tulajdonná váltak. A parasztság helyzete nem javult, sőt rosszabbodott: a közös használatú földek (legelő, kaszáló, erdő) megszűnése bizonyos szempontból még a korábbinál is nehezebb helyzetbe hozta őket.

²⁰³ ERMENEGILDO NOVELLI: *Diario di guerra 1860–1861*. Del Bianco, Udine, 1961. Idézi: DE JACO 52.

²⁰⁴ MOLFESE (1966) 113–116.

A kincstári földek privatizációja felgyorsította a vidéki elszegényedést, majd később jelentős paraszti tömegek proletárrá válását eredményezte. A felkelések elbukása azonban nem vette el a reményt a parasztoktól a földszerzésre, földfoglalással még többször próbálkoztak. Amikor nagyobb események megrendítették az éppen fennálló rendszert, ezek a remények felerősödtek, egyébként pedig, végső elkeseredésben, maradt a *brigantaggio*.

A paraszti követelések 1848-ban is ugyanazok voltak, mint korábban; nem változtak, nem változhattak. A megelőző évtizedekben kiteljesedtek a feudalizmus eltörlésének negatív hatásai. Mind egyértelműbbé vált, hogy az igazi nyertes a régi nemesség lett, de még inkább a gazdag polgárság. A jómódú polgárság szerezte meg a báróktól a földet, és örökölte ezzel együtt a magatartásukat és a hatalmat. A paraszti közösség gyengesége miatt ez a polgárság elbitorolhatta a kincstári földeket, elzárhatta a parasztokat a közös erdő- és legelőhasználatától, továbbá hatalma alá hajthatta a helyi igazgatást. A Bourbonok 1848 után sem tudtak hatékonyan fellépni a jelenség ellen, a vidék külön világ maradt, ahol a törvény erejét a privát erőszak helyettesítette. Ismételten földfoglaló mozgalmak indultak a nemesek, egyháziak és polgárok által bitorolt egykori kincstári földek felosztására. A földfoglalók nem akarták átalakítani az államot, még csak a magántulajdon eltörlését sem vetették fel. Az elbitorolt kincstári földek felosztása a bitorlók konkrét helyi érdekeit és presztízsét sértette, rendkívüli nyugtalanságot okozott a földbirtokosoknak, akik féltették a tulajdonukat, aminek a jogos eredetét azonban nem tudták igazolni. A *latifundium* rendszer földjeinek ügye régi probléma, időről időre felmerült a Dél történetében. Aki extenzív mezőgazdasági termelést folytatott, annak állandóan szüksége volt a megművelt terület bővítésére, amihez gyakran jogtalan módon jutott hozzá. A földbitorlás tehát, ebből a szempontból, gazdasági szükségszerűség volt, a közös használatú földek eredeti állapotba való visszaállítása pedig a „haladás” feltartóztatása lett volna, a mozdulatlanság konzerválása. Továbbá a szóban forgó földek felosztása olyan parasztok számára, akik nem rendelkeztek a műveléshez szükséges eszközökkel, nem lehetett a földkérdés megnyugtató megoldása. A paraszti törekvéseket lehet a kapitalizmus gazdasági logikájának ellentmondó követeléseknek tekinteni, ugyanakkor senki, legfőképpen az állam, amelynek a feladata lett volna, nem volt képes jobb alternatívát kínálni. Így hát maradtak az évszázadokon keresztül ismétlődő kétségbeesett próbálkozások: parasztok és bémunkások, a földéhségtől hajtva, olyan vidéki kispolgárok vezetésével, akiknek még szintén nem jutott a földekből, megrohanják a magukénak érzett egykori

kincstári földeket és erdőket azzal az illúzióval, hogy végre földtulajdonhoz jutnak, ami véget vet örökös nyomorúságuknak.²⁰⁵

Az 1806. évi törvény szerint tehát a földek egy része az egykori birtokosokat, más része a település tagjait illette volna, ez utóbbiak számára azonban gyakorlatilag nem történt földosztás. Ennek alapvetően két oka volt. A helyi elit, saját ellenőrzése alatt tartva a települést, a gazdagság és hatalom letéteményese volt. Megőrizte magának a közös földek feletti bérleti monopóliumot titkos egyezségek sorával, amelyek az árveréseket értelmetlenné tették. A másik ok: a telekhatár-jelzéseket időközben titokban áthelyezték, majd a tulajdoni lapokat ennek megfelelően meghamisították, az így megszerzett földek tehát magánbirtokként szerepeltek már. A közigazgatás tehetetlen volt a jelenséggel szemben, mivel az elkövetők a helyi elitből kerültek ki. Meghiúsult tehát az a szándék, hogy a kincstári földek parasztok közötti felosztása valamilyen szintű földreformhoz vezessen, ami a szociális kérdés megoldásához is hozzájárulhatott volna a Dél vidéki területein. Családok százezrei az új berendezkedés támogatóivá válhattak volna, ehelyett folyamatos veszélyt jelentettek a fennálló rendre. A kincstári földek, és ez különösen igaz az egykori egyházi javakra, a leggazdagabb birtokosok kezébe jutottak az árveréseket manipulálni képes befolyásuknak köszönhetően. Nem elhanyagolható szempont, hogy az államnak közvetlen haszna származott a kincstári földek értékesítéséből: a befolyt összeget a súlyos pénzügyi helyzet enyhítésére fordították. Ha a földek többsége a *latifundium*okat gyarapította is tovább (a Tavoliere területén a földek mintegy 80%-a), nem ritkán létrejöttek életképes paraszti birtokok is, az oligarchikus struktúra nem zárta ki tehát teljesen a mezőgazdaság átalakulását. A kincstári földek kérdése azonban, természetéből adódóan, helyi ügy maradt, és máig nem rendelkezünk olyan térképpel, amely egyenként megmutatná, hogy a különböző településeken a reformok milyen hatással voltak a különböző társadalmi rétegekre és gazdasági viszonyokra, akár rövid-, akár középtávon.²⁰⁶

1861. január 1-jén megjelent végre a rendelet a kincstári földek felosztásáról, a földosztó bizottságoknak ugyanezen év december 31-ig be kellett fejezniük a munkájukat. A vonatkozó végrehajtási utasítások viszont igen sokat késtek, csupán 1861. július 3-án jelentek meg, ráadásul olyan, az állami földeket évtizedek óta bitorló tulajdonosokat védő paragrafusokat tartalmaztak, amelyek gyakorlatilag ellehetetlenítették a végrehajtást. Ezeket a paragrafusokat csak egy 1863. december 6-i királyi rendelet semmisítette meg, így azok a kedvező hatások, amik a földosztásból a parasztság helyzetére vonatkozóan, végső soron a

²⁰⁵ CICONTE (2011) 79–87., 135–137.; MACRY 29–30.; CICONTE (2018) 122–129.; DI FIORE (2017) 12–14.

²⁰⁶ LUPO (2015) 47–51.

brigantaggio visszaszorítása érdekében származhattak volna, 1861 és 1862 folyamán szinte egyáltalán nem érvényesültek.²⁰⁷

A parasztok, a fegyveres részvételen túl, sokféle módon támogatták a *brigantaggiót*: folyamatos élelmiszer-utánpótlás, fegyver- és lőszerszállítás, ruhaellátás, sebesültek és betegek ellátása, búvóhely biztosítása, zsaroló levelek közvetítése, de a legfontosabb az információátadás (különösen a katonai egységek mozgásáról), amit ugyanakkor a hatóságoktól megtagadtak. Az egyes prefektúrákról és önkormányzatoktól, a nemzetőrségtől, a rendőrségtől és az „úriemberek” családjaitól a *briganték*hoz érkező információk a polgárok bűnrészességét bizonyítják a *brigantaggio* fenntartásában, de ezek sem juthattak volna el a címzettekhez a paraszti származású támogatók sűrűn kiépített hálózata nélkül.²⁰⁸

2.10. Népi legitimizmus

Az egységellenes felkelések mögött található azonban a népi legitimizmusnak egy olyan, mélyen gyökerező rétege, amely független a Bourbon-elit konspirációs tevékenységétől és a földkérdéstől.

A római száműzetésben élő II. Ferenc hadügyminisztere, Antonio Ulloa 1861 júniusában tervet készített a királyság visszafoglalására: a Bourbon-hívek keltsenek feszültséget a nép körében álhírek terjesztésével, hogy az támogassa azokat a *briganték*at a települések elfoglalásakor, akik visszaállítják az alkotmány kihirdetése előtti rendszert, majd a restaurációt a *Te Deum* bemutatásával ünneplik meg. Első látásra úgy tűnhet, hogy mivel a különböző településeken azonos forgatókönyv szerint zajlottak az események, valóban egy központi terv állhatott a háttérben. Ugyanakkor már egy évvel az Ulloa-terv megszületése előtt, 1860 késő nyarán és őszén is hasonló forgatókönyv szerint zajlottak az események, arra pedig nincsenek bizonyítékok, hogy már ekkor létezett volna egy Bourbon-hálózat, amely a Rómából és Gaetából érkező utasításokat hajtotta volna végre.

Már a korabeli hatóságok különbséget tettek a földkérdés miatt kirobbant tiltakozások és a reakciós megmozdulások között. Az előbbiek nem tették szükségessé a rajtaütéseket, a tömeges kivégzéseket és a hosszadalmas vizsgálatokat, amelyek viszont a reakciós megmozdulások állandó velejárói voltak. A földkérdés miatt kirobbant tiltakozások ugyanis, legalábbis a Capitanata területén, nem jártak együtt Bourbon-párti tüntetésekkel és a

²⁰⁷ MOLFESE (1966) 123–126.

²⁰⁸ ADORNI 294–297.; MOLFESE (1966) 128–129.

liberálisok megtámadásával. A két jelenség oka és célja is eltérő volt, különbözött tehát a dinamikájuk is. A kincstári földek miatt kirobbant tiltakozások a földfoglalásokban, a parcellák újraosztásában, esetleg a határjelzők megrongálásában nyilvánultak meg. A reakciós megmozdulások során pedig szinte sohasem került elő a földkérdés; ha voltak is gazdasági elemek, azok a liberális rendszer adópolitikáját érintették. A reakcióban részt vevők célja annak az intézményrendszernek a felszámolása volt, amely szerintük illegitim módon lépett a Bourbon-uralkodó hagyományos, az egyház által is megszentelt kormányzata helyére.

A hagyományos rendszer visszaállítása a liberális kormányzat helyére általában három fázisban történt meg. A kollektív tiltakozást, vagyis a liberális intézmények – szimbolikus – felszámolását (nemzetőrség lefegyverzése, az alkotmányos/nemzeti címerek széttörése, az uralkodói képmások cseréje) egy köztes fázis, az erkölcsi és politikai törvények felfüggesztése (fosztogatások, gyilkosságok) követte, végezetül pedig sor került az 1860. évi változás előtti rendszerhez való gyakorlati visszatérésre (városi gárda újjászervezése a régi parancsnokok vezetésével, a korábbi vezetők és hivatalnokok ismételt pozícióba helyezése). Külön figyelmet érdemel a vallási rituálé, tehát a *Te Deum* elmaradhatatlan bemutatása, ami jól mutatja, hogy a nép számára a politikai legitimációban milyen óriási fontossággal bírt az egyházi tekintély.²⁰⁹

A *brigantaggio*, motivációját tekintve, tehát igencsak összetett jelenség: a különböző okok (a Bourbon-párti elit szervezőerejétől a földkérdésig, a meggazdagodás és a társadalmi rehabilitáció vágyától a bosszúszomjig) az egyes településeken, a helyi viszonyoktól függően, keveredhettek is egymással. Mindenesetre azt is számba kell venni, hogy a reakciós megmozdulások számos szereplője egy olyan népi legitimizmus alapján cselekedett, amiben a Bourbon-uralkodó volt az egyház által is szentesített társadalmi, politikai és gazdasági rendszer garanciája. Egy, Dél-Olaszországot az 1860-as évek elején bejáró francia utazó megfigyelése szerint „a nép valójában nem másnak, mint a nemzeti függetlenség katonáinak tartja a *brigantékat*.”²¹⁰ Ez a háttér is megmagyarázza az ellenforradalom hívószavának hatékonyságát, és e nélkül a *brigantaggio* sem válhatott volna ennyire nagyszabású és kiterjedt jelenséggé.

²⁰⁹ CAPONE 226–235.; PINTO (2013) 42–43.

²¹⁰ DE PAOLI, OSCAR: *De Naples à Palerme (1863–1864)*, Paris, 1865. Idézi: DE JACO 51.

2.11. *Briganték* és bandák

Nem kis szerepük volt a birtokosoknak abban, hogy a parasztok a *briganték* közé álltak. Tekintélyük és gazdasági hatalmuk felhasználásával, a meggazdagodás reményével és spanyol, valamint osztrák segélycsapatok érkezésével hitegetve rávették a parasztokat a *brigantaggió*hoz való csatlakozásra, utána pedig nem ritkán saját céljaik (személyes bosszú, rablás stb.) eléréséhez használták fel őket. Az ígéretek azonban nem teljesültek, ami végtelen csalódást okozott a parasztoknak.

A déli parasztság tömeges részvétele a *brigantaggió*ban tulajdonképpen egy szélsőséges tiltakozási forma, amelynek az oka a nyomor volt, és amely nem talált más eszközt az igazságtalanság, az elnyomás és a kizsákmányolás ellen, mint az erőszakot. Mindehhez járult a különleges bátorság, ami nem ismerte a halálfélelmet. A *briganték* pontos létszámát lehetetlen megállapítani, ennek megfelelően a részt vevő parasztok számáról sem állnak rendelkezésre összesített adatok. A Capitanata területén készített szisztematikus kutatás eredménye azonban iránymutató lehet arányukra nézve: az azonosított 824 *brigantéból* 583 paraszti származású, 136 pásztor volt, vagyis összesen csaknem 90%.²¹¹ A paraszti társadalmat, a nyomor mellett, illetve annak következményeként, az erőszakra és brutalitásra való hajlam is jellemezte. A romboló erőszak méreteiről sincsenek összesített statisztikák, csak bizonyos időszakra és területre érvényes adatok. Az avellinói kerületben 1862. május 1. és december 31. között 523 eljárás indult. Molise tartomány larinói kerületében 1862. január 1. és december 31. között 25 katonát és 9 civilt gyilkoltak meg, 219 birtokost ért kár, 16 jelentősebb zsarolás és 15 rablás történt, 1244 állatot loptak el, 18 tanyát és 15 csűrűt gyújtottak fel, 56 banditát öltek meg vagy végeztek ki. Melfi környékén 1863-ban 800 rablás és lopás, 200 gyújtogatás, 350 zsarolás, 175 gyilkosság, 130 csonkítás és 81 nemi erőszak történt. Basilicatában a *briganték* 1861 és 1868 között 422 gyilkosságot követtek el. A hadügyminisztérium összesítése a *briganték* által elkövetett bűncselekményekről az 1863. évre: 492 gyilkosság, 454 zsarolás, 10.796 ellopott vagy lemészárolt állat. Mindehhez társulnak még a hadsereg és a nemzetőrség egységei elleni támadások: csak az avellinói katonai körzetben 1862. március–december között 111 alkalommal került sor összetűzésre; a nápolyi újságok 1863-ban 600 összecsapásról adtak hírt; az Irpinia és Melfi környéki

²¹¹ PINTO (2019) 233.

területeken 1862-ben 65-ször, 1863-ban 40-szer, 1864-ben pedig 46-szor volt fegyveres konfliktus.²¹²

A bandák működése eltért a 19. század első fele gerillaháborúiban tapasztaltaktól, mégpedig leginkább abban, hogy hiányzott a központi irányítás. Ez alól két terület jelentett kivételt, ahol viszonylagos homogenitás figyelhető meg: Basilicata tartomány és a hozzá kapcsolódó zónák, valamint az Egyházi Állam határához közel fekvő vidék. Ez a magyarázata annak, hogy miért ezeken a területeken dúlt a legkeményebb és legkitartóbb harc, illetve miért itt volt a legnehezebb a jelenség felszámolása. Az egyesítést követő *brigantaggio* évtizedes történetében technikai-operatív szempontból három szakaszt lehet elkülöníteni. Az 1860 vége és 1861 ősze közötti fázisban a felkelők legitimista háborút vívtak a megdöntött dinasztia visszaállítására, aminek köszönhetően a *brigantaggio* hatalmas fegyveres tömegeket volt képes mozgósítani. A legnagyobb bandákat egykori Bourbon-tisztek által vezetett gyalogos századok és lovasosztatok alkották, ágyúkkal rendelkeztek, tábori kórházat állítottak fel. Vonulásuk során, a katonai taktika legszigorúbb kánonjai szerint, elő- és utóvédelmet alkalmaztak, ha pedig letáboroztak, őrséget állítottak fel. A második fázisban, 1862 és 1864 között érezhetően leszűkült a bandák mozgásteret, egyértelműen csökkent a népi támogatás. A nagy bandák felaprózódtak, helyüket a közepes és kisebb – rendszerint lovas – bandák foglalták el, amelyek jóval mozgékonyabbnak bizonyultak, bázisaikat ugyanakkor a lakott területektől távolabb, nehezen megközelíthető helyeken építették ki. Az 1865-ben kezdődő harmadik fázisban a *brigantaggio* fokozatosan gyengült, a bandák egyre kisebbek lettek és mind szűkebb területekre szorultak vissza.²¹³

Az egyes bandákat a legügyesebb, legbátrabb, legenergikusabb, leginkább rettegett *briganték* vezették, mellettük egy vagy több helyettessel. Társadalmi profiljukat tekintve részben civilek, akik Bourbon-hűségük miatt fogtak fegyvert, részben már korábban is ismert – sőt elítélt – *briganték*, akiknek a tevékenységéhez a háború kölcsönzött politikai színt, részben pedig egykori Bourbon-katonák, köztük néhány külföldi is. A 61 legfontosabb bandavezér közül 22 harc közben esett el, 17-et agyonlőttek, 11-et letartóztattak, négyen megadták magukat, így mindössze heten menekültek meg, közülük is ketten átálltak a másik oldalra.²¹⁴ A bandákban vasszigor uralkodott, ami leginkább a főnök személyes presztízsén, illetve a tőle való félelmen nyugodott. A fluktuáció igen erős volt, a létszám is folyamatosan ingadozott: a parasztok alkalmanként, egy-egy nagyobb vállalkozás idejére felduzzasztották a

²¹² MOLFESE (1966) 131–135.

²¹³ TUCCARI 333–339.

²¹⁴ PINTO (2019) 230–231.

létszámot, majd visszatértek eredeti tevékenységükhöz. Akár néhány főből is állhatott egy banda, de a maximális létszám elérhette a 100–150 főt is. A mennyiségi összetétel minőségi különbséget is jelentett. A nagyobb bandák katonai struktúra szerint épültek fel, tevékenységüknek politikai jellege is volt, és általában jó kapcsolatokat ápoltak a lakossággal. A kisebb bandák viszont minél alacsonyabb létszámúak voltak, annál könnyebben állhattak inkább csak rablókból és gyilkosokból, akik köztörvényes bűncselekményeket követtek el. Ugyanakkor a számos kisebb banda a nagy bandák elővédjét jelentette, különösen a vonulások alkalmával. A nagyobb bandák 1861-ben még szinte valamennyi déli tartományban jelen voltak, később már csak főként a Capitanatában, Basilicatában, Irpinia, Benevento és a Sannio környékén, valamint Molisében és a Terra di Lavoro keleti zónájában maradtak meg. Csaknem mindannyian lovasok voltak, félelmetes és pusztító gerillaháborút vívtak legalább 1864-ig. A többi tartományban 1861 után a kisebb és közepes nagyságú bandák működtek, amelyek általában gyalogosokból álltak.

A bandák bázisai a hegyek között, a Déli-Appenninek akkor még sűrű erdővel borított, a helyismerettel nem bíró katonaság számára megközelíthetetlen zugaiban voltak, ahol fából átmeneti szálláshelyeket építettek vagy barlangokban húzták meg magukat. A külvilágtól elszigetelt vidéki tanyák a portyázások idején jelentettek átmeneti bázist, illetve ilyen helyeken végezték a kiképzést. A *briganték* közvetlenül a főnöktől kaptak fizetést, bizonyos bandáknál sorozási és leszerelési prémiumot is fizettek. Ruházatuk változatos képet mutatott: néhányan fekete ruhát viseltek ugyancsak fekete, széles karimájú és piros szalaggal díszített kalappal, mások a déli parasztok hagyományos öltözetét kúp alakú kalappal és színes zubbannyal. Elmaradhatatlan volt a szürke vagy fekete gyapjúköpeny. A lovas *briganték* a lóháton átvett kettős tarisznyában mindent magukkal hordtak. Az étkezést az elejtett állatok húsból vagy a támogatóik által biztosított élelmiszer-utánpótlásból oldották meg. A fegyverzet a lehető legváltozatosabb képet mutatta: legelterjedtebb fegyverük a kétcsövű vadászpuska volt, jobb minőségű puskákat csak a katonáktól és a nemzetőröktől tudtak zsákmányolni. Ez alól kivételt képeztek az Egyházi Állammal határos területek, ahol rendszeresen hozzájutottak osztrák és spanyol eredetű fegyverekhez és lőszerhez, a déli tartományok (Calabria, Basilicata, Puglia) kapcsán pedig arról szólnak a források, hogy Málta, Marseille és Trieszt kikitőiből indultak fegyver- és lőszerszállítmányok, hogy tengeri úton biztosítsanak utánpótlást a bandák számára. A kommunikációs rendszerük a körülményekhez alkalmazkodott: nappal általában füstjelekkel, éjszaka máglyákkal és fáklyákkal jeleztek egymásnak. A helyi parasztok és pásztorok közül választott őrszemeket és informátorokat stratégiai fontos pontokra helyezték, hogy jelentsék a katonai egységek

mozgását, illetve – lehetőség szerint – szándékoltan téves információkkal eltérítsék azokat a kívánt útiránytól. Hasonló célból gyakran alkalmaztak nőket is, akik útkereszteződések közelében végezték a mezőgazdasági munkát. A *briganték* életmódja, amivel együtt járt az éjszakázás, az éhezés, a kemény menetelések, a gyakori fegyveres összecsapások és a hegyvidék zord téli időjárásának elviselése erőteljes fizikumot és rendkívüli ellenálló képességet feltételezett. A paraszti és pásztori származású, vagy egykori katonákból lett *briganték* már hozzászoktak ezekhez a körülményekhez. A betegeket és a sebesülteket a támogatók házaiban ápolták. Sebesülteket nem hagytak a csatatéren; a könnyebb sebesülést szerzőket magukkal vitték, a súlyosan megsebesülteket agyonlőtték. A holttesteket szinte mindig elégették, hogy megakadályozzák az azonosítást.

A lovas bandák sikereinek egyik legfontosabb titka a rendkívüli mozgékonyágukban rejlett. Egyetlen éjszaka alatt akár 50 mérföldet is megtettek. Váratlanul csaptak le a célpontra, és rendszerint még a hatóságok megérkezése előtt eltűntek. Sikerük másik titka pedig a flexibilitás, a nagy bandák közötti alkalmi együttműködés volt: szükség szerint több banda átmeneti egyesítésével váratlanul létszámfőlényt alakíthattak ki, vagy egymás utáni sorozatos támadásokkal zaklathatták az ellenfelet. Ha nem jártak sikerrel, az egyes bandák azonnal szétváltak és olyan, csak általuk ismert útvonalakon menekültek, ahol az üldözésük gyakorlatilag lehetetlen volt a kellő helyismerettel nem rendelkezők számára. Harcmódoruk a klasszikus gerillaháború volt: kihasználva a kedvező terepviszonyokat és a lakosság támogató magatartását ott csaptak le az ellenségre, ahol a leggyengébbnek ítélték, rendkívül gyorsan és kíméletlenül jártak el, váratlanul, oldalról vagy hátulról lepték meg a reguláris egységeket, mindig ügyelve arra, hogy menekülési útvonalat hagyjanak maguknak az erdők és a hegyek irányába. Előszeretettel rohanták le azokat a településeket, ahol nemzetőrség tartózkodott, hogy fegyvert és lőszert szerezzenek, a liberálisok házait kifosztották, a besúgókon bosszút álltak. A taktikai elemek tárárt gazdagították a postakocsik elleni támadások, kisebb katonai egységek csapdába csalása, szabotázsok elkövetése, majorságok és magántulajdon elpusztítása, lovak és egyéb állatok rekvirálása.²¹⁵

A *briganték* tevékenységének anyagi hátterét csak részlegesen és időlegesen biztosították a Rómába menekült II. Ferencről és Bourbon-párti titkos társaságoktól, egyes főuraktól érkező adományok, a bandáknak maguknak is kellett gondoskodniuk saját ellátásukról. Kiterjedt politikai-bűnügyi „gazdaság” formálódott a *briganték* körül: a családtagokon és szimpatizánsokon kívül a támogatói hálózatba kényszerültek a birtokosok és

²¹⁵ CRESCENZI–GIONFRIDA 24–28.; ADORNI 306–309.; MOLFESE (1966) 136–138.; ÓVÁRY 43–44.

tulajdonosok, akiket, ha nem mutattak önként hajlandóságot, erőszakkal károsítottak meg. A bandák egyik legjövedelmezőbb pénzszerzési módja az emberrablás, illetve az ebből származó váltságdíj volt. Csak 1863-ra vonatkozóan 454 esetet tartanak számon a hatóságok, nem beszélve azokról, amelyeket az érintett családok, elrabolt családtagjuk életét féltve, nem jelentettek.²¹⁶

2.12. *Brigantesse*

A női jelenlét sokkal erőteljesebb volt a *brigantaggió*ban, mint az egész *Risorgimento* folyamán. Ez abból a szempontból teljesen érthető, hogy amíg a *Risorgimento* háborúiban hivatásos katonákból álló hadseregek ütköztek meg egymással, addig a *brigantaggio* harcainak szereplői között az egyik oldalon a népi elemeket, a családokat találjuk. Az 1860–61. évi kiterjedt felkelésekben nagy számban vettek részt a nők is. Amikor azonban 1861 végén az állami fellépés sokkal kíméletlenebbé vált, és a bandák a települések megszállása helyett a hegyekben és erdőkben megvívott gerillaháborúra kényszerültek, a női jelenlét drasztikusan csökkent. A nem hétköznapi fizikai erőnlétet feltételező, erőszakos életmód nehezen tette lehetővé a nők aktív részvételét. A férfiakkal egyenrangú szerephez csak kivételesen juthattak, szinte mindig alárendelt helyzetben maradtak. A 19. századi paraszti társadalomból származó *briganték* világában a férfiak élet és halál uraiként viselkedtek a nőkkel szemben, legyen szó akár feleségről, testvéréről, gyermekről, anyáról vagy szeretőről. A nő a férfi birtokának, kizárólagos magántulajdonának számított. A prefektusok által a *brigantékról* készített listákon a nők aránya igen alacsony, általában 1–2%. Jóval többen voltak azok, akik a *briganték* segítői voltak: híreket, élelmiszert, ruhát és fegyvereket szállítottak a bujkáló férfiaknak, mindennel ellátták, szükség esetén rejtegették őket – ezzel a hatályos törvények szerint bűnpártolást követtek el. Nap mint nap kitették magukat a veszélynek, hogy valaki, különösen a rivális szerető, feljelentheti őket, ki voltak téve a hatóságok zaklatásainak, zsarolásának. Sokan úgy döntöttek tehát, hogy inkább a bujdosással járó veszélyeket vállalják, és csatlakoztak a férfiakhoz. A korabeli hivatalos iratok és a sajtó a megvető *druda* (rosszhírű szerető, ágyas) kifejezéssel illette őket. Néhányan azonban nem elégedtek meg ezzel a szereppel: nem egyszerűen a *briganték* asszonyai akartak lenni, hanem

²¹⁶ PINTO (2019) 241–243.

maguk is fegyvert fogtak, részt vettek a rablásokban, túszejtésekben, harcoltak a katonaság és a nemzetőrség ellen, gyilkoltak. Így született meg a *brigantessa* figurája.²¹⁷

A *brigantessa* előfutárának tekinthető a 19. század eleji francia megszállás idején Francesca La Gamba, kalábriai szövőnő, három gyermek anyja. 1807-ben egy francia tiszt, hatalmával visszaélve, megpróbálta elcsábítani, Francesca azonban határozottan visszautasította a tolakodó közeledést. A tiszt szörnyű bosszút állt: éjnek idején hamis, a franciák elleni felkelésre felhívó plakátokat ragasztatott ki, aztán mindezek elkövetésével megvádolta Francesca gyermekeit. Az anya hiába könyörgött, a fiúkat elítélték és kivégezték. Francesca, a fájdalomtól szinte esztét vesztve, a *briganték* közé állt, sőt rövidesen bandafőnök lett. A franciák mindent megtettek, hogy a nyomára akadjanak, egy alkalommal azonban a banda által felállított csapdába estek. A fogságba esett franciák között volt a szörnyű tettet elkövető tiszt is. Francesca bosszúja sem volt kevésbé elborzasztó: egy törrel kivájta a tiszt szívét, és a még dobogó szívet felfalta.²¹⁸ Ugyanebben az időszakban élt a szintén kalábriai Niccolina Licciardi, a hírhedt Francesco Moscati, becenevén Bizzarro asszonya. Niccolina, hogy a franciák börtönét elkerülje, néhány hetes gyermekükkel karján mindenhová követte a bujkáló Bizzarrót. Egy alkalommal közel jutott hozzájuk a francia őrző, mire Bizzarro, attól való félelmében, hogy a gyereksírás elárulja őket, a kisgyereket lábánál fogva egy sziklához csapdosta, amíg szét nem tört a feje. Az anya annyira megdöbben a szörnyűség láttán, hogy reagálni sem tudott. Éjszaka azonban fejbe lőtte az alvó Bizzarrót, és levágott fejét Catanzaróba vitte a kormányzóhoz, hogy felvegye a *brigantéra* kitűzött vérdíját.²¹⁹

Az 1860-as években is leginkább a szenvedély – a szerelem vagy a fájdalom – indította arra a nőket, hogy – a nemi szerepek hagyományos kötelékeit szétszakítva – aktívan részt vegyenek a *brigantaggióban*. Az időszak legismertebb *brigantessája*, a korabeli fotóknak köszönhetően szinte ikonikussá vált alakja Michelina De Cesare volt. A már gyerekkorában is nehezen kezelhető, a család mérhetetlen szegénysége miatt a megélhetésért két fivérével lopásokat elkövető Michelina húszévesen, 1861-ben férjhez ment a faluja, a Caserta melletti Caspoli egyik földműveséhez, de alig egy év elteltével megözvegyült. Rövidesen az egyik környékbeli – testvéreit is tagjai között tudó – banda vezetőjének, a Bourbon-hadsereg egykori őrmesterének, Francesco Guerrának a szeretője lett, állítólag össze is házasodtak. Mindenesetre követte szerelmét a bujdosásban, férfiruhát öltött, sőt ő maga is fegyvert fogott és részt vett a banda minden akciójában. Kétsövű puskát és pisztolyokat hordott magával,

²¹⁷ GALENTE 79–88.; GUERRI (2011) 34–38.

²¹⁸ GUERRI (2010) 166.; ROMANO 29–30.

²¹⁹ GUERRI (2010) 166–167.; ROMANO 32–33.

ami a 21 tagú bandában csak a főnökök kiváltsága volt. Önállóan is vezetett akciókat, karizmája folyamatosan növekedett. Vesztét saját testvére árulása okozta, aki 1868. szeptember 6-án a katonákat Michelina és a banda rejtekhelyére vezette. A menekülő *briganték*at lelőtték, lemeztelenített testüket, Michelináét is, elrettentésül közszemlére tették.²²⁰

Hasonló hírnévre tett szert a pugliai Casalvecchióban született Filomena De Marco, aki a kalapján viselt toll miatt a Filomena Pennacchio nevet kapta. Gyönyörű nő hírében állt, versengtek érte a férfiak. Fiatalon férjhez ment, de nem tudta elviselni férje féltékenységi jeleneteit, ezért egy nagyobb méretű ezüst hajtűvel keresztülszúrta a torkát. A mindössze 18 éves gyilkos asszony 1863 elején a *briganték* közé menekült a börtön elől. A bandafőnökök, Croccót is beleértve, rögtön rávetették a szemüket, végül Giuseppe Schiavone asszonya lett. Filomena szenvedélyesen beleszeretett Schiavonéba, aki miatta eltaszította Rosa Giulianit, egy másik *brigantessát*. Filomena nem maradt el a *brigantéktól* harci hévben és kegyetlenségben, részt vett a katonaság elleni rajtaütésekben, vér is tapadt a kezéhez. Vesztét a szerelmi bosszú okozta. Rosa Giuliani nem felejtette el a megaláztatást, és 1864 novemberében a katonákat Schiavone búvóhelyéhez vezette. Filomena azonban nem volt ott, ugyanis Melfi városában húzta meg magát, mivel gyereket várt. A halálra ítélt Schiavone utolsó kívánsága az volt, hogy elbúcsúzhasson Filomenától. Rejtekhelyéhez vezette a katonákat; letérdelt Filomena előtt, megcsókolta a kezét és a lábát, megsimogatta a hasát. A kisgyermek már apa nélkül született meg a börtönben, ahová Filomenát zárták. Az asszony úgy akarta menteni a menthetőt, hogy együttműködött a hatóságokkal, sorra feladta korábbi társait, nem kímélte a többi *brigantessát*, Giuseppina Vitalét és Maria Giovanna Titót sem. Először húsz év kényszermunkára ítélték, amit aztán hét évre csökkentettek. 1872-ben szabadult, ettől kezdve semmit sem lehet tudni se róla, se a fiáról.²²¹

A Ciccilla (II. Ferenc becenevéből, a Ciccio alakból képezve) név alatt elhíresült Maria Oliveiro története még Alexandre Dumas figyelmét is felkeltette, aki a – Garibaldi megbízásából – általa alapított *L'Indipendente* című napilap 1863. évi számaiban folytatásokban írt róla. A Cosenza környéki Casole Bruzio településen született Ciccilla egy *brigante*, Pietro Monaco felesége lett. A Bourbon-hadsereg egykori őrmestere 1860-ban Garibaldi katonájává vált, mivel magukkal ragadták az adócsökkentési, de különösen a földosztási ígéretek. Garibaldista korszaka azonban igen rövid ideig tartott, mivel hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az ígéretekből nem lett semmi. Az időközben hadnaggyá előléptetett

²²⁰ CASAMASSIMA 41–50.; GUERRI (2010) 170–173.; GALENTE 90.; GUERRI (2011) 118–125.

²²¹ GUERRI (2010) 225–229.; CASAMASSIMA 51–56.; GALENTE 89–90.; GUERRI (2011) 156–173.

Monaco végtelen csalódásában személyes háborút kezdett a „Dél új urai”, a földjeiket és hatalmukat átmentő, immár egységpárti birtokosok ellen. Miután az egyik birtokost meggyilkolta, a hegyek közé menekült. A hosszú katonai múlttal és gazdag harci tapasztalatokkal rendelkező Monaco csakhamar erős bandát szervezett, amely rettegésben tartotta a környéket. Küzdelmének nem volt politikai töltete, nem a Bourbonok nevében harcolt, hanem egyszerűen az új kormányt támogató gazdag birtokosok ellen. Monaco tevékenysége kiváló példa arra, hogy milyen nehéz meghúzni a határvonalat banditizmus és *brigantaggio* között, és nagyon sok, magát *brigantén*ak nevező köztörvényes bandita számára az ideológia csak álcát jelentett, az északi megszállás nélkül is hasonló életmódot folytattak volna. Ez idő alatt Ciccilla otthon várta férjét, aki gyakran meglátogatta. Rövidesen kiderült, hogy Monaco nemcsak a feleségét, hanem annak nővérét, Teresát is sűrűn felkereste. Ciccilla ezt nem bírta elviselni, és alvó nővérét, gyermekei szeme láttára, 48 fejszecsapással gyakorlatilag feldarabolta. A 21 évesen gyilkossá vált Ciccilla 1862 derekán csatlakozott férjéhez. Férfiruhát öltött, fegyvert fogott, és részt vett a banda által elkövetett bűncselekményekben. Legfőbb bevételi forrásuk az emberrablás volt, országos hírnevet is egy ilyen eset kapcsán szereztek. 1863 szeptemberében elrabolták Acri város egyik leggazdagabb családjának, a Falconéknak több tagját, köztük az éppen akkor náluk vendégeskedő érseket. Ez utóbbit rövidesen szabadon engedték, a Falcone-család tagjaiért azonban súlyos váltságdíjat követeltek és részben kaptak is. Egy katonai rajtaütés során a foglyoknak sikerült megszökniük, majd a Falcone-család magas vérdíjat tűzött ki Monaco fejére. A banda három tagját elszédítette a kilátásba helyezett busás jutalom: először méreggel próbálkoztak, de sikertelenül, majd karácsony éjszaka lelőtték az alvó Monacót. A gyilkosság során a férje mellett fekvő Ciccilla is megsebesült, de azért arról gondoskodott, hogy férje fejét ne tehessék közszemlére: a levágott fejet elégette. Ciccilla állt a banda élére, de 47 napig tartó főnöksége valójában folyamatos menekülés volt, végül a bandát 1864. február 11-én bekerítették, több tagját lelőtték, Ciccilla pedig megadta magát. Bíróság elé állították, a hosszú vádirat 32 pontba összefoglalva sorolta a terhére felrótt bűncselekményeket. Az év áprilisában előbb halálra, majd enyhítésképpen életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Idővel ugyan a büntetést 15 évre csökkentették, de a szabadulást nem érte meg, egyes adatok szerint a hírhedt Fenestrelle-várbörtönben fejezte be életét.²²²

Egészen sajátos módon került a *briganték* közé az Avellino melletti Bisaccia településen született, alig húszéves Giuseppina Vitale. A környék egyik bandavezére,

²²² GUERRI (2010) 174–183.; CASAMASSIMA 56–63.; GALENTE 89.; GUERRI (2011) 129–142.

Agostino Sacchitiello ellopta Giuseppina apjának kedvenc lovát, és csak a lányért cserébe szolgáltatva vissza. Az apa elfogadta az ajánlatot, és úgy tűnik, a lány is belenyugodott a cserébe. Sacchitiello, a Bourbon-hadsereg egykori tizedese, amikor megkapta a behívót az olasz hadseregbe, inkább a hegyeket és az erdőket választotta. Hasonló sorsú rokonaiból és ismerőseiből mintegy százfős bandát szervezett és Crocco egyik alvezére lett. Giuseppina ettől kezdve Sacchitiello mellett tartózkodott, részt vett a banda akcióiban, különösen a birtokosok kárára, és a gyilkosságtól sem riadtak vissza. Vesztüket árulás okozta: Filomena Pennacchio már említett vallomásai alapján 1864. november 29-én fogták el őket. Giuseppinát húszévi kényszermunkára ítélték, amit később tízre enyhítettek.²²³

Maria Giovanna Titót úgy is emlegették, mint a Hiéna vagy mint a Róka, bár nem volt sem gonoszabb, sem agyafurtabb a többi *brigantessánál*. Amikor 1861. augusztus 10-én Crocco a bandájával megtámadta a Potenza közelében elterülő Ruvo del Monte települést, és a védők egyre szűkebb helyre viaszorulva már a halálra készültek, síró nők rohantak a harcolók közé, hogy irgalomért és kegyelemért könyörögjenek apjuk, férjük vagy fivérük érdekében. Maria Giovanna is köztük volt, ekkor hívta fel magára Crocco figyelmét. A bandavezérnek imponálhatott a fiatal nő bátorsága és határozottsága, Maria Giovannát pedig egyfajta büszkeség tölthette el, hogy a leghíresebb *brigante* asszonya lehet. 1864. december 5-i letartóztatásakor – próbálva menteni a menthetőt – azt vallotta, hogy erőszakkal hurcolták el nagybátyja földjéről, mivel Crocco beleszeretett. Kapcsolatukból mindenesetre egy fiú született, akit a *brigantékat* támogató egyik családhoz adtak, sorsáról semmit sem lehet tudni. Maria Giovannát az avellinói hadbíróság 1865. június 30-án 15 év kényszermunkára ítélte, amit aztán három év múlva hétre csökkentettek.²²⁴

Ahogy ebből a néhány életrajzi vázlatból is kiderül, a *brigantessák* története a családi egyensúly megbomlása okozta személyes dráma, az elkeseredett nők drámája, akik reménytelen helyzetbe kerülve kiléptek a belenyugvás és az alávetettség évszázados béklyói közül és megmutatták, hogy a férfiakkal egyenrangú tettekre képesek. Amikor összeomlott a család, amely köré sikerült felépíteniük valamilyen egzisztenciát, még ha nyomorúságos is, a nők bosszúja kíméletlenebb és vadabb volt, mint a férfiaké. Azt is tisztán látjuk, természetesen, hogy a korszakban a *brigantessa* útja jelenti a kivételt, a nők számára a norma a túrés és a beletörődés maradt.²²⁵ Maga a *brigantessa* is, tűnjön bár a saját útját járó, „emancipált” nőnek, valójában áldozat volt, a vidéki nyomor, a nyers paraszti társadalom, a

²²³ CASAMASSIMA 63–69.; GUERRI (2011) 173–177.

²²⁴ GUERRI (2011) 178–181.

²²⁵ ROMANO 29–30.

helyzetükkel visszaélő helyi hatalmasságok, a semminemű megértést sem mutató, a Dél problémái iránt érzéketlen új állam áldozata. Akár a nyomorból és az alávetettségéből kitörve, akár a hatóságok zaklatásától menekülve vagy a börtöntől tartva, akár erőszak árán került a hegyekbe a *briganték* közé, elképzelhetjük milyen életkörülmények vártak rá az állandó üldözöttség közepette, abban a *par excellence* maszkulin világban, ahol szinte mindennapos volt a féltékenység, a bosszú, az egymás közötti leszámolás. Már nem volt számukra visszaút a társadalomba, életük mindenképpen tragikusan végződött: a *briganték* sorsában osztozva vagy elestek harc közben, vagy börtönbe, több évtizedes kényszermunkára kerültek. Ez utóbbi csaknem egyenlő volt az elnyújtott halálos ítélettel: minimális napi élelemadaggal, a kor higiéniai viszonyai között ritkán éltek túl a még korábban vagy a börtönben összeszedett fertőzéseket. Sokuk helyzetét súlyosbította, hogy – talán a büntetés elkerülésében vagy enyhítésében reménykedve – állapotosan kerültek a hatóságok kezei közé, gyermeküket a börtönben hozták világra. Fokozottan érvényes mindez a kiszolgáltatottság általában véve a nőkre, akiknek otthonaikban élve duplán kellett elszenvedniük az erőszakot, ahogy az a háborúk, különösen a polgárháborúk idején lenni szokott: a katonák és a *briganték* részéről egyaránt. A hatóságok a nőket tartották a *brigante*-hálózat leggyengébb láncszemének, ezért erőteljes nyomás alá helyezték őket: a katonák és a nemzetőrök fellépése a zsarolástól és a fenyegetéstől a bebörtönzésen keresztül a nemi erőszakig és a gyilkosságig terjedt. Ugyanez a brutalitás volt tapasztalható a *briganték* részéről is, nem volt ritka a csoportos nemi erőszak és a rablógyilkosság sem, a tehetősebbeket pedig az emberrablás veszélye fenyegette. A *brigantaggio* „szennyos háborúja” idején tehát a nők története alapvetően a különböző jogcím alatt és különböző módokon végrehajtott mindennapos visszaélések és erőszak története.²²⁶

2.13. Felerősödő *brigantaggio*

1861–62 telén, ami a Déli-Appenninek hegyei között különösen kemény volt, a *brigantaggio* intenzitása alábbhagyott. Ezt a relatív nyugalmat a hatóságok azonban csalókanak vélték, a tavaszra való előkészületnek tartották. Bettino Ricasoli miniszterelnök erősen aggódott, ezért felszólította La Marmorát, hogy a déli tartományokban minden áron biztosítsa a közrendet: ne hagyjon békét a bandáknak, a bandafőnököket pedig, lehetőség szerint, semmisítse meg. Ezzel egyidejűleg ellátta Nigrát újabb adatokkal a római Bourbon-összeesküvésekkel

²²⁶ GALENTE 92–103.

kapcsolatban, mivel meggyőződése szerint a déli tartományok nyugalma is nagymértékben Rómától függött.

Ricasoli aggodalma mögött nem önmagában a *brigantaggio* megerősödése miatti félelem állt, hanem attól tartott, hogy ennek az esetleges megvalósulása igen erőteljesen rombolná tovább a kormány presztízst, ráadásul az akciópárt fennen hirdethetné, hogy egyedül Garibaldi volt képes a *brigantaggio* féken tartására. La Marmora viszont magabiztosan nyilatkozott. Szerinte a *brigantaggiót* olyan súlyos csapások érték, hogy nehezen tudna magához térni, ezért minden remény megvan arra, hogy rövidesen jelenthesse: a *brigantaggiót* annyira visszaszorították, hogy már nem tudja többé megzavarni a közrendet. La Marmora 1862. február 24-én Basilicata tartomány kapcsán ismételte meg ezeket a megnyugtató szavakat. Pontosan ezen a napon jöttek elő Crocco bandái a Vulture erdei közül, majd Puglia felé indulva Altamura vidékén zsákmányoltak, megverték a coratói nemzetőrséget, majd Accadia mellett összecsaptak a katonasággal, amikor is négy katonát megöltek, de tizenkét embert elveszítettek. Március 1-jén a basilicatai bandák megindították az 1862. évi „hadjáratot”: Crocco, Ninco-Nanco, Coppa, Giuseppe Caruso és Cavalcante a Basento torkolatának közelében, Policoro erdeiben egyesítették csapataikat. Az egyesítés oka az volt, hogy hírek szerint spanyol és osztrák legitimista erősítések érkezését várták a jón tengerpartra. A hatóságok azonban jelentős erőket vontak össze a Tarantói öbölbe, ezért Crocco kénytelen volt feladni pozícióját és Ferrandina irányába indult vissza. Március 9-én Spinazzola közelében lemészárolt tíz nemzetőrt. 17-én Giovanni Coppa bandája meglepte a 8. gyalogezred egyik osztagát, mind a huszonegy katonát megölték. A hónap utolsó napján Poggiorsini mellett csaptak össze a katonasággal, közülük tizenhetet megöltek.

1862 tavaszán a *brigantaggio* erőteljesen kiújult Basilicatától a Capitanatáig, majd fokozatosan aktivizálódott a többi déli tartományban is. La Marmora optimista előrejelzései tehát megalapozatlannak bizonyultak: a déli helyzet az immáron Urbano Rattazzi vezette olasz kormány egyik legsúlyosabb problémája maradt. Az új kormány nem hozott változást a *brigantaggio* kezelésében: Rattazzi Rómát bűnrészességgel vázolta, a konkrét fellépést pedig La Marmorára bízta, aki továbbra is kizárólag az elnyomást, a katonai eszközök használatát tartotta üdvöztetőnek.²²⁷

Lucera területén a montebellói dzsidások, hogy bosszút álljanak kapitányukért, a Coppa és Minelli bandák 40 tagját meggyilkolták, 21 foglyot pedig lelőttek. A bandák maradék 70 tagjából, akik Molise és Abruzzo tartományokon keresztül a Pápai Állam

²²⁷ ADORNI 186–187.; MOLFESE (1966) 139–144.

területére igyekeztek, később még 42-öt elfogtak és kivégeztek. Váltakozó szerencsével harcok folytak még a Capitanata és Benevento között Accadia vidékén, a dauniai hegyek között, továbbá Volturara Appula, Deliceto és Tremolito erdeiben.

1862 nyaráig Bari környékén elsősorban a lucaniai bandák portyáztak, amelyek a Vulture lejtőiről és Venosa közeléből Montemilone erdein és Minervino völgyein keresztül jutottak el a Murgehoz. Ugyanakkor az év első hónapjaiban a magyar légió vadászszázadának kellett megtisztítania Ruvo di Puglia környékét egy körülbelül 40 fős helyi bandától.²²⁸ Május 8-án a lovas mozgó nemzetőrség Poggiorsini mellett sikeresen rajtaütött Ninco-Nanco és Scazzacristi bandáin, 16 *brigantét* megöltek. Észak-Irpinia bandái rendszeresen S. Angelo dei Lombardi körzetében működtek. Április első napjaiban Carbonara és Calitri között Crocco legyőzte a 6. gyalogezred két osztagát, mintegy 20 katonát és nemzetőrt megöltek. Május 7-én Zungoli mellett hasonló sors várt a 37. gyalogezred egy osztagára, 17-én pedig a Parisi banda Sprinia mellett az ariánói nemzetőröket szórta szét. Július 14-én 28 *bersaglieri* csapott össze Crocco embereivel Lacedonia és Carbonara között, öt társukat elvesztették. Néhány nap múlva a 17. *bersaglieri* zászlóalj revansot vett: Monteverde mellett megölték Malacarne bandafőnököt és hat banditát. A nyár folyamán Irpinia gyakorlatilag a *briganték* kezén volt: a nagy lovas bandák beszáguldozták a vidéket, zsákmányoltak és gyűjtogattak, a birtokosokat adófizetésre kényszerítették, Lacedoniában pedig egyenesen megakadályozták az önkormányzati választásokat.

Hasonló volt a helyzet Benevento vidékén. Nagy létszámú helyi bandák működtek, a hegyekből leereszkedve csaptak le a településekre, ahogy július folyamán S. Lorenzo Maggiore és Ginestra Degli Schiavoni esetében is történt. A Romano fivérek, Giovanni és Tommaso, Taburno vidékéről zaklatták Limatola környékét; előbbi 1862 májusában lelőtték. A *brigantaggio* súlyos gazdasági károkat is okozott, de nemcsak a prédálás és gyűjtogatás: a Giordano banda Varo di Morcone 500 juhát mészárolta le egyetlen éjszaka alatt. A *brigantékkal* elsősorban a beneventói nemzetőrség igyekezett felvenni a harcot, amelyek során súlyos veszteségek érték őket: június 14-én Acqua Partuta mellett a túlerőben lévő *briganték*, négy csendőrrel együtt, 11 nemzetőrt megöltek.²²⁹

Salerno hegyes vidékein is igen intenzív *brigante* tevékenység folyt, a helyi bandák elsősorban a Picento és a Sele folyók között aktivizálódtak. A kisebb-nagyobb bandák különösen Colliano és S. Gregorio Magno környékén portyáztak, ahol a tulajdonosok, úgy tűnik, támogatták őket. 1862 júniusában a magyar légió negyedik századát Amalfi

²²⁸ Az eseményről részletesen lásd a 3.5.7 fejezetet.

²²⁹ MOLFESE (1966) 149–150.; CROCCO 87–94.

környékéről Laviano közelébe vezényelték, ahol szétverte a Robertiello-bandát, magát a bandafőnököt is megölték.²³⁰ Ez a siker azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy a területen felszámolják a *brigantaggiót*.

A hegyekkel szabdalts Sorrentói-félszigetet kis létszámú, de annál merészebb bandák gyötörték. 1862 júniusa és augusztusa között az Amalfiban és környékén állomásozó magyar légió egységei, a 7. gyalogosezred katonáival közösen, váltakozó sikerrel vívtak hosszú és ádáz küzdelmet az ellenálló *brigantékkal* szemben. A harcok során megtisztították Praianót a banditáktól, mintegy százat közülük megölték vagy foglyul ejtettek. Július 22-én az átmenetileg helyőrség nélkül maradt Amalfit a *briganték* elfoglalták, és csak kemény harcok árán tudták kiűzni őket.²³¹

Cilento hegyes és szinte járhatatlan vidékén szintén kisebb helyi bandák garázdálkodtak. Szabadon tehettek, mivel a gazdák nem voltak képesek komoly ellenállást szervezni, ezért inkább a *briganték* adófizetőivé váltak. A leghíresebb bandafőnök, az egyébként diák Giuseppe Tardio, 1862. július elején megszállta Futanit, a nemzetőrséget lefegyverezte. Abatemarco és Laurito következett, majd miután a helyi parasztok tömegesen csatlakoztak, már több száz fős bandájával foglalta el Foria, Licusati, Centola és Camerota településeket. Végül a katonaság rájuk támadt és szétszórta őket, több mint 300 *brigantét* elfogtak.²³²

Calabriában, az 1861. nyári kemény fellépés következményeként, a *brigantaggio* a Sila erdős hegyvidékén összpontosult. Cosenza és Catanzaro környéke volt tehát érintett, míg Reggio Calabria vidéke szinte teljesen érintetlen maradt. A calabriai *brigantaggio* nem állt kapcsolatban a basilicataival, valamint további sajátossága volt, hogy gyakorlatilag hiányzott a Bourbon „párt” a tartományban. Közöséges banditizmus volt tehát, amelynek a háttérében szociális okok (földosztás követelése, Garibaldi engedményeinek „elárulása”, elnyomás) álltak. A bandák alacsony létszámuk voltak, a katonai hierarchia nem jelent meg bennük. Többen is a bandafőnökök közül kezdetben a Bourbon-hadseregben szolgáltak, majd Garibaldi mögött sorakoztak fel, mint Pietro Monaco, aki, ahogy láttuk, egy gazda meggyilkolása után állt *briganténak*. A *brigantaggio* elleni fellépés főszereplője Cosenza körzetében a mozgó nemzetőrség egyik ezredese, a piemonti Pietro Fumel volt, aki –

²³⁰ Az eseményről részletesen lásd a 3.5.3 fejezetet.

²³¹ BARRA (1985) 165. Az eseményről részletesen lásd a 3.5.1 fejezetet.

²³² BARRA (1985) 163.

megfélemlítést és kínzást alkalmazva, valamint a kivégzés eszközét kíméletlenül használva – számtalan bandát megsemmisített, mintegy 500 *brigantét* ártalmatlanított.²³³

Az eddig bemutatott tartományokban a Rómából kiinduló Bourbon befolyás szerepe elhanyagolható volt, a déli tartományok többségében tehát a *brigantaggio* valóban helyi jelenség maradt. Még azokon a területeken is, amelyek közvetlenül érintkeztek az Egyházi Állammal, vagyis Abruzzo és a Terra di Lavoro, az „importált” *brigantaggio* mellett létezett a helyi banditizmus. Az „importált” *brigantaggiót* is csak egy bizonyos mértékig táplálták és ellenőrizték a Bourbon-bizottságok és az egyházi hatóságok. A Terra di Lavoro északi – és hegyesebb – részén a bandák különösen Gaeta ostromának idején alakultak, és aktívak maradtak 1861-ben végig, sőt még 1862-ben is, amíg az Egyházi Állam területére kiszorított legerősebb bandafőnököket a franciák le nem tartóztatták. Ugyanakkor már 1862 júniusában Massico, a Monte S. Croce és Mignano vidékén megjelent a Guerra fivérek, Francesco és Evangelista által vezetett hírhedt banda, amelyhez kisebb-nagyobb bandák sora csatlakozott, és így megerősödve hosszú éveken keresztül működtek a Terra di Lavoro területén. Ezek alig jelentek meg az Egyházi Állammal határos vidékeken, ugyanakkor Abruzzo és Molise tartományokba is átcsaptak. Abruzzóban az Egyházi Állam területén bázissal rendelkező bandák elsősorban a Liri-völgyet fenyegették Luigi Alonzi di Sora, *alias* Chiavone, majd Rafael Tristany spanyol legitimista tábornok vezetésével, míg a Marsica és L’Aquila északi vidékein a Stramenga- és a Cacchione-banda volt különösen aktív. Ezeknek a bandáknak a tagjait általában a Bourbon-bizottságok toborozták azok közül az abruzzói bérmunkások közül, akik évente rendszeresen átjártak dolgozni az Agro Romano területére. Ezeket a nyomorban élő embereket magas fizetéssel és gazdag zsákmánnyal hitegették, másrészt azzal fenyegették, hogy a következő évben nem kaphatnak munkát a megszokott helyen. Hozzájuk csatlakoztak még római plebejus elemek, akiket megfizettek és ugyancsak busás zsákmánnyal áltattak. Nem meglepő tehát, hogy az elfogott *brigantéknál* gyakran római útlevelet találtak a hatóságok.

Az Egyházi Állam határait őrző francia csapatok létszámhiány miatt nem tudták, politikai okokból pedig nem is igazán akarták megakadályozni, hogy a bandák oda-vissza közlekedjenek. Hosszú ideig csupán az Umbriával közös határt védték rendesen, mivel külön megállapodást kötöttek a tartomány katonai parancsnokával. La Marmora hasonló megállapodásra vonatkozó javaslatát azonban határozottan elutasították.

²³³ GAUDIOSO 190–191.; MOLFESE (1966) 151.; CICONTE (2018) 152–154., 183–188.

Ez a kényes politikai helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a hegyekkel szabdalta határvidéken az olasz hatóságoknak kimerítő gerillaháborút kellett vívniuk a *brigantaggio* ellen, amelynek során csak ritkán sikerült megakadályozniuk a bandák váratlan betöréseit. Ezen kevés alkalmak egyike 1862. április 6-án történt, amikor egy körülbelül 200 fős banda ostrom alá vette Luco de'Marsit, a 44. gyalogosezred helyőrséget adó egysége azonban elkeseredett küzdelem után visszaverte és szétszórta a *brigantékat*. Chiavone volt az egyik legaktívabb bandavezér: 1862. május 10-én lerohanta és kifosztotta Fontechiarit, június 7-én pedig Pescosolidót. Ezt követően hajtotta végre a legmélyebb betörését, amikor is a Cinque Miglia fennsíkjaig jutott, ahol egyesült Luca Pastore és Nunzio Tamburini abruzzói bandáival. Együttes erővel foglalták el Pietransierit, június 17-én Castel di Sangro alól azonban visszaverték őket. Ez volt Chiavone utolsó vállalkozása, ugyanis az Egyházi Állam területére visszaérve Tristany spanyol legitimista tábornok, akit a bandák megszervezésére küldtek ide, máig ismeretlen okokból elfogatta és kivégeztette.²³⁴

Összességében az Egyházi Állam határvidékén folytatott gerillaháború inkább káros, mint veszélyes volt az olasz államra nézve. A legitimisták egyetlen célja az volt, hogy minél több bandát dobjanak át a határ túloldalára, hogy minél nagyobb – és lehetőleg folyamatos – zavart keltsenek az olasz hatóságok kárára. Ugyanakkor nem rendelkeztek világos és pontos célokkal, továbbá olyan haditervvel sem, amivel össze tudták volna hangolni a szétszórta működő kisebb-nagyobb bandák tevékenységét. Ha a *brigantaggio* nem is szűnt meg, az Egyházi Állammal határos területeken a legitimista polgárháború 1863-ra kimerült.

Abruzzóban, L'Aquila vidékén az alapvetően helyi erőforrásokon alapuló, de időnként az Egyházi Állam területéről is támogatott brigantaggio két központ körül szerveződött: a Cicolano területén kicsi és még kisebb bandák (a legnagyobbak is csupán tucatnyi tagja volt) működtek hosszú időn keresztül, a Cinque Miglia fennsíkján pedig a már említett Nunzio Tamburini, Primiano Marcucci és mások bandái fészkeltek be magukat, akik Chieti, sőt Molise és a Terra di Lavoro vidékén is sűrűn portyáztak.

Szintén Abruzzóban, Chieti környékén volt az egész déli *brigantaggio* egyik legerősebb fészke. Napszámosok tömegei álltak mellé nyíltan és vettek részt a portyázásaikon, több reakciós nagybirtokos pedig titokban támogatta. 1862-ben Morrone hegyei között Luca Pastore, a Maiella keleti lejtőin Pasquale Mancini, majd Salvatore Scenna bandái garázdálkodtak. Általában a Sangro folyó mentén portyáztak, nagyobb vállalkozásaik idején egyesültek Di Sciascio embereivel és a Vasto környéki bandával. Június 14-én

²³⁴ BARRA (1985) 117–121.; MOLFESE (1966) 152–153.

rátámadtak Gamberaléra, de a 42. gyalogezred egységei, a nemzetőrség támogatásával, visszaverték őket. Július 11-én előzőnlőtték és kirabolták Altinót, 19-én pedig Fossacesia mellett vasúti vállalkozók raktárát rabolták ki, két munkást megöltek. Vasto körzetében San Buono, Val Treste és Val Sinello vidéke szenvedett a legtöbbet, ez utóbbi helyen Pizzolungo bandája a katonák által alig védett vasútvonal építésén dolgozó munkásokat támadta igen gyakran. 1862-ben csak a Vasto környékén az aktív *briganték* számát mintegy 400 főre becsülték.²³⁵

2.14. A rendkívüli állapot Délen és a *brigantaggio*

Amikor 1862 augusztusában Garibaldi az önkénteseivel Palermóból Kelet-Szicília felé tartott, a Rattazzi-kormány, hogy helyreállítsa a teljes állami kontrollt Szicíliában és megakadályozza a garibaldisták Róma felé nyomulását, augusztus 10-én felhatalmazta La Marmorát, hogy – szükség esetén – a déli tartományokban kihirdesse a rendkívüli állapotot. Augusztus 20-án Szicíliára, öt nappal később az összes déli tartományra vonatkozóan ez meg is történt: a katonai parancsnokok mindenütt magukhoz vonták a politikai hatalmat is, felfüggesztették a gyülekezési jogot, fegyverviselési tilalmat vezettek be, illetve mindenkit arra kötelezték, hogy három nap leforgása alatt szolgáltatssa be a fegyvereit a katonai hatóságoknak, a prefektusok pedig jogot kaptak arra, hogy bármilyen kiadványt elkobozzanak, felfüggeszsenek vagy betiltsanak.

A rendkívüli állapotot La Marmora és a katonai vezetők úgy tekintették, mint kiváló lehetőséget arra, hogy Délen nyílt katonai diktatúrát vezessenek be. A minden kontrollon felül álló hatalom annyira hasznos, sőt szükséges volt La Marmora számára, hogy a rendkívüli állapotot egészen november 16-ig fenntartotta, holott Garibaldit már augusztus 29-én megállították Aspromonténál.²³⁶

Az aspromontei válság idején a *brigantaggio* aktivitása minden déli tartományban látványosan felerősödött. A *brigantaggio* 1862 júliusának második felében és augusztus folyamán, kihasználva a növekvő politikai feszültséget és azt a tényt, hogy a hatóságok a figyelmüket és az erejüket mind inkább a demokrata mozgalom féken tartására fordították, mindenütt határozottan támadásba ment át. A leglátványosabban ez a Salerno és Basilicata közötti területen volt megfigyelhető, ahol a helyőrségeket szinte minden kisebb településről a

²³⁵ MOLFESE (1966) 154–155.

²³⁶ ADORNI 287–288.; MOLFESE (1966) 162–166.

megyeszékhelyekre vonták össze, hogy a „Garibaldi által vezetett fegyveres bandák támadásának ellenálljanak”. Szeptember 6-án Campania tartományban a *briganték* megtámadták Collianót, a nemzetőrséget lefegyverezték. Basilicatában is mindenütt összecsapásokra került sor. Augusztus 4-én az Abriola-banda elfoglalta és kifosztotta Campomaggiorét, szeptemberben Alianóba hatoltak be, Serravalle bandája pedig Materát veszélyeztette. Irpinia környékén Flumeri, S. Sossio és Monteleone mellett lovas bandákat vertek vissza, továbbá Ariano közelében és S. Angelo dei Lombardi erdeiben voltak még összecsapások. Szeptember 11-én Lacedonia és Carbonara között, a Monterosso tanyán Crocco és Sacchettiello 160 lovas *brigantéja* bekerítette a 20. zászlóalj 25 lövészt. A *briganték* a kétségbeesetten védekező katonákra rágyújtották az épületet és szinte mindenkit meggyilkoltak. Augusztus 31-én a Benevento melletti Apice közelében a 18. lövészzászlóalj egyik osztaga rajtaütött a *brigantékon*, tizenhármat megölték közülük. Molise és Campania határán, a Matese-hegységben Cosimo Giordano, Padre Santo és De Lellis nagy létszámú bandái hosszú időn keresztül szorongatták a 39. és a 40. gyalogosezredek helyi egységeit. Pizzolungo és Scenna Vasto közelében egyesített bandái, mintegy 200 ember, július 31. és augusztus 4. között megszállták és kifosztották Villalfonsina, Carpineto, Guilmi, Roio, Monteferrante, Colledimezzo, Pennadomo és Roccascalegna településeket. Guilmiben mintegy húsz liberális és nemzetőr, a polgármester vezetésével, megkísérelte az ellenállást, de a magukat a templomtoronyban elbarikádoló polgárokat a *briganték* felkoncolták. Miután Altino mellett összecsaptak a katonasággal, a *briganték* szétszéledtek, augusztus 31-én azonban ismételen elfoglalták Villalfonsinát. Augusztus 13-án a Capitanata területén Zapponetát fosztották ki, az Egyházi Állammal határos vidéken pedig Tristany működése okozott nyugtalanságot a hatóságoknak.

A *brigantaggio* fokozódó aktivitását bizonyítja az is, hogy olyan területeken is szerveződtek bandák, ahol korábban még nem: 1862 nyarán Bari, Otranto és Taranto vidékén is megjelentek az első helyi bandák. A legerősebb banda főnöke egykori Bourbon-őrmester, Pasquale Romano²³⁷ volt, akinek a vezetésével 1862. július 26-án elfoglalták Alberobellót, a helyi nemzetőrséget lefegyverezték. Augusztusban a bandafőnökök megállapodtak abban, hogy összehangolják tevékenységüket, így Romano őrmester már mintegy 300 lovas felett rendelkezhetett, akiket kipróbált Bourbon- és garibaldista tisztek vezettek. Ezek a bandák, együtt vagy különválva, a Murge és a Tavoliere di Lecce teljes vidékét nyugtalanították, sőt magát Brindisit is fenyegették. Októberben Cellino és S. Pietro Vernotico nemzetőrségét

²³⁷ Pasquale Romanóról: LUCARELLI, továbbá LUPO (2002) 485–487. és DI FIORE (2017) 231–277.

győzték le, novemberben pedig elfoglalták Grottaglie és Carovigno településeket, továbbá megtámadták Erchiét.

A *brigantaggio* 1862. nyári offenzívájának következtében a katonai parancsnokok kénytelenek voltak a rendkívüli állapotot kivételes intézkedésekkel kiegészíteni. Ezeknek elsősorban nem az volt a céljuk, hogy katonai eszközökkel felszámolják a *brigantaggiót*, hanem sokkal inkább az, hogy a *brigantaggio* hátszágára, a paraszti és polgári támogatókra mérjenek csapást. A katonai hatóságok az összes tartományban tömegesen tartóztatták le a feltételezett támogatókat. Az otthonuktól távollevőkről nyilvántartást készítettek, úti passzust adtak ki, ami nélkül senki sem hagyhatta el lakóhelyét, továbbá megtiltották az élelmiszerszállítást vidékre. De Luca avellinói prefektus személyesen a polgármestereket és a nemzetőr parancsnokokat tette felelőssé a kisebb bandák által okozott károkért, minden polgárt felhatalmaztak a „reakciók” feljelentésére. Általánossá vált a *briganték* hozzátartozóinak letartóztatása, ami többeket arra vezetett, hogy feladják magukat. A nápolyi *Hivatalos Újság* (*Giornale Ufficiale*) novemberben arról számolt be, hogy elkezdődött a *brigantaggio* „titkos támogatóinak” és hírvivőinek kivégzése.

Amikor november közepén a Rattazzi-kormány belpolitikai okok miatt a hosszúra nyúlt rendkívüli állapot megszüntetéséről döntött, La Marmorának igen erős fejtörést okozott, hogyan folytassa a küzdelmet a *brigantaggio* ellen a formális abszolút hatalom hiányában. La Marmora aggodalma nem volt alaptalan, a *brigantaggio* 1862 őszi fokozott aktivitása ugyanis nem sok jót sejtetett 1863 tavaszára. Tardio októberben újabb portyázást indított a Cilentóból Vallo di Diano felé, és egy paraszti tömeg élén végigprédálta S. Mauro la Bruca, Sacco és S. Rufo településeket. Basilicatában szinte mindenütt összecsapások zajlottak. A Capitanata területén a *briganték* annyira megerősödtek, hogy részben meg tudták akadályozni a szüretet és az őszi vetést. Igaz, hogy december 1-jén a 10. gyalogezred egyik osztaga Alberobello és Noci között, a Monaci-majorban rajtaütéssel nagy győzelmet aratott Romano őrmester erős bandája felett, 14 banditát megöltek. Igaz, hogy olyan ismert bandafőnökök, mint Luca Pastore, Antonio del Mastro és Petrone harc közben meghaltak vagy kivégezték őket, továbbá a Terra di Lavoro területén, Basilicatában és Vasto környékén súlyos csapásokat mértek a Crescenzo-, Petrozzi- és Pizzolungo-bandákra. Ugyanakkor az is igaz, hogy novemberben a *briganték* megtámadták S. Martino és Carlantino településeket Molise tartományban, kifosztották Baselicét Benevento közelében, legyőzték az 55. gyalogezred egységeit és a nemzetőrséget Poggio Imperiale mellett, a Capitanatában, november 4-én pedig Michele Caruso mintegy 200 lovasával a Mellanico-major mellett, S. Croce di Magliano közelében, megsemmisítette a 36. gyalogezred 13. századát.

Ha katonai szempontból a déli tartományokban bevezetett rendkívüli állapot a *brigantaggio*t tekintve csalódást keltett, politikailag még negatívabban alakult a kép. A mérsékelt politika, két év elteltével, Délen teljesen csődöt mondott. Az egyesítés egyik legfőbb értékeként bevezetett alkotmányos rend csakhamar eljutott az önmegtagadásig, és átadta helyét a katonai diktatúrának. Azonban még ennek ellenére is megoldatlan maradt a közrend és a közbiztonság kérdése: kegyetlen, társadalmi és egységellenes gerillaháborút vívtak a felfegyverzett parasztok ezrei, akik széles körű támogatást kaptak a vidéki és városi tömegektől. A rendkívüli állapot megszüntetése után ezért La Marmorának nem volt más választása, mint hogy ezt a szükségállapotot más, kidolgozottabb formában tartsa fenn, hogy tovább folytathassa az erő használatán alapuló elnyomást.²³⁸

2.15. A hadsereg, az elnyomás főszereplője

Az 1861 májusában olasszá váló szárd hadsereg teljes mértékben felkészületlen volt a paraszti polgárháború megfékezésére. Számszerűen sem voltak elegenden a déli tartományokban, de felszereltségük és tapasztalatuk sem volt elégséges, ráadásul még a nyelvet, a helyi dialektusokat sem értették, tolmácsokra volt szükségük. A hadműveletekben, különösen gerillaháború idején, elsőrendű fontosságú a helyismeret. A hadsereg azonban nem rendelkezett a déli tartományok térképeivel. A Kettős Szicíliai Királyság topográfiai hivatala csupán három terület térképét készítette el: Gaeta és a Terra di Lavoro, az abruzzói Leonessa körzete, valamint Nápoly és környéke. 1862 februárjában a hadügyminisztérium elrendelte a déli tartományok katonai térképének elkészítését, a munka elvégzésére nyolc évet irányoztak elő... A *brigantaggio* elleni fellépés tehát, legalábbis az első években, gyakorlatilag vakon történt, esetleg a nem feltétlenül megbízható helyi vezetők segítségével, aminek a következményeként a hadsereg nem csak számos vereséget szenvedett el, hanem fájdalmas és tragikus veszteségeket is.

A felszerelés teljesen alkalmatlan volt a feladatteljesítéshez és a terepviszonyokhoz. Egy sorezredi gyalogosnak körülbelül 30 kilogramm poggyászt (fegyverzet, hátizsák, kabát, takaró, tarisznya, kulacs) kellett cipelnie. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a gyalogság menetelési sebessége nem haladta meg a 2 km/órát, és egy nap maximum 10 km-t tudtak megtenni, ami viszont nem vehette fel a versenyt a *briganték* mozgékonyaságával. A katonai

²³⁸ MOLFESE (1966) 169–173.

logisztika nehézkes és lassú volt, a helyi beszerzéseket csak a legritkább esetekben engedélyezték. A katonák gyakran maláriával sújtott vidéken szolgáltak, azonban nem gondoskodtak részükre sem megelőző intézkedésekről, sem elégséges kezelésről.

A déli tartományok helyőrségi diszpozíciójáról az 1861. április 4-i rendelet intézkedett, amely létrehozta a 6. Főparancsnokságot Nápoly központtal. Ez alá tartozott öt parancsnokság: Chieti, Bari, Salerno, Catanzaro, Nápoly. Az öt parancsnokság 16 megyei, illetve 38 kerületi parancsnokságra oszlott. Erre az alapvetően adminisztratív struktúrára épült rá 1861 nyarától a *brigantaggio*val szembeni küzdelem szempontjait figyelembe vevő, operatív célokat szolgáló katonai zónaparancsnokságok rendszere. A katonai zónák kialakításakor figyelembe vették a terepviszonyokat, a bandák akciórádiuszát és egyéb helyi sajátosságokat. A helyi parancsnokok széles körű autonómiával rendelkeztek, a központi szervek tevékenysége jórészt csak az általános ellenőrzésre terjedt ki. Kevés helyi parancsnok nőtt fel azonban a feladathoz, kezdeményezőkézségben nem nyújtottak kimagasló teljesítményt. A tisztikar műveltségi szintje általában sem volt túl magas, legfeljebb a katonai szabályzatokat olvasták. Az egységparancsnokok jelentős része nem volt tisztában a dél-itáliai földrajzi viszonyokkal, többen nem tudtak különbséget tenni Basilicata és a Capitanata között. Nem voltak ismereteik a helyi lakosság szokásairól és hagyományairól, a brigantákat különbségtétel nélkül köztörvényes bűnözőknek tekintették. A zónahatárok merev kijelölése egyébként is defenzív stratégiát tükrözött: a politikai és katonai cél a nagyobb városok védelme volt a *briganték* portyázásaival szemben, továbbá a külső támadásokkal kapcsolatba hozható felkelések megakadályozása. A rendszer további gyenge pontja pontosan ebben állt: a helyi parancsnokok törekvése gyakran csak arra irányult, hogy a saját zónájukat tisztítsák meg a *brigantéktól*, a szomszédos zónákba szorított bandák tevékenységére már nem fordítottak figyelmet. A *briganték* hamar felismerték a rendszer gyengéjét, és ügyesen manővereztek az egyes zónák között. A *brigantaggio* sikerének egyik oka 1863 végéig éppen ez volt.

A gerillaháborús tapasztalatok hiánya is jelentősen megnehezítette a hadsereg dolgát, erre sem taktikailag, sem pszichológiailag nem készítették fel a katonákat. Évek teltek el, mire kialakult a hatékonynak látszó szisztéma: egy adott zóna stratégiaiilag fontos pontjainak (általában majorságok) tartós megszállása, ahonnét folyamatos őrzések vezetése kis sugarú körben, a bázisok közötti széles területeken pedig legalább százfős mozgó hadoszlopok rendszeres bevetése. Kulcsfontosságú volt a nagyobb bandák felszámolásának kérdése. Ezek általában lovasokból álltak, akik ellen a gyalogság bevetése nem sokat ért. A reguláris lovasság bevetése csak nyílt terepen biztatott sikerrel, a *briganték* ezeket az alkalmakat viszont, amikor csak lehetett, messzire elkerülték. Erdős és hegyes vidéken viszont a reguláris

lovasság nem volt bevethető. Ennek következtében a hadsereg sokáig képtelen volt felszámolni a nagyobb bandákat, amelyeknek a pusztá létezése és működése viszont számtalan kisebb banda létrejöttét és aktivitását segítette elő.

1862–63 telén a déli tartományokban állomásozó katonai kontingensek helyzete már nem volt annyira drámai, mint két évvel korábban, sőt La Marmora úgy vélte, hogy a létszámuk növelése sem katonailag sem politikailag nem indokolt. A 6. Főparancsnokság ekkor már, a tüzérségen kívül, 17 gyalogos ezred, 51 gránátos zászlóalj, 22 lövész (*bersaglieri*) zászlóalj és 8 lovas egység felett rendelkezett; összesen 105 209 fő, akikhez még 6353 csendőr (*carabinieri*) társult. Ez a hatalmas erő, az egész olasz hadsereg mintegy két ötöde azonban nem volt képes felszámolni a sokkal kevesebb főt megmozgató paraszti gerillaháborút. Ennek, természetesen, nem kizárólag katonai, hanem társadalmi-politikai okai is voltak. A déli tartományokban állomásozó katonaság jó része nem a *brigantaggio* elleni közvetlen harcokban vett részt, hanem számtalan egyéb feladatot látott el: katonai kíséret biztosítása (futárposta, utánpótlás, zsold, sebesült és beteg katonák); katonai védelem nyújtása (út- és vasútépítések, mérnökök, hivatalnokok). Ezeket az alapvetően rendőri jellegű feladatokat a nemzetőrség is elláthatta volna, de a katonai vezetés nem bízott bennük, és inkább megcsinálták saját maguk. A folyamatos biztosításhoz járult még a normál helyőrségi szolgálat, az őrzések, a gyakran kegyetlen időjárási körülmények és igen nehéz terepviszonyok között végrehajtott hadmozdulatok az általában láthatatlan ellenfél állandó támadási fenyegetettségének kitéve. Mindez anyagilag, fizikailag és morálisan is rendkívül megviselte a katonákat, akik egyébként is egy igazi hadsereghez méltatlannak tartották a *briganték*kal szemben vívott „dicstelen” harcot.

A *brigantaggio*val szemben vívott harcok során a hadsereg által elszenvedett emberveszteség nem volt kiugróan magas. (1861–1864 között, hiányos adatok szerint, körülbelül 500 katona és 150 nemzetőr halt meg a harcokban.) A betegségek azonban, amelyekről nem közöltek hivatalos adatokat, sokkal nagyobb gondot okoztak. 1863. október 1. és 1864. szeptember 30. között a 116 799 (1864. február), illetve 92 984 (1864. szeptember) katona közül 47 510-et kezeltek kórházakban „láz” miatt, összesen 663 118 kórházban töltött nappal, akik közül 1073-an elhaláloztak. Az összes betegséget figyelembe véve a kórházakban kezeltek száma 83 876-ra nőtt, 1.345.041 kórházban töltött nappal és 1178 halálos áldozattal. Egy év alatt átlagosan 13 kórházban töltött nap a 6. Főparancsnoksághoz tartozó minden egyes katona esetében! Az Olaszország más részein szolgáló egységekhez képest 2–5-ször magasabb arány. A „láz” meghatározás szinte mindig maláriát vagy tífuszt takart, ami a kor viszonyai között olyan súlyos következményekkel járt,

hogy gyakran a megbetegedett katona leszereléséhez vezetett. Sok esetben tehát az egységek létszáma papíron megvolt, a valóságban azonban a legénység kisebb-nagyobb részét kórházban kezelték. Volt olyan időszak például, amikor a 8. gyalogezred 1800 katonájából 560 betegen feküdt, az egyes századok mozgósítható átlagléttszáma 35 főre csökkent, és egyetlen hónap leforgása alatt meghalt 80 közlegény és 3 tiszt. Ez a helyzet nem kivételes, hanem általános volt.

A felszerelés és a fegyverzet állapota hasonlóképpen aggasztó volt. Az erős széttagoltság megakadályozta, hogy a fegyvermesterek rendszeresen eljussanak mindenhova, így az is előfordult, hogy a puskák használhatatlanná váltak. A ruházat gyorsan elhasználódott; volt olyan egység, ahol két hónap alatt hat pár cipőt koptattak el a katonák. Ilyen helyzetben könnyebben előfordul, hogy a fegyelmi problémák lépnek fel. Az újoncokat nem képezték ki rendesen, a gyakorlatozást elhanyagolták. Még ennél is súlyosabb volt, hogy a katonák egy része, köztük tisztek is, bűncselekményeket is elkövettek, a dezertálás sem volt ritka.

Ezek között a körülmények között – a támadásoknak leginkább kitett déli birtokosok mind erőteljesebb sürgetése ellenére – az olasz hadsereg nem volt képes határozottan és eredményesen fellépni a *brigantaggio* ellen. La Marmora és a legfelsőbb katonai vezetés idővel megértették, hogy a *brigantaggio* csupán katonai szinten nem győzhető le. A rendkívüli állapot – a katonai és politikai hatalom egyesítése a katonai vezetés kezében – idején ugyanakkor megtapasztalták annak az előnyeit, hogy az elnyomást ki lehetett terjeszteni egyéb területekre is: sikeresen lehetett fellépni a *brigantaggio* igazi erejét adó hátság ellen, és ezzel megteremteni a feltételeit a hatékony katonai offenzívának. Erre a helyzet 1863 végén érett meg: a hadsereg vezetőinek sürgetése nyitott fülekre talált a parlamenti többségben és a Rattazzi bukását követően felállt kormány tagjai között. A politikai helyzet formálódásához nagymértékben hozzájárult, hogy a Bourbonok bukását követő déli félanarchikus állapotok közepette a hadsereg látszott, és időnként valóban az is volt, az államrend és a társadalmi rend egyetlen biztosítékának.²³⁹

A *brigantaggio* elleni harc a fiatal olasz hadsereg történetének legsötétebb és legszomorúbb lapjai közé tartozik. Néhány helyi parancsnok drákói szigorúságú rendeleteket adott ki, amelyek alapján a számtalan szabály akármelyikének áthágása halálbüntetést vont maga után. A tömeges, gyakran indokolatlan letartóztatások, a foglyok lemészárlása, a hozzátartozók bebörtönzése, a különbségtételt nem ismerő rajtaütések, a fosztogatással és

²³⁹ MOLFESE (1966) 177–190., 364.; TUCCARI 339–367.; CRESCENZI–GIONFRIDA 28–43.; GRECO *passim*; DICKIE (1991) 59–62.; CICONTE (2018) 169–175.

vandalizmussal párosuló gyűjtogatások, a kezdetektől fogva folyamatosan jellemezték a hadsereg fellépését a legszegényebb rétegekkel szemben. Az mit sem szépít a helyzeten, hogy a hadsereg terrorjára a *brigantaggio* terrorja volt a válasz, és fordítva. Több esetben maguk a katonák is eltűzottnak érezték a katonaság részéről megnyilvánuló erőszakot, különösen a védtelen, magatehetelen lakossággal szemben. Gaetano Ferrari a rossanói 1. bersaglieri zászlóalj számvevő őrmestereként a Cosenza környéki Corigliano Calabro városában szolgált. A település nagy börtöneiben a *briganték* cinkostársait és hozzátartozóit zárták el tömegesen. Havonta két-három alkalommal érkeztek új fogolycsapatok: köztük zilált nők, ölükben kicsinyükkel, papok, szerzetesek, gyerekek, öregek. „Ezek az egyenként 20 vagy 30 fős csoportok – jegyezte fel naplójába Ferrari őrmester –, zömükben betegesen lesoványodott, rongyos emberek, együttérzést keltettek mindenkiben, akinek csak egy kis szíve is van. Éhségtől és szomjúságtól szenvedtek, meg a fáradtságtól, miután 40–50 kilométert gyalogoltak; a csendőrök és a kísérő katonák üzték-hajtották őket; a lábaikban érzett fájdalom miatt igen vontatottan haladtak; a szükségleteik elvégzése miatt ugyan kellett volna, de néhányan elvetették a gondolatot, hogy megálljanak, a botozást elkerülendő inkább összepiszkították magukat. Ezeket a vádlottakat, akiknek egy része ártatlan volt, különösen a nőket megszabadították köteleiktől, hogy pihenhessenek, ellenben hüvelyknek nevezett vasakkal kínozták őket, különösen a csendőrök, köztük is az őrmesterek, annyira megszorították, hogy vér serkent a körmök alól. Végignézhettem volna ezt a kínzást megrendülés nélkül? Amint a hóhéraik eltávolodtak, kulcsommal lazítottam vasaikon, mire ezek a szerencsétlenek hálálkodásukban sírva fakadtak, ruhám szegélyét csókolgatták, sőt még a csizmámat is. Pirkadat előtt aztán visszaállítottam mindent, ahogy este hagyták őket. Az inkvizícióra emlékeztető jelenetek még csak ezután következtek, amikor a vádlottakat kihallgatták celláikban. Én titkárként voltam jelen, a csendőr százados és a törzsőrmester bíróként; azoknak a *brigantéknak* a nevét és rejtekhelyét akarták kihúzni belőlük, akiket segítettek. Tagadó válaszaikra botokkal véresre verték a fejüket.”²⁴⁰

2.16. A *brigantaggio* kérdése a parlamentben

Az egyesített Olaszország első parlamentje 1861. február 18-án ült össze Torinóban, II. Viktor Emánuel március 17-én választották meg Olaszország királyának. Az új királyság 21.777.334

²⁴⁰ FERRARI 61–62.

lakosából 419.486 fő szerepelt a választási névjegyzékben, az 1861. január 27-i és február 3-i választásokon valamivel több mint 390.000 fő választotta meg a 443 képviselőt, akik közül 192-en képviselték a déli tartományokat. A választás napjaiban még folyt a háború a nápolyi és a piemonti hadsereg között.²⁴¹ Cavour félt a déli eredményektől, mindent megtett azért, hogy az ellenzéki, sőt általában a déli képviselők száma minél alacsonyabb legyen. A választójoggal rendelkezők rendkívül szűk köre, és főként az egyes kormányzók által gyakorolt befolyás, lehetővé tették olyan eredmény megszületését, ami nem tükrözte, hogy a mérsékelt-cavourista párt kisebbségben volt Délen. Rögtön a választások után Costantino Nigra figyelmeztette Cavourt, hogy a déli kormánypárti képviselők között sokan Cavour-ellenesek és autonomisták.²⁴²

Dél helyzetének a megvitatása nem tartozott a parlament legfontosabb teendői közé. Az 1860. október 21-i népszavazás és az első legitimista kísérletek kudarca után semmilyen intézkedés sem történt azoknak az okoknak a felszámolására, amelyek az év júliusától kezdve az első paraszti megmozdulásokat okozták. Az új rezsim annak érdekében, hogy ne haragítsa magára a vidéki gazdag polgárságot és a hozzá csatlakozó birtokos polgárságot, nem akart tudomást venni a déli tartományokban elterjedt elégedetlenség okairól: a nyomorról, amiben az alsóbb néprétegek éltek; a csalódásról, mert az új rezsim – a felfokozott várakozásokkal ellentétben – nem vette el a földet a bitorlóktól; az erőszakról, ahogyan az első paraszti megmozdulásokat levertek. Miután elvetette tehát azt a politikát, amely a déli polgárság érdekeivel ellentétes lett volna, a parasztokat viszont kielégítette volna, a kormány Dél-Itáliát az elégedetlenség állapotában tartotta, ami rövidesen nyílt felkelésbe csapott át.²⁴³

Az 1861. április 2–6. közötti parlamenti ülésen Giuseppe Ferrari napirendi javaslatot tett a Dél helyzetét feltáró parlamenti vizsgálóbizottság felállítására, Marco Minghetti belügyminiszter azonban ezt elvetette. Francesco Crispi, majd Gregorio Ugdulena az egységpárti forradalom kormányzati elnyomását jelölték meg a déli tartományokban megerősödő reakció elsődleges okaként. Cavour ezekre a felvetésekre nem reagált.²⁴⁴ A parlament 1861. november 20-i ülésén sikerült először az ellenzéknek rákényszerítenie a kormányzó többséget a déli helyzet megvitatására, ráadásul ezt a témát összekötötték a római kérdés tárgyalásával. Senki nem akarta azonban, hogy bárki is Dél-Itália „piemonti megszállásáról” beszéljen, ezért megakadályozták, hogy az egyik parlamenti képviselő a Képviselőházban ismertethesse előterjesztését, ami valójában egy élesen megfogalmazott

²⁴¹ DI FIORE (2015) 195–196.

²⁴² MOLFESE (1966) 191.

²⁴³ PEDÍO (1983) 20–21.

²⁴⁴ PINTO (2019) 140–142.; MOLFESE (1966) 194–195.; ORRÙ 105–132.

vádirat volt a kormány politikája ellen: a kormányé a felelősség, hogy a déli tartományokban olyan helyzetet teremtett, amit aztán nem volt képes ellenőrzése alatt tartani. „A piemonti államférfiak és követők – olvasható Francesco Proto Carafa, Maddaloni hercege, Casoria képviselője előterjesztésében – tönkretették mindazt, ami a Nápolyi Királyság területén még megmaradt. Megfosztották a népet törvényeitől, kenyerétől, becsületétől... és hagyták, hogy az igazságszolgáltatás elveszítse hitelét... Egységet adtak az országnak, ez igaz, ugyanakkor szolgálva, lakájja, nyomorulttá tették. Az ország fellépett ez ellen az állapot ellen, de embertelen és szörnyű volt annak a reakciója, aki azt akarta elhíttetni, hogy a szabadságot hozta el... Azt gondolták, hogy terrorral le tudják győzni a felkelést, de a terror nyomán erősödött a felkelés, a polgárháború pedig kegyetlenséget, fosztogatást és bosszút szül... Megbocsátást ígértek a felkelőknek és a szökött katonáknak. Aki azonban feladta magát, tárgyalás nélkül kivégezték. A legkegyetlenebb *briganték* egyáltalán nem voltak rosszabbak Pinellinél és Cialdininál.” A képviselőt az előterjesztés visszavonására szólították fel, aki azonban ezt megtagadta. Ezek után megtiltották, hogy a parlamenti aktákban nyilvánosságra hozzák és a Képviselőházban megvitassák, mivel „a legsötétebb reakció megnyilvánulásának” értékelték.²⁴⁵ Az északi képviselők jóllehet úgy vélték, hogy már amúgy is túl sok időt pazaroltak el a déli képviselők panaszainak meghallgatásával, Giuseppe Ferrari – a hangzavar ellenére – be tudta fejezni a beszédét, amelyben a *brigantaggiót* a polgárháború egy fajtájának nevezte. A december 2-től 11-ig tartó vitában ugyanő kikelt a terror rendszere ellen, amit az állam a déli tartományokban alkalmazott a forradalom kiteljesedésének megakadályozására. Illúzióknak nevezte, hogy a *brigantaggio* pusztán elnyomással, „katonai terrorral” felszámolható, a *briganték* ugyanis csak azoknak a jelentős politikai és társadalmi erőknak a „harcos elővédje”, amelyek mögött a Bourbonok és az egyház állnak. Meggyőződése szerint elkerülhetetlen parlamenti vizsgálóbizottság felállítása a déli helyzet alaposabb megismerésére. A baloldal számára, amely a déli területek állapotáért minden felelősséget a mérsékeltekre hárított, a *brigantaggio* olyan probléma volt, amit nem lehetett önmagában kezelni, ahogy azt egyébként több déli származású baloldali képviselő is szeretne volna: szorosán kötődött ugyanis szerintük a római kérdéshez, és majd csak akkor szűnik meg, ha Róma végre Olaszország része lesz. A *brigantaggio* fő oka, meglátásuk szerint, II. Ferenc római tartózkodásában keresendő, aki a franciák által védett pápai székhelyről táplálja az elégedetlenséget. Úgy vélték, hogy amikor majd az olasz trikolor lobog a Capitoliumon, a *brigantaggio* is megszűnik. Mielőtt a déli területek helyzetéről folytatna vitát, a parlamentnek

²⁴⁵ PEDÍO (1983) 22.

tehát a római kérdéssel kell foglalkoznia. Rattazzi, részben magáévá téve a baloldal érvelését, kijelentette, hogy a *brigantaggiót* kizárólag Rómából szítják, továbbá felszólította a kormányt, hogy támaszkodjon nagyobb mértékben a nemzetőrségre és a déli önkéntesekre a *brigantaggio* elnyomása érdekében. Ricasoli miniszterelnök a felvetésekre adott válaszában a *brigantaggio* ügyében optimistának mutatkozott, mondván az már csak korlátozott mértékben van jelen.²⁴⁶

Néhány héttel Rattazzi miniszterelnöki kinevezése után Giuseppe Ferrari, újfent sikertelenül, megismételte a vizsgálóbizottság felállítására vonatkozó indítványát; a déli tartományok általános helyzetének felmérésén túl fontosnak nevezte annak megvizsgálását, hogy a kormány miért képtelen a *brigantaggiót* felszámolni, továbbá hogy milyen hibákat követtek el az addigi intézkedések során. Az ellenzék azt sem tudta elérni, hogy vitanapot tartsanak a déli helyzetről.²⁴⁷

Az 1862. november 20. és december 1. közötti parlamenti ülészekon a jobboldali Massari képviselő bírálta a kormányt a rossz déli kormányzás miatt. Reáliasan jellemezte a *brigantaggio* jelenségének súlyosságát, rámutatott a kiterjedt, a *brigantékat* támogató hátság szerepére, de nem hallgatott az elnyomó politika hatástalanságáról és a hadsereg felőrlődéséről sem.²⁴⁸

A rendkívüli állapot kiterjesztése miatt nehéz helyzetbe került és magyarázkodásra kényszerült Rattazzi felszólítására készült el az ún. La Marmora-jelentés, amiről később kiderült, hogy Torinóban állította össze Mocenni kapitány, La Marmora vezérkari tisztje a miniszterelnök parlamenti beszédét megelőző estén. A *brigantaggióról* készített beszámolóból azonban kihúzták az összes olyan mondatot, amiben Mocenni kapitány a kormányt és a helyi hatóságokat hibáztatta a kialakult helyzetért. Ezt a megcsönkített jelentést nyújtotta át aztán Rattazzi a parlamentnek La Marmora-jelentésként. A különösebb újdonságokat egyébként nem tartalmazó (az igénybe vett katonai egységek felsorolása, a *brigantaggio* erejének és támogatóinak – korlátozott – bemutatása) jelentés tehát azért készült, hogy a szorult helyzetbe került, december 1-jén aztán le is mondó miniszterelnök eszközként használhassa a parlamenti küzdelemben. A jelentés tanulmányozására felállított parlamenti bizottság rámutatott jó néhány hiányosságra: az ún. kisebb *brigantaggio* bemutatásának teljes mellőzése, az igazi okok (bizalmatlanság a kormánnyal szemben, II. Ferenc római jelenléte, a mindenkor elhibázott kormánypolitika) homályban hagyása. A bizottság tagjai végezetül

²⁴⁶ MOLFESE (1966) 200–204.; PEDÍO (1983) 25.

²⁴⁷ PEDÍO (1983) 26.; MOLFESE (1966) 209., 213.

²⁴⁸ PEDÍO (1983) 34.; MOLFESE (1966) 217.

egyetértettek abban, hogy a déli tartományok helyzetének alaposabb feltárására parlamenti vizsgálóbizottság létrehozása szükséges. A december 16-i zárt ülésen határozat született a vizsgálóbizottság felállításáról, és kijelölték a feladatait: a *brigantaggio* okainak feltárása, az aktuális helyzet tanulmányozása és a felszámolásához szükséges eszközök meghatározása.²⁴⁹

1863 májusában a belügyminisztérium közzétette, hogy a vizsgálóbizottsági ajánlások alapján elvégezték a déli önkormányzatok és nemzetőr-alakulatok „megtisztítását”, amelynek keretében feloszlattak 89 városi tanácsot (köztük 19-et Teramo körzetében, 8-at a Terra di Lavoro területén, 9-et Benevento megyében, 18-at a Terra d’Otranto területén, 7-et Catanzaro körzetében) és 85 nemzetőr-alakulatot. Ugyancsak a vizsgálóbizottsági tapasztalatok nyomán újabb 1252 csendőrt és két lovas ezredet irányítottak a déli tartományokba, valamint számos kitüntetést kiosztottak a *brigantaggio* elleni harcban kimagaslóan teljesítő katonák között. A vizsgálóbizottság legfontosabb ajánlása a rendőrség újjászervezésére vonatkozott, amelynek kapcsán elsősorban a korrupció felszámolása volt a feladat. A kormány, a szükséges „tisztogatások” elvégzése után, jelentősen megnövelte a rendőrség erejét, több egység élére katonatiszteket neveztek ki.²⁵⁰

2.17. A *brigantaggio* 1863 nyarának végéig

1862–63 telének elején a *brigantaggio* epicentruma továbbra is az a széles terület volt, amely a Fortore partjaitól – a Capitanatán, Kelet-Basilicatán és a Murgén keresztül – a Terra d’Otrantóig terjedt. Pugliában nem csak a helyi *briganték* működtek, hanem a félelmetes basilicatai lovas bandák is gyakran portyáztak arrafelé.

December 11-én Torremaggiore mellett Michele Caruso lovas bandája rátört az 55. gyalogezred 13. századára, amely csak heves harcok után tudott megmenekülni. 17-én a 29. rohamlövész zászlóalj katonái Palata mellett, Molise tartományban súlyos vereséget mértek a Giorgi-bandára, öt *brigantét* megöltek, egy nőt pedig, a bandafőnök szeretőjét elfogták. Melfi közelében, a Boreano-majorban könnyűlovasok és a venosai nemzetőrök körülfogták és megsemmisítették a Carbone-bandát. 29-én egy fél osztag könnyűlovas megmentette az acquavivai nemzetőröket, akiket erős bandák vettek körül. Az év utolsó napján a 49. gyalogezred egyik osztaga szenvedett súlyos veszteségeket, amikor a Capitanata területén lovas bandák ütöttek rajtuk. 1863. január 1-jén a *briganték* megtámadták a molisei

²⁴⁹ MOLFESE (1966) 220–223.; PEDÍO (1983) 35–39.

²⁵⁰ MOLFESE (1966) 247–248.

Campomarinót, egy majorságot felgyújtottak. Január 2-án és 3-án Irpinia és a Capitanata között a 13. és 20. rohamlövész zászlóalj katonái csaptak össze a Schiavone- és Andreotti-bandával Vallata mellett és S. Agata környékén. 9-én Avellinótól ötmérföldnyire fosztottak ki a *briganték* egy postát.

Bari környékén egy könnyűlovas osztag és Gioia del Colle 50 nemzetőre nagy sikert ért el: január 5-én rajtaütöttek Romano őrmester bandáján és szétverték őket. Maga a bandafőnök, 22 társával együtt, meghalt a harcokban, két *brigantét* foglyul ejtettek, egyiküket kivégezték. Számos ló és érdekes dokumentumok kerültek a hatóság kezére. Romano őrmester bandájának kiiktatása súlyos csapás volt a Bari és Otranto között működő *brigantaggióra*, mivel ettől kezdve a kisebb bandák már nem tudtak összefogni egy-egy jelentősebb vállalkozásra. Ráadásul néhány nappal később sikerült elfogni Capraro bandafőnököt, őt kivégezték. Mindazonáltal a Murge területén továbbra is működtek kisebb és közepes nagyságú bandák, míg Andria, Corato, Minervino és Barletta vidékét a basilicatai bandák veszélyeztették, nem egyszer személyesen Crocco vezette őket. Március 20-án Giuseppe Caruso és Coppa bandái az Altamura melletti Franchini-majornál a 9. gyalogezred két századából és egy könnyűlovas osztagból álló hadoszlopba ütköztek; az összecsapás során egy tiszt és két könnyűlovas életét veszítette. Közben a Capitanata területén váltakozó szerencsével folytak az összetűzések. Január 17-én a Fortore melletti Difensolánál könnyűlovasok csaptak össze 50 lovas *brigantéval*; tíz *brigante* és egy katona holtan maradt a csatatéren. 23-án a Schiavone-banda mintegy száz tagja tört rá Greci egyik nemzetőr osztagára, négy katonát megöltek. A *briganték* S. Severo mellett folyamatosan támadták a Pescara-Foggia vasútvonal építésén dolgozókat, néhány munkást megöltek, illetve akadályozták az építést. Amikor pedig a Garganóba vezényelt helyőrségi csapatok elhagyták a területet, Michele Caruso és hűséges alvezére, Varanelli feldúlták a védtelenül hagyott majorságokat: az állatokat lemészárolták és gyűjtogattak. A hatóságok tehetetlenek voltak, a *briganték* mindig időben kaptak figyelmeztetést a katonaság mozgásáról. A helyzet súlyossá vált: a mezőgazdasági termelés ellehetetlenült, mindenütt a terror uralkodott.

Kevésbé súlyos, de nem sokkal megnyugtatóbb volt a helyzet Nápoly környékén és a Terra di Lavoro vidékén. A téli hónapokban Mignano körzetében jelentek meg újra a *briganték*. Rátámadtak a cellolei nemzetőrség egyik őrhelyére, két tisztet megöltek. Agerola és Gragnano vidékén a Diavolillo-, Chiappetiello- és Leone-bandák csaptak össze rendszeresen a katonasággal. Nápoly városában a politikai és társadalmi feszültség a tetőfokára hágott: január 3-án a dohánygyári munkások tüntettek, 16 férfit és 28 nőt letartóztattak. Másnap a S. Lucia templomnál reakciós jellegű tiltakozást rendeztek, aminek a

következtében a plébánost, néhány más papot, egy egykori Bourbon-tisztet és 15 embert letartóztattak. Még aznap este bomba robbant Tupputi tábornok, a nemzetőrség parancsnoka házának közelében. Mindeközben a város közvetlen közelében, a Vezúv lábainál Pilone bandája csapott le többször is. Foglyul ejtették a S. Giacomo-bank igazgatóját, Avitabile márkít, szabadon engedése fejében 10.000 dukátot követeltek és kaptak.²⁵¹ Pilone merészsége nem ismert határokat: az uralkodó sógornőjét fenyegették meg levélben azzal, hogy elrabolják, ha megkísérli elhagyni a várost. Állítólag maga La Marmora járt el az ügyben, a megerősített rendőrség viszont csak február végén tudott sikerrel fellépni a *briganték* ellen, akiket a helyi lakosság titokban támogatott. Három *brigantét* megöltek, egyet kivégeztek, de Pilone kicsúszott a kezükből.²⁵²

Az Egyházi Állammal határos területeken Tristany bandája február 5-én hallatott magáról, de támadásukat visszaverték. Ezekben a napokban történt, hogy Teramo börtönéből megszökött 55 fogoly, akik rögtön bevették magukat a hegyi erdőkbe. Az őket üldöző katonaság ötöt közülük megölt, 13-at elfogtak. A bandafőnököt márciusban fogták el, a többiek szétszóródtak és csatlakoztak azokhoz a kisebb bandákhoz, amelyek folyamatosan zaklatták a hegyes vidékeket.

A tél szorításának enyhülésével – és a parlamenti vizsgálóbizottság érkezésének hírére – a nagyobb basilicatai bandák ismét aktivizálták magukat. Február 1-jén kemény összecsapásra került sor a lagopesolei erdőkben, ahol rohamlövészek, gyalogsági századok és nemzetőrök kiugrasztották a fészekükből Ninco-Nanco és Coppa bandáit, 11 *brigantét* megöltek, egy nőt pedig elfogtak. Másnap a 45. gyalogezred egyik osztaga csapott össze Giuseppe Caruso bandájával a Montemilone melletti erdőben. Február 10-én a ciriglianói nemzetőrök a túlerőben lévő *briganték* által felállított csapdába estek: közülük 11-et lemészároltak, miközben az őrzőben szintén résztvevő stiglianói nemzetőrök és a 13. gyalogezred egy osztagának a katonái nem hogy nem siettek bajtársaik segítségére, hanem sietősen visszavonultak. Eközben a hírhedt bandafőnök Pasquale Cavalcantét, akinek a bandáját szétverték, Nápolyban elfogták.

Február második felében Giuseppe Schiavone látványos portyázást hajtott végre Benevento környékén. Február 13-án indult mintegy 60 lovasával a bázisának számító, Accadia és S. Agata di Puglia között elterülő erdőségből, a katonaság és a nemzetőrség őrzőit kijátszva végigszárguldott S. Bartolomeo in Galdo és Ariano vidékén, és 17-én éjszaka alig kétmérföldnyire volt Benevento kapuitól. A következő nyolc napban a város

²⁵¹ MOLFESE (1966) 250–252.; DE BLASIO 43–72.

²⁵² BARRA (1985) 166–168.

környékén portyázott: lelövetett egy papot, legyőzte Paduli város nemzetőrségét, többször rátámadt a katonaságra, amely nem mutatott különösebben erős küzdőszellemet, végül Francavilla mellett rátört a 39. gyalogezred egyik osztagára és 16 katona holtan maradt a csatatéren. Schiavone bandája gyakorlatilag sértetlenül térhetett vissza kiindulópontjára. Március 4-én, a Capitanata területén, előzőnlőtték Ginestra degli Schiavonit, március 9-én viszont sikertelenül támadták Accadiát.²⁵³ Schiavone portyázásának kettős célja volt: egyrészt életet lehelni a tél folyamán passzivitásba süllyedt kisebb bandákba, másrészt demonstrálni az államhatalom gyengeségét katonai téren is.

A téli hónapok elmúltával, 1863 tavaszán és nyarán, immár az egymást követő harmadik évben, a *brigantaggio* tehát ismét felerősödött szinte az összes déli tartományban, kivételt csak Reggio Calabria és Teramo vidékének relatív nyugalma jelentett. Március 12-én a Saluzzo könnyűlovas ezred 4. svadronjának Giacomo Bianchi hadnagy vezette osztaga a hatalmas esőzések – és valószínűleg a helyi vezetők – miatt csapdába esett Melfi területén, a Catapane-majornál; a több csoport egyesüléséből összeállt banda a tisztet és 14 emberét lemészárolta. Bianchi és egyik őrmestere levágott fejét egy fára függesztették ki a következő felirattal: „Megbosszultuk a Rapollánál elesetteket!” (A Petrone-bandáról van szó, amit az előző év novemberében a könnyűlovasok tizedeltek meg.) Április 15-én a 46. gyalogezred egyik osztagát érte súlyos támadás az Ofanto felső folyásánál, Rotonda-major mellett. A Melfi környéki katonaság veszteségei és elégtelen teljesítménye minden bizonnyal a 46. gyalogezred parancsnoka, Bandini ezredes hibáinak a következménye, aki túlságosan felaprózta a rendelkezésére álló erőket, továbbá passzivitása már szinte az érdektelenséggel volt határos.

Április 25-én a 2. rohamlövész zászlóalj, a 62. gyalogezred egy százada és nemzetőrök nagyszabású közös járőrözést tartottak, amelynek során a lagopesolei erdőkben Ninco-Nanco bandájából megöltek 15 *brigantét*, 23-at pedig elfogtak. Ez azonban nem roppantotta meg a bandát, lovas *briganték* május 1-jén Pescopagano mellett visszavertek egy támadást. 8-án a piacenzai huszárok és a 33. gyalogezred egységei Calitri területén rátámadtak a Coppa-, Schiavone-, Sacchietiello- és Marciano-bandákhoz tartozó mintegy 130 banditára; 6 huszár maradt holtan. Június 1-jén Ninco-Nanco a 25. gyalogezred egyik osztagát támadta meg a Puglia és Basilicata határán folyó Bradano mentén, majd megszállta Abriolát. Június és július folyamán a Vulture vidékén és az Ofanto mentén a harc váltakozó szerencsével, de súlyos áldozatokkal zajlott. Május 24-én Calitri mellett elesett Pio di Bella bandafőnök. Július 26-án

²⁵³ BARRA (1985) 131.; MOLFESE (1966) 253.

a Bomeo hadnagy vezette svadront érte támadás Venosa mellett, a Caselle-majornál; Crocco lovas banditái 23-at megöltek közülük.

A Capitanata területén is kemény harcok folytak. Március és június között az 55. gyalogezred egységei, a nemzetőrség támogatásával, a Gargano vidékén sikeresen üldözték a kisebb bandákat: Mangiacavallo és Nicandrino bandafőnökök harc közben estek el, Polignonet saját emberei gyilkolták meg. Mindazonáltal a főellenség, Michele Caruso bandája továbbra is szabadon garázdálkodott Foggia környékén, a Fortore mentén. Az ellene küldött számtalan őrző nem járt különösebb eredménnyel, míg ő, időnként több bandát is egyesítve, folyamatosan zaklatta a vidéket. Ráadásul június közepe táján Caruso és Schiavone egyesítették erejüket, és június 22-én Campo Reale mellett megütköztek a rohamlövészekkel. Vetruscelli erdeiben súlyos csapást mértek a 22. gyalogezred egyik osztagára, másnap pedig betörték Orsara területére. Bekerítették a helyi nemzetőrséget, a polgármestert, a nemzetőrök századosát és 21 katonát meggyilkoltak. A hónap végén már Benevento városa volt veszélyben, de újonnan érkező erősítések stabilizálták a helyzetet. Nem úgy vidéken, ahol Caruso és Schiavone folytathatták a portyázásokat. Július 15-én két munkást öltek meg, akik a távíró üzembe helyezésén dolgoztak, másnap pedig, kibújva a rohamlövészek, a gyalogság és a lovasság szorításából, S. Marco dei Cavoti mellett csapdába csaltak egy könnyűlovas egységet és három katonát megöltek. Július 18-án aztán a tremoliti erdő mellett két svadron piacenai huszár és a 22. rohamlövész zászlóalj katonái meglepték őket és 10 *brigantét* megöltek. Abban azonban nem akadályozhatták meg őket, hogy végigprédálják a vidéket, aminek során két birtokost meggyilkoltak.

Az Otranto vidéki *brigantaggio*, Romano őrmester bandájának felszámolása után, már kevesebb veszélyt jelentett. A basilicatai bandák betörései mellett kisebb helyi bandák nyugtalanították a vidéket. Romano halála után az egykori Bourbon-katona, Cosimo Mazzeo, ismertebb nevén Pizzichicchio vált a legbefolyásosabb vezérré. Lovas banditáival április folyamán elfoglalta a Tarantótól mindössze nyolc kilométerre fekvő Talsanót, de június 16-án Murgia di Belmonte mellett egy könnyűlovasokból, csendőrökből és nemzetőrökből álló erős egység meglepte és teljesen szétverte a bandát. 21 *brigantét* a harc közben megöltek, 11-et kivégeztek, a bandafőnöknek azonban sikerült elmenekülnie, aki néhány emberével továbbra is nyugtalanította a környéket.

Az Appennini-hegység Nápolytól keletre húzódó sávjában is nagy és szívós bandák működtek: a magas hegyek között kialakított bújóhelyeikről időről-időre lecsaptak a környéken, majd gyorsan visszahúzódtak. Cosimo Giordano a Matese-hegységben március 18-án sikerrel vette fel a küzdelmet a 40. gyalogezred katonái és a nemzetőrök ellen. Március

24-én a 60. gyalogezred egyik százada rajtaütött a Fuoco-bandán; elfogtak és kivégeztek hat banditát, köztük egy egykori Bourbon-altisztet. Április 30-án a rettegett bandafőnök, Nunzio di Paolo holttestét találták meg egy házban. Kisebb bandák június 3-án megszállták S. Biagio Saraciniscót és agyonlőtték a nemzetőrség parancsnokát, 25-én pedig kifosztották Mennellát. Július folyamán Sepino és Morcone között zajlottak összetűzések.

Avellino és Salerno vidékén június és július hónapokban Senerchia, Montecorvino és Colliano mellett voltak összecsapások. Ez utóbbi helyen július 18-án a nemzetőrök megölték Scaglione banditavezért. A Sorrentói-félszigeten még májusban elfogták és agyonlőtték Chiappetiellót. Ugyanakkor Cilento területén a Tardio-banda, a parasztok támogatásával, június első napjaiban elfoglalta Camporát, ahol egy liberális érzelmű kapucinus szerzetest, Giuseppe atyát megölték. Néhány nap múlva a 18. gyalogezred egy osztaga, csendőrök és nemzetőrök támogatásával, megfutamította a bandát, hat *brigantét* megöltek.

Calabriában a *brigantaggio* továbbra is Cosenza és Catanzaro vidékét zaklatta, különösen azután, hogy áprilisban Maida, májusban Montalto börtönéből szöktek meg tömegesen a rabok, ez utóbbiból ráadásul olyan bandavezérek, mint Francesco Lavallo és Gennaro Joele. Június 25-én S. Stefanót szállták meg a *briganték*, július 7-én pedig a Corea-banda több birtokot is feldúlt Soveria, Fiumarella és Taverna vidékén, miközben nyolc parasztot és egy nemzetőr tisztet megöltek. A hónap utolsó napján a Monaco-banda rabolt ki egy majort Spezzano Grande környékén.

Az Egyházi Állammal határos területeken a tavasz beköszöntével a *brigantaggio* ismét megerősödött. Április 24-én a 60. gyalogezred 4. zászlóalja a Roveto-völgyben visszafoglalta Civita d'Antinót, amit Tristany bandája néhány nappal korábban szállt meg. Időközben a római Bourbon-bizottság megadta a jelet az Abruzzo irányába, L'Aquila környékére tervezett betörés megindítására. Április 24-én a mintegy 80 lovast számláló Stramenga-banda Carsoli mellett átlépte a határt és Cittaducale területén keresztül a Vomano északi völgyéig nyomult előre, május 2-án pedig elfoglalta Fano Adrianót. Amikor a 4. és a 41. gyalogezred egységei, csendőrökkel és nemzetőrökkel megerősítve, bekerítették őket, a *briganték* megkíséreltek a hegyek közé menekülni, de S. Vito mellett elállták az útjukat és közülük 13-at lelőttek, 17-et pedig foglyul ejtettek. Akik megúszták, Stramenga vezetésével május 19-én visszamenekültek az Egyházi Állam területére. A betörési kísérlet, különösebb siker nélkül, július végén megismétlődött a Sora környékén. Ez alkalommal a *briganték*hoz spanyol és bajor legitimista önkéntesek is csatlakoztak, néhányukat az akció során elfogták.

Eközben a helyi szerveződésű *brigantaggio* is kiújult Abruzzo egyes területein. Július 19-én Borgocollefegato mellett egy összetűzésben holtan maradt Pietro Paolo Micheli, a

számos kisebb banda egyikének legismertebb főnöke. Vasto környékén a *briganték* többször rátámadtak a vasútépítőkre, márciusban és májusban elrabolták a munkákat irányító mérnököket, és csak magas váltságdíj ellenében engedték őket szabadon. Július 10-én Lanciano közelében a *briganték* nyolc majorságot kifosztottak, több nőt megerőszakoltak.

1863 első felében a *brigantaggio* fejlődésében három – ellentmondásos – tendencia fedezhető fel. Egyrészt a nagy, lovasokból álló bandák konszolidálódnak, szervezettebbekké válnak, és igazi gerillaháborút vívnak. A tekintélyes létszámú katonaság (a teljes olasz hadsereg egyharmada!) és a mind jobban felfegyverzett nemzetőrség jelenléte ellenére a *briganték* sorozatban nagy győzelmeket arattak. Sikereiket elsősorban kiváló helyismeretüknek és manőverezési képességeiknek köszönhették. Néhány hónap leforgása alatt a nemzetőrség harci morálja igen alacsonyra süllyedt, a harc gyakorlatilag a *briganték* és a hadsereg között folyt. Másrészt azonban a szemtől szemben felvállalt frontális harc érzékeny veszteségeket jelentett a *briganték* számára, sorra elestek a legjobb bandavezérek is. Végezetül bizonyos bandák, a most említettekkel szemben, szinte kizárólag a birtokosok, liberálisok és árulók ellen léptek fel, sőt, botor módon, a munkások ellen. Június 2-án Melfi közelében a *briganték* rátámadtak mintegy 15 fiatal parasztra, akik dolgozni indultak a mezőre; a férfiakat megölték, a nőket megerőszakolták. A hónap végén Lavello mellett előzőnlöttek egy majorságot, ahol kilenc parasztot lemészároltak, több nőt megerőszakoltak. Júliusban Castelluccio környékén rátörtek nyolc parasztra, mindegyiket meggyilkolták, mivel hárman közülük nemzetőrök voltak. Minden bizonnyal ezek a gyalázatos tettek, amelyeknek a száma a következő hónapokban csak nőtt, lazították a kapcsolatot a *briganték* és a parasztok között, a korábban biztosított „védőháló” egyre kevésbé nyújtott védelmet, a *briganték* mind jobban elszigetelődtek. A rendőrség magasabb fokú szervezettsége, a hatóságok által szisztematikusan működtetett besúgó rendszer, továbbá a *briganték* senkit és semmit sem kímélő erőszakos fellépése elmélyítette és felgyorsította ezt a folyamatot. 1863 nyarán azonban még a *briganték* fegyveres harca által keltett félelem uralkodott, az elszenvedett sorozatos csapások megrendítették az államhatalmat a déli tartományokban. Nem volt tovább mire várni, a mérsékeltek kormányának határozottan lépnie kellett.²⁵⁴

²⁵⁴ MOLFESE (1966) 254–260. Nunzio di Paolóról: DE BLASIO 27–30.

2.18. A *legge Pica*

A parlamenti vizsgálóbizottság március közepén tért vissza Torinóba, de Massari csak a május 3–5-i zárt ülésen ismertette a Képviselőházban a bizottság jelentését. A konklúzió az volt, hogy mindenképpen szükség van kivételes törvény megalkotására a *brigantaggio* felszámolása érdekében.²⁵⁵

Hosszasan és valamennyire kilátástalanul folyt a vita a *brigantaggio* felszámolását célul kitűző törvénytervezetről, amikor Giuseppe Pica, L'Aquila parlamenti képviselője, 41 további kormánypárti képviselő aláírásával, a tárgyalattól részben eltérő törvénytervezetet nyújtott be. Az eredeti törvénytervezet tárgyalását felfüggesztették, és az új tervezetet vették napirendre, ami mindössze öt paragrafusból állt: 1863. december 31-ig a katonai bíróságok joghatósága alá utalják a *briganték* és tettehársaik ügyeinek tárgyalását azokban a tartományokban, amelyekben a királyi rendelet a *brigantaggio* miatt rendkívüli állapotot vezet be; a fegyveresen ellenállók büntetése a kivégzés; csökkentik azoknak a büntetését, akik egy hónapon belül megadják magukat; legfeljebb egy évre kényszerlakhely jelölhető ki a csavargóknak, a gyanús elemeknek, a megbízóknak és a camorristáknak; a törvény végrehajtására egymillió lírát különítenek el. A törvény, miután a Képviselőház és a Szenátus is megszavazta, 1863. augusztus 15-én lépett hatályba.

A törvény kihirdetését követően azonnal megindult a kormány által már előkészített gépezet. A félsziget déli részén – Teramo, Reggio Calabria és Nápoly kivételével – mindenütt rendkívüli állapotot (*stato di brigantaggio*) hirdettek ki. A hadügyminisztérium katonai bíróságokat állított fel – a Bariban, Catanzaróban, Chietiben és Salernóban már működők mellé – Potenza, Foggia, Avellino, Caserta, Campobasso, Gaeta, L'Aquila és Cosenza városokban. A katonai bíróságok élén egy ezredes vagy alezredes állt, mellette öt bíró tevékenykedett, akik közül ketten főtisztok, a többiek századosok voltak, továbbá készenlétben állt négy helyettes is. Mindegyiküket az adott katonai zóna főparancsnoka nevezte ki. A bíróságok mellett vizsgálati osztályok működtek, amelyek egy vizsgálóbíróból, egy katonai ügyészből és egy titkárból álltak. A nyomozások során, természetesen, a rendőrség és az önkormányzat is együttműködött a bíróságokkal.

Csakhamar a kényszerlakhely kijelölésére vonatkozó végrehajtási utasítás is megjelent. A megyei hivatalok előterjesztései alapján a döntést a belügyminisztériumban hozták meg. Miután kijelölték a kényszerlakhelyet, a minisztériumi döntést a prefektus és a rendőrség

²⁵⁵ MOLFESE (1966) 261–264. A jelentés teljes szövegét közli: PEDÍO (1983) 105–229.

hajtotta végre. A kitelepítettek szállást és munkát kaptak, szabadságukat csak korlátok között érvényesíthették: engedély nélkül éjszakánként legfeljebb egy órát tartózkodhattak a lakáson kívül, a családtagok viszont meglátogathatták őket.

Végül augusztus 31-én megjelent a rendelet, ami a *brigantaggio* felszámolásában részt vevő önkéntes osztagok megalakítását szabályozta. A lovas és gyalogos egységek működését a belügyminisztérium engedélyezte, létrehozásukat a körzet katonai parancsnokával egyeztető prefektus indítványozta. Az önkéntesek katonai joghatóság alá tartoztak és a csendőrségtől függtek. Az egységek létszáma 10 és 30 fő között mozgott, élükön egy őrmester állt, akit a prefektus nevezett ki. A 25 év alatti férfiak jelentkezhettek, lehetőleg a mezőőrök, vadászok és pásztorok közül válogattak. A maximális szolgálati idő három hónapig tartott. Kétlíras napidíjat kaptak, a rendfokozatokért pluszjuttatás járt. A lovas önkéntesek saját költségen tartották az állatot, a felszerelésükről is maguk gondoskodtak. A kormány biztosította a fegyverzetet: puska, bajonett, tölténytáska.

A „*legge Pica*” 1863. augusztus 15-i kihirdetésével kezdetét vette a rendkívüli bírászkodás, amely – különböző hosszabbítások következtében – egészen 1865. december 31-ig tartott. A rendkívüli időszak két legfontosabb intézménye a jelzett periódusban végig érvényben maradó katonai bírászkodás, valamint az 1864. április 30-ig működő kényszerlakhely-kijelölés volt.

A katonai bíróságoknak nem az volt a feladatuk, hogy jobban működjenek, mint a polgári bíróságok, hanem az, hogy gyorsaságukkal és szigorúságukkal hatékonyan hozzájáruljanak a *brigantaggio* felszámolásához. Működésüket számos kritika érte: olyanokat is halálra ítélték, akik letartóztatásukkor csak véletlenül tartózkodtak a helyszínen; kiskorúakat ítélték el, akiket nem fegyveres összecsapás során fogtak el; köztörvényes bűnözőket is *brigantaggio*-val vádoltak meg, hogy gyorsabb legyen a per; *brigantefeleségeket* életfogytiglanra ítélték bűnpártolásért; *briganték* 12 évesnél fiatalabb lányait 10–15 évnyi börtönbüntetésre ítélték. Mindazonáltal a katonai bíróságok, ami a gyorsaságot és a hatékonyságot illeti, beváltották a hozzájuk fűzött reményeket.

	feljelentések	átadás más bíróságnak	<i>brigantaggio</i> /bűnpártolás miatt ítélet	felmentés	a börtönben meghalt
1863 (8.15–12.31.)	2901	374	261	697	4
1864	4523	628	822	2385	50
1865	3242	684	1035	3657	69
Összesen	10.666	1686	2118	6739	123

A feljelentések és a felmentések magas száma egyrészt azt mutatja, hogy a rendőri üldözés nagyon széleskörűen kiterjedt, másrészt a bíróságok igyekeztek megtartani az ítélezés egyensúlyát. A felmentettek magas száma csalóka, sok esetben ugyanis ez a kényszerlakhely kijelölését jelentette; például az 1863. évi 697 esetből 270 így végződött. Az 1865. évi 1035 ítéletből 55 volt halálos ítélet, 83 életfogytiglani kényszermunka, 567 meghatározott időre szóló kényszermunka, 2 katonai fegyház, 306 fegyház és 22 börtön.

A vádlottak és az elítéltek között a déli népesség minden rétege képviseltette magát, messze legnagyobb arányban azonban a parasztok voltak. Az 1864. évi 822 elítélt között 564 paraszt volt, 1865-ben az 1035 között 717.

A katonai igazságszolgáltatás működése megfelelt a kormány és a katonai vezetés elvárásainak: „üdvös terror” hírért kelteni a *briganték* és támogatóik körében, továbbá legalizálni a vérontást.

Míg a katonai bírósági eljárások legalább a törvényeknek megfelelően zajlottak le, a letartóztatások és a kényszerlakhelyre deportálások teljesen önkényes módon történtek. Számtalan visszaélés történt: a rendőrség mellett bármely politikai és katonai hatóság, a csendőrségtől a polgármesterekig, felhatalmazva érezte magát arra, hogy letartóztatási parancsot adjon ki a feltételezett cinkosok, vagy csak egyszerűen a gyanús személyek ellen. Az sem volt ritka, hogy a kormánypártiak politikai ellenfeleikkel is ennek keretében kívántak leszámolni: számos demokrata esett a letartóztatások és kitelepítések áldozatául. A pontos számokat nem ismerjük, de egyes adatok szerint a letartóztatottak és a kitelepítettek száma elérte a 12.000 főt. Csak 1863 szeptemberében körülbelül ezer embert deportáltak Elba, Gorgona, Capraia és Giglio szigetére.²⁵⁶

²⁵⁶ MOLFESE (1966) 283–291.; PEDÍO (1983) 49–53.; ADORNI 298–305.

A *brigantaggio*ról lefolytatott legszélesebb körű parlamenti vita 1864. január 4–12. között zajlott le, két téma állt a középpontban: az elnyomó törvények alkotmányossága (különösen a „*legge Pica*” kiterjesztése Szicíliára), illetve ezek hatékonysága. A képviselőház január 12-én elfogadta az új, 13 paragrafusból álló törvényt, amely precízebb és jogilag megalapozottabb volt, mint a *legge Pica*, igazán jelentős tartalmi változásokat azonban nem hozott. Elismerték a vádlottak jogát civil ügyvéd felfogadására, lehetőség nyílt a legfelsőbb katonai bírósághoz való fordulásra az ítélet megsemmisítése érdekében, a megelőző rendszabályokat kiterjesztették Szicíliára is, a kényszerlakhely maximális időtartamát két évre hosszabbították, és további kedvezményeket fogadtak el a nyugdíjazás területén a *brigantaggio* elleni harcban érdemeket szerzettek számára. Miután a szenátus is megszavazta, az új törvény február 7-én hivatalosan a *legge Pica* helyébe lépett. Az új törvény április 30-ig maradhatott volna érvényben, de ezt a határidőt április végén kitolták 1864. december 31-ig. A Minghetti-kormány bukása után hatalomra kerülő La Marmora-kormány az év végén a február 7-i törvény egész 1865-re való kiterjesztését kérte, amit a parlament, éles vita után, megszavazott.²⁵⁷

2.19. A nagy *brigantaggio* veresége

A *brigantaggio* felszámolásának kulcsmomentuma a nagy lovas bandák elleni határozott fellépés volt. Az erők egyesítésének érdekében Benevento környékét és Molise tartományt egyetlen katonai zónává vonták össze, élére pedig 1863 szeptemberében azt az Emilio Pallavicini di Priola tábornokot állították, aki az előző évben Aspromonténál megállította és elfogta Garibaldit. Mindkét döntés helyesnek bizonyult, az új parancsnok felnőtt a feladathoz, a korábban gyakran hiányzó dinamizmus jellemezte tevékenységét.

Ebben a zónában a hadsereg fő ellensége Michele Caruso volt, akihez gyakran más bandavezérek, köztük a hírhedt Schiavone is csatlakoztak. Caruso bátor vezér volt, de túlságosan is meggondolatlan és mértéktelen a válogatás nélküli erőszak alkalmazásában. Különösen a nemzetőröket gyűlölte, és haragja azokra a parasztokra is lesújtott, akiket árulással, vagy egyszerűen csak gyávasággal gyanúsított. 1863 szeptemberétől, amikor az erőteljesebb hatósági fellépéstől és a *legge Pica* következményeitől megfélemlített lakosság már kisebb hajlandóságot mutatott a támogatására, elszabadult a terror. A szeptember 6-i

²⁵⁷ MOLFESE (1966) 302–310.

rajtaütés során Torrecuso mellett lemészároltak 4 katonát és 10 nemzetőrt, 9-én S. Bartolomeo in Galdo közelében több mint 30 nemzetőrt. Ezt követően meggyilkoltak 7 birtokost a via Sannitica mentén, 14 parasztot Colle, 27-et Castelveterre, 7-et Morcone, 6-ot Cubante és 16-ot Torremaggiore (Monachella-tanya) környékén. Pallavicini néhány hét alatt harmincöttször csapott össze Caruso és helyettesei bandáival, az október 23-i rajtaütés során megölték alvezérét, Varanellit. Ezután megkezdődött Caruso erőinek szétforgácsolódása, december 6-án pedig a rohamlövészek a Bianco-majornál hét emberét megölték. Carusónak ekkor még sikerült elmenekülnie, de négy nap múlva Molinara közelében elfogták. Beneventóba vitték, ahol másnap agyonlőtték.²⁵⁸ Caruso halála a *brigantaggio* hanyatlását hozta a Capitanata területén. 1864 első hónapjaiban a Tavoliere di Foggia és a Gargano gyakorlatilag megszabadult a banditáktól. Pallavicini csapatainak műveleti központját áthelyezte a Capitanata és Bari közötti területre, hogy előkészítse a kelet-basilicatai *brigantaggio* elleni offenzívát.

1863 nyarán és őszén Basilicatában és a szomszédos területeken folytatódott az igen aktív *brigante* tevékenység. Augusztus folyamán több összecsapásra is sor került Crocco bandáival az Ofanto mentén, Castelgrande, Acerenza, Ruvo és Venosa környékén. Giuseppe Lo Grippo és Carmine Cillis bandavezéreket elfogták és kivégezték. Serravalle bandáját Potenzától délre meglepték; a bandavezért megölték, az emberei szétszéledtek. Szeptemberben Tortora, Sacchetiello és Schiavone összecsaptak a huszárokkal és a rohamlövészekkel Irpinia közelében, Andretta és Vallata mellett. Szeptember 28-án Rocchetta S. Antonióban a 4. gránátos zászlóalj egyik osztagát meglepték a *briganték*, egy tisztet és hat katonát megöltek. Október és november folyamán Crocco nagy portyázásba kezdett Bari környékén, hatalmas pánikot keltve Corato, Gravina, Altamura és Bitonto területén. November 17-én Gravina mellett mintegy 120 lovas *brigante* csapott össze a 15. és a 24. gyalogezred 60 katonájával, akiket szintén 60 önkéntes lovas támogatott. December 1-jén San Vittore-majornál került sor heves összetűzésre.

Az 1863–64. évi kemény telet a politikai és katonai hatóságok arra használták fel, hogy megtegyék az előkészületeket a *brigantaggió*val szembeni döntőnek szánt támadásra. A potenzai Veglio prefektus elérte, hogy a torinói parlament egymillió lírát szavazott meg Basilicatának útépitésre, továbbá felgyorsította a távíró rendszer kiépítését Potenza és Tricarico, Matera és Lagonegro, valamint Melfi és Potenza között. A Melfi környéki bandák kiéheztetésének érdekében 1864. január első napjaiban elrendelte, hogy a vidéki

²⁵⁸ COLAPIETRA 306.; MOLFESE (1966) 312.

majorságokból az összes állatot, gabonát és takarmányt be kell gyűjteni. Az intézkedések nem maradtak hatás nélkül: Crocco elhagyta a Vulture vidékét és úgy döntött, hogy bandáival a Murge környékén telel.

Közben Pallavicini kiépítette az operatív parancsnokság székhelyét Spinazzolában, ahonnan egyaránt ellenőrizni tudta Melfi, a Murge és Matera vidékét. A hatóságokkal és a nemzetőrséggel kiváló kapcsolatokat épített ki, és ezzel egyidejűleg szigorításokat vezetett be: *briganték* rokonait börtönözték be, vidéken pedig mindenkit letartóztattak, akinél nem volt megfelelő igazolvány. Tisztában volt vele, hogy átlépte a törvényesség határait, de azt tartotta, hogy a rendkívüli helyzet rendkívüli intézkedéseket kíván meg.²⁵⁹

Miközben Pallavicini a Melfi környéki bandákat szinte mozdulatlanságra kényszerítette, Matera és Otranto vidékén – talán az előbbieik tehermentesítése érdekében is – aktivizálták magukat a *briganték*. 1864. január 11-én Tursi mellett harc nélkül elfogtak 17 katonát. 27-én a *briganték* a Matera és Taranto között félúton elhelyezkedő Palagianellót támadták, de nem jártak sikerrel. Néhány nappal később a Masini- és Egidione-bandák, mintegy 160 lovas, Castellenata mellett megtámadták a 16. gyalogezred 4. zászlóalját: négyórás harc kerekedett belőle. Február végén, ugyanezen a vidéken, hasonlóan kemény összecsapásra került sor. Taranto környéke, ahol a helyi bandákat egyébként már felszámolták, most a basilicatai bandák betöréseitől szenvedett. Pallavicini a Matera környéki *brigantaggio* felszámolását tekintette elsődleges céljának, hogy a Vulture vidékét elszigetelhesse. Grassano és Montepeloso nemzetőrei, a rohamlövészek támogatásával, februárban felszámolták a D'Eufemia-bandát. Márciusban Ninco-Nanco és Masini egyidejűleg indítottak támadást Matera körzetében: az egyik Grassanón, a másik Stiglianón keresztül. A vállalkozás ez alkalommal katasztrofálisan végződött a bandák számára. A legyőzött Ninco-Nanco Aviglianóig vonult vissza, ahol március 13-án szinte egyedül volt, amikor a nemzetőrök rátörtek. A helyszínen azonnal kivégezték; a szóbeszéd szerint ezzel kínos leleplezéseket akartak megelőzni. Masini bandáit március 20-án Stigliano mellett a 22. és a 62. gyalogezred osztagai, továbbá nemzetőrök és lovassági egységek bekerítették és szétverték, Egidione, Canosa és Percuoco bandavezéreket megölték. Közeledett Melfi környéke megtámadásának pillanata. Kisebb csetepaték után a döntő ütközetet – némileg meglepetésre – Crocco provokálta ki. Miután összegyűjtötte erőit, május végén és július elején súlyos csapásokat mért a Vulture vidékére bevonuló csapatokra. Május 26-án a lagopesolei erdőkben az 1. gyalogezred 7 katonáját ölték meg, Sanfele közelében pedig a 2.

²⁵⁹ CICONTE (2018) 191–215.; Pallavicini módszereiről: CRESCENZI–GIONFRIDA 44–50.

gyalogezred 5 katonáját. Május 30-án Impresa mellett a luccai könnyűlovasok egy osztaga veszített el 6 katonát a *briganték* támadása miatt, június 2-án pedig Toppa de' Cillis közelében a 2. gyalogezred 28 katonáját Crocco csapdába csalta, többségüket lemészárolták.

Ekkor Pallavicini jelentős erősítést rendelt a környékre: három zászlóalj rohamlövést, négy zászlóalj gyalogost, továbbá könnyűlovas alakulatokat. Nagy létszámú őrzőegységeket küldött szerte a vidékre, hogy megakadályozza a bandák szerveződését, a kisebb egységekkel pedig folyamatosan zaklatta a *brigantékat*. Crocco jól reagált az új helyzetre: gyakori helyváltoztatással és a bandák folyamatos egyesítésével és szétválasztásával, ahogyan a helyzet éppen megkívánta. Ennek megfelelően a nyár folyamán számtalan összecsapásra került sor Melfi vidékén a környező területeken. A legjelentősebbek: június 19-én Forenza, 27-én Banzi, 29-én Torre d'Oppido, július 1-jén Ginestra, 6-án a Ceresale-híd, 19-én Castiglione, 20-án pedig Genzano mellett.

A nem kevés erőfeszítés ellenére Pallavicini győzelmének legfontosabb összetevői nem elsősorban katonai természetűek voltak. Egyrészt a jól megfizetett informátorok gátlástalan kihasználása, másrészt – és főként – Giuseppe Caruso bandafőnök árulása. Caruso még 1863 szeptemberében feladta magát és börtönben ült, amikor Pallavicini büntetlenséget ígért neki, amennyiben felfedi a bandák rejtékhelyeit és támogatóit. Caruso elfogadta az ajánlatot és a katonai egységek legfőbb vezetője lett a területen. Mivel korábban Crocco egyik helyettese volt, mindenkit és mindent részletesen ismert. Ettől kezdve a banditáknak nem lehetett nyugtuk, többször maga Crocco is közel volt a letartóztatáshoz. Július 25-én Monticchio felől az Ofanto irányába indult mintegy 80 lovasával, hogy egyesüljön Schiavone 70 emberével, akik Lacedonia környékéről érkeztek. A folyóparton szinte azonnal támadás érte őket a könnyűlovasok részéről, 19 *brigante* holtan maradt a csatatéren. Crocco megértette, hogy veszített, de mivel nem akart Caruso vagy Ninco-Nanco sorsára jutni, megkísérelte elérni az Egyházi Állam területét. Nagyobb sikerrel járt, mint annak idején Borjes: augusztus 24-én négy emberével Veroliba érkezett. A pápai hatóságok letartóztatták és börtönbe zárták, mivel nem akarták kompromittálni magukat. 1870. szeptember 20-án az olasz hatóságok a Paliano börtönben találták rá. 1872-ben Potenzában bíróság elé állították és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Több mint 30 évnyi raboskodás után halt meg a S. Stefano börtönben.²⁶⁰

Crocco bukása természetesen negatívan hatott a *briganték* moráljára, de alvezérei még egy ideig folytatták a harcot a többszörös túlerőben lévő katonaság ellen. A fokozódó

²⁶⁰ MOLFESE (1966) 313–317.; CROCCO 98–102. Giuseppe Carusóról: DE BLASIO 73–86.

elszigeteltség és kilátástalanság aztán oda vezetett, hogy Donato Tortora szeptember 13-án Tortora mellett megadta magát. Giuseppe Schiavonét november 26-án elfogták a rohamlövészek és Melfi városában kivégezték. Sacchetiellót szeptember 29-én Bisacciában fogták el, Angelo Masini pedig december 21-én Padula mellett csapdába került és kézitusában elesett. Rocco Chirichigno (Coppolone) egy 1865. februári összecsapásban maradt holtan, Teodoro Gioseffi, Michele Volonnino és Vito di Gianni (Totaro) ugyanabban a hónapban feladták magukat. Hivatalos adatok szerint Campobasso, Benevento, Avellino, Potenza, Foggia és Bari körzetében 1864 első tíz hónapjában 249 *brigantét* öltek meg és 173-at fogtak el. Az év végéig, csak Basilicatában, 417-en adták fel magukat, szinte mindannyian november–decemberben. A basilicatai bandák száma, amelyet a kormány 1863 szeptemberében negyvenre becsült, köztük legalább tíz nagy, az év végére mintegy tízre csökkent, mind kisebbek és közepes létszámúak.

A *brigantaggio* basilicatai hanyatlása kevésbé érezte a hatását a többi tartományban, ahol a küzdelem, a kivételes törvények ellenére, a szokásos módszerekkel és a katonai és polgári hatóságok közötti szokásos rivalizálással folytatódott, és ahol nem került sor a katonai erők koncentrációjára, ráadásul nem akadt alkalmas parancsnok sem. Sőt 1864-ben, éppen amikor néhány tartományban sikerült felszámolni a nagy bandákat, máshol ezek megerősödtek és kiterjedtebbé váltak, így még évekre megnehezítették a hatóságok dolgát.

1864 végén Dél-Olaszországban tulajdonképpen csak Reggio Calabria és Teramo környékén volt kielégítő a közbiztonság. Ami Puglia tartományt illeti: a Capitanata területe és Bari környéke megszabadult a helyi bandáktól, a kisebb basilicatai bandák azonban időnként megjelentek; Otranto vidékén kisebb helyi bandák folyamatosan nyugtalanságot okoztak. Nápoly körzetében mintegy húsz *brigante* zaklatta a lakosságot, a Sorrentói-félszigeten pedig, különösen Castellamare di Stabia környékén, gyakran lecsapott a Vuolo-banda. Avellino vidéke egyre békésebbnek látszott, különösen azután, hogy 1864 decemberében megölték Colarulo bandita főnököt. Benevento környékén néhány kisebb banda szívósan tartotta magát, elsősorban a Matese-hegységben. Molisében a helyi bandákat felszámolták, de igen gyakran betörték az abruzzói *briganték*. L'Aquila környékén a megelőző évek heves ségével működtek a bandák. A Jacobucci, Primiano Marcucci, Bernardino Viola és Nunzio Tamburini által vezetett nagy létszámú bandák otthon érezték magukat a hegyes vidéken, és gyakran zaklatták Chieti, Campobasso és Caserta környékét. Vasto és Lanciano területét folyamatosan számos banda dúlta; a legaktívabb Romagnoli bandája volt Atesa körzetében és Colamarinóé Furci vidékén.

A Terra di Lavoro területén a *brigantaggio* leginkább az északi hegyes részekén és Cassino környékén volt aktív. Andreozzi, Tommasini, Domenico Fuoco, Pace, Guerra, Cedrone, Giuliano és Santaniello népes bandái különösen Gaeta, Caserta, Sora és a Marsica vidékét nyugtalanították.

1864-ben Salerno környékén sem javult a helyzet. A kisebb bandák üldözését megnehezítette, hogy az akciók után könnyen felszívódtak. Eboli és Battipaglia környékét a Tronchella-banda tartotta rettegésben. November 23-án aztán a 46. gyalogezred egy százada, amely korábban már többször is járőrözött a területen, megölte a bandafőnököt. A területet „megtisztították”, tömegesen tartóztatták le a *briganték* cinkosait is.

Calabriában egyre súlyosabbá vált a helyzet. Cosenza vidékén a bandák létszámban és merészségben is növekedtek, megszakadt a kapcsolat Cosenza és Nápoly között. 1864 decemberének végén a hatóságok apróbb sikert értek el: felszámolták a Pinnollo-Bellusci-bandát. Catanzaróban a liberális birtokosok és polgárok passzív rezisztenciával álltak ellen a katonai és polgári hatóságok intézkedéseinek: részben a *brigantéktól* való félelem, részben a kormányellenességük miatt.

1864 végén a *brigantaggio*, a basilicatai katonai sikert leszámítva, erőteljesen tartotta magát a déli tartományokban, és nem is látszott a remény a gyors felszámolására.²⁶¹

2.20. A *brigantaggio* utolsó évei

A nagy *brigantaggio* veresége után a déli *brigantaggio* felszámolásának „hivatalos” időpontja 1870. Az időszak egyik legfőbb sajátossága a sokközpontúság: Abruzzóban Chieti és L’Aquila környéke, a Terra di Lavoro, Salerno vidéke, Lagonegro területe és Calabria. Ezek a „központok” gyakorlatilag egymástól elszigetelten léteztek, érdemi kapcsolat nem volt közöttük. Abruzzóban és a Terra di Lavoro területén szinte megmaradt a kezdeti évek intenzitása: számtalan banda működött, amelyek tevékenysége nem szűkölt le a zsarolásokra és a vidéki polgárság kárára elkövetett vagyon elleni bűncselekményekre, hanem szembeszálltak az állami fegyveres erőkkel is. A hivatalosan pacifikáltnak tekintett területeken (Puglia, Molise, Benevento környéke, Basilicata, Irpinia vidéke) a vidéki közbiztonság még jócskán hagyott kívánnivalót maga után. Még izzott a parázs a hamu alatt: időről időre feltűntek kisebb bandák, amelyek rablásokkal és zsarolásokkal vetették észre

²⁶¹ MOLFESE (1966) 318–321. A Vuolo-bandáról: DE BLASIO 39–42.

magukat. 1866 és 1868 között a *brigantaggio* általános megerősödése következett be, ami a politikai események – a harmadik függetlenségi háború és Garibaldi 1867. évi római expedíciója – következménye volt. Végezetül ebben az időszakban a *brigantaggio* szinte teljesen mentes volt a legitimista motivációtól, és a déli szegényparasztság gazdasági és társadalmi helyzetéből következő krónikus elégedetlenség nyílt megjelenési formája volt.

Az Egyházi Állam területe korábban sem volt mentes a *brigantaggiótól*, 1865-től, vagyis a szeptemberi konvenció aláírását követően azonban már aggasztó méreteket öltött ez a jelenség. Valójában a két esemény között nem közvetlen, csak közvetett ok-okozati kapcsolat volt. Az Egyházi Állam és az Olasz Királyság közötti politikai feszültség erősödésével párhuzamosan növekedett a határ két oldalán élő napszámos tömegek nyomora, mivel egyre nehezebben juthattak munkához és kenyérhez. Ezek miatt a gazdasági-szociális okok miatt sorra alakultak a kisebb helyi bandák, ráadásul az olasz állam kemény katonai fellépése miatt több banda menekült át a határ túloldaláról, amelyek itt is folytatták a tevékenységüket, ezért összeütközésbe kerültek a francia és pápai rendfenntartó erőkkel. Ez utóbbiak 1865. március 12-én Bauco mellett súlyos vereséget szenvedtek egy nagy létszámú bandától, június 2-án pedig Falvaterra mellett kényszerültek kemény harcra az Andreozzi-bandával. 1865 után nehéz volt megállapítani, hogy a határ melyik oldalán jöttek létre és működtek inkább bizonyos bandák. Ebből a szempontból Lazio déli része (Ciociara) egyetlen zónát képezett a Terra di Lavoróval, a Marsicával és Abruzzóval. Jelentősebb bandák is létrejöttek, némelyik létszáma az 50 főt is meghaladta, élükön bátor parancsnokok álltak. A *regnicolinak* nevezett, elsősorban az Olasz Királyság területén működő bandák mellett számos helyi banda (Ciccone, Domenico De Vito, La Porcella, Cipriani, Achille Ancioni da Veroli, Cedrone, Luigi Andreozzi, Luigi Cima, fra' Leonardo Doria, Augusto Panici, a Brigantozzónak nevezett Francesco Pietricoli) zaklatta kizárólag az Egyházi Állam lakóit, őket *statistinek* nevezték. 1865 februárjában a *statisti* banditák elrabolták Marciano Tani di Ferentino márkát, és szabadon bocsátása fejében hatalmas váltságdíjat követeltek. Márciusban előzőnlöttek és kifosztottak egy nagyobb birtokot Cisterna közelében. Decemberben bevonultak Olevanóba, ahol szabályosan fizettek az élelmiszerért. 1866 áprilisában a Velletri melletti Corit támadták. Eközben a *regnicoli* banditák, 1865–66 folyamán többször is összecsaptak az olasz csapatokkal a Cavallo-hegyen, S. Pietro Infine, Picinisco, Mignano és Conca Campana közelében, 1865. június 30-án San Vittore mellett megtámadtak egy vonatot, 1866 júliusában megszállták Rocchettát, valamint több alkalommal kifosztották az Abruzzo–Caserta vonalon közlekedő postakocsit. Mindenesetre a szeptemberi konvenció után a Szentszék aggodalommal tekintett a *brigantaggio* Egyházi Állam területén való terjedésére, és

igyekezett azt felszámolni egyrészt a helyzet súlyossága miatt, másrészt azért, nehogy az olasz államnak alkalmat szolgáltasson a beavatkozásra.

1865. december 7-én monsignor Luigi Pericoli, Frosinone apostoli delegátusa rendeletet tett közzé a *brigantaggio* ellen. Három bíróból és három katonából álló bizottságot hozott létre a Velletri és Frosinone térségében a *briganték* által elkövetett bűncselekmények tárgyalására. A bizottság ítélete ellen, a halálos ítélet kivételével, nem volt helye fellebbezésnek. A bandához tartozó *briganték* büntetése a kivégzés, a magányos banditáké az életfogytiglan, a cinkosoknak többféle büntetés, továbbá vérdíjat tűztek ki az élve vagy holtan elfogott *brigantékra*. A *briganték* 15 napot kaptak, hogy megadják magukat. Különösebb eredménye nem volt a rendeletnek, ugyanis nem párosult hozzá megfelelő hatósági fellépés. Nem csoda tehát, hogy 1867. március 18-án Pericoli a rendelet szigorítására kényszerült. Ettől kezdve már két *brigante* együttműködése is bandának minősült, kizárták a büntetések enyhítésének lehetőségét, büntetlenséget ígértek a társukat átadó *brigantéknak*, megtiltották az ennivaló, a ruha és a lőszer szállítását a lakott területeken kívül, továbbá intézkedéseket hoztak a banditák családtagjai ellen: rendőrségi felügyelet alá helyezték őket, távolabbi településre költöztették őket, vagy akár megakadályozták őket, hogy pásztorként, mezőőrként munkát vállaljanak. Annak ellenére azonban, hogy ezúttal már energikusabb hatósági fellépés is támogatta a rendelkezéseket, a megszabott határidőig mindössze heten adták fel magukat, ráadásul néhány bandafőnök 100 arany piaszter jutalmat tűzött ki az Egyházi Állam egy katonájának fejéért, és 200-at egy tisztért vagy spionért.

A paraszti *brigantaggio* elleni fellépés kényszere arra ösztönözte a két kormányt, hogy politikai és katonai téren is intenzívebben működjenek együtt. A két állam hatóságai között kialakult egy bizonyos *modus vivendi*; megállapodtak például a *briganték* kölcsönös kiadásában, összehangolt akciók végrehajtásáig azonban nem jutottak el. Mindenesetre már az eredménynek tekinthető, hogy nincs adat a két állam hatóságai közötti bármilyen incidensről. Miközben különösen a Terra di Lavoro területén és Chieti környékén egyre súlyosabbá vált a helyzet, az 1865. december 31-én lejáró *brigantaggio*-ellenes törvény hatályát – a hadsereg határozott kérése ellenére – nem hosszabbította meg a parlament. A katonai vezetők hatalmasat csalódtak, a civil hatóságok ugyanakkor elérkezettnek látták az időt korábban elvont jogosultságaik visszaszerzésére. A vetélkedés eredménye, természetesen, nem az lett, hogy nőtt volna a *briganték* elleni fellépés hatékonysága.

A pápai hatóságok viszont 1866-tól kezdve mind komolyabb erőket vontak be a *brigantaggio* elleni küzdelembe. A frosinonei katonai körzet parancsnoka, Leopoldo Lauri csendőrőrnagy a Ciociara hegyvidék vad, de rendkívül ügyes lakóiból szervezett osztagokat.

A napi 1,50 líra zsoldot kapó önkéntesek száma 1870-ben elérte a csaknem 1500 főt. Az Egyházi Állam területén a *brigantaggio* elleni küzdelem egészen 1870-ig tartott, a gerillaharc során a hatóságok egy perc nyugalmat sem hagytak a *briganték*nek. 1867 márciusában a Pericoli-féle rendelet hatályát kiterjesztették Viterbo és Civitavecchia körzetére is, mivel néhány banda áttette oda a székhelyét. A *brigantaggio* epicentruma mindenestre a Ciociara hegyvidéke maradt, ahol 1866. november és 1868. június között a bandák és a pápai csapatok mintegy 30 nagyobb összecsapást vívtak egymással, nem kevés áldozattal. A *brigantaggio* felerősödése és a lovas bandák manőverei a folyamatos határátlépésekkel végül arra indították a pápai és az olasz kormányt, hogy 1867. február 24-én katonai egyezményt írjanak alá Cassinóban. 1860 óta első alkalommal született megállapodás, ami lehetővé tette a hatóságok számára, hogy a menekülő bandákat a határon átlépve is üldözzék. A megállapodás kiterjedt az elfogott *briganték* kiadására az illetékes hatóságok részére, az információcserére és egyéb együttműködési formákra.

A cassinói megállapodás ugyan működőképesnek bizonyult, de 1867 és 1870 között a pápai hatóságoknak még így is sok gondot okozott a *brigantaggio*. 1868. október 27-én a *briganték* elfoglalták a grottaferratai skót kollégium épületét, az igazgatóhelyettes Campbell abbét foglyul ejtették, és hatalmas összegű, 100 ezer lírás váltságdíjat követeltek érte. 1869. március 21-én Carpineto és Segni között sikerült elfogni a hírhedt bandavezért, Panicit. Végül 1870-ben, röviddel szeptember 20. előtt, az Egyházi Állam illetékes minisztériuma bejelentette, hogy felszámolták a *brigantaggiót*. A hivatalos jelentés szerint 48 banditát megöltek, 17-et kivégeztek, több mint 400-at elfogtak (vagy feladták magukat), továbbá több mint 400 cinkost letartóztattak.²⁶²

Dél-Olaszországban két terület volt, ahol a helyi szerveződésű *brigantaggio* igen keményen tartotta magát: Chieti környéke Abruzzo tartományban és Calabria. Chieti környéke az 1860 utáni *brigantaggio* egyik leghevesebb tüzfészke volt, és 1865 és 1867 között sem változott alapvetően a helyzet, igaz, ekkor a legfőbb jellemzője a magántulajdon esztelen pusztítása lett. 1865 nyarának elején a magyar légiót – erősítésként – Vasto és Lanciano vidékére vezényelték. A katonai egységek és a nemzetőrség ugyanis nem bírtak Luzio Colonna, Policarpo Romagnoli, Domenico Valerio (Cannone), Cagnotto di Casoli és mások bandáival. A magyarok hosszú időn keresztül küzdöttek a banditákkal, váltakozó szerencsével. 1865. november 21-én az Achille-majorban sikerült megölniük a rettegett De Luca bandafőnököt. 1866 márciusában Cannone nagy létszámú bandája sikertelenül támadta

²⁶² MOLFESE (1966) 322–330.

Scerni városát, a magyarok közben veszteségeket szenvedtek el. A banditák portyázásai már már Lanciano kapujáig értek; egy birtokost, aki egyben szenátor is volt, 10.000 lírával zsarolták meg. Az osztrák háború hírére a *brigantaggio* felerősödött. Május 14-én az Osento folyó mentén Cannone emberei bekerítették a nemzetőrség egyik osztagát; tizenegyet foglyul ejtettek közülük, de az Atessából odasiető magyarok kiszabadították őket, miután a Sangro folyó mentén hosszasan üldözték a *brigantékat*. Ugyancsak Cannone, a különböző bandákból összeállt mintegy 100 lovassal, június 12-én Pescocostanzo területén legyőzött egy katonákból és csendőrökből álló egységet, miután Rivisondoli környékét feldúlta, és, szokás szerint, lemészárolta a juhnyáját. Valószínűleg ugyanez a banda verte meg néhány nappal később Bomba mellett a magyarok és a nemzetőrök egyik osztagát. A magyarokat, akik folyamatosan járőröztek és a Cinque Miglia fennsíkon is szolgálatot adtak, 1866. július első napjaiban Chietibe vonták össze.²⁶³ A 125. mozgó nemzetőr zászlóalj érkezett a helyükre. A küzdelem keservesen folytatódott mindaddig, amíg 1867. május 31-én a Subequana-völgyben sikerült elfogni Cannone bandafőnököt. Ennek ellenére július 25-én még volt egy utolsó heves összecsapás a Maiella lejtőin.²⁶⁴

1865 tavaszán Calabriában, különösen Catanzaro környékén felerősödött a *brigantaggio*. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a Pallavicini által üldözött bandák Nyugat-Basilicatából erre a területre menekültek. Március 6-án szürkületkor a *briganték* Catanzaro külvárosának határán rátámadtak egy karavánra, amely az új államügyészt, Camillo Longót kísérte. Pallavicini négy zászlóaljjal áttette ide a székhelyét, és átvette a parancsnokságot a Sila vidékén tanyázó *brigantékkal* szemben vívott harcban. Rövid időn belül megölték Sapia (Brutto), Zagarese, Gentile és Spinelli bandafőnököket, Coreát pedig, aki a nemzetőrökkel vívott heves küzdelem után foglyul ejtette Raffaele Gallucci képviselőt és nagybirtokost, elfogták. Mindezek ellenére a Sila hegyvidéke számtalan kisebb banda bevehetetlen bűvőhelye maradt, amelyek innét kiindulva rettegésben tartották a környéket. Amikor 1868-ban, ahogy az összes déli tartományban, Calabriában is megélénkült a *brigantaggio*, a küzdelem irányítását Sacchi tábornok vezérkari főnöke, Milon ezredes vette át, aki kegyetlenséggel és a törvényi garanciák megsértésével mit sem törődve vette üldözőbe a *brigantékat*. Bármiféle írásbeli felhatalmazás nélkül a katonai hatóságok átvették a kezdeményezést a civil hatalomtól. Milon ezredes a tárgyalás nélküli kivégzést alkalmazta a cinkossággal gyanúsítottakkal szemben – „szökési kísérletre” hivatkozva. 1869. decemberig már 86 embert lőttek agyon. Július 13-án jelentős sikert értek el Domenico Straface (Palma)

²⁶³ A magyarok abruzzói szerepéről részletesen a 3.8 fejezetben.

²⁶⁴ MOLFESE (1966) 331.

bandafőnök megölésével, az év végén pedig megszüntették a katonai irányítást. 1870 áprilisában azonban a *briganték* kivágtak 2000 narancsfát és lemészároltak 84 marhát Soveria közelében, amivel körülbelül 100.000 líra kárt okoztak. Október 7-én pedig a Sila vidékéről leereszkedő egyik banda Spezzano Grande börtönét támadta azzal a céllal, hogy ott raboskodó társaikat kiszabadítsák.

A basilicatai *brigantaggio*, miután 1864-ben súlyos vereséget szenvedett, a tartomány nyugati területére szorult vissza és Lagonegro vidékén koncentrálódott. A Franco, Padovani di Craco (il Cappuccino), Florio di Castelsaraceno, Di Mare, Maturo, Viola, Ingiongiolo di Oppido, Scoppetiello di Viggiano és Cotugno di Montemurro által vezetett kisebb és közepes létszámú bandák a Sirino és Raparo hegyek sűrű erdeiben bujkálva folytatták politikamentes tevékenységüket. Felszámolásuk igen lassan és csak nagy nehézségek árán sikerült, pedig Pallavicini jelentős vérdíjat tűzött ki egyes bandafőnökök fejére (Cappuccino fejére 16.000 líra, Cotugno fejére 15.000). Ráadásul a *brigantaggio* időnként a tartomány többi részén is felütötte a fejét: 1866 júliusában Pietragalla mellett vertek szét egy kisebb bandát, 1867 augusztusában pedig Potenza mellett ért támadás erdőőröket, akik közül hárman holtan maradtak.

Nem kevésbé szívós volt a *brigantaggio* Salerno környékén, különösen a Picentini-hegyek területén, ahonnét Avellino vidékét is fenyegették a *briganték*. 1865 és 1866 sikeres időszak volt a hatóságok számára: Maratea (Ciardullo), Taddei és Palumbo bandafőnököket elfogták, Manfrát és Gattót megölték, Manzo pedig feladta magát. Mindenesetre 1866. június 22-én a Giffoni Vallepiana melletti erdőkben a Cianci-banda ellen léptek fel a hatóságok, augusztus 12-én a Cerino-banda lerohanta és kifosztotta Montecorvino Rovellát, 1867 januárjában pedig a Persano környéki erdőkben még a Scarapечchia-banda garázdálkodott.²⁶⁵

1866-ban az Ausztria elleni háború miatt visszahívták a katonaságot Dél-Olaszországból. Nagy szerepe volt ennek is abban, hogy 1867 második felétől, a Garibaldi Róma irányába vezetett expedíciójában kicsúcsosodó súlyos politikai válság idején a *brigantaggio* ismét felerősödött. Ez azt bizonyította, hogy a *brigantaggio* mélyen gyökerezett a társadalomban, és csak jelentős katonai erő alkalmazása tudta kordában tartani. 1868 tavaszán a közbiztonság helyzete annyira súlyos volt szinte az összes déli tartományban, de különösen Campaniában és Abruzzóban, hogy Carlo Cadorna belügyminiszter azt javasolta Menabrea tábornok miniszterelnöknek, hogy a Terra di Lavoro, L'Aquila, Molise és Benevento területén a *brigantaggio* ellen hozzanak létre egységes katonai főparancsnokságot

²⁶⁵ BARRA (1985) 156–161.; MOLFESE (1966) 332–333.; CICONTE (2018) 236–239.

Pallavicini parancsnoksága alatt, aki ekkor éppen a Salerno környéki *brigantaggio* ellen harcolt. Itt ismételtén kihírdették, hogy a *brigantaggiót* felszámolták (valójában ez csak akkor történt meg, miután 1868 novemberében Lagonegro vidékén szétverték a Cianciarulo-bandát, 1869 májusában pedig a salernói hegyekben a Ferrigno-bandát), majd Pallavicini áttette a székhelyét Casertába, amelynek a környékén a legaktívabbak voltak a *briganték*. Pallavicini kijelentette, hogy új szakasz kezdődik a *brigantaggio* elleni küzdelemben, mivel a fegyveres bandák időszakának vége, a közrendet most már az elszigetelt kisebb csoportokkal és alkalmi *brigantékkal* szemben kell megvédeni. A nagyobb központok helyőrségét megszüntette, a katonaságot kisebb egységekre osztva vidéki csomópontokon helyezte el. A helyzet azonban valamivel súlyosabb volt, mint amilyennek Pallavicini kommunikációjából látszott, ugyanis 1866–1867 folyamán a Fuoco-, Pace-, Guerra-, Ciccone- és Santaniello-bandák, amelyek egyesülve elérték a 150 fős létszámot is, a katonaság ellen folytatott állandó harcok során önbizalmat szereztek. 1866. november-decemberben a banditák Casalcassinese és Presenzano mellett értek el sikereket, 1867 februárjában lerohanták Roccaseccát, augusztusban Piedimonte d’Alife, decemberben Caiazzo és Mignano mellett csaptak össze a katonasággal. 1868 első hónapjaiban megszállták Concát és Casafreddát, összetűzésbe keveredtek Isernia mellett, a Coppa-hegyen és Viticusóban. Pallavicini a haderő növelésével, az önkormányzatok együttműködésével, a nemzetőrség mind erőteljesebb bevonásával és a cinkosok üldözésével egyre hatékonyabban tudott fellépni, a *briganték* elszigetelődtek. A Terra di Lavoro területén is sorra jöttek a sikerek: május 8-án szétverték a Santaniello-bandát, augusztus 30-án a Morrone-hegyen, Mignano közelében, pedig a Guerra-bandát. A bandafőnökök, Francesco Guerra és Giacomo Ciccone a harcok során meghaltak. Március és július között 24 *brigantét* megöltek, 134-et elfogtak. Domenico Fuocónak sikerült elmenekülnie, és 1870-ig megúsza, de az év augusztus 16-án három foglya álmában megölte.

1870. januárban felszámolták a déli katonai kerületeket, ez a *brigantaggio* felszámolásának hivatalos befejezését jelentette. Jóllehet Calabriában, a Lagonegro vidékén, Salerno környékén és Abruzzóban kisebb bandák ezután is működtek, de jellegükben a köztörvényes bűnözés kategóriájába tartoztak, amivel szemben a katonaság már nem, csak a rendőrség lépett fel.²⁶⁶

Az 1860. őszi reakció semminek tűnik az 1861. nyárhoz képest, ahol valójában megszületett az 1864-ig tartó nagy *brigantaggio*, illetve az 1870-ig tartó *brigantaggio*. Amikor 1861 nyarán kibontakozott a parasztfelkelés, már nyolc hónapja a mérsékeltek

²⁶⁶ MOLFESE (1966) 333–335.; ADORNI 316–317.

kormányoztak. Hogyan lehetséges, hogy az a széleskörű paraszti-polgári egyetértés, ami 1860-ban Garibaldi előretörését fogadta a déli tartományokban, és ami lehetővé tette a Bourbon-rendszer gyors összeomlását, csupán egy évvel később a déli társadalom minden rétegére kiterjedő elégedetlenségbe csapott át? Az objektív politikai és gazdasági nehézségeket is figyelembe véve a felelősség alapvetően a mérsékeltek („*piemontesi*”) politikájának tudható be, amely délen csak az elnyomásra, a centralizációra, a gazdasági kizsákmányolásra és a hatalom kisajátítására törekedett, ezzel ellenzékbe taszítva a városi és vidéki kis- és középpolgárság nagy többségét is, amely liberális és alapjában véve mérsékelt beállítottságú volt, sőt egységpárti is, de nem annexió, hanem autonómia formájában. A klérust üldözték és megfélemlítették, gazdasági hatalmát azonban nem számolták fel. A parasztoknak ünnepélyesen megígérték a kincstári földek felosztását, aztán nem tettek semmit. A mérsékeltek kezdettől fogva a déli „anarchia” felszámolására törekedtek, a döntő pillanatban azonban nem rendelkeztek elégséges katonai erővel, hogy a reakció által irányított parasztfelkelést leverjék. A *brigantaggio* tehát alapvetően a mérsékelt kormányok tevékenységének következménye volt.

A kincstári és az egyházi birtokok rovására földet kellett volna osztani, ezzel kielégíthették volna a parasztság legfőbb követeléseit. Meg kellett volna teremteni az alapjait a déli demokratákkal és liberálisokkal való szövetségnek: 1860 novemberében, amikor már elmúlt a nemzetközi komplikációkkal is fenyegető Róma ellenes garibaldista támadás veszélye, a déli hadsereg önkénteseit (30.000 közülük déli volt), megfelelő ellenőrzés után, be kellett volna sorozni a reguláris hadseregbe, továbbá a Bourbon-ellenes felkelésben aktív szerepet vállaló déli demokratákat és liberálisokat fel kellett volna venni az államapparátusba. A mérsékeltek azonban elutasították ezeket a lehetőségeket, amivel létrehozták azt a törésvonalat, amelyet a kormányzati szintre emelt diszkriminációs politikájukkal a későbbiek során egyre csak elmélyítettek. Ha éltek volna az adott lehetőségekkel, a *brigantaggio* jelensége sokkal behatároltabb lehetett volna, a reakció szervezkedéseit megghiúsíthatták volna, az egységes állam szervezete Dél-Olaszországban jóval szilárdabb alapokon nyugodhatott volna.

Dél-Olaszországban 1860-tól kezdve háromszereplős „mérkőzés” zajlott: a mérsékeltek, a demokraták és a Bourbon-klerikális reakció között. A domináns erő, a mérsékeltek, kétfrontos harcot vívtak, de szinte mindig nagyobb energiával a demokraták ellen. (Egyetlen kivétel Cialdini politikája 1861 nyarának néhány hetében, amikor a reakció páratlanul erőteljesen nyilvánult meg.) Ez a felfogás nem csak, hogy nem tette lehetővé a *brigantaggio* felszámolását, hanem még a legitimista restauráció veszélyét is magában

hordozta. Az 1862. évi rendkívüli állapot és az 1863–1865 közötti különleges törvények a mérsékelt jobboldali kormányzat számára lehetőséget teremtettek, hogy kitörjön abból a kisebbségi helyzetből, amibe Dél-Olaszországban navigálta magát: a katonai diktatúra eszközeihez folyamodtak, hogy legyőzzék a demokrata mozgalmat, féken tartsák az egységellenes ellenzéket és támadásba menjenek át a nagy *brigantaggio* ellen. A siker rövidtávon ugyan igazolta a mérsékeltek választását, de egyrészt igen magas árat kellett fizetni érte, másrészt hosszú távon, politikai és alkotmányos síkon, kontraproduktívnak bizonyult. Az olasz államapparátusban nyomott hagyott a – paraszt- és népellenes – rendőri-bürokrata jelleg, illetve befolyáshoz jutott a katonai hatalom. Mindez nehezen volt összeegyeztethető az alkotmányossággal, valamint jelentősen rombolta az állampolgároknak az állami szervek működésébe és az alkotmányos garanciákba vetett hitét.²⁶⁷

²⁶⁷ MOLFESE (1966) 336–341.

3. A magyar légio a *brigantaggio* ellen

3.1. A magyar légio

Giuseppe Garibaldi 1860. július 12-én Palermóból írta Türr Istvánnak, hogy „testvéri örömmel láttam a magyarjait, egy erős csapatot fogunk szervezni belőlük, hogy Magyarországra menjünk”.²⁶⁸ A szicíliai expedíció május 6-i quartói indulásánál jelen lévő négy magyarhoz (Türr István, Tüköry Lajos, Goldberg Antal, Lajoski Vencel) a későbbiek során még többen csatlakoztak, különösen sokan, mintegy hetvenen érkeztek a Giacomo Medici tábornok vezetésével június 19-én Szicíliában partraszálló expedíciós sereggel. Garibaldi idézett levelében ezek mellett, minden bizonnyal, azokra a magyarokra utalt, akikkel Türr Genovába érkezésekor maga is találkozott. Az éppen Garibaldihoz igyekvő magyar katonák között ott voltak Mogyoródy Adolf és Figyelmessy Fülöp őrnagyok is, akik június 27-én indultak Londonból Kossuth ajánlólevelével. Maga Türr is ellátta őket ajánlólevéllel Garibaldihoz, és Mogyoródyt megbízta a július 8-án Szicíliába induló magyar egység vezetésével. Ezt a magyar csapatot látta Garibaldi a palermói Palazzo Reale téren, mielőtt megírta levelét Türr Istvánnak.²⁶⁹ Garibaldi tehát örömmel fogadta Türr kezdeményezését a magyar légio²⁷⁰ felállítására, ami július 16-i diktatori rendeletével hivatalosan is megtörtént. A rövid, mindössze ötsornyi dokumentum azt is kimondja, hogy a légio két fegyvernemből, gyalogságból és lovasságból áll majd.²⁷¹ A magyar légio szervezéséről, elsősorban a felmerülő nehézségekről Mogyoródy július 30-án Palermóból számolt be Türrnek. „Garibaldi legszívesebben fogadott és azonnal ráállott egy magyar hadtest felállítására mind a 3 fegyver nemekből: gyalogság, lovasság és tüzérség, de sajnos a materiale hibázik. Minthogy 70 emberem van, megkezdtem a magyar Légio organizációját, csináltam két kis századot, proponáltam a tisztikart hozzá, kik velem együtt kikapták a kinevezéseket; azótatól azonban a magyar tisztek nyölnek mint a gombák, mind a Légiohoz szeretne jönni..., félek, hogy majd több tisztem lesz, mint emberem. Fizetést azonban a kinevezett 5 tiszten kívül senki sem húz.” A tisztek aránytalanul magas számán kívül nagy

²⁶⁸ MNL OL Türr-iratok 1497. Közli: PECORINI-MANZONI 100.

²⁶⁹ TANÁRKY 169.; Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Torino, 1860. július 8. Közli: TANÁRKY 351–353.

²⁷⁰ Sorrendben ez már a negyedik olaszországi magyar légio volt. Az 1848–1849-ben Türr István által szervezett 110 fős piemonti és Winkler Lajos vezette mintegy 60 főnyi velencei magyar légiók rövid életűnek bizonyultak, akárcsak az 1859 tavaszán Klapka György parancsnoksága alatt megalakult 3200 főt számláló Magyar Sereg Olaszthonban. A légiók történetére: PETE (2014) 282–312., illetve KASTNER és PETE (2013) 7–9.

²⁷¹ Közli: PECORINI-MANZONI 103.; VIGEVANO 71.

gondot okozott a katonák felfegyverzése és felruházása. „A raktárba van fegyver és ruha, csakhogy ki nem akarják adni, míg szemem láttára olaszoknak kiadják” – panaszkodott tovább Mogyoródy. Sirtori engedélyével aztán helyi mesterembereknél, saját költségén rendelte meg a ruhákat. Erről már elégedettebben írhatott: „A legények pompásan néznek ki, csináltattam veres sipkát és veres zsinoros kitliket, magyar zászlót, jó dobosunk van és egy pár pompás trombitásunk, exerciroznak naponta kétszer, csakhogy kicsiny a szám.” Később szövé teszi, hogy a szervezetlenség miatt nem tudja, kinek a parancsnoksága alá tartozik, ugyanakkor kifejezi óhaját: „Hogy mi és a legénység leginkább a te parancsnokságod alatt harcolnánk nem kell megemlétenem, de hogy ne gondolják, hogy előbb nem akarunk harcolni, még te meg nem jössz, jelentettem tennap, hogy noha még egyes holmik hibáznak, de csapatom kész az elmenetelre...”²⁷²

A hadjárat végén 341 főt (156 gyalogos és 185 huszár) számláló légió a Türr-hadosztály Éber Nándor tábornok vezette dandarához tartozott, és hosszú kalábriai menetelés után alaposan kivette a részét a mindent eldöntő október 1–2-i voltturnói győzelemből. A magyar légió szerepléséről a parancsnok, Mogyoródy Adolf jelentéséből alkothatunk képet: „Három óra felé, a mint Sta Mariaba érkezünk, Türr tábornoktól azon rendelet vévén, hogy a Compagnia Esteraval egyesülve a St. Angelo felé úton – a Milano dandár jobb szárnyának támogatására – előhaladjunk. Utunkban egyszerre Garibaldira bukkantunk, ki megpillantván bennünket, a mint dupla lépéssel, fegyvert vállunkon, rendben előhaladunk, bár az ellenség golyói mind sűrűbben kezdtek körülöttünk füttyörészni: öröm telt arczczal «Cest vous, ces sont mes braves hongrois, chassez-moi ces coquins [ah ti vagytok, ők azok, az én derék magyarjaim, – üzzétek el ezt a gaz népet!]

²⁷² MNL OL Türr-iratok 1759. Vö. LUKÁCS (1986) 25–29.

közben sikerült bal szárnyamat a Milano dandárral összekötni, jobb szárnyam a comp. estera által védve; látván sebes előnyomulásunkat, a Capua előtti síkon ránk rohanó lovasság egy erős attakkal megállítani akarta, mely ellen kisebb különítményeket formálva, midőn sikerült ezt is visszavernünk, a harcz befejezettnek mondható volt.”²⁷³ Nemcsak a gyalogság, a huszárok is kitettek magukért: a mintegy 60 fős egységük Scheiter György kapitány vezetésével Santa Maria védelméért küzdött, a Figyelmessy Fülöp alezredes által vezetett egység pedig Nino Bixiónak segített megfordítani a harc menetét a jobbszárnyon.²⁷⁴

A garibaldista hadsereg 1860. november 11-i feloszlását csupán a magyar légio élte túl. Létjogosultságát alapvetően politikai okok támasztották alá: ütőkártyának számított az olasz kormány kezében Ausztria ellen Velence megszerzése érdekében.²⁷⁵ 1860 novemberében Garibaldi magyar légioja a piemonti kormány hatáskörébe és a Magyar Nemzeti Igazgatóság politikai felügyelete alá került. Türr István előbb Teleki Sándor ezredest, majd rövidesen, november 28-án Sréter Lajos ezredest állította a légio élére. Kossuth ezzel egy időben Vetter Antal tábornokot küldte Nápolyba, hogy vegye át a parancsnokságot.²⁷⁶ Luigi Carlo Farini, Dél-Itália királyi helytartója úgy vélte megoldhatónak az ügyet, hogy Sréter kinevezésének megtartása mellett december 12-én kinevezte Vettert a légio főfelügyelőjének. Ezzel azonban nemhogy megoldotta volna, sokkal inkább ellehetetlenítette a helyzet. Lényegében két parancsnok került a légio élére, anélkül azonban, hogy megtörtént volna a hatáskörök, illetve a feladatok pontos kijelölése. A Sréter–Vetter párharc a légio tisztjeit és legénységét is megosztotta, az ellentétek fokozódása egyre gyakrabban összeütközésekhez vezetett. Történt mindez akkor, amikor az egymással civakodó felek a légio átalakításának fő irányában egyébként egyetértettek: a torinói kormány határozott elvárásainak megfelelően megkezdődött a légio garibaldista jellegének felszámolása, „piemontizálása”. Az 1860. november 18. óta a Nápoly melletti Nolában állomásozó magyar légio létszáma 1861. április végéig 840 főre emelkedett, de a belső ellentétek és feszültségek is megsokszorozódtak. A legénység elsősorban a ruházatban mutatkozó hiányosságokra panaszkodott, továbbá a Garibaldi alatti szolgálatért járó végkielégítési összegnek a remélthez képest történt megfelezése miatt elégedetlenkedett. Jóval súlyosabb feszültségforrásnak bizonyult a tisztek aránytalanul magas létszáma: három-négy közlegényre jutott egy tiszt. Így aztán egyre növekedett az ún. aggregált tisztek száma, vagyis azoké az – elégedetlen –

²⁷³ Mogyoródy Adolf jelentése. 1860. október 3., Santa Maria. MNL OL Türr-iratok 33. Részben, jelentősen eltérő szöveggel és dátummal közli: LUKÁCS (1986) 43–44.

²⁷⁴ PETE (2013) 12.

²⁷⁵ Alessandro Della Rovere hadügyminiszter La Marmora tábornoknak. Torino, 1862. február 19. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.; PETE (2011b) 8–17.

²⁷⁶ Kossuth és a légio kapcsolatáról: LUKÁCS (1962) 78–98.

tiszteké, akik nem jutottak sem a rangjukhoz méltó beosztáshoz, sem megfelelő illetményhez. Időközben, 1861. február 15-én a magyar légiót leválasztották a déli hadseregről és közvetlenül a torinói hadügyminisztérium felügyelete alá rendelték. Ezzel egy időben új elnevezést kapott: *Legione Ausiliaria Ungherese*, vagyis – akkori magyar nevén – Magyar Segély Sereg Olaszthonban.²⁷⁷ Azok a szervezeti változások, amelyek a légiót mind szorosabban Torinóhoz kötötték, „piemontizálták”, mit sem javítottak az egységen belül eluralkodott ellenséges hangulaton, sőt éppen áprilisban vált végképp tarthatatlanná a helyzet. Egyre többen fordultak panaszukkal Türr tábornokhoz, akinek a légió ügyeibe való beleszólási jogát azonban Vetter nem akarta elismerni. Kieleződött közöttük az ellentét, mivel Türr úgy gondolta, hogy a légió feletti felügyelet, továbbá a légió és a hadügyminisztérium közötti kapcsolattartás továbbra is az ő hatáskörébe tartozik. Türr egy konkrét eset kapcsán kijelentette Vetternek, hogy „a Magyar Légió létezése magyar ügy [kiemelések az eredetiben – P. L.], s ha Gyra kapitány néha a határ felé küldetése a nélkül történik, hogy annak jóváhagyását a főfelügyelőségtől bevárjuk, az csak abból ered, hogy én, a ki a hely színén vagyok, a kormánytól s Kossuthtól megbizva gondolám ilyes küldöttségeket tehetni, a nélkül hogy az altábornagy ur jóváhagyását bevárjam.”²⁷⁸ Vetter azonnal visszavágott: „Szükségesnek tartom kijelenteni, miszerint a Magyar Segédhadsereg felsőbb intézkedés következtében f. é. febr. 15-től kezdve mint speciális testület a Déli hadseregtől különválasztatott s közvetlenül a Hadügyminisztériumnak rendeltetvén alá, ennek f. é. febr. 24-én 456. sz. a. kelt leirata értelmében én e Segédhadsereg egyedüli parancsnokává neveztetém ki, s mint ilyen csupán a Hadügyminisztériumnak, hazafiui kötelességeimet illetőleg pedig a Hazának s az azt képviselő Magyar Nemzeti Igazgatóságnak tartozom számot adni.”²⁷⁹ Kossuth az ügyben Vetter mellé állt: Türr idézett levelét arrogánsnak nevezte, majd kijelentette, hogy „a légió parancsnokságában mindennemű beavatkozást részéről kikérek magamnak”.²⁸⁰ Türr kifakadt Vetter „kényuralkodása” és „despotikus eljárása” ellen, mivel a „legjobb tiszteket elkedvetlenítette... és helyette tesz haszontalan embereket”.²⁸¹ Az ügy korántsem békés megoldására végül a légión belül került sor. Április 23-án a tisztikar nyíltan fellázadt Vetter ellen, megtagadták parancsai teljesítését és azonnali lemondását követelték. A légió felett szemlét tartó Vettert Figyelmessy Fülöp alezredes lerúgta a nyeregből, a földön fekvő altábornagyot árulónak bélyegezték. Vetter szabadságra ment, ami a végleges távozását

²⁷⁷ Manfredo Fanti hadügyminiszter a nápolyi hadi igazgatónak. Torino, 1861. február 27. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211. Fanti kiemelte, hogy a magyar légió megtartása „politikai érdekeltségű ügy”.

²⁷⁸ Türr István Vetter Antalnak. Milano, 1861. március 27. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2. 77.

²⁷⁹ Vetter Antal Türr Istvánnak. Nola, 1861. április 6. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2. 77.

²⁸⁰ Kossuth Lajos Vetter Antalnak. London, 1861. április 4. Közli: ABAFI 219–221.

²⁸¹ Türr István Kossuth Lajosnak. Torino, 1861. március 30. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2. 79.

jelentette. Ezen a ponton elengedhetlenné vált a külső beavatkozás. Az olasz hadügyminisztérium, Cavour teljes egyetértésével, Türr tábornokot széleskörű felhatalmazással a légio megrendszabályozására küldte. Kossuth egy haditörvényszéki hatáskörrel bíró bizottmány kiküldését látta volna helyesebbnek, de utólag, május 2-án a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében kiadott személyre szóló meghatalmazással hozzájárult Türr megbízatásához.²⁸²

Türr Istvánnal együtt Ihász Dániel ezredes, a légio új parancsnoka is megérkezett Nocerába, ahová május 6-án Nolából a magyar egységet áthelyezték. Türr mint a légio főfelügyelője azt a célt tűzte maga elé, hogy kiirtsa a „mételyt”, rendet és fegyelmet teremtsen, valamint biztosítsa a torinói kormány iránti tiszteletet.²⁸³ Ihász súlyos örökséget vett át, de tisztában volt a feladat nagyságával: „Vetter és Sréter olly rendetlenséget hagytak nyakamban, hogy olyat még a világ nem látott, amihez még az járul, hogy nem is adtak által semmit, hanem csaknem az illa berek módján tovább állottak. Borzasztó, aminő helyzetben vagyok, de hála az Istennek a fegyelmet már rendíthetlenné tettem, még vagy 12-t elküldök a szerecsen országba, aztán nyugton alszom, ha mindjárt az egész Nápoly ország reactionárius bandája egyedől rám céloz is. Hanem a bel adminisztrációjával a légiónak még igen, de igen sok dolgom lesz.”²⁸⁴ A légio vezetőinek felelősségre vonásához külön tiszti fegyelmi bizottság állt fel gróf Bethlen Gergely tábornok elnökségével, a tagok Krivácsy József ezredes, Kiss József alezredes, Dobay Károly lovassági százados és Polczery Gyula tüzérfőhadnagy voltak. Srétert és Figyelmessyt fogságra ítélték, büntetésüket az alessandriai várban töltötték le. Vetter altábornagy működését erős kritika alá vették, az általa végrehajtott tiszti kinevezéseket önkényesnek tartották, egykori vezérkarát feloszlatták. A vezérkar tagjait az év tavaszán Acquiban felállított tiszti telepre helyezték, akárcsak az aggregált tiszteket, akiket – a vizsgálatok szerint – különös felelősség terhelt a botrányos eseményekért. A Türr által irányított eljárások után 13 aktív és 34 aggregált tiszt kényszerült a tiszti telepre. Az intézkedések legfőbb eredménye az lett, hogy megszűnt az oly sok vizsályt okozó kettős parancsnokság, egyértelmű lett a vezetés. Türr, jóllehet távol volt Nocerától, 1861

²⁸² Kossuth Lajos tiszti parancsa és napiparancsa a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében. London, 1861. május 2. MNL OL Türr-iratok 41., 42. Vö. KOSSUTH: Irataim III. 604–605.; LUKÁCS (1986) 59–77. A Vetter elleni lázadásról lásd még: Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. június 20. körül. Közli: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 930–933.

²⁸³ Türr István Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. május 11. Közli: VIGEVANO 117–120.; TANÁRKY 259–261.

²⁸⁴ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. május 28. MNL OL Tanárky-iratok II. 111. Közli: TANÁRKY 381.

decemberéig ellátta a főfelügyelői tisztséget, és addig a légió és a hadügyminisztérium közötti közvetítő szerepet is betöltötte.²⁸⁵

3.2. Ariano

1860 őszén Arianóban tört ki az első súlyosabb reakciós megmozdulás, ami már politikai színezetet is öltött, és amelynek felszámolásához – Türr István révén – magyaroknak is közük volt. Szeptember 8-án Garibaldi kinevezte Türrt Nápoly város és megye katonai főparancsnokává.²⁸⁶ Az újdonsült parancsnoknak azonnal akadt tennivalója, ugyanis még aznap este érkezett a hír, hogy Arianóban felkelés tört ki.

A helyzet már a nyári hónapokban is feszült volt a településen. Fiorentini alprefektus jelentése szerint a körülbelül 14.000 főt számláló város parasztsága, a lakosság mintegy négyötöde, vagy teljesen közömbös volt az új rend kapcsán, vagy ha táplált valamilyen rokonszenvet, akkor egyértelműen a Bourbon-ház irányába. A „középosztály” az új királyság pártján állt ugyan, a nagybirtokosok azonban szinte végig passzívak maradtak, nem mozdultak meg a „nemzeti ügy” érdekében, a klérus pedig „szigorúan római”, vagyis Bourbon-párti volt. „Inkább elszenvetdék a változásokat, mintsem vágyakoztak volna utánuk” – foglalta össze a benyomásait az alprefektus.²⁸⁷ Ebben a helyzetben az új rend képviselői és hívei nem sok jóra számíthattak. A nyáron még csak feszült helyzet az ősz első napjaiban válságossá vált, amikor az avellinói mérsékeltek Arianóban akartak ideiglenes kormányt létrehozni. Szeptember 4-re virradóra a környező településekről 300 nemzetőr érkezett az ideiglenes kormány védelmére, amely „Viktor Emánuel király és Garibaldi diktátor nevében” akarta átvenni a hatalmat. A helyiek ridegen fogadták őket, déli 12 óra körül pedig megkondultak a harangok és felharsantak a pásztorkürtök: a hívó jelre, a püspök és a helyi Bourbon-párti urak biztatására, minden oldalról puskával, pisztollyal, fejszével és törrel felfegyverzett parasztok nyomultak be a városba, hogy elűzzék az „idegeneket”, akik szerintük azért jöttek, hogy ellopják a település védőszentje, Szent Ottó ezüstsobrát, fosztogassanak és megerőszakolják a nőket. 4–5000 paraszt járta az utcákat „halál az

²⁸⁵ A fegyelmi bizottság jelentése a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak. Torino, 1861. május 29. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2. 113. és 115.; LUKÁCS (1986) 78–79. Lásd még Ihász Dániel Türr Istvánnak. Nocera, 1861. augusztus 25. MNL OL Türr-iratok 57., és Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. június 20. körül. Közlő: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 930–933.

²⁸⁶ PETE (2011) 105.

²⁸⁷ Fiorentini: Relazione sulle condizioni del Circondario di Ariano, 1862. február 17. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/11.

idegenekre” kiáltásokkal, még a helyi nemzetőrség tagjait is fenyegették. A 300 főnyi nemzetőrség a sokszoros túlerőt látva, elkerülendő a felesleges vérontást, egy szuronyrohammal kitört, hogy Avellinóba vonuljon. A Grottaminarda felé vezető úton azonban csapdába estek: az út menti bozótban elrejtőzött felkelők rájuk támadtak. Ezúttal kénytelenek voltak viszonzni a tüzet, valóságos összecsapás kerekedett. A nemzetőrök egy része el tudott menekülni egy mellékúton Flumeri felé, a többiek rendezetlenül vonultak tovább a főúton. A feldühödött tömeg időközben több liberálist is meggyilkolt, a holttesteket kifosztották; a halottak – nemzetőrök és polgárok együttesen – száma elérte a 30-at, ezen kívül még 5-en megsebesültek. A felkelők esti demonstrációval zárták a véres napot: II. Ferencet és a királynét éltették, körbehordozták szobraikat. Másnap folytatódott a reakció, az ismételten harangszóra egybegyűlő fegyveres parasztok Ariano utcáit járva megint csak II. Ferencet éltették és az alkotmány ellen tüntettek, ugyanakkor Garibaldi és Viktor Emánuel képeit szétépték. A felkelők átvették a település irányítását, a városba vezető utakat szigorúan ellenőrizték, minden kocsit megállítottak, a postát elkobozták.²⁸⁸ Azt beszélték, hogy a felkelők brutalitása nem ismert határokat: betörték a liberálisoknak tartott polgárok házaiba, nem kímélve sem az időseket, sem a nőket, fosztogatásaikat mindenütt vérontás kísérte. A felkelés gyorsan áterjedt Montemiletto, Dentecane, Bonito, Pietradefusi, Torre le Nocelle, S. Angelo dei Lombardi és Monteverde településekre, a liberálisok meggyilkolása és a fosztogatás mindennapossá vált. Az erőszakos paraszti fellépést nagyban bátorította Flores és Bonanno tábornokok mintegy 4000 főnyi Bourbon csapatainak közelsége, amelyek éppen Puglia területéről vonultak vissza.

Türr tábornok kapott tehát megbízatást a felkelés elnyomására. Amint hadosztályának Milánó-dandára megérkezett Nápolyba, 9-én délután két órakor vasúton elindult ennek élén Nolába, majd Mugnano del Cardinalén keresztül másnap reggel megérkezett Avellinóba. A város lakossága nagy ünnepléssel fogadta Garibaldi katonáit, sőt maga Flores tábornok is megjelent Türr előtt. Bocsánatot kért a felkelésben való részvételéért, majd, szándékainak őszinteségét bizonyítandó, levelet írt Bonanno tábornoknak, amelyben megpróbálta jobb belátásra bírni tisztársát. Türr távirati úton tárgyalásokat ajánlott Bonannónak, és még aznap továbbvonult Ariano felé, ahová a környék mozgósított nemzetőrsége is követte. Bonanno elfogadta a javaslatot, Ludovico Bidognetti és Emmanuele Occhionero századosokat küldte tárgyalni Dentecanéba, ahol Türr a betegsége miatt kénytelen volt megállni és megpihenni

²⁸⁸ NISCO III. 246.; MOLFESE (1966) 18.; ZERELLA 26–34.; SPERANZA 41–50. A halálos áldozatok számával kapcsolatban nincs összhang az egyes források között. A számok 30 és 300 között változnak, az időközben elveszett bírósági iratok alapján 30 áldozat azonosítható be teljes biztonsággal. BARRA (1985) 75–76.

egy fogadóban. A Bourbon-tábornok eredetileg szabad elvonulást szeretett volna Gaetába, a fegyverzetet és a poggyászt is megtartva. Katonái azonban másként gondolták: el akarták hagyni a hadsereget és visszavonulni a családjaikhoz. A megegyezés gyorsan megszületett: a királyi csapatok Avellinóba vonulnak, ahol leteszik a fegyvert; a tisztek szabadon dönthetnek, hogy szolgálnak-e tovább, akár Gaetába is vonulhatnak; a közlegények szolgálhatják a hazát, de haza is mehetnek. Bonanno tábornok tehát végül engedni kényszerült és 11-én megadta magát. A megegyezés értelmében a nápolyi sereget lefegyverezték, majd feloszlatták, a katonák hazatérhettek.²⁸⁹ A korabeli Bourbon-történetírás árulásnak értékelte Bonanno lépését, hiszen ellenállhatott volna, vagy szabadon elvonulhatott volna ahelyett, hogy letette a fegyvert. „Nem hiszem, hogy bárki látott volna valamikor is ennél nevetségesebb dolgot: letenni a fegyvert egy nem létező ellenség előtt” – értékelte Giacinto De Sivo.²⁹⁰ Bonanno tábornokot Gaetában letartóztatták és bíróság elé állították, az ítélet szerint azonban nem volt bűnös. Türr ugyanakkor teljes sikerről számolhatott be Garibaldinak: „A reakciót szétszórtuk, Bonanno megadta magát. Négy teljesen felszerelt ágyúhoz jutottunk hozzá és két szakasz számára elegendő lóhoz. A Bourbon-gyalogságot elbocsátottuk, sok településen történtek letartóztatások. Felállítottam egy katonai bíróságot és mivel a felkelés vezetői elmenekültek, a bírák lelkére kötöttem, hogy a lehető legnagyobb jóindulattal viseltessenek a félrevezetett és tudatlan nép iránt.”²⁹¹

A másnap még Arianóban maradt Türr halálos ítéletek sorával megfélemlíthette volna a lakosságot és példásan megbüntethette volna a papságot, de ezt nem akarta megtenni. „Türr nem Bixio volt” – kommentálta a helyzetet az egyik olasz történetíró.²⁹² Türr hozzáállása mélyen megérintette a korábbi kormány megtorló intézkedéseihez szokott embereket, a papság pedig csatlakozott az új kormányzathoz.²⁹³ Másképpen értékelte Türr „engedékenységet” De Sivo: „Miután a királyi csapatok elvonultak, Ariano szerencsétlen népe magára maradt: volt, aki elmenekült, volt, akit meggyilkoltak, volt, akit elfogtak. Ez utóbbiak mintegy százan lehettek: egy részüket azonnal kivégezték, másokat hosszú börtönbüntetésre ítélték. Egyetlen törvényes kormány sem merészelte volna ilyen kegyetlenül büntetni a felkelést... A magyar Türr Olaszország nevében azt kiáltva, hogy ki innen az idegennel, az olaszokat gyilkolta. És a nápolyi liberálisoknak ez még nem is volt elég, Türrt

²⁸⁹ PECORINI-MANZONI 162–170. és 423–426.; PETE (2011) 105–106.; RÜSTOW 312–314.; BARRA (1985) 77–78.

²⁹⁰ DE SIVO II. 204.

²⁹¹ PETE (2011) 106.; PETE (2019) 157–159.

²⁹² AGRATI (1937) 440.

²⁹³ MH 1903. december 20.; TÜRRE 23–25.

túlzott engedékenységgel vádolták.”²⁹⁴ A Szicíliai Kettős Királyság utolsó, Rómába menekült miniszterelnöke szerint Türr rendcsinálásának 43-an estek áldozatul²⁹⁵, más forrás mindössze két halottról tud.²⁹⁶ Az mindenesetre bizonyos, hogy a szeptember 12-i razzia során a garibaldisták néhány házat felgyújtottak és kivégzéseket is végrehajtottak, valamint körülbelül száz, gyanúsnak tartott parasztot letartóztattak. Ez utóbbiak sorsáról a Türr által még szeptember 10-én felállított katonai bíróság döntött volna, a terület frissen kinevezett kormányzója, Francesco De Sanctis azonban többszöri tiltakozásával elérte, hogy a rendkívüli bíróságot október 27-én felszámolják. Az ügyet a hagyományos bíróság vette át, a vádlottak száma időközben 269-re nőtt. Az elhúzódo tárgyalások során a háttérből irányítók sorra felmentették, a parasztok jó részét viszont kényszermunkára és börtönbüntetésre, alkalmanként életfogytiglanra ítélték.²⁹⁷

3.3. Az első összecsapások

A légió még nolai tartózkodása idején, tehát 1861. május 6. előtt került először kapcsolatba a *brigantaggió*val. Szűcs János²⁹⁸ szűkszavú közléséből annyit tudunk meg, hogy „csak hamar egymásután Nola környékét pusztító rablók ellen két expedíciót küldvén ki, melyek mindanyiszor kedvező sikerrel feleltek meg feladatuknak, s illetékes helyekről méltó elismerést nyertek”.²⁹⁹ Erre az időszakra esett egy súlyos incidens is, amelynek során a magyar katonák fegyveres összeütközésbe keveredtek a helyi lakossággal. Május 5-én a Nolából borozni kijáró honvédek Sant’Eramóban összeverekedtek a helyi parasztokkal. Ennek hírére a légiótól erős lovas és gyalogos őrzőjárat indult a helyszínre, a faluba jutásukat azonban a lakosság puskákkal akarta megakadályozni. A lövésektől egy főhadnagy és négy katona megsebesült, erre a magyarok rohammal vették be a falut, a lakosság pedig szétszaladt.

²⁹⁴ DE SIVO II. 204–205.

²⁹⁵ ULLOA 11.

²⁹⁶ AGRATI 440.

²⁹⁷ BARRA (1985) 78–79.; DE SANCTIS (1859–1860) 293.; CANNAVIELLO 1–23.; SPERANZA 51–55.

²⁹⁸ Szűcs János őrnagy, a légió törzskari irodájának vezetője. Szándékában állt a légió történetének megírása és publikálása (vö. RADÓ 375–381.), de munkája kéziratban maradt (OSZK. Kézirattár. Fol. Hung. 2781.). Sajtóban publikált részletek SZ. I. monogrammal: Egy episode az olaszthoni magyar légió történetéből. In *Honvéd* 1868. május 25.; Az olaszthoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. július 10-én. In *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/2; Az olaszthoni magyar legio életéből II. Az amalfii utcái harca a brigantik ellen. In *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/4.

²⁹⁹ SZÜCS 13.

Ennek az esetnek a következménye volt, hogy a légiónak másnap el kellett hagynia Nolát és Nocerába tette át székhelyét.³⁰⁰

Május 7-én a casertai kormányzó kérte, hogy a magyar légió tüzérségének két ütege vonuljon a Caserta melletti Monte Calvo környékén feltűnt „fegyveres Bourbon-banda” szétverésére.³⁰¹

1861. május második felében Della Chiesa salernói hadosztályparancsnok nem hivatalos úton szerzett tudomást arról, hogy a körzethez tartozó Nocerában állomásozik a magyar légió. A rendelkezésére álló adatok alapján a légiót alkotó mintegy 1400 katona jól felfegyverzett és a lehetőségekhez képest fel van szerelve, parancsnokuk egy ezredes. A légió 13 ütegből álló hegyi tüzérséggel is rendelkezik, ebből egy tartalék. Információi szerint a légió felett a nápolyi hadügyminisztérium rendelkezik, de mivel a salernói körzetben állomásozik, Della Chiesa hadosztályparancsnok szerette volna megtudni, hogy ez igaz-e, továbbá, hogy mi a teendője velük kapcsolatban. A légió parancsnokságától időközben megtudta, hogy Nocera ugyanazon kerületében van körülbelül 200 tiszt a felbomlott nápolyi hadseregből. Az őket meglátogató három egyént a magyar légió tagjai elfogták, mivel bűjtogatással gyanúsították őket.³⁰² Della Chiesa minden bizonnyal valamennyi elérhető erőt be akart vetni a *brigantaggio* ellen, ezért a közelben tartózkodó magyarok sem kerültek el a figyelmét.

A légió a május végi napokban – valószínű, hogy Della Chiesa kezdeményezésétől nem függetlenül – reagált a jelenségre. Az újdonsült parancsnok, Ihász Dániel ezredes „a reactionáriusok ellen a kerületben fekvő falvakban demonstratióul egy gyakorlati marsot” tett csapataival.³⁰³ A demonstratív jellegű, megelőző célzatú menetgyakorlatok rendszeressé váltak, amint az kiderül Ihász Tanárky Gyulának címzett beszámolójából: „Minden szombaton egy Übungsmarschot teszek a Légióval keresztül vagy tíz falun is, s mindég más vidéken, hidd el, Gyulám ezen manővereim úgy megjuhász kodtatták a makaróni-evőket, hogy menet közben már Garibaldit s Kossuthot is éltetik. Éppen ma voltam egy ily gyakorlati

³⁰⁰ SZÜCS 18.; Távirat a nápolyi hadtestparancsnokságnak. 1861. május 6. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.; A nocerai polgármester távirata a nápolyi térparancsnoknak. Nocera, 1861. május 7. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

³⁰¹ A nolai térparancsnok távirata a nápolyi térparancsnoknak. Nola, 1861. május 7. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

³⁰² Della Chiesa salernói hadosztályparancsnok a 6. katonai körzet (Nápoly) főparancsnokának. Salerno, 1861. május 24. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 999–1000. Közli: CARTENY (2013) 147–148.

³⁰³ Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. május 28. MNL OL Tanárky-iratok II. 111. Közli: TANÁRKY 383.

meneten, s olly fáradtan s olly porosan jöttem haza, hogy rám nem ismertél volna, ha találkoztunk volna.”³⁰⁴

Della Chiesa próbálkozása mindenesetre elérte a célját, Reinfeld Dénes őrnagy, az 1. vadászzászlóalj parancsnoka ugyanis június közepén már a salernói hadosztály-parancsnokságnak számolt be a felderítés során szerzett tapasztalatairól. Szerinte a *briganték* számáról terjengő adatok eltúlzottak, amit a hegyek közé kiküldött őrzáratok és egyéb hírek is megerősítenek. „Nocera indulásom óta – írta jelentésében – elegendő információt gyűjtöttem össze, amelyek alapján okom van azt hinni, hogy a *briganték* száma sokkal alacsonyabb, maximum ha egy tucatnyian lehetnek.” Mindenütt van azonban bizonyos számú egykori katona vagy csavargó, akiken keresztül kapcsolatot tartanak a környezetükkel, és akiknek a segítségével utánpótláshoz jutnak. Éppen ezért legalább annyira fontos ezeknek az egyéneknek az elfogása. Reinfeld tehát azzal foglalatostkodott, hogy az első hat ilyen személyt letartóztassa Ravellóban, de mind adataik, mind tartózkodási helyük ismeretlen volt. Időközben Nápolyban elfogta a Királyi Haditengerészet egy dezertőreit és átadta a csendőrségnek. Minori polgármestere és a városi nemzetőrség kiképzőtisztje kereste fel és megerősítették, hogy ott mindenképpen szükség van egy különítményre, mivel a nemzetőrség nem áll a helyzet magaslatán. Reinfeld azt javasolta, hogy vonják vissza a különítményt Majoriból, ahol a nemzetőrség jól kiképzett, buzgó egyénekből áll, hogy Minoriba helyezhessék át, ahogy korábban is volt, mivel ott van a tengerpart legfontosabb pontja.³⁰⁵

A légionisták és a *briganték* első komolyabb összecsapására Nocera körzetében, a várostól másfél órányira elhelyezkedő Siano községnél került sor 1861. június 29-én.³⁰⁶ Miután a települést egy 300 fős banda megtámadta, az ottani hatóságok a legközelebbi helyőrségtől, vagyis a magyar légiótól kértek segítséget. Ihász két század gyalogságot küldött ki azzal az utasítással, hogy – amennyiben még idejében érkeznek – keletről támadják Sianót, igyekezzenek a *brigantékat* visszavonulási vonaluktól, vagyis az avellinói úttól elvágni, majd Sarno felé nyomni, ahonnan az időközben táviratilag riasztott nemzetőrség indul ellenük. A magyar katonák már csak a visszavonuló *brigantékat* vehették üldözőbe, akik a közeli hegyek csúcsaira vonultak, a sziklák között foglaltak állást és kitűzték a Bourbon-zászlót. A magyarok, mitsem törődve a golyózáporral, négykézláb másztak fel a hegyoldalon, a *briganték* azonban nem várták be őket, hanem szétszóródva eltűntek a hegyek között. 14

³⁰⁴ Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. június 22. MNL OL Tanárky-iratok II. 113. Közli: TANÁRKY 386. Lásd még: SZÜCS 22.

³⁰⁵ Reinfeld Dénes zászlóaljparancsnok a 16. hadosztály főparancsnokságának. 1861. június 21. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1001–1004. Közli: CARTENY (2013) 149–150.

³⁰⁶ SZÜCS 22.; Nicola De Luca avellinói kormányzó távirata a megyei parancsnoknak, 1861. június 29. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/2.

halottat hagytak maguk után, heten pedig fogságba estek, akiket Sianóban agyonlőttek. Magyar részről mindössze két könnyű sebesült volt.³⁰⁷

Július 6-ról 7-re virradó éjszaka a Nocera közelében fekvő Cicales falut megtámadták a *briganték*, Tolnay tizedes vezetésével egy huszárrór azonban megakadályozta a súlyosabb következményeket. Az egyik családtól egy két éves kisgyermeket akartak elrabolni, hogy 100 dukát váltságdíjat csikarhassanak ki érte. A huszárok bátor és gyors fellépése azonban megakadályozta őket, és menekülés közben a gyermeket az országút árkában hagyták.³⁰⁸

3.4. A montefalcionei „csata”

Rendkívül feszült volt a helyzet Montefalcione környékén már az 1860. szeptemberi véres események után, amikor a közeli Montemiletto, Torre le Nocelle és Pietradefusi lakosai dühösen a liberális családokra támadtak. A több mint félezer vádlottból mintegy négyszázat letartóztattak. A börtön elől sokan a Montefalcione, Montemiletto, Lapio, Chiusano és Montaperto által határolt terület erdeibe menekültek, ahol a létszámuk folyamatosan nőtt. Valóságos táborok jöttek létre, többnyire a Kettős Szicíliai Királyság felosztatott hadserege egykori katonáinak szervezésében. Hasonló volt a helyzet a közeli Volturara, Sorbo és Salza vidékének hegyeiben is. Ezekben a hegyvidéki erdőkben, a fehér Bourbon-zászlók alatt, lázas készülődés folyt, az oda sereglettek türelmetlenül akcióba akartak lépni. A környék települései között sűrű hírvivő hálózat működött, a szálak a bujdosók kezében futottak össze.

Az 1860. évi felkelések gyakorlatilag szervezetlenül, mindenféle stratégia nélkül robbantak ki, a következő évben viszont kidolgozott terv alapján mozdultak: nagy létszámú bandák indultak a hegyvidéki erdőkben mindenféle irányba, hogy fellátsák a települések lakosságát.

A felkelők élére egy 25 éves montefalcionei diák, Basilio Generoso Pagliuca, a Bourbon-hadsereg egykori katonája állt. Birtokos családból származott, apja egy ideig a polgármesteri tisztséget is betöltötte. Basilio, ahogy a déli birtokosok többsége tette, csatlakozhatott volna az új kormányzathoz, ezzel hasznot húzva a helyzetből és megerősítve társadalmi pozícióját, ő azonban családját is elhagyva a bujdosást, a fegyveres ellenállást választotta. Szorosan együttműködött vele a hasonló származású Gaetano Maria Baldassare, akinek az apja szintén volt polgármester Montefalcionében, és aki már az előző őszi felkelési

³⁰⁷ *Hölgyfutár* 1861. július (735.). A tudósítás július 2-ra datálja az eseményt.

³⁰⁸ Napló kivonat, Nocera, 1861. július 7–13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193/b.

kísérletben is jelentős szerepet játszott, ami miatt letartóztatási parancsot adtak ki ellene. Capuába, majd Gaetába menekült, ahol részt vett a Bourbon-erősség védelmében. Az itt kapott amnesztiával élve 1861. februárban visszatért Montefalcionéba, ahol rendkívüli óvatossággal ugyan, de belevetette magát a felkelés szervezésébe. Pagliuca volt a katonai vezető, míg a politikai kapcsolatokért Baldassare felelt. További katonai vezetők voltak még: Angelo Ciarla Montemilettóból, Vincenzo PetruzzIELLO Montefalcionéból, Pasquale Palladino Lapióból és Francesco de Francesco Chiusanóból.

Már január elején voltak hangok, amelyek szerint küszöbön áll a felkelés Montefalcionében, Lapióban, Montemilettóban, Torre le Nocellében és Pietradefusiban. A hírek az avellinói kormányzóhoz is eljutottak, aki Masi százados vezetése alatt egy felderítő egységet küldött a térségbe a helyzet tisztázására és a gyanúsítottak lefegyverzésére. Február 10-re virradó éjszakán ismeretlenek fehér zászlókat húztak fel Montefalcionében, ezért két nappal később Tagle századost küldték Avellinóból a helyszínre az eset kivizsgálására. Február végén Baldassare már említett visszatérése élezte a helyzetet. A település nemzetőrsége, D. Pasquale Capone parancsnoksága alatt, nem volt képes ellenőrzése alatt tartani a környéket, ahonnan a bujdosók szinte háborítatlanul érthették el a lakott vidéket. Július 4-én fenyegető levelet küldtek D. Pasqualénak, amiben pénzt követeltek tőle, és ugyanezen a napon a szintén montefalcionei dohányárst, Benedetto La Contradát is megzsarolták. Közeledett a cselekvés ideje. Július 5-én este Basilico Pagliuca összehívta az összes bandafőnököt, hogy kiadja nekik a végső utasításokat. Másnap délelőtt két fegyveres besétált a településre és egyenesen Diocle Polcari polgármesterhez ment azzal a szándékkal, hogy gyűlést hívasson össze a főtérré, valamint összetörje a Savoia-címert. A megrémült polgármester úgy tett, mintha mindenbe beleegyezne, aztán az első alkalmas pillanatban elszökött Candidába a testvéréhez. Délután mintegy 60 ember, közülük sokan a felosztatott Bourbon-hadsereg egyenruhájában, Basilico Pagliuca és alvezére, Carmine la Contrada parancsnoksága alatt bevonult Montefalcionéba. II. Ferencet éltették, Viktor Emánuelre és Garibaldira halált kiáltottak. Az egész település azonnal fellázadt, a liberális önkormányzatot megdöntötték. Lefegyverezték a nemzetőrséget és újjászervezték a városi őrséget, az új nemzeti jelképeket a régiekre cserélték, a településen élő néhány liberális család pedig elmenekült. Kihirdették a Bourbon-kormányzat visszaállítását és Gaetano Baldassarét nevezték ki polgármesternek. Másnap visszavertek egy támadást: Carmine Tarantino próbálkozott több mint száz katonája kíséretében a rend helyreállításával. Röviddel ezután, a helyiek lelkes fogadtatása mellett, megérkezett Montemilettóból Angelo Ciarla bandafőnök az embereivel, néhányan közülük is a felosztatott Bourbon-hadsereg egyenruhájában. Ezt

követően a helyi lakosság egy csoportja, Urbano Noviello atya vezetésével, ünnepi körmenetben Maria Cristina di Savoia, II. Ferenc anyjának a képmását vitte az utcákon körbe, akit a nép szentként tisztelt. Eközben Pagliuca egy csapat élén Chiusano San Domenicóba ment, hogy felkelésre bírja a településen élőket, majd Lapio felkelőinek vitt erősítést, másnap pedig Ciarla emberei, más bandákkal együtt, Montemilettóba távoztak, hogy a Tarantino kapitány katonáival szembeni ellenállást segítsék.³⁰⁹

A montefalcionei események adták meg a jelet a környező településeknek a felkelésre. A forгатókönyv mindenütt azonos volt: Garibaldi és II. Viktor Emánuel képeit leverték és felvonták a Bourbon-zászlót; a birtokosok és a liberálisok elmenekültek; új polgármestert neveztek ki és újjászervezték a városi gárdát. Röviden: restaurálták a Bourbon-rendszert.

A felkelés tehát Montefalcionéból terjedt tovább: Chiusano San Domenico, Volturara, San Potito, Candida, Sorbo, Salza, Manocalzati, San Barbato, Pianodardine, Lapio, Luogosano, San Mango, Torre le Nocelle, Montaperto, Serra delle Croci és Tufo következtek egymás után.³¹⁰ A körzet egyik legjelentősebb településén, Montemilettóban azonban némileg másként alakultak az események, még ha a végeredmény ugyanaz is lett. A város polgármestere és a helyi nemzetőrség kapitánya már július első napjaiban tartottak egy esetleges felkeléstől, ezért segítséget kértek az avellinói kormányzótól. Nicola De Luca³¹¹ kormányzó sorra adta ki a parancsokat a gyanúsítottak letartóztatására, július 5-én pedig felhatalmazta Carmine Tarantino avellinói nemzetőr kapitányt, hogy – egy piemonti tiszt és tizenöt katona kíséretében Avellinóból indulva Montemiletto felé – Atripalda, Candida, Montefredane, San Potito, Parolise és más településeken áthaladva gyűjtsön össze annyi embert a parancsnoksága alatt, amennyit csak tud. A kormányzó által megígért segélycsapatokban bízva július 6. délután Tarantino magabiztosan vonult be Montemilettóba. Érezve azonban a lakosság ellenséges hangulatát, a város liberálisait, köztük a polgármestert, a Fierimonti palotába hívta össze, mivel ezt tartotta a leginkább védhetőnek. Másnap reggel katonáival megindult Montefalcione ellen, de mivel Bosco mellett nagyszámú fegyverest vettek észre, erősítésre várva megálltak. Rövidesen húsz katona csatlakozott hozzájuk Montefredanéból, továbbá mintegy száz nemzetőr Montefusco, Santa Paolina, Pratola és Prata településekről. Ezzel az erősítéssel már támadásba lendült a kapitány és élénk lövöldözést követően nyolc főt – köztük egy szerzetest – foglyul ejtett, akiket a montefuscói börtönbe zártak. A felkelők között két nápolyi is volt: az egyik a harcok során meghalt, a másikat

³⁰⁹ SPAGNUOLO 15–20.

³¹⁰ SPAGNUOLO 22–48.

³¹¹ PINTO (2013) 63–66.

elfogták. Úgy tűnik egyébként, hogy Montefalcione új polgármestere, Gaetano Baldassare élénk levelezést folytatott a nápolyi Bourbon-bizottsággal. A felkelők Montefalcione irányában vonultak vissza, Tarantino csapatai szorosan a nyomukban haladtak. A településen a megtévesztő „Éljen Olaszország!” és „Éljen Viktor Emánuel!” kiáltások közelebb csalogatták a nemzetőröket, amikor azonban lőtávolságon belülre érkeztek, sortűz zúdult rájuk.³¹² Az *Il Nazionale* nápolyi napilap tudósítója szerint az „inkább merész, mint bölcs” Tarantino katonáival Pratola felé vonult vissza, ahol az összes erősítését elveszítette: a montefredanéi nemzetőrök elvonultak, a sorkatonák pedig parancsot kaptak a montefuscói börtön védelmére, ahol mintegy 260 foglyot őriztek, akiknek az esetleges kiszabadításától – joggal – tartott az avellinói kormányzó. Tarantino kapitány ekkor, az éjszaka leple alatt, embereivel visszatért Montemilettóba és elbarikádozta magát a Fierimonti palotában.³¹³ Másnap, július 8-án délelőtt fél tízkor az Angelo Ciarla, Vincenzo Petruzzillo, Pasquale Palladino és Carmine La Contrada által vezetett bandák több irányból egyszerre betörték a településre. A lakosság, különösen a nők, ujjongva fogadta őket. Szerke a városban Bourbon-zászlókat tűztek ki, egyidejűleg leverték a Savoia-címert, új polgármestert neveztek ki és visszaállították a városi gárdát. Kiáltványt bocsátottak ki, amelyben megbukottnak nyilvánították a nemzeti kormányt. A felkelők még a délelőtt folyamán a Fierimonti-palotához vonultak, ott azonban sortűz fogadta őket. Délután követeket menesztettek a palotába, akik a megadásért cserébe szabad elvonulást kínáltak az ostromlottaknak. Tarantino kapitány azonban, meggyőződve a palota bevehetetlenségéről és a remélt erősítésben bízva, visszautasította az ajánlatot. Az ostromlók gyújtogatással próbálkoztak, de a védőknek sikerült eloltaniuk a tüzet. A lángok és a füst láttára a közeli Montefuscóban állomásozó 62. gyalogezred egy része, nemzetőrökkel megerősítve, Tarantino segítségére indult. A montemilettói felkelők, miután tudomást szereztek a mintegy 300 fős hadoszlop közeledéséről, cselt eszeltek ki. A hadoszlop elé küldték a helyi szappanárust, aki annyira hitelesen adta elő, hogy hatezer felkelő tartja terror alatt a várost, akik Tarantino embereit már lemészárolták és most San Giorgio la Montagna és Pietradefusi megszállására készülnek, hogy a katonák elálltak eredeti szándékuktól és inkább a veszélyeztetett települések védelmére vonultak. A veszély ilyenén elhárítása megtöbbszörözte az ostromlók erejét, akikhez időközben nagy létszámú bandák csatlakoztak Lapióból és San Mangóból. Ismételten gyújtogatással próbálkoztak és ezúttal sikerrel jártak. A nők hordták a rőzsét a tűzhöz, a félig elégett kaput szekercékkel törték be, majd vad öldöklés kezdődött. A liberálisok közül

³¹² SPAGNUOLO 49–51.

³¹³ *Il Nazionale*, 1861. július 20.; BARRA (1985) 101–103.

tizenegyen harc közben estek el, köztük a helyi nemzetőrség gyűlölt parancsnoka és maga Tarantino kapitány is, hármukat – feleségük és gyermekeik szeme láttára – kivégezték.³¹⁴ Két embert, akik Éljen Itáliát kiáltottak, a temetőbe hurcoltak, ahol élve egy gödörbe lökték őket a holttestek közé. Három katonát Montefalcione-ba vittek, ahol arra kényszerítették őket, hogy saját katonatársaikra lőjenek. Ketten ezt elutasították, mire meggyilkolták őket. A harmadik megígérte ugyan, de aztán támadást színlelve átállt katonatársai közé.³¹⁵ A felkelők veszteségei nem ismertek. Miután a felkelők Montemilettóban átvették a hatalmat, a magukat tábornokoknak kinevező Angelo Ciarla és Vincenzo Petruzzillo embereikkel Torre le Nocelle felé indultak. Itt érte utol őket a sürgős üzenet: siessenek Montefalcione segítségére, amelyet De Luca kormányzó szorongat a csapataival.³¹⁶

De Luca július 7-én délután indult Avellinóból az Aosta-dandár 6. gyalogezredének egy századával és a Felice Preziosi őrnagy parancsnoksága alatt álló 350 fős nemzetőr zászlóaljjal. Az volt a tervük, hogy bekerítő hadmozdulattal foglalják el Montefalcionét. Atripaldához érve egy különítmény Manocalzati felé fordult az ottani felkelés leverésére, a többség pedig, mintegy ötszáz fegyveres, Candida irányában folytatta útját. Egy csapat nemzetőr csatlakozott hozzájuk Michele Tagle százados vezetése alatt, aki az egész hadoszlop parancsnokságát is átvette, míg De Luca kormányzó az utóvédben folytatta az utat. Július 8-án dél körül vonultak be Candidába; több ponton még a Bourbon-zászlók lengedeztek, jóllehet szinte az összes férfi elmenekült a településről, jószerivel csak az öregek, a nők és a gyerekek maradtak. Mindezek ellenére jajkiáltások és lövöldözések hangja töltötte meg a települést. Miközben a katonák egy része a Madonna di Montevergine-kolostorban elszállásolta magát, a candidai nemzetőrök ugyanis, avellinóiakkal és piemontiakkal együtt, Tagle százados biztatására, egymással versengve fosztogatásba kezdtek. Elsősorban azok a házak estek áldozatul, amelyeknek a tulajdonosai Tagle százados személyes ellenségei voltak. Aki védekezni próbált, akár nő volt, akár idős ember, megverték, többeket letartóztattak. A házakat alaposan kifosztották, amit nem vittek el, például a bútorokat, azt összetörték.³¹⁷

A környező településekről a liberálisok, köztük Montefalcione és San Potito polgármestere is, Candidába menekültek és csatlakoztak De Luca csapataihoz. A kormányzó innét Sorbo, Salza, San Potito, Parolise és Chiusano települések irányába vonult a rend

³¹⁴ TECCE 134–135.; *Il Nazionale*, 1861. július 20.; SPAGNUOLO 53–55.; NISCO III. 246–247.; DE SIVO II. 429. Más – a hatóságok iránt elfogult – forrás 17 áldozatról tud: CARDINALI II. 66–67.

³¹⁵ MONNIER 92–93.

³¹⁶ SPAGNUOLO 56.

³¹⁷ VIGEVANO 108.; SPAGNUOLO 58–66.

helyreállítására. Csak kisebb ellenállásba ütköztek, a felkelők a túlerő elől Montefalcionébe menekültek. Néhány kivégzésre így is sor került, többeket pedig letartóztattak.³¹⁸

A kormányerők tehát a felkelők által elfoglalt területek egy részét visszafoglalták, ugyanakkor Tufo környékén tovább terjedt a felkelés. A július 7-i sikeres tufói felkelést követő éjszakán mintegy százan Torrioniba vonultak, majd a hajnali órákban Petruróba; ezek a települések is a felkelők kezére kerültek.³¹⁹

Július 9-én De Luca kormányzó mintegy 400–500 katonájával Chiusanóból megindult a felkelés epicentruma, Montefalcione felé. A településhez közeledve találkoztak egy paraszttal, aki közölte, hogy Basilico Pagliuca megbízásából követségbe jött: ha békességgel mennek be Montefalcionéba, a felkelők is békességgel továbbállnak. A kormányzó azt válaszolta, hogy békességgel megy be, amennyiben leteszik a fegyvert és megcsókolják a lábát. A követ azonnal tiltakozott, mire a kormányzó közölte, hogy Pagliuca egy bandita, és mint olyan nincs jogában semmiféle egyezséget sem kötni, továbbá a követet is csupán azért hagyja életben, hogy ezt elmondhassa parancsnokának.³²⁰ A kormányzó folytatta a menetelést; a település közelében lesből rájuk támadtak, de visszaverték ezt a próbálkozást.³²¹ A faluból „Éljen Garibaldi! Éljen Viktor Emánuel!” kiáltások szűrődtek ki, ami azt a képzetet kelthette, hogy a lakosság várja a felmentő sereget. Amint a katonák megtettek száz métert a teljesen kihalt utcán, hirtelen kinyíltak az ablakok és sortűz zúdult rájuk. A lövéseket közápor kísérte, a dobálásból az öregek, a nők és a gyerekek is kivették a részüket. A meglepett De Luca a menekülő csapatait néhány ház fedezékében gyűjtötte egybe, de mintegy két órán keresztül képtelen volt érdemben reagálni az intenzív kő- és golyózáporra.³²² A támadókkal érkező Salvatore Tecce jegyezte fel: „A lakosság teljesen ellenünk volt; nemcsak a férfiak, hanem a nők is, akiknek az lett volna a dolguk, hogy visszatartják férjüket és fivéreiket, lőttek ránk régi puskáikkal. Különösen az egyik nő volt nagyon gyors a puska töltésében, rövid időn belül ötször is tudott lőni. Láttam ezt a kormányzó is és lövészárkba helyezkedett azt várva, mikor lép ki újra, hogy elsüsse fegyverét. A bátor De Luca úrnak sikerült szájon lőnie az asszonyt, így találtak rá másnap reggel. Így tanította meg neki, hogy puska helyett orsót és tűt kellett volna kézbe vennie.”³²³ A katonákat már a bekerítés veszélye fenyegette, ezért a kormányzó

³¹⁸ *Il Nazionale*, 1861. július 20.

³¹⁹ SPAGNUOLO 69–73.

³²⁰ TECCE 131–132.

³²¹ Az avellinói alkormányzó beszámolója a nápolyi kormányzónak. Avellino, 1861. július 11. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/10.

³²² TECCE 132.

³²³ TECCE 132–133.

visszavonulót fúvatott és egy kolostorba menekült katonáival.³²⁴ Erőszakkal hatoltak be ide, mivel egy szerzetes nem akart kaput nyitni nekik. „Szerencse – jegyezte meg Tecce –, hogy ez a hely nem volt tele banditákkal, különben mindnyájunkat meggyilkolták volna. Ebből is látszik, mondta egy tiszt, hogy rosszul vezetik őket, különben barikádot emeltek volna a faluban, ezt a helyet pedig megszállták volna. A kolostor egy erőd volt a számunkra: nem épült vele egybe egyetlen ház se, mind a négy oldalról meg lehetett védeni, senki sem közeledhetett felénk, ha kedves volt az élete.”³²⁵ Miután az összes bejáratot elbarikádozták, a katonák egész délután és egész éjszaka tartották magukat. Jó minőségű puskaikkal távol tudták tartani a felkelőket, akik jobb híján a kolostor tetejére felhúzott trikolórra lövöldöztek. Éjszaka két óra körül a felkelők megkísérelték felgyújtani a kolostort, a katonák azonban résen voltak és eltávolították az éghető anyagot.³²⁶ Az éjszaka elmúltával De Luca fáradt, de mindenekelőtt éhes katonái közel kerültek ahhoz, hogy megadják magukat. Ha figyelembe vesszük, hogy Tarantino százados csapata július 8-án megsemmisült, De Luca esetleges kapitulációja megnyitotta volna a felkelők számára az utat a gyakorlatilag helyőrség nélkül maradt Avellinóba, ami beláthatatlan következményekkel járhatott volna az egész tartományra nézve.

Időközben az avellinói városi tanács, mivel további katonai erő nem állt rendelkezésére a felkelés leverésére, folyamatosan segélykéréseket fogalmazott meg. A helyzet súlyosságára tekintettel a nápolyi székhelyű 6. hadtestparancsnokság július 8-án megparancsolta Ihász ezredesnek, a Nocerában állomásozó magyar légió parancsnokának, hogy a lehető legrövidebb időn belül indítson el Avellinóba háromszáz gyalogost és az összes rendelkezésre álló huszárt.³²⁷ Ez a parancs rendkívüli intézkedésnek számított, ugyanis felülírta a nápolyi hadügyigazgatóság június 26-i rendelkezését, amely megtiltotta a magyar légiónak, hogy nocerai állomáshelyéről bárhová is csapatokat küldjön ki. De Luca kormányzó már az előző napon, július 7-én, még az Avellinóból való elindulása előtt táviratozott a salernói kormányzónak. Drámai képet festett az Avellino környéki helyzetről: a *briganték* és a felkelők a települések egy részét már elárasztották, a másik részét fenyegetik. Sürgősen reguláris csapatokra van szükség, ezért kéri, hogy a magyar légió azonnal induljon útnak a sanseverinói vasútvonalon. Úgy ítélte meg ugyanis, hogy helyreállítható a nyugalom, amennyiben még aznap erősítést kap. De Luca ezzel egy időben Nocerába is küldött hasonló

³²⁴ *Il Nazionale*, 1861. július 20.

³²⁵ TECCE 133.

³²⁶ TECCE 134. és 136.

³²⁷ A nápolyi főkormányzóság a 6. hadtestparancsnokságnak. Nápoly, 1861. július 8. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

tartalmú táviratot a magyar légio parancsnokának, amelyben a „bátor és derék magyarok” segítségét kérte a Bourbon-pártiak ellen. Mindkét címzettől azt a választ kapta, hogy a légio alkalmazása kizárólag a hadtestparancsnokság közvetlen rendelkezése alapján lehetséges.³²⁸ A nápolyi hadtestparancsnokság július 8-i parancsának engedelmeskedve Ihász még aznap este 8 órakor útnak indította a kért csapatokat: egy zászlóalj gyalogost és öt szakasz huszárt. Másnap újabb erősítéseket kértek. Este 9 órakor érkezett az első sürgöny: „Katonáink tűzben vannak, kéretik 120 takaró és 3 ezer töltény holnap reggelre.” Két óra múlva újabb sürgöny futott be: „Kérek azonnal 4 ágyút vadász fedezettel Avellinóba küldeni.” A kért segítség július 10-én reggel már a rendeltetési helyére is került: a takarókat és a löszereket Tassy százados vezetésével, 18 gyalogos és 7 huszár kíséretében szállították, a négy ágyút pedig egy század vadász és 8 huszár fedezete mellett, Reinfeld Dénes őrnagy parancsnoksága alatt vitték.³²⁹ Július 9-én reggel az 1. honvédzászlóalj négy százada és százhusz huszár megérkezett Avellinóba Girczy János őrnagy parancsnoksága alatt.³³⁰ Az 1. és a 2. századot fél század huszárral, Keller kapitány parancsnoksága alatt, az Avellinótól északra fekvő Montemiletto megszállására küldték. Ennek a hadmozdulatnak a kiegészítéseképpen meghagyták Bíró századosnak, hogy a 3. századdal és fél század huszárral vonuljon ugyanabba az irányba a fele akkora távolságra fekvő Pratola helységbe. A *briganték* a két települést azonban már kirabolták és kiürítették, több nőt megerőszakoltak, majd Montefalciónéba húzódtak vissza, ezért estefelé megparancsolták a két csapatnak, hogy július 10-én reggel 7 órakor északról közelítsék meg Montefalcionét, miközben Girczy, ugyanebben az időpontban, a 4. századdal déli irányból érkezik, hogy együttes erővel támadhassanak a településre. A candidai nemzetőrség egyik tizedese, Michelangelo Parziale felajánlotta, hogy kalauzolja a magyar lovasságot.³³¹ „Utunk borzasztó volt – emlékezett a légio 3. századának számvevő törzsőrmestere, a kolozsvári születésű Balázs Gábor³³² –; sziklás, bozotos ösvények, hol kapaszkodva alig haladhattunk, tekervényes utak mélységek fölött, úgy hogy

³²⁸ M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/7.

³²⁹ Ihász Dániel távirata az avellinói alkormányzónak. Nocera, 1861. július 10. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/7.; Napló kivonat, Nocera, 1861. július 7–13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193/b.; Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.; Az olaszthoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. július 10-én. In *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/2, 58–59.; VIGEVANO 109.; LUKÁCS (1986) 84.

³³⁰ Az avellinói alkormányzó távirata Nápolyba, Avellino, 1861. július 9. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/7.

³³¹ Napló kivonat, Nocera, 1861. július 7–13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193/b.; Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.; SPAGNUOLO 79.; LUKÁCS (1986) 84.; VIGEVANO 109.

³³² LUKÁCS (1986) 242.

valóságos erőművészi tehetséget kellett kifejtenünk, hogy az itt mind sziklacsucokra épített falvak és városokba behatolhassunk.”³³³

Mindeközben De Luca körbezárt csapata már-már azon volt, hogy reménytelen helyzetében kitörést kísérel meg, amikor délelőtt 10 óra felé hirtelen azt tapasztalták, hogy az ostromlók eltűntek a kolostor környékéről. Hatalmas jövés-menés támadt, félreverték a harangokat, az öregek, a nők és a gyermekek tömegesen menekültek: hírt vették, hogy megérkeztek a magyarok.³³⁴

A támadók helyzete azonban a település földrajzi elhelyezkedése miatt egyáltalán nem volt egyszerű. „Montefalcione egy meredek sziklás hegy oldalában délkeleti részén meghághatlan szikla falakkal természeti erődöt képez, s a mellett hogy támadás esetében túlnyomó erő ellen is védelmi állásul sikeresen szolgálhat, veresség esetében – a szomszéd hegyi ösvények kulcsa lévén – a büntetlen visszavonulást könnyen lehetségessé teszi. Egy minden oldalról intézett támadás a hely fekvésénél fogva nem vala lehető, egyedül meglepetés által vala remélhető a rablók kézre kerítése.”³³⁵ Girczy őrnagy a rendelkezésére álló 4. századdal hajnali fél háromkor indult el Avellinóból és Santa Barbara településen keresztül egyenesen Montefalcione irányába indult. „A helység határát mintegy 7 óra tájban reggel elérve golyó záporral fogadtatott a bokrok, gabona földek és föld hajladékai és redőzeteibe elrejtett rablók által, faluban a harangok félre verettek. Meglepetésről e szerint szó nem lehetett, határozott előnyomulás és támadás lőn szükségessé, mi annyival nehezebb vala, mert sem a pratolai sem a montemilettói támadó csapatok meg nem érkezének a hely színére – mint később kitűnt, az utak járhatlansága, s egy Montemiletto körül csoportosuló rablócsapat fenyegető mozdulása miatt.”³³⁶ Girczy tehát egyetlen századdal indította meg a támadást: „... alarma kiáltásokkal vegyes puska tüzzel és harang félre veretésével fogadtattunk minek következtében az egy század gyalogságot Montefalcione helység nyugati hegyes oldalán csatárláncba saját parancsnokságom és Krisztiány főhadnagy úr vezénylete alatt elindítottam – írta jelentésében a magyar őrnagy. – A rablók serege minden lépten golyózápórral kísért bennünket míg végre délelőtti 10 órakor sikerült nekünk a helység nyugati végéhez eljuthatni; – itt hasonlókép a legsűrűbb puskatűzzel fogadtattunk s csak különös szerencsének tulajdonítható, hogy a falu szélső végén lévő kolostorba bevonulhattunk... mint egy óra

³³³ *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

³³⁴ Az avellinói alkormányzó beszámolója a nápolyi kormányzónak. Avellino, 1861. július 11. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/10.; TECCE 137.

³³⁵ Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.

³³⁶ Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.

múlva meg érkezett oda Bíró százados úr is századával.”³³⁷ A magyarok az ostromlókra zúdultak, akiket a kolostorból előretörő katonák a másik oldalról szorongattak. „A magyarok üldözőbe vették őket és sokat megöltek közülük; amikor a kolostor közelébe értek, boldogan kimentünk és megcsókoltuk a szabadság bajnokait. Igazi hazafiak! – így lelkesedett a reménytelennek hitt helyzetből megmenekült Tecce. – Nocerából megérkezve még csak egy órát sem pihentek, hogy értünk jöjjenek.”³³⁸ A kolostor szilárd bázist teremtett a további előrenyomuláshoz. Girczy őrnagy a 6. gyalogezred századából és a nemzetőrségből a kolostor udvarán tartalékot képezett, a rendelkezésére álló magyar csapatokból pedig két rohamoszlopot alakított: az egyiket Krisztiány főhadnagy, a másikat Bíró százados vezénylete alatt.³³⁹ „Déli 12 óra tájban – folytatódik Girczy őrnagy jelentése – Krisztiány főhadnagy úr magával vivén 24 embert elindult fürkészeti őrzőjárat végett a falu belsejében s elhaladván annak belsejében erősített szakaszokat küldöttem után még végre az egész erővel megszálltam a falut. A kolostorban létünk alatt szakadatlanul folyt a tüzelés ellenünk úgy hogy minden ablak egy rablót tartalmazott. Magában véve a falu összes lakossága romlott reactionarius szellemű, a rablóknak minden részben segédkezet nyújtott, a falu templom tornyába s több más épületekben fel zászlók lengedeztek, mellyek helyébe a falu bevétele után az olasz királyi zászlókat tüzettem fel. Seregünkbe ekorig legkisebb sebesülés nincsen csupán a piemontiak közül 8-an, egy szakaszvezető és 3 közemberek estek el, hasonlóképp a nemzetőrök közül számos úgy hogy az összes veszteség 30–35 emberre rúg. Keller százados úr csapatával folyó hó 10-én délután 5 órakor érkezett meg Montefalcione-ba, a négy ágyú pedig fedezetével Reinfeld őrnagy úr vezénylete alatt estveli 9 órakor.”³⁴⁰

Az ellenállhatatlanul előrenyomuló magyarokkal szemben a felkelők körülbelül egy órán keresztül tudták tartani állásaikat, majd szétszóródtak. A legbátrabbak, mintegy fél ezren, a település legmagasabb része felé vonultak vissza és elhatározták, hogy ellenállnak. Körülbelül negyvenen közülük két közeli majorsági épületben barikádozták el magukat. A magyarok szitává lőtték őket, egyikük sem menekült meg. „Tüzet nyitottak rájuk – számolt be az *Il Nazionale* tudósítója július 11-én –, és ahogy kijöttek, lemészárolták őket: senki sem élte

³³⁷ Girczy János a dandárparancsnokságnak. 1861. július 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193b.

³³⁸ TECCE 137.; „*Nostri cari salvatori*” (a mi kedves megszabadítóink): így hálálkodtak a honvédeknek. KUNFY 23.

³³⁹ Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.

³⁴⁰ Girczy János a dandárparancsnokságnak. 1861. július 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193b.; Az olaszthoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. július 10-én. In *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/2, 62.; LUKÁCS (1971) 124–125.; LUKÁCS (1986) 85–86.; Kajdácsy Antal őrnagy július 19-i levele alapján rövid beszámoló: *Hölgyfutár*, 1861. július (727.); Rényi György Dunyov Istvánnak. Nocera, 1861. július 12. MNL OL Dunyov-iratok. R24-1. No. 112.

túl.”³⁴¹ Girczy átvette tehát a parancsnokságot az összes katona felett és, ahogy láttuk, dél körül megindult Montefalcione központja felé. A felkelők még egy ideig ellenálltak, minden kezükbe kerülő tárggyal védekeztek. De körbevették őket és „szörnyű mészárlás” következett.³⁴² „A fanatikus nép minden kigondolhatót elkövetett ugyan önvédelmére – írta Balázs törzsőrmester –, da a hol lelkesült magyar ifjak működnek, ott mindennek törnie kell: alig pár óra alatt a falu mienk volt. Az ellenek egy kis része szét szaladva a hegyek között keresett menedéket, a többi részint leöltük, részint foglyul ejtettük.”³⁴³

A nagy győzelem után következett a megtorlás. A büntető szankciók célja a hatalom erejének demonstrálása, a reakció megfélemlítése és az ingadozók befolyásolása volt. A könyörtelen szigort az avellinói kormányzó és a nápolyi katonai parancsnokság utasítására alkalmazták, mindenesetre olyan hatékonyan, hogy a légio félelmetes hírnevet szerzett. A hangulatot legjobban az egyik liberális napilap beszámolója fejezte ki: „Nem volt kegyelem senkinek, és ez így van jól. Itt az ideje, hogy megszabadítsuk a településeket ezektől az irokézektől.”³⁴⁴ A harcok befejeztével tehát a katonák lángba borították Montefalcionét, majd elkezdődött az embervadászat, ami este 11 óráig tartott. Korabeli sajtóbeszámoló szerint „a település utcáin 30 holttest hever, azokon kívül, amelyek a mezőkön vannak, és amelyek még lesznek, minthogy folyik az üldözés, és akit elfognak, azt lelövik.”³⁴⁵ A katonák tehát nem akartak foglyokat ejteni, az elfogott felkelőket azon nyomban kivégezték. „Mészárlás mindenfelé és véröntés” – foglalta össze az *Il Nazionale* tudósítója.³⁴⁶ Egy másik napilap szerint „az ellenség lemészárlása borzalmas, egyetlen nyomorult életének sem kegyelmeztek”.³⁴⁷ A halottak számát 135 és 150 fő közé teszik a korabeli források.³⁴⁸ Azoknak sem volt kegyelem, akik templomba menekültek. „A magyarok, miután a templomban elfogott harminc embert lemészárolták, lelőttek öt személyt. A lakosság által elhagyott föld uraivá váltak és dühüket azzal vezették le, hogy házról házra járva kegyetlenül fosztogattak és gyújtogattak, és tették mindezt a kormányzó parancsnoksága alatt. Így hát magyarországi pártütők karja gyámolította az *egyhangú népszavazást*; azt kiáltva, hogy *kifelé*

³⁴¹ *Il Nazionale*, 1861. július 13.

³⁴² *Il Nazionale*, 1861. július 13.

³⁴³ *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

³⁴⁴ *La Bandiera Italiana*, 1861. július 14.

³⁴⁵ *Il Nazionale*, 1861. július 13.

³⁴⁶ *Il Nazionale*, 1861. július 13. Az eseményekről összefoglalót közölt a *La Bandiera Italiana* című nápolyi napilap 1861. július 13-i száma is.

³⁴⁷ *L'Irpino*, 1861. július 10.

³⁴⁸ *L'Irpino*, 1861. július 18.; SPAGNUOLO 81.; MOLFESE (1966) 82.; AGNOLI 294–305.; BARRA (1985) 105. Az egyik magyar lap olaszországi levelezője 140 halottról tud, ugyanakkor hozzáteszi, hogy a 200 fogolyból még 54-et a városi piacon kivégezték. *Hölgyfutár*, 1861. július (735.).

az idegennel, idegennel égettették fel az olasz falvakat.”³⁴⁹ Balázs Gábor személyes beszámolója szerint azonban a magyarok nem vettek részt a fosztogatásban: „A velünk jött polgári kormányzó (Gubernator) ekkor parancsot adott ki, hogy raboljuk ki a falut, de mi természetesen pirulva fordultunk el, s legfőlebb is csak pár nemzetőr engedelmeskedett e szomorú parancsnak.”³⁵⁰ Sőt a magyar törzsőrmester a légión fellépésének békés oldalát emeli ki: „...összegyűjtöttük a falut, gyűlést tartottunk az előljárókkal, új hűséget tétettünk az uralkodó Viktor Emanuel részére, kitűztük a toronyra a nemzeti lobogót, s adtunk az inkább butaságból, mint gonoszságból reactionarius népnek sok szép jó tanácsot. Ez eljárás megtermette gyümölcsét. – A kolostorból kimentettek könyvek között borultak kebleinkre, s ott hol, nagyobb számmal mostanig magyar bizonyára nem járt, lelkesedve kiáltottak ’evviva nostri fratelli ungharesi’ és a nép meghatva a jelenettől százszorosan viszhangozta azt.”³⁵¹ A kolostorból kimentettek hálája felől nem lehet kétségünk, a megrémült, megtizedelt és hanyatt-homlok menekülő lakosság „meghatottsága” viszont nem tűnik életszerűnek az elbeszélésben. De az ifjú törzsőrmester még tovább megy, szinte már civilizatorikus missziós öntudattal éli meg az eseményeket: „A merre jártunk, a merre mentünk, mindenütt győztünk; győztünk fegyvereinkel, győztünk lovagias viseletünkkel; mi meghódítottuk a nápolyi birodalom egy oly részét, hova a civilisatio éltető sugara még nem hatottak el, szereztünk Viktor Emanuelnek és a jelenkor szellemének pár millió lelket, fényesen hirdettük a szabadság szent eszméit, s nem pillanatnyi babért arattunk, hanem hátra hagytunk magunk után egy soha ki nem törölhető nyomot, a jogos eljárás nyomát. Bátorságot és lelkesedést öntöttünk a helyőrségekbe, utat mutattunk az előljáróknak, melyen haladniuk kell, s a nép között a béke és fölvilágultság magvait hintettük el.”³⁵²

A fegyveres összecsapás után Reinfeld őrnagy parancsnoksága alatt érkező vadász századnak az volt a feladata, hogy a magukkal hozott négy ágyú segítségével helyreállítsák a rendet. Menekülő felkelők után kutatva átfésülték a környező vidéket is: körbevettek egy-egy területet, majd mindenre lőttek, ami mozgott.³⁵³ Az pedig a polgári és katonai hatóságok bizalmát tükrözte, hogy Girczy őrnagyot azonnali hatállyal az avellinói tartomány nemzetőrségének parancsnokává nevezték ki.³⁵⁴

A montefalcionei vérengzésnek a torinói parlamentben is volt visszhangja. Amikor Casoria képviselője, Francesco Proto, Maddaloni hercege, az 1861. november 20-i ülésen

³⁴⁹ DE SIVO II. 430.; ULLOA 34. (50, a teplomban leászáralt személyt említ.)

³⁵⁰ *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

³⁵¹ *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

³⁵² *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

³⁵³ SPAGNUOLO 81.

³⁵⁴ Ihász Dániel Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr iratok 50.

vizsgálatot kezdeményezett a piemonti elnyomás kegyetlenségének kivizsgálására, indítványában a montefalcionei eseményekre is hivatkozott.³⁵⁵

De Luca kormányzó most már magabiztosan számolhatott be a salzai nemzetőrség századosának július 12-én: „Kitűnő híreim vannak. A minden egyes ponton megvert *briganték* szétszóródtak, menekülnek, a falvak lakói megrettentek az elnyomás erejétől és szigorától. Montefalcionében harminchárom halottjuk volt a harcok alatt, de azt beszélik, hogy további negyvenen meghaltak a környező vidéken, hetet agyonlőttek. Tegnap Lapióban további 4 kivégzés, és mindez a candidai és a chiusanói veszteségeken túl. Van 4 ágyúnk, 200 magyar huszárunk, egy sorászlóaljunk, egy század magyar gyalogosunk, a 6. serezed egy százada és 800 mozgó nemzetőrünk. A jók erőre kapnak, jaj a gazembereknek, ütött a végzetük órája. Akit fegyverrel a kézben fogunk el, azonnal agyonlőjük.”³⁵⁶ De Luca tehát csapataival továbbvonult Lapiro felé, ahova sok felkelő menekült, a montefalcionei helyzet „normalizálását” a magyarokra hagyta. Lapióban kivégezték, többek között, a helyi zenekar trombitását és dobosát is, akiknek az volt a bűnük, hogy a felkelés napjaiban a Bourbon-himnuszt játszották. A rend helyreállítása a környező településeken folytatódott. Július 12-én mentek tovább Montemaranóba, majd innét másnap reggel Paternopoliba, ahol csak néhány óráig időztek, és miután száztíz nemzetőrt Parolisébe irányítottak, a déli órákban folytatták útjukat Volturara felé. Itt is feloszlatták a korábbi napokban a Bourbon-himnuszt játszó zenekart, majd Sorbo és Salza érintésével visszatértek Avellinóba. De Luca hadjáratát folytonos razziák kísérték, amelyek eredményeképpen zsúfolásig megteltek Montemiletto, Sant’Angelo dei Lombardi, Montella és főként Avellino, valamint Montefusco börtönei.³⁵⁷

Ami pedig a magyarokat illeti: július 12-én folytatódott a környék „megtisztítása” a *brigantéktól*. „A foglyok közül... különféle helyeken összesen 26 elrettentő példa gyanánt agyonlővetett.”³⁵⁸ Két hadoszlop alakult azzal a céllal, hogy Avellinótól keletre mintegy 30 kilométerre, Montemaranóban találkozzanak. A Girczy őrnagy vezette hadoszlop, amely az 1. honvédszászlóaljból, nemzetőrökből és fél század huszárból állt, a Lapiro–Paterno–Castelfranci–Ponte Romito útvonalon haladt a kitűzött cél irányába. A Reinfeld őrnagy parancsnoksága alá tartozó, a vadászokból, a tüzérségből, nemzetőrökből és három szakasz huszárból álló második hadoszlop, amelyhez egyébként maga De Luca kormányzó is csatlakozott, rövidebb utat tett meg: Chiusano és Salza érintésével vonultak be

³⁵⁵ SPAGNUOLO 82–83.

³⁵⁶ SPAGNUOLO 87–88.

³⁵⁷ SPAGNUOLO 88–89.

³⁵⁸ Az olaszthoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. július 10-én. In *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/2, 62.

Montemaranóba. A két hadoszlop közötti érintkezést Zsulavszky hadnagy egy szakasz huszárral biztosította, akik megfordultak Chiusanóban és Ponte Romitóban is. A terep okozta nehézségek ellenére az erődemonstráció elérte a célját, a július 13-án este hét órakor Avellinóba bevonuló magyar légionistákat ünnepelve fogadták. Itt két napig pihentek, majd San Severino érintésével visszavonultak nocerai állomáshelyükre, ahol július 16-án reggel a légio ott maradt egységei, Ihász ezredessel az élen, a zenekarral együtt ünnepélyesen fogadták őket.³⁵⁹

A magyar katonákhoz címzett gratulációknak és köszönetnyilvánításoknak vége-hossza nem volt. Ezek jellegéről Girczy őrnagy napiparancsából alkothatunk fogalmat. „Az avellinói kerület kormányzója keblemre borult és ott fejezé ki kimondhatlan háláját és köszönetét a magyar légiónak hősies vitézségeért. Pinelli altábornagy úr kijelenté nekem Cialdini parancsnokló tábornok úr üdvözetét, a ki szintén bő elismerését küldi nektek tetteitekért. A 62. számú olasz gyalogezred tisztí küldöttsége, hasonlóan üdvözölni jött hozzám a legio győzelmeit és kikérte magának a magyarok lovagias barátságát. De szemtanúi s részesei valánk magunk, miként sietett Avellino városa s környéke halántékainkra tüzni az érdem örök emlékü babériját. Ennyi elismerés csekély tetteinkért, méltán büszkévé tehet és ösztönöz a magyar becsülete s hírneve gyarapítására.”³⁶⁰ Balázs törzsőrmester azonban felülemelkedett a számtalan köszönő levélen, és erőteljes küldetéstudattal foglalta össze az akció lényegét és hozadékát: „Ezek ugyan mind nagyszerű dolgok, de mind eltörpülnek az öntudat mellett; azon öntudat mellett, hogy prófétailag működtünk a szabadság szent eszméiért, melyre úgy látszik az istentől a magyar nemzet van kiszemelve: s ki az isten előtt kedves, azt embernek eltiporni nem lehet! Ideiglenes tartózkodási helyünkön ezredesünk jött előnkbe örömkönyekekkel szemeiben; laktanyánkba saját zenekarunk vezetett, a mámorító 'Rákóczy induló' mellett, s midőn kipihentük fáradságainkat, átfutottuk elménkben e pár napi eseményeket, eszünkbe jutott a hon, az a kedves drága haza, s büszkén ütöttünk fegyvereinkre e fölkiáltással: Most már edzett katonák vagyunk!”³⁶¹ Balázs Gábor sorait olvasva igazat kell adnunk a beszámolóját közlő szerkesztőnek, aki a 22 éves törzsőrmester „kissé tulcsapongó ifju tüzzel és lekesedéssel” július 20-án Nocerából írt levelét úgy értékeli, „mely a dolgokat nagyító szemüvegen át látja”, ugyanakkor hozzáteszi, hogy „egyszersmind bizonysgául

³⁵⁹ Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.; Napló kivonat, Nocera, 1861. július 14–20. MNL OL Türr-iratok 52.; Az olaszthoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. július 10-én. In *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/2, 62–63.; LUKÁCS (1986) 86.

³⁶⁰ Girczy János őrnagy napiparancsa. 1861. augusztus 10. Közli: *Hölgyfutár*, 1861. augusztus 10.

³⁶¹ *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

szolgál azon valódi és mély szabadságszeretet és nemzeti érzésnek, mely fiatal hazánkfiait lelkesíti.”³⁶²

Az olasz kormány Ihász Dániel ezredes „az ellenséges tűznek is kitett légió fegyelmének fenntartása érdekében végzett odaadó tevékenységért” és Girczy János őrnagyot „a montefalcionei támadás vezetésénél mutatott bátorságért és hozzáértésért” a savoiai katonai érdemrend lovagkeresztjével tüntette ki. Bucsi Szabó Hugó, Christiani Viktor és Mondola Sándor gyalogsági főhadnagyok, Sajó György gyalogsági hadnagy, Csikán Gábor és Tóth János gyalogsági őrmesterek, Miskolczy István dobos, Auró Pál és Makk János gyalogsági törzskari tizedesek, Kiss Károly és Link Adolf gyalogsági tizedesek, Hollán Géza tüzér tizedes, Sándor József, Kreniczky Károly és Palma Dénes közlegények ezüst vitézségi érmet kaptak, Krocze Miklós, Bozzi József, Málnásy Antal, Dobai Dénes, Dobai Sándor, Csedő István, Bocskor János, Ligethy Gyula, Máriássy Samu, Hermann Samu, Turóczy Samu, Liszt Samu, Brestyenszky József, Vass József, Závory Sándor, Volf József, Kovács Márton, Albert István, Antonio Martelli, Jancsó Dénes, Szitár Dénes, Hernovészy Mihály, Borcsányi Elek és Bethlen Gábor gróf közlegények pedig dicséretben részesültek. Az avellinói kormányzó emlékérmét verettetett a montefalcionei csata tiszteletére, amivel a résztvevőket kitüntették. Girczy János és Reinfeld Dénes őrnagyok ezüst, a légió további tíz tagja pedig bronz emlékérmét kapott. Az olasz hatóságok tehát nem fukarkodtak a kitüntetésekkel, ugyanakkor igyekeztek óvatosan eljárni, nehogy tovább fokozzák a már amúgy is feszült közhangulatot. Ebből az ellentmondásos helyzetből következett aztán, hogy az említett emlékérem viselését egyenesen megtiltották a légionistáknak.³⁶³

3.5. A légió felaprózódása: Campania, Puglia, Basilicata

Ettől kezdve rendszeres gyakorlattá vált a magyar légió alkalmazása a *brigantaggio* ellen, a nápolyi hadügyigazgató, Revel tábornok ugyanis a légió katonai igénybevételének mindenféle korlátozását eltörölte.³⁶⁴ A nápolyi főparancsnokság a magyar légiót a potenzai székhelyű 16.

³⁶² *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

³⁶³ A király által a magyar légió katonáinak adományozott kitüntetések. Torino, 1861. augusztus 31. Ricasoli miniszterelnök-hadügyminiszter aláírásával. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 24 bis, p. 1196. Közli: CARTENY (2013) 254–256.; A légió kitüntetett tagjainak névsora, 1861. augusztus 31. MNL OL Türr-iratok 25.; Az olaszthoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. július 10-én. In *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/2, 65.; Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-214.; LUKÁCS (1986) 87.; PETE (2017) 951–970.; PETE (2019a) 185–194.

³⁶⁴ Napló kivonat, Nocera, 1861. július 7–13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193/b.

hadosztály parancsnoka, Della Chiesa tábornok rendelkezésére bocsátotta, hogy a *brigantaggio* elleni harcban alkalmazza elsősorban Basilicata területén, de a magyar katonák a campaniai Salerno vidékén és Puglia egyes részein is teljesítettek szolgálatot. „Július 9-én [valójában 10-én – P. L.] volt a Legio élettörténetében mindig nevezetes, s az Avellinói tartomány részéről emlékérmekkel örökített Montefalcione-i csata 4000 reactionarius ellen, ezt a Legio egyedül maga vívta fényes győzelemmel – értékelt Szűcs őrnagy –, mi azt vontta maga után, hogy a Legióra többé nem a penészes garnisoni élet, hanem a reactio elnyomásával, s a rablók üldözésével összekötött fáradalmak vártak.”³⁶⁵

A nocerai polgári hatóság kérésére július 18-án Milde Ede hadnagy parancsnoksága alatt 20 vadász és 6 huszár indult a várostól északra fekvő S. Giorgio településre a „mutatkozó rablók ellen”. Milde hadnagy kérésére másnap előbb az 1. honvédszázad Somlyai János százados vezénylete alatt, majd este tíz órakor a 4. vadász század Koelbl Károly őrnagy vezetésével erősítésként szintén S. Giorgióba indult. Somlyait a századával még aznap átvezényelték Siano községbe, mivel állítólag rablók menekülhettek a környékére. A félelem azonban mindkét településen alaptalannak bizonyult. „A kósza hírek mindenütt rablókat látattnak – olvasható a légio hivatalos naplójának július 20-i bejegyzésében –, úgy tegnap is a kirendelt két század hasztalan tevé az utat, mert a rablóknak sehol semmi nyoma. [...] A tegnapi riadó csak Milde hadnagy fejtelenségének köszönhető, ki a különben is gyáva lakosok és rettegő nemzetőrök rém képzeleteinek hitelt adva a csendet ok nélkül fellármázta.”³⁶⁶

Az 1861. augusztus 2-i állapot szerint két század gyalogság két ágyúval és 50 huszárral Girczy őrnagy parancsnoksága alatt Eboliban állomásozott (még július 29-én indultak el Nocerából, mert azt a hírt kapták, hogy a brigantik megszállva tartják a potenzai országutat), két század vadász 29 huszárral és 4 ágyúval Koelbl őrnagy vezényletével Salernóban tartózkodott, egy század gyalogság pedig Keller százados alatt Solofrában. Ez utóbbi kivételével a többiek másnap, további rendeletig, Salernóban összpontosultak Girczy őrnagy főparancsnoksága alatt.³⁶⁷ Két héttel később, a fenti települések mellett, már San Marzano (28 gyalogos 4 közhuszárral) és San Gregorio (4 tiszt 55 katonával és 4 közhuszárral) helységekben is jelen voltak összesen 28 tiszttel és 507 katonával.³⁶⁸

Ahogy a magyar légionisták *brigantaggio* elleni bevetései mind gyakoribbá váltak, a légio egyre nagyobb részét vezényelték ki távolabbi településekre. Míg július végén a légio négy különböző helyen 18 tiszttel, 428 harcossal, 148 lóval és 6 hegyi ágyúval működött, az

³⁶⁵ SZÜCS 24.

³⁶⁶ Napló kivonat, Nocera, 1861. július 14–20. MNL OL Türr-iratok 52.

³⁶⁷ Napló kivonat, Nocera, 1861. július 21–augusztus 3. MNL OL Türr-iratok 53.

³⁶⁸ A légio létszámjelentése, Nocera, 1861. augusztus 18. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

ősz folyamán már 21 különböző helyen és különböző időszakokban 33 tiszt vezetése alatt 686 katonával, 181 lóval, 26 öszvérrel és 6 ágyúval.³⁶⁹

Az év utolsó napján, 1861. december 31-én a légio – Nocera kívüli – diszlokációja a következő képet mutatta: a tüzérség Salernóban (1 tiszt, 33 tüzér, 4 ágyú) és Potenzában (2 tiszt, 33 tüzér, 2 ágyú), a lovasság szintén Salernóban (5 tiszt, 74 közhuszár) és Potenzában (6 tiszt, 124 közhuszár), a gyalogság Salernóban (3 tiszt, 9 honvéd), Potenzában (4 tiszt, 77 honvéd), Eboliban (4 tiszt, 60 honvéd), Sianóban (4 tiszt, 96 honvéd) és Sant'Egidióban (1 tiszt, 16 honvéd) állomásozott, a vadászok pedig Ruvóban (1 tiszt, 60 vadász), Ripacandidában (2 tiszt, 72 vadász) és Angriban (1 tiszt, 32 vadász), mindösszesen 690 fő az 1105 főt számláló légióból.³⁷⁰

1862. március 9-én az 1146 katonát számláló magyar légio Nocerából kivezényelt tagjainak többsége, 398 fő Basilicata tartományban, Potenza környékén teljesített szolgálatot, 269 fő pedig Campania tartományban, Salerno vidékén.³⁷¹

A helyzet nem sokat változott később sem, az április 19-i jelentés szerint a légio 1150 főnyi összlétszámából (65 tiszt és 1085 közlegény) 626-an voltak Nocerából kivezényelve (további 24 fő kórházban, 22 katona börtönben volt).³⁷²

	Összlétszám			Kivezényelték száma		
	Tiszt	Közlegény	Összesen	Tiszt	Közlegény	Összesen
Parancsnokság	8	16	24	–	1	1
Tüzérség	8	126	134	2	24	26
Huszárság	16	259	275	10	195	205
Gyalogság	25	428	453	16	301	317
Vadászok	8	256	264	2	75	77
Összesen	65	1085	1150	30	596	626

³⁶⁹ SZÜCS 25.

³⁷⁰ A légio létszámjelentése, Nocera, 1861. december 31. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

³⁷¹ A légio létszámjelentése, Nocera, 1862. március 9. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-329.; LUKÁCS (1986) 91–93.

³⁷² A légio létszámjelentése, Nocera, 1862. április 19. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-382/b.

Alakulat	Hely	Tisztek	Legénység	Összesen
Parancsnokság	Nápoly	–	1	1
Tüzérség:	Nápoly	1	–	1
2. üteg	Potenza	1	24	25
Összesen		2	24	26
Huszárok:				
1. osztag	Salerno	4	58	62
	Golfo di Taranto	2	48	50
	Milano	–	1	1
2. osztag	Potenza	–	2	2
	Venosa	3	57	60
	Tursi	–	4	4
	Pisticci	1	25	26
Összesen		10	195	205
Gyalogság:				
1. század	Felderítésen	3	62	65
2. század	Felderítésen	4	87	91
3. század	Eboli	3	85	88
	Corbara	1	20	21
	Tramonti	1	20	21
4. század	Angri	1	27	28
	Napoli	1	–	1
	Salerno	1	–	1
	Genova	1	–	1
Összesen		16	301	317
Vadászok:				
3. század	Palazzo	2	75	77
Mindösszesen		30	596	626

A magyar légiót tehát 1861 tavasza és 1862 nyara között vetették be először a *brigantaggio* ellen. A légió története ebben az időszakban, a *briganték* által alkalmazott gerilla-harcmodorból adódóan, alapvetően az egyes kisebb egységek története, amelyek számtalan kisebb-nagyobb összecsapásban vettek részt.³⁷³ Ennek megfelelően a magyar légió különböző egységeinek harcait és helyzetét területi-kronológiai bontásban kíséreljük meg nyomon követni.

³⁷³ PETE (2012) 47–57.

3.5.1. Amalfi és környéke

Július végén, a salernói polgári kerület alkormányzójának kérésére, Reinfeld Dénes őrnagy parancsnoksága alatt két vadászszázad és egy fél huszárszázad két hegyi ágyúval az Amalfi környékét dúló *briganték* felszámolására indult. Nocera-ból a tengerpart felé vonultak, amit Vietri mellett értek el; itt nyugatnak fordultak és a sziklás tengerpart mentén haladva jutottak el Amalfi közelébe.³⁷⁴ Július 23-án érkeztek meg Majoriba, ahol a 10 tisztből és 132 közlegényből álló magyar csapat találkozott egy Salernóból indított nemzetőr századdal. Reinfeld ezeket a nemzetőröket Atranin keresztül továbbküldte Scalába, ő maga pedig a magyarokkal és a környék nemzetőreivel este hat órakor Ravello felé indult. A „brigantik a hegyek sziklás oldalain rejtezknek, s a néptől gyámolittatnak”, ezért Reinfeld megkísérelte szisztematikusan átfésülni a nehéz terepet: a magyaroktól balra a castellamarei, jobbra a cavai és a vietrii nemzetőrök cirkáltak.³⁷⁵ Minoriba érve Reinfeld őrnagy Bild századost egy csapat vadásszal és nemzetőrrel továbbküldte Ravellóba, ő maga pedig a maradék erőkkel Atranin keresztül Scalába kívánt eljutni. A nehéz terep azonban alaposan feladta a leckét, a tervet, legalábbis részben, módosítani kellett. Mivel a Scalába vezető szűk és nagyon rossz állapotban lévő hegyi ösvényen sem a lovakkal, sem az öszvérekkel nem lehetett felfelé haladni, Reinfeld a tüzérséget és a huszárokat Kauzer főhadnagy parancsnoksága alatt Amalfiba rendelte azzal a meghagyással, hogy ott várják be a további parancsokat. Ő maga a vadászokkal és egy század nemzetőrrel „felkúszott” a hegyeken és egyórás keserves kínlódás után megérkezett Scalába. A települést csaknem üresen találták, legalábbis férfiak nem tartózkodtak ott. A polgármester és a nemzetőrök is elhagyták a falut, kapitányukat azonban Reinfeld egy őrjáráttal visszakísértette. Kiderült, hogy a *briganték* „az itteni vidékről valók, ellátásukat a falukból nyerik, s ha szaporodnak, a falukból viszik el a szükséges fegyvereket”. Reinfeld javaslatára Scala és Ravello megbízhatatlan nemzetőrségét a salernói nemzetőr őrnagy lefegyverezte, a két faluba, saját költségükre, idegen nemzetőröket vezényeltek. Megindultak a letartóztatások: Reinfeld Amalfiban 10 gyanús egyént, köztük egy papot elfogatott, és 16 másikkal együtt tengeri úton Salernóba szállíttatott. Az eddig rejtőzködő *briganték* is életjelet adtak magukról: megtámadták Gragnano községet, később a castellamarei nemzetőrség tett rendet.³⁷⁶ „A látszatok után az a hír – jelentette Reinfeld –,

³⁷⁴ Napló kivonat, Nocera, 1861. július 21–augusztus 3. MNL OL Türr-iratok 53.

³⁷⁵ Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a nocerai dandárparancsnokságnak. 1861. július 23. Közli: *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/4., 153–154.

³⁷⁶ Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a nocerai dandárparancsnokságnak. 1861. július 24. Közli: *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/4., 154–155.

hogy itt a vidéken a brigantik százával tanyáznának, tulhajtott; 2–3, legtöbbször 10 van együtt, tegnap óta embereim s a csendőrök, kik a hegyeket Gragnanóig átkutatták, csak egyeseket foghattak be, – 37 lőfegyver s igen nagy készlet lőszer került birtokomba, ezeket, valamint a később hurokra kerített brigantik Salernóba küldöttem.” Reinfeld megtette a szükséges intézkedéseket a bandák felszámolására: Scalában és Ravellóban lefoglalta az élelmiszereket, hogy ne tudják kijuttatni a faluból a *briganték* számára, a környékre 10 fős járőröket küldött ki. Több mint 40 asszonyt letartóztatott, akik korábban élelmiszerral látták el a *brigantékat*, majd kísérettel a hegyekbe küldte őket, ahol a tartományfőnök nevében egy, a papok által is aláírt írásbeli biztosítékot hirdettek ki a bújdosóknak, mely szerint ellenük minden büntető eljárás le lesz állítva, amennyiben 24 órán belül visszatérnek falujukba. Estig alig 6–8 fő tért vissza, másnap reggelre viszont a két faluban már több mint 60-an. A választott módszer sikeresnek bizonyult, a rend helyreállt, így július 25-én hajnalban Reinfeld csapatával elhagyhatta Scalát, és reggel hét órakor már Amalfiba érkezett. „Ezen a vidéken kevés kivétellel – jegyezte meg Reinfeld – mindenki reactionarius, kiket a párt hamis hírek és ijesztgetések által folytonos izgatottságban s rettegésben tud tartani. A huszárok s a tüzérség egész éjjeleket harczkészen virrasztanak keresztül.” A férfiak egy része Amalfiból is „eltűnt”, Reinfeld egy névjegyzéket kapott róluk. Előkerítésükre itt is a Scalában sikeresnek bizonyult módszert alkalmazta.³⁷⁷ Reinfeld felpanaszolta, hogy a *briganték* két órán keresztül tartózkodtak Agerolában, de sem a nemzetőrség, sem a lakosság nem küldött erről értesítést neki. Az érintetteket magához rendelte, hogy szigorúan kivizsgálja az esetet.³⁷⁸ Július 26-án értesítést kapott, hogy Porte Canale magaslatán brigantik tanyáznak. Reinfeld még aznap kirendelte Bild századost a 2. századdal Agerolába, másnap hajnalban pedig Halasy századost az 1. századdal Porte Canaléba, ő maga pedig egy erős őrcsapattal Pastinába vonult. Bild százados jelentette, hogy a *briganték* tanyájára bukkant, 15–20 fő menekült előlük, de csak hármat tudtak elfogni a nehéz terepviszonyok között. Időközben szép lassan visszakerültek az elszőkött férfiak: Amalfiba 16, Agerolába 3 férfit vittek vissza, 11-en pedig önként jelentkeztek. Reinfeld úgy ítélte meg, hogy sikerült helyreállítania a rendet a környéken, ezért másnap visszaindult csapataival Nocerába.³⁷⁹

Reinfeld ugyan alapos munkát végzett, de mivel csak tüneti kezelést folytat(hat)ott, a *briganték* a tél folyamán is nyugtalanították a környéket. 1862. január 24-én a Sokolic Károly

³⁷⁷ Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a nocerai dandárparancsnokságnak. 1861. július 25. Közli: *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/4., 156–157.

³⁷⁸ Reinfeld Dénes őrnagy Negri ezredesnek. Amalfi, 1861. július 27. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 140.

³⁷⁹ Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a nocerai dandárparancsnokságnak. 1861. július 27. Közli: *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/4., 157–158.

hadnagy vezetése alatt álló 3. vadászszázadot küldték Angriból Corbara településre, hogy verje szét a Varrone-bandát. A banda mindösszesen 9–12 tagból állhatott, fegyvere sem volt mindegyiknek, Sokolic mégis tehetetlennek bizonyult velük szemben, mivel a Corbara és Lettere közötti hegyvidék erdőségeibe húzódtak vissza, ahol lehetetlen volt nyomukra akadni.³⁸⁰ A vadászszázad február 3-án visszatért Angriba, innét pedig 13-án Nocerába. Helyét Angriban a 3. honvédszázad egy része foglalta el Zsolnay főhadnagy parancsnoksága alatt.³⁸¹ Sokolic főhadnagy 3. vadászszázada sem sokat pihenhetett Nocerában, ugyanis már február 17-én Amalfiba rendelték, ahonnét négy nap elteltével Corbora és Tramonti településekre irányították át. Február 23-án innét is továbbvonultak, és Sanfelében felváltották a 2. vadászszázadot. Corbora és Tramonti közrendjének fenntartása Zsolnay főhadnagra és katonáira maradt. Körülbelül egy hónap elteltével, március 21-én a 2. vadászszázad érkezett Angri, Corbora és Tramonti településekre, a korábban itt állomásozó 3. honvédszázad Bíró százados parancsnoksága alatt ugyanis március 24-én Eboliba vonult az 1. vadászszázad felváltására.³⁸² A salernói térparancsnok, Buonvicini ezredes kérésére április 19-én egy újabb, ezúttal 60 fős vadászcsapat is Angriba érkezett Reinfeld őrnagy vezénylete alatt. Jelentések szerint ugyanis nagy mozgolódás támadt a *briganték* között a környéken. Reinfeld a Castellamarében állomásozó 7. olasz gyalogezred egységeivel összehangolva alaposan felderítette a vidéket, *briganték* nyomára azonban nem akadtak. Ekkor a castellamarei ezredparancsnok személyesen is megjelent Angriban, több kihallgatást tartott, amelyek alapján kiderült, hogy az egész csak vaklárma, a százra mondott *briganték* száma hat főre olvadt le... Az egészet, minden bizonnyal, a katonaság fárasztására találták ki. Reinfeld a csapatával április 20-án visszatért Nocerába.³⁸³ Mindazonáltal Angri, Corbora és Tramonti településeken a magyar csapatok jelenléte folyamatos maradt, a 2. vadászszázad helyébe április 23-án az 1. lépett, majd május 5-én ismételten helyet cserélt a két század.³⁸⁴

A *brigantaggio* az év tavaszán ismét megerősödött a környéken, ellenük újra a magyar légió egységeit vetették be. 1862. június 13-án a 7. gyalogezred tisztje, az Amalfi közelében elterülő Agerolában állomásozó különítmény parancsnoka, Sardi hadnagy 25 emberével felderítésre indult a Fosse della Neve-hegyre. Amikor egy körülbelül 150 tagú banda rájuk támadt, kénytelenek voltak védekezésre berendezkedni a Scala-hegyen, majd visszavonulni,

³⁸⁰ Szekolics Károly hadnagy a vadászszázalaj parancsnokának. Corbara, 1862. január 27. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; Reinfeld Dénes őrnagy zászlóaljparancsnok Della Chiesa altábornagy hadosztályparancsnoknak. Nocera, 1862. január 29. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; Napló kivonat, Nocera, 1862. január 5–március 23. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-346/b.

³⁸¹ Napló kivonat, Nocera, 1862. január 5–március 23. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-346/b.

³⁸² Ibidem.

³⁸³ Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

³⁸⁴ Ibidem.

hogy a bekerítést elkerülhessék. Ezt követően, június 16-án az Amalfi helyőrségéhez tartozó magyar zászlóalj rajtaütést hajtott végre: a Pogerola, S. Rosa és Agerola településeken állomásozó egységek alkotta balszárny, valamint a Scala, Atrani, Minori és Ravello településeken tartózkodó, Adams százados parancsnoksága alatt álló 4. századból szervezett jobbszárny arra a területre indultak, ahol néhány nappal korábban a fenti incidens történt. A *briganték* azonban, miután ügyesen kikerülték a balszárnyat, a Serbán Dániel hadnagy által vezetett jobbszárnyra támadtak, amely Scala felől menetelt a Fosse della Neve-hegy felé. A *briganték* megállásra kényszerítették a katonákat, majd bekerítették őket. A század azonban olyan hősieen ellenállt, hogy a ravellói nemzetőröknek volt idejük Gaeto hadnagy vezetésével segítségükre sietni és kiszabadítani őket. A *briganték* közül hatan holtan maradtak, a katonák, szinte csodával határos módon, sértetlenül kerültek ki a küzdelemből. Az egyik légióst ugyan találat érte, de a golyót felfogta az övcsatját díszítő magyar címer koronája.³⁸⁵

1862. június 19-én az Amalfiban állomásozó magyar gyalogságot Reinfeld őrnagy két század vadásza váltotta, akiket aztán tíz helyre osztottak szét.³⁸⁶ Ezek az osztagok június és augusztus között a 61. olasz gyalogezred parancsnokának, Negri ezredesnek a vezénylete alatt számos felderítést és razziát hajtottak végre, amelyek során többször is megverték a Varrone-bandát, megöltek 17 *brigantét*, 82-t elfogtak, továbbá mintegy 600 fegyvert elkoboztak. A magyar vadászosztagok különösen a praianói és az Amalfi melletti összecsapásokban tűntek ki. Június 30-án a *briganték* betörték Praiano településre, elfoglalták a városházát, majd arra készültek, hogy Ponton irányába vonulnak. Reinfeld őrnagy azonnal Praianóba küldte Sokolic hadnagyot a 3. vadászszázad élén, aki 11 *brigantét* elfogott, a többieket pedig menekülésre kényszerítette.³⁸⁷ A nemzetőrség kapitányának fivérét, Fedele Zinconi plébánost

³⁸⁵ Gelich Achill százados jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. június 15. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 122.; Adams Károly százados a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. június 16. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; VIGEVANO 111.

³⁸⁶ Girczy János őrnagy a salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. június 18. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 71.; Reinfeld őrnagy a 16. hadosztály főparancsnokságának, Amalfi, 1862. június 19. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 73.

³⁸⁷ Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. június 24. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 79.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. június 26. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 80.; Sokolic Károly hadnagy a magyar légió 1. vadászzászlóalja parancsnokságának. Amalfi, 1862. június 30. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 97.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 1. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 101.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 6. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 110.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 19. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 128.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 21. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 130.; VIGEVANO 113.

letartóztatták, mivel a régi kormány mellett agitált, az újat viszont befeketítette. A település polgármestere pedig a községházán a Bourbon-család életnagyságú szobrait tartotta.³⁸⁸

Július első felében Reinfeld rendszeresen felderítést végzett vadászaival az Amalfi körüli hegyekben. A „fáradtságos csuszás-mászás” általában nem járt eredménnyel, bár – megelőző célzattal – Ravellóban 17 jó állapotú lőfegyvert kobozott el, Praianóban 12-öt, Scalában pedig 33 ócskábbat, amiből kilencet vissza is szolgáltatott, mivel volt engedélyük a tulajdonosoknak. Az elkobozott fegyvereket átadta a csendőröknek.³⁸⁹

Július 22-én reggel a Varrone-banda, kihasználva az alkalmat, hogy a helyőrség csapatainak nagy része egy közeli településre vonult egy ünnepség biztosítására, villámgyorsan leereszkedett a hegyekből és megszállta Amalfit.³⁹⁰ „Leirhatatlan volt az ijedtség a zavar mindenfelé a lakosság közt, a kapuk, az ajtók mindenütt bezárattak, esetleg a lakokon kívül levők ide s tova futkostak, menekültek, a hova menekülhettek; – a harangok félreverték, a bezárt ablaktáblák közül inkább vész, mint sem támadó lövések dördültek el.”³⁹¹ A városban csak a zászlóaljparancsnok, Reinfeld őrnagy tartózkodott 30 vadással, köztük több beteggel. Az őrnagy ennek ellenére bátran ellentámadást indított: az utcákon vívott véres harc során 9 *brigante* meghalt, 20 megsebesült, aminek a következtében kénytelenek voltak visszavonulni. Két *brigantét* elfogtak, őket még aznap agyonlőtték Amalfiban. A kicsi magyar egységnek még arra is maradt ereje, hogy üldözőbe vegye a hegyek közé menekülő *brigantékat*.³⁹² A nagy veszélyből megmenekült lakosok 280 frankot osztottak szét a derék harcosok között, a magyar katonák hősiessége iránti hálából Reinfeld őrnagyot Amalfi díszpolgárává fogadták és a város megmenekülése alkalmából az augusztus 1-jei tanácsülésen kiadott arany emlékéremmel tüntették ki, katonái pedig bronz emlékérmeket kaptak július 22. emlékére. 1863. január 13-i rendeletében maga az olasz király is dicsérőleg megemlékezett az alábbi magyar katonák Amalfiban mutatott hősiességéről: Szokolic Károly főhadnagy, Knobloch Alajos, Nagy István, Bosichis Sándor, Petrovics Sándor fővadászok,

³⁸⁸ Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 2. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 100.

³⁸⁹ Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 5. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 108.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 8. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 117.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a nocerai dandárparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 9. Közli: *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/4., 158.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 14. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 118.; Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 17. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 124.

³⁹⁰ Reinfeld Dénes őrnagy jelentése a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 22. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 132.; VIGEVANO 113.

³⁹¹ *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/4., 158.

³⁹² Reinfeld Dénes őrnagy a salernói hadosztályparancsnokságnak. Amalfi, 1862. július 23. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; VIGEVANO 113–114.

Jäger József, Szelisky Kazmir szakaszvezetők, Lehnár Frigyes, Lonceric Sándor alvadászok, Schönberger József, Bochmann Gyula, Lancák Venczel, Tomasic Ferencz, Willstätter Gyula, Woissni András közvadászok.³⁹³

3.5.2. San Gregorio és környéke

Biró Lajos százados kapta azt a feladatot, hogy San Gregorióban tartsa fenn a rendet. A lakosság ugyan nyugodt volt, de véleménye szerint a helyi vezetők reakciópártiak voltak, a Bourbonok pártján álltak, így aztán senkinek sem lehetett hinni. A nemzetőrség a legrosszabb emberekből állt, minden nap segítségre volt szükségük, mivel a szolgálatteljesítésben nem mutattak különösebb buzgalmat. Hírt kapott, hogy a környező hegyekben szétszórtan *briganték* tanyáznak, ezért a hajnali órákban a környékbeli települések nemzetőrségével együtt vadászatot indított ellenük. Minthogy a rábízott 40 ember nem volt elegendő a közrend fenntartására ezen a településen, továbbá hogy őrzőjáratokat végezzenek a hegyekben és a környékbeli településeken, a nemzetőrségben pedig nem bízhatott, azt kérte, hogy küldjenek neki 30 vagy 40 főnyi erősítést az ebbeli különítményből.³⁹⁴ Az esetleges erősítésre már csak azért is szükség volt, mivel a hónap elején megjelent egy körülbelül 40 fős banda fehér zászlóval, arra kényszerítve az embereket, hogy éltessék II. Ferencet. A banda létszáma időközben megkétszereződött és folyamatosan nőtt, mivel sorra érkeztek a Bourbon-hadsereg elbocsátott katonái.³⁹⁵ Éppen ez utóbbi problémára keresték a megoldást a hatóságok, amikor az egykori katonákat össze kívánták gyűjteni. Augusztus 7-én Biró százados San Gregorio, Buccino és Ricigliano településeken kihirdette Della Chiesa tábornok kiáltványát. Kezdetben azonban mindössze egyetlen egykori Bourbon-katona jelentkezett nála. Azt beszéltek, hogy amikor először szólították fel ezeket az egykori katonákat, hogy jelentkezzenek, Salernóban a legelhanyagoltabb istállóknál szállásolták el őket. Szinte már éhen haltak, akkor hazaküldték őket azzal, hogy majd újra hívják őket, ha szükség lesz rájuk. A második alkalommal már nem engedelmeskedtek a korábbi tapasztalatok miatt, ráadásul a reakciósok is lebeszéltek őket, akikről minden bizonnyal némi pénzt is kaptak. Biró szerint mindez hazugság volt: Salernóban egy-két napot töltöttek csak, majd Nápolyba vitték őket, hogy aztán Észak-Itáliába

³⁹³ Kitüntetési előterjesztések. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207. Gabinetto–1863–V–10.; *Tarka Világ és Képes Regélő* 1869/4., 159.

³⁹⁴ Biró Lajos százados a salernói parancsnokságnak. San Gregorio, 1861. augusztus 4. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1005–1006. Közli: CARTENY (2013) 151–152.

³⁹⁵ Achille Del Giudice tanácsos Cialdini tábornoknak. San Gregorio, 1861. augusztus 7. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1011–1013. Közli: CARTENY (2013) 155–156.

induljanak hajókon.³⁹⁶ Hasonló volt a helyzet Buccinóban is. A szétszéledt katonák közül augusztus 9-én reggel még többen indulásra készen álltak, de estére már csak hárman maradtak, közülük is kettő már augusztus 2-án jelentkezett. Az elrendelt letartóztatásokra a nemzetőrök magyar katonákkal együtt mentek a családokhoz, de csak kilenc főt tudtak elfogni, mivel a többiek elmenekültek, ráadásul a letartóztatottak sem estek kétségbe, sőt ünnepeltek és énekeltek, mindezt megvetésük jeleként. Magatartásuk félelmet keltett a reakció erősségét illetően, ezért nagyon veszélyes volt a katonaság hiánya a településen. Pasquale Guerdile százados, a buccinói nemzetőrség 1. századának parancsnoka azt kérte, hogy amennyiben Biró századosnak felsőbb parancsra mindenképpen el kell vonulnia, legalább jelezze ezt a helyzetet a tábornoknak és a kormányzónak: méltóztassanak egy erős különítményt Buccinóba küldeni, amely egyidejűleg San Gregorióban is elláthatna szolgálatot. „A lázadókat megfélemlítő energikus intézkedések nélkül lehetetlen felszámolni a reakció forrását, ami mögött éppen a szétszéledt katonák állnak” – szögezte le Guerdile százados.³⁹⁷ Biró százados nem látta helyesnek a San Gregorióban állomásozó erők megosztását, Guerdile százados ugyanakkor kitartott véleménye mellett: Buccino, Riccigliano és Balvano települések lakóit meg kell győzni arról, hogy amennyiben fellázadnak a kormány ellen, nem marad el a megtorlás. Ha ennek ellenére lázadás törne ki, a különítmény parancsnoka a helyszínre siet, hogy erővel számolja fel a próbálkozást.³⁹⁸ Végül a nemzetőr százados nem érte el célját, Girczy János őrnagy ugyanis Buccinóról visszavonta a kis különítményt, hogy San Gregorióban hatékonyabban tudják végrehajtani a szétszéledt katonák letartóztatását. Ez utóbbi ügyben volt némi előrehaladás: augusztus 11-én reggel 10 egykori Bourbon-katonát indítottak el Salerno felé, akik Buccino, Ricigliano és San Gregorio településekről származtak és önként jelentkeztek.³⁹⁹ Mindenesetre San Gregorióban egyáltalán nem nyugodtak meg a kedélyek. A település néhány lakosa, Gerardo Lordi, Pasquale Calabrese és Donato Calabrese, több helybéli tanút is citálva, augusztus 18-án azt panaszolta az ott állomásozó magyar csapat parancsnokának, hogy néhány egyén felforgatja egy 15.000 lakosú település életét. Kijátszák a felsőbb hatóságokat, hogy kicsinyes bosszújukat kiéljék, a nemzetőrséget megosztják, a fegyverre kapott pénzt elsikkasztják, a

³⁹⁶ Girczy János őrnagy a salernói főparancsnoknak (16. katonai osztály). Salerno, 1861. augusztus 8. (Biró Lajos százados augusztus 7-i, San Gregorióban kelt levelét másolja át.) AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1015–1017. Közli: CARTENY (2013) 157–158.

³⁹⁷ Pasquale Guerdile százados Biró Lajos századosnak. Buccino, 1861. augusztus 9. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1021–1022. Közli: CARTENY (2013) 160–161.

³⁹⁸ Pasquale Guerdile százados Biró Lajos századosnak. Buccino, 1861. augusztus. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1023–1024. Közli: CARTENY (2013) 162.

³⁹⁹ Girczy János őrnagy a salernói főparancsnoknak. Salerno, 1861. augusztus 11. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1025–1026. Közli: CARTENY (2013) 163.

polgármester házát kirabolják és ellene lázítanak, az ártatlanokat börtönbe csukadják, a valódi bűnösöket korrupcióval kiszabadítják.⁴⁰⁰ Időközben folytatódott a környéken a *briganték* üldözése: augusztus 21-én Kertész János alhadnagy és Zsolnay Vilmos hadnagy tűntek ki a buccinói erdőben a *briganték* megfutamításában, utóbbi ötöt közülük foglyul ejtett.⁴⁰¹ Augusztus 29-én reggel néhány San Gregorio-i paraszt, akik részint a községi erdőbe mentek fáért, részint az állataikat legeltetni, azzal a panasszal tértek vissza Francesco Coppola nemzetőrparancsnokhoz, hogy a Vicolo dell'Antica nevezetű helyen öt *brigante* megfosztotta őket a szamaraiktól és a fejszéiktől. Az elrabolt holmik visszaadása fejében – részben pénzbeli – váltságdíjat határoztak meg, néhány személyt foglyul is ejtettek. Miután a károsultak által előadott tényekről a nemzetőrparancsnok beszámolt Biró századosnak, ő azonnal őrzőjáratot küldött ki a nevezett helyre, amely tíz katonából és négy nemzetőrből állt. Ahogy megérkeztek a Piano della Corte nevű helyre, ahová a *briganték* magukkal hurcolták a lopott holmit és az elrabolt személyeket, a *briganték* a katonaság láttán azonnal futásnak eredtek. A katonák tüzet nyitottak, négy *brigante* holtan esett össze. Csak az egyikük próbált meg a katonákra lőni. Az ötödiket, akit Agostino Gaudiosinak hívnak, foglyul ejtették. Azért kímélték meg az életét, mivel a károsultak kijelentették, hogy ő nem vett részt a rablásban, sőt ellenkezett a társaival. A lelőtt *briganték*, név szerint Vito Gaudiosi, Pasquale Fornataro, Michele Sarriero és Giuseppe Sciascia caglianói mezőőrök voltak. Vito Gaudiosi új volt közöttük és tiltakozott, de elhallgattatták. Ripa di Cartaraleo közelében a visszatérő őrzőjáratra tíz másik *brigante* tüzet nyitott, de ez nagy bátorsággal viszonzta. Mivel azonban már késő volt, és a foglyot sem hagyhatták magára, az őrzőjárat jobbnak látta, ha visszatér a településre. A négy lelőtt *brigante* puskával volt felfegyverkezve, az ötödik fejszéivel. A következő tárgyak voltak náluk: négy puska, ebből egy katonai; egy lőszertartó 18 golyóval; három vadászkürt tele puskaporral; egy dohányzacskó; egy rúdnyi sörét; egy Caprarulónak nevezett kés; egy bőrrönd; két kicsi kulcs és haszontalan papírok. Biró százados a foglyot Lavianóban átadta az igazságszolgáltatásnak, ugyanakkor kérte a négy halottért járó pénz átutalását az őrzőjárat tagjai számára.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Gerardo Lordi, Pasquale Calabrese és Donato Calabrese a magyar egység parancsnokának. San Gregorio, 1861. augusztus 18. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1031–1036. Közli: CARTENY (2013) 167–169.

⁴⁰¹ Girczy János őrmagy kitüntetési felterjesztései. Salerno, 1861. október 21. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 24 bis, p. 1214. Közli: CARTENY (2013) 265.

⁴⁰² Biró Lajos százados a salernói hadosztályparancsnoknak. San Gregorio, 1861. augusztus 30. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1067–1090. Közli: CARTENY (2013) 189–201.

3.5.3. Laviano és környéke

Még 1861. augusztus 13-án a *brigantaggio* által fenyegetett települések védelmére a magyar légió 210 gyalogosából és 22 lovas huszárából álló mozgó hadoszlopot a Girczy János őrnagy parancsnoksága alatt szolgáló egységhez rendelték Laviano székhellyel, ami Avellino és Melfi, a *briganték* által leginkább fenyegetett területek között helyezkedik el. Ez a hadoszlop biztosított felváltva különítményeket San Gregorio, Buccino és Taverna településeken, és felhatalmazást kapott arra, hogy a mozgó nemzetőrség csapataival közösen hajtson végre minden olyan műveletet, ami a *brigantaggio* szétverését szolgálja. Augusztus 19-én, sikeres felderítések után, a buccinói nemzetőrséggel közösen elfogták Francesco Caparo bandafőnököt, akit aztán agyonlőttek, továbbá egy felderítésről visszatérőben, Laviano területén, az erdőkben tanyázó 22 *brigante* közül ötöt elfogtak. Augusztus 29-én a város fenyegetettsége miatt, a polgármester kérésére, Szobonya István hadnagy parancsnoksága alatt egy 30 fős különítményt vezényeltek Ripacandidába, ahol összezsúrtak 50 gyalogos és mintegy húsz lovas *brigantéval*. Háromórás küzdelem után megfutamították őket, a *briganték* két halottat és három sebesültet a csatatéren hagytak, továbbá ketten fogságba estek egy lóval együtt. Augusztus 31-én Ruvo mellett a 61. zászlóalj egy kisebb csapatával, lövészekkel és nemzetőrökkel együtt egy nagyobb létszámú banditacsapatot futamítottak meg, akik az ott állomásozó kis különítményt fenyegették. Szeptember 1-jén a Halassy hadnagy által vezetett vadászok és huszárok egy csapata a murói út mentén olasz katonák és nemzetőrök segítségére sietett, akik 80 *brigantéval* vették fel a küzdelmet, és egy jól szervezett rohammal futásra kényszerítették az ellenséget. A *briganték* 3 foglyot, egy lovat, valamint élelmet és lőszert hagytak maguk után. Szeptember 3-án Ruvo közelében, más egységekkel együtt, újabb összeütközésre került sor a 160 főnyi gyalogosra és 25 lovasra duzzadt *brigantékkal* szemben. Néhány órás küzdelem után hat *brigantét* megöltek, többeket megsebesítettek és elfogtak három lovat. Szeptember 7-én a *briganték* megtámadták Taverna kistelepülést, de a Szobonya hadnagy által vezetett magyarok olyan elánnal vetették magukat a küzdelembe, hogy azonnal futásnak eredtek. Szeptember 12-én Santa Maria di Monte környékén felderítés során több kisebb, a *briganték* elrejtőzését szolgáló új hajlékot találtak, ahol Bourbon-felszerelésre leltek. Az eszközöket elégették, az ott talált embereket átadták a hatóságoknak. A különítmény vesztesége két ló volt: az egyik megsebesült, a másik a fáradtságtól pusztult el. A fent említett és egyéb őrszolgálatokon kívül, amelyekben részt vett, kiemelésre méltó a parancsnok eljárása, ahogyan önmaguk feladására készítette a szétszéledt katonákat, az ellenállókat letartóztatta, így mindenütt fenntartotta a nyugalmat, amivel kiérdemelte a polgári hatóságok

dicséretét.⁴⁰³ Somlay János százados szeptember 18-án századával elkísért egy 30 lövészből és 27 lovasból álló különítményt a siricói hegyek közé, onnét pedig Atellába. Amikor a *briganték* rájuk támadtak, bátorságot és hidegvért tanúsítva szóval és tettel biztatta alárendeltjeit, a támadásokkor mindig az élen haladt, megfutamítva a *brigantékat*, akik 8 sebesültet és 5 halottat hagytak hátra.⁴⁰⁴

A következő év nyarán ismét magyar katonákat vezényeltek Lavianóba a *briganték* ellen: 1862. június 19-én Amalfiból érkezett az 1. gyalogos zászlóalj 4. százada Adams százados parancsnoksága alatt. A környék hírhedt bandafőnöke ebben az időszakban a helyi születésű Vincenzo Robertiello volt, akit a lakosság is támogatott. A század június 24-én hajtotta végre az első razziát, de különösebb eredmény nélkül. Másnap reggel a *briganték* bosszúból felégették a Lavianótól négy mérföldre fekvő Antoni Pitoli majorságot, a főpapra, don Felice Ceriellóra pedig 100 piaster váltságdíjat szabtak ki. A magyar század azonnal a helyszínre sietett, de elkésett. Másnap, június 26-án már több szerencsájük volt: rajtaütöttek a *brigantékon*, és amikor Robertiello megsebesült a lábán, az emberei szétszóródtak. Egy nő, Antonia Pizza segítségével sikerült ugyan megszöknie, de a sebesülése lehetetlenné tette számára, hogy csatlakozzon a hegyekben bújkáló társaihoz. Az egyik rokonánál, Saverio Robertiellónál húzta meg magát a közelben, ahol a légionisták már csaknem rajtaütöttek, de valaki az utolsó pillanatban értesítette és sikerült a hegyekbe menekülnie. (Adams százados engedélyt kért a két cinkos kivégzésére, hogy ezzel is példát statuáljanak a lakosság körében.) A magyarok éjjel-nappal kutatták a nyomát; június 28-án rá is akadtak három *brigantéra*, akiknek az egyik lovát sikerült befogniuk, Robertiello azonban nem volt velük. Július 2-án este aztán egy besúgótól megtudták, hogy a hegyek között rejtőzik egy álcázott földalatti barlangban. Még az éjszaka folyamán rajtaütöttek, állig felfegyverkezve találtak rá a barlangban: a nyakában egy karabély függött, egyik kezében pisztolyt, a másikban tört szorongatott. A túlerőt látva megadta magát, és 3-án reggel Lavianóba vezették. A település vezetőiből és a katonai különítmény tisztjeiből vizsgálóbizottságot állítottak fel, amely kihallgatta a foglyot, aki elmondta, hogy a 35 főből álló bandát a környező települések, San Gregorio, Buccino és Laviano látták el élelemmel és lőszerrel. Robertiellót halálra ítélték és még aznap délután agyonlőtték. A kivégzést a falu határában hajtották végre, hogy példát

⁴⁰³ Della Chiesa tábornok hadosztályparancsnok összefoglalója a Girczy János őrnagy vezette magyar mozgó hadoszlop augusztusi és szeptemberi működéséről Laviano és Ruvo környékén. Salerno, 1861. október 3. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1027–1029. Közli: CARTENY (2013) 164–166.; Napló kivonat, Nocera, 1861. augusztus 18–szeptember 2. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-219.; Girczy János őrnagy kintünetési felterjesztései. Salerno, 1861. október 21. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 24 bis, p. 1214. Közli: CARTENY (2013) 265.

⁴⁰⁴ Della Chiesa hadosztályparancsnok kintünetési felterjesztései. Salerno, 1861. október 3. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 24 bis, pp. 1187 és skk. Közli: CARTENY (2013) 250–252.

statuáljanak és félelmet keltsenek a nép körében. A kivégzés után nyugalom telepedett a környékre.⁴⁰⁵

3.5.4. Siano és környéke

Halassy Ignác százados, a sianói különítmény parancsnoka, amint hírt kapott arról, hogy a *briganték* San Giorgióba akarnak menni, várható érkezésük irányába őrzőjáratot küldött. Az őrzőjárat augusztus 19-én rábukkant a *brigantékra* Siano közelében és fegyveres harcban megfutamította őket. Kettőjüket sikerült elfogni: Alfonso Ricciót és Alfonso Bucchinit; ez utóbbi súlyosan megsebesült és a salernói kórházba szállították.⁴⁰⁶ A velük szembeni eljárás dinamikája jól nyomon követhető a kihallgatási jegyzőkönyvekből és a katonai tanács sürgősséggel meghozott ítéletéből, amelynek fő célja az volt, hogy gyorsan példát statuáljon a környezet számára. Az első jegyzőkönyv Alfonso Bucchini *brigante* kihallgatásáról szólt, akit fegyverrel a kézben fogtak el.

1. „Mennyi ideje vagy a *brigantékkal*? – 22 napja.
2. Ismered Alfonso Ricciót? – A *briganték* között találkoztam vele, régebb óta ott volt, mint én.
3. Láttad bármikor is fegyverrel a kézben? – Amikor odamentem, már volt fegyvere, a legutóbbi ütközetben is volt nála.
4. Hányan voltak? – Huszonöten, mindenki felfegyverkezve és lőszerezve ellátva.
5. Már korábban is harcoltál? – Soha, csak most.
6. Alfonsót fegyveresen fogták el? – Igen, fegyverrel a kézben.
7. Ismered ezt a fegyvert? – Igen, Alfonso Riccio már több mint tíz hónapja hordja.
8. Hova tetted a lőszert? – Elvette a Nemzetőrség.
9. Ismered ezt az embert? – Igen, Alfonso Riccio, így hívták, amíg velem volt a társaságban.

⁴⁰⁵ Adams Adolf százados a salernói hadosztályparancsnokságnak. Laviano, 1862. június 25. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 82.; Adams Adolf jelentése a június 24-i razziáról. Laviano, 1862. június 25. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 89.; Adams Adolf százados a salernói hadosztályparancsnokságnak. Laviano, 1862. június 27. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 88.; Adams Adolf százados a salernói hadosztályparancsnokságnak. Laviano, 1862. július 4. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; VIGEVANO 112–113.

⁴⁰⁶ Koelbl Károly őrnagy a salernói főparancsnoknak (16. katonai osztály). Salerno, 1861. augusztus 20. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1037. Közli: CARTENY (2013) 170.; Halassy Ignác százados Della Chiesa tábornoknak (16. katonai osztály, Salerno). Siano, 1861. augusztus 21. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1039–1040. Közli: CARTENY (2013) 171.

10. Ez az ember ezt a puskát a kezében tartotta? – Igen, egész idő alatt, amíg velem volt.

11. Adtak neked pénzt, amíg a *brigantékkal* voltál? – Nem, soha.

12. Esküszöl, hogy minden úgy igaz, ahogy elmondtad? – Igen.”⁴⁰⁷

Az esküt egy pap jelenlétében tette le, majd felolvasták és lezárták a jegyzőkönyvet. A második jegyzőkönyv Alfonso Riccio kihallgatását rögzíti, akit szintén fegyverrel a kézben fogtak el.

1. „Hogy hívják? – Alfonso Riccio.

2. Hova való? – Sianóba.

3. Hány éves? – 20.

4. Vallása? – Katolikus.

5. Házas? – Nem.

6. Foglalkozása? – Favágó.

7. Mennyi ideje nem tartózkodik otthon? – 16 napja.

8. Ez idő alatt mit csinált? – A hegyek között voltam a *brigantékkal*.

9. Ki adta a fegyvert? – Öt napja van fegyverem, Antonio Botta adta.

10. Mikor vették el a puskát? – Aniello Russo vette el magának, aki szintén a *brigantékkal* volt.

11. Ki vitte az ennivalót? – A főnök.

12. Mennyi volt a napidíj? – Semennyi.

13. Egész idő alatt, amit ott töltött, nem volt pénze? – Soha.

14. Volt már Liveriben? – Soha, mindig ezek között a hegyek között voltam.

15. Hányan voltak? – Húszan.

16. Hogyan fogták el? – Tegnapelőtt a brazilianói nemzetőrök, a hegy közelében, a földön feküdtem, míg a többiek elmenekültek.

17. Hány órákor esett fogságba? – Délután 2 órákor.

18. Észlelte a lövöldözést? – A nemzetőrség tüzelt a csapatomban lévő *brigantékra*.

19. Sebesülés volt? – A lábon.

20. Láta, mennyire sebesült meg? – Nem. Akkor láttam, amikor vitték.

21. Ez az Alfonso Bucchini tartott fegyvert a kezében? – Igen. Láttam, hogy vitte, de azt nem láttam, hogy lőtt volna.

22. Ismered ezeket a puskákat? – Igen, az egyik Alfonsóé, a másik Biaggio di Filippo Andrea nevű fiáé, aki még a *briganték* között van.

⁴⁰⁷ Halassy Ignác százados Della Chiesa tábornoknak (16. katonai osztály, Salerno). Siano, 1861. augusztus 21. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1041–1051. Közli: CARTENY (2013) 172–180.

23. Hogyan foglalta le a nemzetőrség a másik puskát? – Az egyik Alfonso kezében volt, a másik a szőlőben.
24. Honnét mentél a kápolnába? – A szőlőn keresztül.
25. Láttad, hogy jönnek a katonák, akik lőnek? – Igen.
26. És hova futottál, amikor megláttad a katonákat? – A brasiglianói nemzetőrök kezei közé.
27. Van még valami mondanivalód? – Semmi, csak annyi, hogy erőszakkal vitték magukkal a *briganték*.
28. Két nappal korábban dinnyét szedni mentél? – Igen, ugyanazon a napon.
29. Előtte voltál máshol dinnyéért? – Nem.
30. Máskor? Nincs más mondanivalód? – Nincs.
31. Bucchini azt mondja, hogy hosszabb időt voltál ott. – Nem tudom, nem számoltam a napokat.
32. Bucchini azt mondja, hogy volt puskád az utolsó összetűzéskor. – Amikor elfogtak, nem volt nálam, mivel a szőlőben hagytam.
33. Az utolsó napon az összecsapásnál volt nálad puska? – Igen.”

A sianói Alfonso Ricciót, mivel a *briganték* közé állt és részt vett az augusztus 19-i összecsapásban, és mivel ezt a társa, Alfonso Bucchini eskü alatt megerősítette, akárcsak a saját vallomása, a Halassy százados elnöklete alatt összeült haditörvényszék augusztus 21-én a hatályos törvények alapján egyhangúan golyó általi halálra ítélte.⁴⁰⁸

Siano volt az egyik olyan település, ahol a magyar légio a leghosszabb ideig állomásoztatott katonaságot. A folyamatos fenyegetettség miatt 1861. június 8-tól jelen voltak a magyar katonák a településen. Halassy százados 1. vadászszázadát Bíró százados 3. honvédszázada váltotta, majd ez utóbbi 1862. január 16-án tért vissza Nocerába. Ezt követően már csak 30 honvéd maradt ott, az ő feladatuk volt, hogy Zsolnay főhadnagy vezetésével fenntartsák a személyi és vagyonbiztonságot. Egy hét elteltével, január 23-án azonban Della Chiesa altábornagy ideiglenesen visszarendelte Bíró századost századával Sianóba, amelyet véglegesen február 3-án váltott le a 61. gyalogezred egyik százada.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Ítélet. Siano, 1861. augusztus 21. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1053. Közli: CARTENY (2013) 181.

⁴⁰⁹ Napló kivonat, Nocera, 1862. január 5–március 23. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-346/b.

3.5.5. Rionero és környéke

Október hónapban Mátyus Izidor főhadnagy az 1. hegyiüteg parancsnokaként Rionero környékén szállt szembe a *brigantékkal*. A magyarok október 12-én érkeztek meg Rioneróba, és pontosan egy hét múlva összecsaptak a *brigantékkal* a körülbelül 500 méter magas bucitói domb környékén, Rionero és Ruvo del Monte között, az utóbbitól észak-keletre, mintegy 2 kilométer távolságra. Két üteget a Lagopesole közelében, a környéket uraló dombok tetején állítottak fel oly módon, hogy a terület belátható legyen egészen az erdőig. Az expedíciós csapatok célja az volt, hogy a *brigantékat* kiűzzék az erdőből, tehát Atellával szemben előrenyomultak és előreküldték a lovasságot azon az úton, ami a szemben elterülő erdőbe vezetett. A két üteg még nem érkezett meg a magaslatokra, amikor a lovasságot már puskatűz érte az erdő felől, a magyaroktól mintegy 2000 méter távolságból. De nem lehetett jobban előrenyomulni és behatolni az erdőbe, mivel a hegyoldal nagyon meredek volt. Hogy kiűzzék őket onnét, tűzparancsot adtak ki és megindították a második támadást, amikor észlelték, hogy a *briganték* felhagytak a tüzeléssel és elkezdtek leereszkedni a magyarok előtt húzódó hegygerincen, oly módon, hogy két tűz közé foghatták őket. A *brigantéknak* csak ez az útvonal maradt, mivel a hegy túloldalán húzódó völgyekben ekkor már ott tartózkodott a lovasság. Amíg az egyik üteg hatékonyan tűz alatt tartotta a menekülőket az egyik oldalról, a másik üteget előbbre telepítették egy dombra, mintegy 1200 méter közelségben. Ettől a pillanattól kezdve a *briganték* valóban két tűz közé kerültek és olyan gyorsan menekültek, hogy táborukat elhagyva hátrahagytak egy lovat és több eszközt is. Eközben az expedíció parancsnoka a lövész századot az erdőbe küldte. A fedezésükre a két üteg elindult a hegyoldalon és nagy nehézségek közepette megérkezett egy kőszirtre, az erdőtől elkülönülő helyre, amit a *briganték* elhagytak. Az említett század visszaérkezése előtt, amely már nem tudta elfogni a menekülőket, Mátyus főhadnagy tüzet nyitattott a fák felé, ahogy a nemzetőr százados mutatta, a *briganték* visszatérésének lehetséges irányában. Az ágyútűz rémületet keltett a banditákban. Mindennek pszichológiai hatása is volt: megértetni velük, hogy előbb-utóbb fel kell adniuk magukat, és ily módon meg lehet szabadítani ezt a környéket ettől a csapástól.⁴¹⁰ Az összesen 34 gránátlövés 8 *brigantét* megölt, 14-et pedig megsebesített.⁴¹¹ Érdekes színfoltja volt a magyarok rionerói tartózkodásának, hogy a harcok szünetében,

⁴¹⁰ Mátyus Izidor főhadnagy a 16. hadosztály parancsnokának. Rionero, 1861. október 21. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1095–1097. Közli: CARTENY (2013) 204–206.; Napló kivonat, Nocera, 1861. október 22–november 2. MNL OL Türr-iratok 71.

⁴¹¹ Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. november 2. MNL OL Tanárky-iratok II. 138. Közli: TANÁRKY 399.; Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének, Nocera, 1861. október vége, november eleje. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 938.

október 12–18. vagy október 20–29. között régészeti ásatásokat folytattak. Mátyus Izidor tüzér főhadnagy Pesten élő apjának, Mátyus Nepomuk János királyi udvarnoknak és műkedvelő érmésznek írta, hogy „az átküldött cserép-edényeket, úgynevezett Etruszk vázákat magam ásattam Rionero környékén 1861. october havában.” Az ásatást a vezénylete alatt álló katonákkal végeztette, és valóban 35 tárgyat – vörösalakos díszítésű edényeket, korsókat, tálakat és mécseseket – küldött apjának.⁴¹² Mátyus Izidor, minden bizonnyal Horvát István nyomán, azt vallotta, hogy a pelasgok a jászok, azaz a magyarok ősei voltak, akik a trójai háború után, még a görögök előtt letelepedtek Dél-Itáliában. A vázák nagyrészt pelasg, tehát magyar eredetűek. Érthető az indíték: frusztrált, kiszolgáltatott helyzetben visszanyúlás a „dicső múlt”hoz”.⁴¹³

3.5.6. Solofra és környéke

Keller (Pinczés) Lőrinc százados még 1861. július 31-én indult századával Nocerából Montorón keresztül Solofra felé, ahova éjjel féltizenkettőkor érkezett meg, és ahol elszállásolt. Nocera indulásakor azt az utasítást kapta a dandárparancsnoktól, hogy lépjen kapcsolatba a Montoróban tartózkodó *bersaglieri* századossal. Miután ez megtörtént, ez utóbbtól azt a parancsot kapta, hogy különítményével tartsa fenn a rendet, továbbá kettőzze meg a helyőrséget augusztus 11-ére, vasárnapra, ekkor ugyanis nagy ünnep van a településen, nehogy felkelés robbanjon ki, vagy egyéb rendzavarás történjen. Rövidesen azt a hírt kapta a település polgármesterétől, hogy a *briganték* azon az estén rá akartak törni egy közeli falura. A hírre azonnal a fenyegetett településre küldött a különítményéből egy 30 fős egységet egy ugyancsak 30 fős nemzetőr egységgel.⁴¹⁴

November 7-én délután 3 órakor a már Salernóban állomásozó Pinczés Lőrinc százados Solofrából hírt kapott, hogy egy erős banda garázdálkodik a környéken, fennáll a veszélye, hogy betörnek a településre. Amint megérkezett a figyelmeztetés, azonnal összegyűjtötte a századát és elindult Solofra felé. Estefelé ért oda, ahol közölték vele, hogy a *briganték* visszahúzódtak a közeli erdőségekbe. Mivel már késő volt, jónak látta megvárni a reggelt, és addig is igyekezett biztos információkhoz jutni a *briganték* rejtékhelyéről, továbbá

⁴¹² SZILÁGYI 89.

⁴¹³ ID. 163–172.

⁴¹⁴ Keller Lőrinc százados a salernói parancsnokságnak. Solofra, 1861. augusztus 5. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1007–1009. Közli: CARTENY (2013) 153–154.; Napló kivonat, Nocera, 1861. július 21–augusztus 3. MNL OL Türr-iratok 53.

vezetőket keresett a számára ismeretlen helyekhez. 8-án hajnali két órakor a század felét, solofrai nemzetőrökkel megerősítve, a közeli erdők és hegyek kifürkészésére küldte. Az őrjárat néhány óra elteltével visszatért és azt jelentette, hogy senkit sem találtak. Ekkor érkezett meg Salernóból a 61. zászlóaljnak egy fél százada és a mozgó nemzetőrség egyik századának mintegy a fele. Megérkezésük után a század másik felét, ismét csak solofrai nemzetőrök kíséretében, Turisa környékére küldte. Ez az őrjárat estefelé érkezett vissza, de ők sem találtak rá a *brigantékra*. Az őrjárat nem éjszakázott kint, mivel a nemzetőrök nem akarták az egész éjszakát házukon kívül tölteni. Később arról érkeztek hírek, hogy a *briganték* Sala felé fordultak. 9-én hajnali 3 órakor a 61. zászlóalj és a mozgó nemzetőrség fél századaival együtt Pinczés százados elindult Sala felé. Ide megérkezve egy lövészs századot talált különböző települések nemzetőreivel együtt. Innét sor került a Montella-hegy felderítésére. A lövészs század középen vonult, a nemzetőrök a balszárnynon, a magyarok pedig a 61. zászlóalj vegyes századával a jobbszárnynon és a hátvédben. Behatoltak a hegyek közé, mindent felderítettek, de nem találtak senkit. Innét a lövészs század és a nemzetőrök visszatértek eredeti szolgálati helyeikre, Pinczés százados az embereivel és a 61. zászlóalj századával együtt Montella felé indult, ugyanis ott akart éjszakázni, hogy másnap befejezhesse a környék felderítését. A hegyek közül a solofrai völgyekbe való leereszkedés során puskasortűz adta hírül a *briganték* jelenlétét. A katonák azonnal csatárláncba rendeződtek és a tüzelést megkezdve szemből megtámadták a *brigantékat*. Bő kétórás tűzharc után, a *brigantékat* folyamatosan üldözve, az esti órákban szem elől tévesztették őket. Négy *brigante* maradt holtan, a másik oldalon egy nemzetőr veszítette életét. A *briganték* üldözése során a katonaság 24 cinkosukat elfogta és átadta a montellai hatóságoknak, hogy az avellinói kormányzó parancsa szerint kihallgassák őket.⁴¹⁵ Solofra lakossága, de különösen a városi hatóságok köszönetét Francesco Grassi polgármester tolmácsolta a magyar különítmény parancsnokának „azért a serénységért, ahogyan a derék magyar katonaságot a védelmünkben bevetette, nem különben azért az energikus hozzáállásért, amit a *briganték* elűzésében tanúsított”.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Pinczés Lőrinc százados jelentése. Montella, 1861. november 10. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1103–1106. Közli: CARTENY (2013) 209–210.

⁴¹⁶ Francesco Grassi, Solofra polgármestere a magyar különítmény parancsnokának. Solofra, 1861. november 13. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1107. Közli: CARTENY (2013) 211.

3.5.7. Ruvo és környéke

November végén Ruvo di Puglia környékén is megnőtt a *briganték* aktivitása. Amikor november 22-én kiderült, hogy megszállták Bellát, Ruvóból egy 17 fős különítmény (12 magyar vadász és 5 csendőr), Haimar hadnagy parancsnoksága alatt, Sanfelébe vonult. Sanfeléből a helyi csendőrökkel együtt mintegy 1000 lépésre megközelítették Bellát. Az egész település lángokban állt, és a mészárlás elől elmenekülő helyiek elmondása szerint egy több mint 600 fős banda szállta meg a falut. A hadnagy visszavonulásra kényszerült a Bella fölött elhelyezkedő Taverna di Bellába, ahol november 23. hajnalig tartózkodott megfigyelés alatt tartva a falut. A *briganték* ekkor elhagyták Bellát és a Taverna felé indultak. A minden oldalról fenyegetett hadnagy erre visszavonult Muróba, ahol lelkesíteni akarta a nemzetőrséget, de csak 50 fő jelentkezett. Ezekkel egyesülve megindult Bella felé, de ekkor a nemzetőrök hátra maradtak és a hadnagy csak a tizenkét vadással és az öt csendőrrel támadt rá a *brigantékra*. Fél órán keresztül élénk tüzelés folyt, három *brigantét* megöltek, többeket megsebesítettek, de amikor látta, hogy a balszárnyat már visszanyomták és a centrumot is fenyegetik, megkezdte a visszavonulást Muro irányában, amíg nem volt késő, ugyanis nem reménykedhetett támogatásban. Ezt a bandát egy órával később a Calitriből érkező sorgyalogság megtámadta, 29-en meghaltak és több lovat is elveszítettek. A hadnagy az erőket egyesítve Balvano felé indult, ahol a *briganték* éjszakáztak, de amikor odaért, azok már megszállták a S. Gregorio-csúcsot. A bucitói és a sircói erdőkben tanyázó *briganték*, valamint azok, akik Ruvót fenyegették, helyi *briganték* voltak, a környező települések lakói, de nem ismerték a búvóhelyüket. Haimar hadnagy a mindössze 16 főnyi erővel fél órán keresztül tartotta magát 600 banditával szemben nyílt terepen, és ennek köszönhető, hogy a calitri gyalogság időben érkezhetett, hogy legyőzze őket.⁴¹⁷ November 26-án a Halassy Ignác vezette 1. vadászszázad Sanfelébe, majd onnét Muróba vonult. Másnap csatlakozott a Lambert százados vezette hadoszlophoz és Castelgrandén keresztül Pescopagano felé menetelt, ahonnét kiűzték a *brigantékat*, de elfogni nem tudták őket, mivel villámgyorsan elmenekültek. A hadoszlop Raponében gyűlt össze, amikor a *briganték* megjelentek Ruvo közelében. Amint észrevették, hogy meg akarják támadni Ruvót, mit sem törődve a csapat fáradtságával, amely már egy egész éjszakát és egy egész napot menetelt pihenés nélkül étlen-szomjan, leereszkedtek Ruvóba és egyesültek a Capriglio százados által vezetett lövészekkel.

⁴¹⁷ Halassy Ignác százados a rionerói parancsnoknak. Ruvo, 1861. november 29. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1109–1111. Közli: CARTENY (2013) 212–213.; Villa San Giovanni csendőrpáncsnoka a sanfeléi lövészszázad parancsnokának. Sanfele, 1861. november 23. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1123–1125. Közli: CARTENY (2013) 220–221.

A *briganték* elővédje már a település határánál járt, amikor tudomást szereztek a katonák érkezéséről, ezért visszafordultak, mielőtt támadás érhetne volna őket. 29-én magyar vadászok a Raineri őrnagy vezette lövészekkel az Ofanto parti malmokig járőröztek, majd visszamentek Ruvóba. A *briganték*ról azt beszélték, hogy több részre oszlottak, egyik csapatuk talán a siricói erdőben volt.⁴¹⁸

1861 decemberében a Halassy százados által vezetett 1. vadászszázad azt a feladatot kapta, hogy számoljon fel egy 40 fős bandát, amely Ruvo di Puglia környékét zaklatta. A vadászszázad akciója 1862. január 1-jén kezdődött és egészen február közepéig tartott. A helyzetnek és a körülményeknek megfelelő szisztematikus módszert választottak: felégettek minden szénaboglyát, a gazdasági épületek ajtóit és ablakait, lerombolás terhe mellett, befalaztatták, napi rendszerességgel őrzőráztak, az érvényes papírok nélkül közlekedőket letartóztatták. A banda rövid idő alatt szétszóródott: 15 *brigantét* elfogtak, közülük hármat agyonlőttek, a többiek pedig szétszéledtek.⁴¹⁹

Az 1. vadászszázad katonái télen négy hónapon keresztül kicsi és szegény településeken teljesítettek szolgálatot, nem kaptak új ruházatot. A század fele lebetegedett, március elejére mindössze 27 katona állt rendelkezésre, akik éjjel-nappal szolgálatban álltak. Félő volt azonban, hogy ők is megbetegednek. Az általános elégedetlenség fokozódott körükben, amikor látták, hogy a 2. század, amellyel együtt szenvedtek, visszatérhetett Nocerába. „A hazája felszabadítására gondoló katona azt látja, hogy már március első napjai jöttek el, pihenésre vágyik, elkeseredett, attól lehet tartani, hogy dezertál, vagyis visszatér Nocerába” – festette le a helyzetet Halassy százados. A parancsnok azt kérte, hogy vezényeljék vissza a legyengült századát Nocerába, hogy ott megerősödjön és vissza lehessen állítani a fegyelmet.

Mivel a ruvói nemzetőrség erős, szerinte elegendő lenne 20 katona, amit kiállíthatna a Sanfelében állomásozó 3. vadászszázad, amely friss erőkből, 68 emberből áll, míg az 1. század csak 27 bevezethető katonából, beleszámítva az altiszteket is. A tisztek mindent megtesznek a rend fenntartása érdekében, de Halassy szerint, ha az önkéntes katona valamit a fejébe vesz, nehéz kivenni belőle.⁴²⁰ Az 1. vadászszázadot végül március 7-én felváltotta a 2.

⁴¹⁸ Halassy Ignác százados a rionerói parancsnoknak. Ruvo, 1861. november 30. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1112–1114. Közli: CARTENY (2013) 214–215.

⁴¹⁹ Halassy Ignác százados a potenzai hadosztályparancsnoknak. Ruvo, 1862. január 14. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; VIGEVANO 110.; CESARI 93–94.

⁴²⁰ Halassy Ignác százados (1. vadászszázad) a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Ruvo, 1862. március 3. AUSSME, B34–7–3–37.

honvédszázad; a székhely Ruvo lett, Eboliban mindössze húszfős helyőrség maradt egy tiszt vezénylete alatt.⁴²¹

3.5.8. Potenza

A Bourbon-ügynökök a magyar légió katonáinál is próbálkoztak. A légió huszárszázada Potenzában állomásozó 2. svadronjának három katonája, Baló Mihály, Semsey Lipót és Gyárfás Gergely december 2-án a szobájukban a tűz mellett beszélgettek, amikor belépett hozzájuk egy Geosue Savoia nevű ember. Nem volt ismeretlen számukra, együtt ittak korábban Angelo Delapena kocsmájában. Egy alkalommal Geosue kiment a kocsmából és egy negyed óra elteltével két rendőrrel, a barátaival tért vissza. Este 10-ig maradtak, Geosue fizetett. Később Geosue felkereste a katonákat és politikáról beszélt nekik, II. Ferencről és arról a bandafőnökről, akit nem sokkal korábban Vietri Polengában tartóztattak le. Elmondta, hogy rövidesen kitör a forradalom, és hogy sok barátja van Nocerában és Nápolyban is. A kocsmára zárt ajtajánál szabadabban mert beszélni, II. Ferenc által kiadott új útlevelet és egyéb dokumentumokat mutatott, amelyekkel – állítása szerint – pénzhez lehet jutni. Végül dezertálásra biztatta őket, sok pénzt ígért nekik és azt, hogy a kocsmában ingyen ehetnek és ihatnak. Megállapodtak, hogy másnap együtt indulnak lóháton. A harmadik estén azonban, amikor együtt voltak, Sággy Antal százados, az osztagparancsnok letartóztatta a négy embert (Geosue Savoia, Angelo Delapena, Dono Pisichio kocsmáros és egy bizonyos Rocomas) és átadta őket a rendőrségnek. A letartóztatás után Szalai József szállásmester egy rendőrrel átkutatta a szállásaikat. Angelo Delapenánál egy nemzetőr puskát és tölténytáskát, Geosue Savoianál pedig egy vadászpuskát találtak tele tölténytáskával.⁴²²

3.5.9. Ripacandida és Sanfele

A magyar katonák számára szinte napi rutinná vált a *brigantaggio* elleni küzdelem, és néhány hónap elteltével megfogalmazódott a kérdés: miért nem sikerült még felszámolni a bandákat?

⁴²¹ Napló kivonat, Nocera, 1862. január 5–március 23. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-346/b.

⁴²² Sággy Antal százados jelentése. Potenza, 1861. december 5. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1131–1133. Közli: CARTENY (2013) 224–226.

Gelich Achill százados szerint a lakosság magatartása volt az oka, amely élelemmel és lőszerrel látta el a gonosztevőket, értesítést küldött a járőrözésről, továbbá a reakciók is bátorították a banditákat. Ezt megakadályozandó Gelich az alábbi kiáltványt tette közzé:

1. „Tilos élelmiszert, lőszert, ruhát és bármi egyebet szállítani, ami a *briganték* számára hasznos lehet.
2. Az erdőkben és a legelőkön tartott összes állatot, elkobzás terhe mellett, kötelező a falvakba behajtani.
3. Tilos bemenni az erdőkbe, mivel a pásztorok, szénégetők, favágók stb. kémként szolgálnak a *briganték* számára, amennyiben tájékoztatást adnak a fegyveres erők elhelyezkedéséről és mozgásáról.”

Az 1. és a 3. pont megszegőinek a büntetése halál, másként ugyanis nem érhető el a kitűzött cél. Véleménye szerint ezeket a rendelkezéseket minden településen ki kellene hirdetni, amely az erdő körzetében található, ugyanis a legutóbbi expedíció bebizonyította, hogy Ripacandidán kívül minden településről jártak parasztok az erdőkben. Gelich lerombolt minden szalmakunyhót és egyéb alkalmatosságot, ahol a *briganték* meghúzhatnák magukat.⁴²³ A *brigantéknak* sem éjjel, sem nappal nem hagyott nyugalmat, éjszakai harcok során súlyos veszteségeket okozott nekik halottakban és sebesültekben egyaránt. Volt két fogoly *brigantéja*, akik kalauzként szolgáltak neki. 19-en voltak, akik engedélyt kaptak, hogy a nappalt a családjuknál töltsék, éjszaka azonban, amikor a trombitász jelezte, egy őrzött helyen kellett aludniuk. Ily módon 19 *brigantét* sikerült kivonni a *brigantaggióból*. December 4-én agyonlövete Angelo Cecere pásztor, mert a *brigantéknak* kémkedett, 16-án pedig Antonio Leopoldit. Ez utóbbi önként ajánlkozott, hogy menlevélért cserébe sok gonosztevőt előállít, e helyett azonban azt mondta a *brigantéknak*, hogy ne bízzanak a századosban, aki elfogja és lelöveti őket. Ezen kívül kenyeret vitt a *brigantéknak*, darabjáért egy piasztert kért cserébe. Maga a lakosság is kérte, hogy a százados engedje meg agyonlövetni azt a gyalázatos embert, aki még a saját anyját is megölte. Gelich tudomására jutott továbbá, hogy Potenza városából 5000 doboz lőszert és 400 fáklyát juttattak el a *brigantéknak*, 1861 novemberében a lagopesolei erdőkben kapták meg. Ezt két *brigante*, a börtönben tartott Michele di Sabato és Donato Minetti árulta el, azt azonban nem tudták megmondani, ki küldte mindezt. Gelich kérelmezte, hogy az említett két *briganténak*, hasznos szolgálataikért cserébe, kíméljék meg

⁴²³ Gelich Achill százados a 16. hadosztály főparancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 6. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1135–1137. Közli: CARTENY (2013) 227–228.

az életét.⁴²⁴ December 19-én két újabb *brigante* adta fel magát: a ginestrai Rocco Giosue és a ripacandidai Donato Vacaro. Ez utóbbi átadott egy vontcsöví puskát 80 tölténnyel, amivel korábban gyilkosságokat követett el. Mivel Gelich százados úgy ítélte meg, hogy lehetetlen, hogy december 25-ig mindannyian feladják magukat, előnyösnek látta volna kitolni a határidőt, megvárva, hogy essen a hó és legyen hideg, ugyanis ez a két körülmény nagyban befolyásolja a magatartásukat. Mindenesetre december 19-én, két elfogott *brigante* kalauzolásával, egy 40 fős különítménnyel Murge d'Agromonte felé indult. Hogy Crocco kémjeit bizonytalanságban hagyja céljai felől, Rionerón keresztül Atellába vonult és ott is éjszakázott, és csak másnap reggel fél hatkor indult tovább a fent nevezett helyre. Hajnalban megerősítette az előőrsöt és elővigyázatosan behatolt az erdőbe. Hét óra felé puska lövéseket hallott, erre igyekezett utolérni az elővédet, amely már harcba bocsátkozott és elfogott egy spanyol századost, Augustin Capdevilát. Az elmenekülő Borges honfitársa lehetett, aki minden bizonnyal eltévedt, és – valószínűleg kényszerből – Crocco bandájához csatlakozott. A többi bandita elmenekült, mert a közelben lévő pásztorkutyák riasztották őket. Mindazonáltal úgy tűnt, sebesültjeik is voltak. Elfogásának pillanatában a spanyol felkiáltott, hogy „Ó, ments meg, királynő” (*Ho salve regina*) idegen dialektusban, majd a saját vallomásából és a magyarokkal lévő *briganték* elmondása alapján is kiderült, hogy spanyol. A *briganték* azt is hozzátették, hogy sebek kell lennie a bal lábán, és valóban így volt. Mivel járni nem tudott és semmit sem volt hajlandó elmondani, Gelich százados ott helyben agyonlövötte. A holttestet átszállították Atellába, de senki sem ismerte fel mint helyi vagy közeli lakost. A helyszínen találtak egy lovat, több mint 70 tekercs kenyeret (formáját és minőségét tekintve Aviglianóból való), sajtot, babot, lisztet, konyhai eszközöket, 8 birkát, 7 köpenyt stb. Ebből is látható, hogy a közeli települések minden szükségességgel ellátták a *brigantékat*, és amíg nem éheznek, semmilyen eredményt sem lehet elérni ellenük. Gelich azt javasolta tehát, hogy minden gyanús házat, különösen a *brigantékét*, helyezték őrizet alá, így szem előtt lesznek és semmit sem tudnak küldeni az erdőbe.⁴²⁵ A központi utasítást meg sem várva, december 27-én a *briganték* vidéken lévő házaihoz két-két őrszemet rendelt a következő utasításokkal:

1. „Az érintett családok kötelessége az őrszemek ellátása, számukra szállás biztosítása. 24 órás váltásban addig maradnak, amíg a bujkáló *brigante* fel nem adja magát.

⁴²⁴ Gelich Achill százados a 16. hadosztály főparancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 18. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1147–1148. Közli: CARTENY (2013) 232–233.

⁴²⁵ Gelich Achill százados a 16. hadosztály főparancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 22. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1161–1162. Közli: CARTENY (2013) 238–239.; CESARI 29–30.; DI FIORE (2017) 104.

2. Az őrszemek megakadályozzák, hogy a házakból élelmiszert, ruhaneműt, lőszert és fegyvereket vigyenek ki.
3. Délután fél öt és másnap reggel nyolc óra között a *brigante* családjának egyetlen tagja sem léphet ki a házból.
4. Vész esetén az őrszemek mindent elpusztítanak a házban, felgyújtják, majd visszavonulnak.”

Hozzátette, hogy a 4. pontra az őrszemek védelmében van szükség, majd a lakosságnak kihirdette, hogy „naponta átkutatok bizonyos számú házat. Figyelmeztetem a tulajdonosokat és a lakosokat, hogy amennyiben bujkáló *brigantét* találok, nemcsak a *brigantét*, hanem a családfőt is agyonlövtem, fosztogatást engedélyezek a házban, végül felgyújtatom.” Úgy tűnik, hogy Gelichnek a kegyetlenséggel határos kemény fellépése meghozta az eredményeket, a *briganték* emelkedő számban adták meg magukat. Feladta magát Francesco Rosinella, majd Angelo di Muro, akit tíz napon keresztül szabadon maga mellett tartott, hogy a többi *brigante* is kedvet kapjon a megadáshoz.⁴²⁶ Amikor Gennaro Mastantuono di Giuseppe feladta magát, Gelich százados kérte, hogy helyezték szabadlábra a feleségét, Antonia Varresét, aki az év októbere óta a rionerói börtönben ült, mivel ennivalót és ruhát hordott a férjének. „Ez a megkegyelmezés – jegyezte meg Gelich – ösztönzőleg hathatna a többi *brigantéra*, hogy feladják magukat.”⁴²⁷ December végén egy szabadon bocsátási ügy nagy botrányt kavart Ripacandidában: a bíróság szabadlábra helyezte Donato Gioiosát. Köztudott, hogy Gioiosa az elsők között volt Ripacandidában, akik csatlakoztak a *brigantékköz*, és követte a bandát Venosába, Lavellóba, Melfibe és Barilébe. Csak a Barile és Rionero között elszenvedett vereség után tért vissza Ripacandidába, majd jelentkezett Quinto úrnál, Trani nemzetőrparancsnokánál. Néhány nappal később, rokonságban lévén Vincenzino Amatóval, az egyik bandafőnökkel, ismét eltávozott és vele, Croccóval és a többiekkel tartott. Nem tudni, hogyan vált el tőlük és rejtőzött el Quadrellében az egyik nagynénje házában. Letartóztatták, az avellinói, majd a potenzai börtönbe zárták, a bíróság azonban, mindenféle eljárás és per nélkül, szabadlábra helyezte, ki tudja, milyen módon. Az egész lakosság megdöbbenéssel figyelte az eseményeket, intrikát sejtettek a történések mögött.⁴²⁸ Donato Gioiosa több alkalommal is harcolt a hatósági csapatok ellen, és azt beszélik, hogy öt katona megölésével dicsekedett. Bűnrészes volt Leonardo Anastasia nemzetőr százados

⁴²⁶ Gelich Achill százados a 16. hadosztály főparancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 29. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1180–1181. Közli: CARTENY (2013) 248–249.

⁴²⁷ Gelich Achill százados a 16. hadosztály főparancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 22. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1163. Közli: CARTENY (2013) 240.

⁴²⁸ Gelich Achill százados a 16. hadosztály főparancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 26. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1167–1169. Közli: CARTENY (2013) 242–243.

meggyilkolásában. „Veszélyes ember, sőt igazi *brigante*, aki megérdemli, hogy agyonlőjék” – vonta le a következtetést Gelich.⁴²⁹ A Gelich számára érthetetlen és botrányos eset a helyi viszonyokat jól ismerők számára nem okozott olyan nagy meglepetést. A Gelich jelentéseit Potenzába, a hadosztályparancsnoknak továbbító rionerói őrnagy, katonai jelentésben talán szokatlan nyíltsággal, saját véleményét is megfogalmazta az igazságszolgáltatást is érintő korrupt viszonyokról. „Gioiosa szabadlábba helyezése – írta az őrnagy – egyáltalán nem lep meg engem, nem ez az első eset, hogy ilyen váratlan döntés születik. Természetesen nem rám tartozik annak a kiderítése, hogy ki lépett fel ennek a *briganténak* (merthogy annak tartom) az ügyében, de jól ismerve azokat a csalásokat és fondorlatokat, amiket ebben a megyében elkövetnek azért, hogy elérjék az igazságszolgáltatástól mindazt, amit csak akarnak, nem csodálkoznék, ha aranyeső hullott volna az érdekében, ahogyan az gyakran megtörténik. Úgy áll a helyzet, hogy a liberális párt, amely azt látja, hogy bűnöző, reakciós, a közvélemény által elítélt egyéneket felmentenek és szabadlábba helyeznek, megrendül és fél, továbbá elveszíti bizalmát a kormányban.”⁴³⁰ Donato Gioiosa mindenesetre emberére akadt Gelich százados személyében, aki nem hagyta annyiban a dolgot. Megbízásából Diodato Cinelli polgármesteri delegált hozzáfogott Donato Gioiosa viselkedésének kivizsgálásához. Magához rendelt és kikérdezett nyolc embert (Pasquale Anastasia, Rocco Lioj, Luigi Guglielmucci, Raffaele Cassese, D. Consalvo Lioj, D. Vito Rubino, Francesco Minnini, Carmine Anastasia), akik egybehangzóan állították, hogy Gioiosa csatlakozott Crocco Donatello és Vincenzo Mastronardi Stancone bandafőnökökhöz Ripacandidában, majd velük ment Venosába, Lavellóba, Melfibe, Rapollába és Barilébe, ahol a hírek szerint összechapott a piemonti erőkkel, továbbá a felsorolt településeken fosztogatott és egyéb bűncselekményeket követhetett el. A beidézett személyek vallomásukat aláírásukkal megerősítették.⁴³¹ Ezeknek a vallomásoknak az ismeretében Gelich százados magához hívatta Gioiosát, aki felmutatta a megyei büntetőbírósa döntés kivonatát, amely december 21-én felmentette őt a vád alól, miszerint szállást nyújtott a bűncselekményeket elkövető, Crocco és Mastronardi által vezetett fegyveres bandának, és szabadlábba helyezte. Gelich időközben megtudta, hogy Gioiosa valóban nem nyújtott szállást, a fent említett vallomások ugyanakkor azt támasztották alá, hogy követte Croccót és Stanconét, részt vett Venosa, Lavello, Melfi és Barile kifosztásában, szembeszállt a fegyveres erőkkel, és ezek után tért haza. Tekintve, hogy ezekre a

⁴²⁹ Gelich Achill százados a 16. hadosztály főparancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 27. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1174. Közli: CARTENY (2013) 245.

⁴³⁰ D. C. őrnagy a potenzai 16. hadosztály főparancsnokának. Rionero, 1861. december 27. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1165. Közli: CARTENY (2013) 241.

⁴³¹ Diodato Cinelli jelentése. Ripacandida, 1861. december 27. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1176–1177. Közli: CARTENY (2013) 246.

bűncselekményekre vonatkozóan nem rendelkezett felmentő ítélettel, letartóztatta és Potenzába küldte, hogy megtegyék ügyében a megfelelő lépéseket.⁴³²

December 30-án reggel értesítették Gelich századost, hogy Raffaele Raffari *brigante* egy Venosa közeli barlangban bújkál. A nemzetőrség egy századosa és két hadnagya önként vállalkozott a *brigante* kézre kerítésére. Raffarit fegyverrel a kezében fogták el, Ripacandidába vitték, ahol 31-én reggel nyilvánosan kivégezték. Ugyanezen a napon három *brigante*, Angelo Muro, Donato Summa és Donato Musto feladták magukat. Ugyanakkor Gelich jelezte, hogy a hozzá küldött listán szereplő Donato Biase di Michiele is *briganteként* van feltüntetve, holott még csak 12 éves.⁴³³

Gelich időközben információkhoz jutott a basilicatai reakció kezdeteivel kapcsolatban, amiket kötelességének érzett megosztani a főparancsnoksággal. Az események középpontjában egy befolyásos állami tisztviselő, Deccio Lordi di Campagnia intendáns állt. Az intendáns Crocco Donatellit és D'Amatót jelölte ki Ripacandida településre a nemzetőrség megszervezésére és a városi tanács összes tagjának leváltására. Az intézkedés következménye az lett, hogy a nemzetőrség parancsnokát, Michele Anastasiát Crocco parancsára megölték, mivel liberálisnak tartották. A polgármestert Michele Maroscia mozdította el, aki Raffaele Maroscia főpap, a reakció egyik vezetőjének unokaöccse volt. A kapitányi poszt betöltésére Crocco Ermenegildo Rubinót nevezte ki. Ezen kívül megszervezték a reakciós bandát, jobban mondva a *briganték*at. Venosa felé indultak, majd miután megfertőzték ezt a helyet, Melfi irányába fordultak, ahol Crocco Donatellit már ismert személyként fogadták. Azokban a napokban, amíg a *briganték* ebben a városban tartózkodtak, a liberálisok megrökönyödésére Lordi urat egy kocsin látták Croccóval, ráadásul ez az úr a *briganték* védelmét élvezte: házánál a gazemberek strázsáltak. Mindez a liberálisok elbeszéléséből ismert, akik máig csodálkoznak, hogy töltheti be Lordi úr az intendánsi tisztséget. „Akárhogy is mentegesse magát – fejezi be jelentését Gelich –, ezen az úron mindig ottmarad a bélyeg, hogyan lehetett szövetségben a *briganték* ismert főnökével. Úgy vélem tehát, hogy ennek az úrnak a lemondása a liberális közönség meglegedésére szolgálna, ugyanis mindenütt panaszkodnak rá, sőt a basilicatai reakció kezdeményezőjének tartják. Ha letartóztatnák, biztos vagyok benne, hogy lennének tanúk ellene.”⁴³⁴ A fent említett Michele Maroscia a főpap nagybátyja

⁴³² Gelich Achill százados a rionerói katonai parancsnokságnak. Ripacandida, 1861. december 27. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1178. Közlő: CARTENY (2013) 247.

⁴³³ Gelich Achill százados a potenzai hadosztályparancsnokságnak. Ripacandida, 1861. december 31. AUSSME, 207.

⁴³⁴ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. január 8. AUSSME, B34-7-3-2.

letartóztatásának napjától kezdve eltűnt a környékről, folyamatosan bújkál, azt beszél, hogy Potenzába menekült.⁴³⁵

1862. január 8-ról 9-re virradó éjszakán Gelich vezetésével expedíció indult az Impia-major irányába, miután áthaladtak a Halott-kapun a Conte-síkság felé. A Domonkos hadnagyból, Stina őrmesterből, Meyrat és Swoboda tizedesekből álló elővédnek a magukkal vitt helyi vezető tudtára adta, hogy a közelben található a hírhedt Michele di Biase di Gennaro rejtekhelye, aki a feleségével, a 12 éves fiával és két társával tartózkodik ott. Amint ezt megtudták, a vezetőt a különítmény parancsnokához küldték, hogy értesítse őt is, ők maguk pedig óvatosan folytatták útjukat a jelzett irányban. Úgy látszik, hogy valamilyen véletlen folytán a *briganték* értesültek a veszélyről és megpróbáltak elmenekülni, a négy bátor katona azonban megakadályozta a menekülést, összetűzésbe keveredtek velük. Swoboda letartóztatta Michele di Biasét és elvette a fegyverét, Stina és Domonkos elfogták a fiát és a feleségét, Meyrat pedig üldözőbe vette a két menekülőt. Az egyiküket megsebesítette és a földön talált egy fegyvert. Ez az akció öt perc alatt lezajlott, olyan gyorsan, hogy amikor a különítmény megérkezett, addigra már be is fejeződött. Michele di Biase olyan súlyosan megsebesült, hogy nem tudott vallomást tenni, szállítani sem lehetett, ezért a helyszínen agyonlőtték.⁴³⁶ Felesége, Carmela di Genova megígérte, hogy segít elfogni Croccót, ezért az ő életét meghagyták.⁴³⁷ Néhány nap múlva mégis kivégezték, döntését Gelich így indokolta a főparancsnokságnak: „Di Biase felesége, Carmella di Genova egy olyan asszony volt, aki férfinak öltözött, puskával és törrel felfegyverkezve Ruvóban több szörnyű tettet követett el, például meggyilkolta az összes terhes asszonyt mondván: ki kell irtani azt a fajt, amely árthat II. Ferencnek. Ez az oka, hogy agyonlővettem.”⁴³⁸ Gelich megítélése szerint a hírhedt Michele di Biase és felesége halála után Ripacandidában a *brigantaggió*nak gyakorlatilag vége lett. Öt *brigante* rögtön, még január 9-én feladta magát, köztük Mariano, Michele di Biase fivére.⁴³⁹ Egy héttel később újabb két fő jelentkezett, így már csak öt egyén maradt a környéken, ketten közülük valószínűleg megsebesültek.⁴⁴⁰ A magukat feladó összes *brigantét* átadták a rionerói katonai parancsnokságnak. A basilicatai *brigantaggio* teljes megsemmisítéséhez még Croccót

⁴³⁵ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Ripacandida, 1862. január 5. AUSSME, B34-7-3-1.

⁴³⁶ Gelich Achill százados jelentése. Ripacandida, 1862. január 9. AUSSME, B34-7-3-5.

⁴³⁷ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Ripacandida, 1862. január 9. AUSSME, B34-7-3-3.

⁴³⁸ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Ripacandida, 1862. január 16. AUSSME, B34-7-3-11.

⁴³⁹ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Ripacandida, 1862. január 9. AUSSME, B34-7-3-3.

⁴⁴⁰ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Ripacandida, 1862. január 17. AUSSME, B34-7-3-12.

kell elfogni, aki eddig már háromszor el tudott menekülni. Minthogy Gelich emberei túlterheltek voltak a nehéz szolgálattól, amiben lerongyolódtak és nagyrészt lebetegedtek, kénytelen volt az egykor *brigante*, de aztán magát feladó, megbízható Giuseppe Placido helyi vezetőt átadni De Andrea századosnak, a 34. bersaglieri zászlóalj parancsnokának, hogy folytassa Crocco üldözését azzal a reménnyel, hogy néhány napon belül sikerül elfogniuk.⁴⁴¹ Az említett ripacandidai Giuseppe Placido *brigante*, miután megadta magát, igen jó szolgálatokat tett: az ő segítségével sikerült elfogni a hírhedt Michele di Biasét, a feleségét, a fiát és Augusto de Ville spanyol őrnagyot. Gelich 79 frankot adott neki, de az volt a véleménye, hogy teljes szabadságot kellett volna neki adományozni és még egy kis pénzt. Az ekkor már Sanfelében tartózkodó Gelich visszaküldte Ripacandidába, ahol négy *brigantét* kellett elfogni. Itt már amúgy sem volt rá szüksége, mivel február 7-én megadta magát az idevalósi Pietro Tomasello di Giuseppe *brigante*, aki Coppa bandájában volt, és megígérte, hogy hasznos szolgálatokat tesz.⁴⁴² Ez utóbbi azonban korántsem bizonyult olyan megbízhatónak, mint ripacandidai társa. Olyan információkat adott, amikről mindenki tudta, hogy hazugság. Például azt állította, hogy Monticchio környékén 500 gyalogos és 150 lovas *brigante* tanyázik, alaposan felfegyverkezve, élelemmel és lőszerrel ellátva. Erre Gelich felszólította, hogy vezesse őket hozzájuk, még ha ennyire erősek is. Ő azonban azt felelte, nem tudja, hol lehetnek. Mivel ezt a *brigantét* a nemzetőrség fegyverrel a kézben fogta el, továbbá nem akarta bevallani az igazságot, hanem nyilvánvalóan hazudott, Gelich a *brigante* vezér Coppa által küldött kémnek minősítette és február 10-én reggel a nemzetőrséggel agyonlövötte.⁴⁴³

A ripacandidai sikerek után január 12-től Gelich a századával néhány napot Venosában töltött. Itt kapott arról jelentést, hogy 16 egyén részt vett Venosa kifosztásában, majd fegyveresen követte Carmine Crocco bandáját más helyekre is, amikor pedig ott végeztek, visszatértek otthonaikba. Gelich véleménye szerint ezek az egyének – az elkövetett tetteikből ítélve – tavasszal ismét csatlakozhatnak a *brigantaggió*hoz, ezért azt indítványozta, hogy a biztonság kedvéért le kellene tartóztatni őket.⁴⁴⁴ Döbbenettel értesült továbbá arról, hogy azok a *briganték*, akik egy hónappal korábban ezen a településen feladták magukat, még mindig szabadlábban vannak. A hadosztályparancsnok körlevele alapján az összes környező

⁴⁴¹ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Ripacandida, 1862. január 16. AUSSME, B34-7-3-11.

⁴⁴² Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 9. AUSSME, B34-7-3-23.

⁴⁴³ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 10. AUSSME, B34-7-3-24.

⁴⁴⁴ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Venosa, 1862. január 12. AUSSME, B34-7-3-7.

településen a magukat feladó *brigantékat* letartóztatták, ahogy ez december 25-én is történt. Minden bizonnyal valami félreértés történhetett a Melfiben állomásozó különítmény őrnagy parancsnoka részéről, ezért Gelich vette magának a bátorságot és letartóztatta őket a főparancsnok rendelkezésére várva.⁴⁴⁵ Gelich Venosában együttműködött egy másik magyar egységgel: a Forenzából érkező⁴⁴⁶ Sággy kapitány január 13-án délután vonult be a városba a légió huszárságának 2. svadronjával. Gelich Ságghynak elmagyarázta, hogy a felderítés az erdőkben lovassággal nem lehetséges, ugyanakkor azt tanácsolta, hogy maradjon néhány napig Venosában és 8–10 fős őrzékekkel fésülje át a Venosát körülvevő síkságot, felkeresve minden majorságot és parasztházat, különösen a Mezzano-erdő közelében, azt ugyanis nem csak kisebb bandák látogatják rendszeresen, hanem a hírhedt Crocco is. Amíg Sággy szemmel tartja a jelzett területet, Gelich százados, továbbá De Andrea százados a 34. bersaglieri zászlóaljból, a Forenza felé vezető erdei utat ellenőrzik S. Giuliano erdejében. A közös fellépés ellenére nem jutottak a *briganték* nyomára.⁴⁴⁷ Sággy ezt követően Melfiben töltött három napot, ahol korábban 30, a Capitanata területéről betörő *brigante* feltűnését jelentették⁴⁴⁸, majd január 24-én Atellán keresztül Rioneróba indult Coppola bandáját kutatva.⁴⁴⁹ Február 13-án a mozgó hadoszlopa nagyobb részével, miután a szükséges szolgálat elvégzésére hagyott hátra embereket Rioneróban és Atellában, visszatért Melfibe, ahol megbízható kémjei tudatták vele, hogy a Capitanata területéről érkező 50 lovas *brigante* átkelt az Ofanto folyón. 14-én széleskörű felderítést hajtott végre, de minden eredmény nélkül.⁴⁵⁰ Február 16-án egy 20 fős őrzék járta be a környéket és a Lavello közelében található Camarcella-tanyán elfogták a Melfiben született, Pietro Conti nevű *brigantét*. Az Ascoliból származó Petrogi bandájába tartozott, amely banda 44 lovaszt számlált.⁴⁵¹

Miután Ripacandidában nyugodt volt a helyzet, január 31-én Gelich a századával Sanfelébe tette át a székhelyét.⁴⁵² Megérkezése után jutott el hozzá a hír, hogy az emberei

⁴⁴⁵ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Venosa, 1862. január 14. AUSSME, B34-7-3-8.

⁴⁴⁶ Sággy Antal kapitány jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Forenza, 1862. január 11. AUSSME, B34-7-3-6.

⁴⁴⁷ Sággy Antal kapitány jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Venosa, 1862. január 14. AUSSME, B34-7-3-9.

⁴⁴⁸ Sággy Antal kapitány jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Venosa, 1862. január 22. AUSSME, B34-7-3-14.

⁴⁴⁹ Sággy Antal kapitány jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Rionero, 1862. január 30. AUSSME, B34-7-3-17.

⁴⁵⁰ Sággy Antal kapitány jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Melfi, 1862. február 16. AUSSME, B34-7-3-31.

⁴⁵¹ Sággy Antal kapitány jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Melfi, 1862. február 17. AUSSME, B34-7-3-32.

⁴⁵² A Párma-dandár 50. ezrede atellai különítményének őrnagy parancsnoka Della Chiesa tábornoknak, a 16. hadosztály parancsnokának (Potenza), Atella, 1862. február 3. AUSSME, B34-7-3-21.

elégedetlenkednek. Hét vadász vissza akart térni Nocerába, erre Gelich négyet közülük hadbíróság elé küldött a légio parancsnokságához. „Erre a váratlan eseményre nem voltam felkészülve – vallotta be a parancsnok –, sőt azt hittem, hogy meghosszabbíthatom a jelenlegi szolgálatot, és felválthatom a Sanfelében állomásozó helyőrséget. Az embereim azonban kijelentették, hogy fáradtak és rosszkedvűek.”⁴⁵³ A katonák elégedetlenségét növelte, hogy a ruházatuk oly mértékben elhasználódott és elrongyolódott, hogy már nem lehetett megjavítani. Különösen nadrágokban és cipőkben mutatkozott hiány. A helyzet tarthatatlansága már az olasz egységek parancsnokainak is feltűnt, és egyikük azt javasolta, hogy osszák szét a magyarok között a Ripacandidában még a Bourbonoktól lefoglalt száz nadrágot.⁴⁵⁴ Sanfelében egyébként Gelich ugyanazokat a rendszabályokat vezette be a lakosság számára, mint az előző év decemberében Ripacandidában. Miután megérkezett Sanfelébe, a *briganték* Lagopesoléba vonultak, vagy a ripacandidai erdőkben rejtőzködtek el. Ennek következményeként ez a körzet is teljesen nyugodt volt. „Akárhova megyek is, elmenekülnek előlem” – panaszkodott Gelich. Húsz nappal korábban Crocco a castiglionei erdőkbe vette be magát, ezekben a napokban pedig Coppával és Garasóval Lagopesolében lehetett. Néhány nappal korábban fosztogattak és megöltek négy öszvért Basile közelében, Rapolla és az említett hely között. A február 4. reggeli felderítés Monticchio és Basile erdeiben eredménytelen maradt.⁴⁵⁵

A potenzai hadosztályparancsnok szóbeli közlése alapján Gelich február 11-én hirdetményt tett közzé a *brigante*főnökök fejére kitűzött vérdíjakról: Crocco elfogásáért 600 dukát, Coppa elfogásáért 500 dukát, Caruso elfogásáért 400 dukát jár. Azt is hozzátette, hogy a felsorolt főnökök valamelyikének fejét átadó *brigante* – a vérdíj összegén túl – teljes szabadságot nyer. Gelich ugyanakkor meglepetésének adott hangot, hogy ez a felhívás egyik településen sem jelent meg, holott a hadosztályparancsnok rendelkezett a kifüggesztéséről. „Ha nem is lesz eredményes ez a rendelkezés – fejezte ki reményét Gelich –, legalább a bandavezérekben bizonyos bizalmatlanságot kelt embereik irányában, amiből még egyenetlenség is származhat.”⁴⁵⁶ A vérdíjakkal kapcsolatos hirdetmény nyomán három

⁴⁵³ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 2. AUSSME, B34-7-3-19.

⁴⁵⁴ A 62. gyalogezred Szicília-dandárjának őrnagy parancsnoka a potenzai hadosztály főparancsnokának. Rionero, 1862. január 16. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁴⁵⁵ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 4. AUSSME, B34-7-3-20.

⁴⁵⁶ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 11. AUSSME, B34-7-3-27.

paraszt azonnal jelentkezett, hogy szolgálatot tegyen.⁴⁵⁷ Gelich egyébként is döntő fontosságúnak tartotta a civil lakossággal való kapcsolattartást, február folyamán több ilyen ügyben is eljárta. Néhány jó szándékú helyi lakos vallomása szerint Vincenzo Frascella földműves igen jó szolgálatokat tett. Többek között a Toppo di Cillio melletti összecsapás során, amikor számos *brigante* meglepetésszerűen rátört 12 milánói lándzsásra, akik közül 4-en a helyszínen meghaltak, 6-an elmenekültek, kettőt viszont az említett földműves rejtett el. Így tudta kijátszani az őket kereső brigantikát, és ezzel megmentette a két katona életét. Pietro Tomasula *brigante* elfogásában is fontos szerepet játszott ugyanez a földműves: miután észrevette a bűnözőt, jelentette az illetékes hatóságoknak, a nemzetőrök pedig elfogták Tomasulát. Mivel Vincenzo Frascellát valamilyen oknál fogva elfelejtették megjutalmazni szolgálataiért és hazája iránti hűségéért, Gelich azt javasolta, hogy egy nagyobb, a hadosztályparancsnok által meghatározott összeggel támogassák, már csak azért is, mivel szegény emberként nagyszámú családról kell gondoskodnia. Ennek a földművesnek a megjutalmazása a magyar tiszt szerint előnyös lehet a *briganték* elfogása és legyőzése szempontjából.⁴⁵⁸ A ripacandidai városi tanács küldött információkat a magát feladó Giuseppe Placido *brigantéról*. Gelich azt javasolta, hogy a számára már kifizetett 79 frankon túl kapjon még 121-et, továbbá teljes szabadságot, mivel igen hasznos szolgálatokat tett. Ripacandidában nem maradhat, mivel ott veszélyben forog az élete, ezért megfelelő állást kellene biztosítani neki, ahol ő és családja is biztonságban élhet.⁴⁵⁹ A főparancsnokság még január 30-án Gelich századostól Donato Anastasia hadnagyról kért felvilágosítást. Amikor Ripacandidában november 24-én letartóztatták a reakció vezetőit, Anastasia – letartóztatástól félve – eltűnt, azóta nem mutatkozott. December 20-án elfogták, de a felesége betegségére tekintettel Gelich elengedte azzal a feltétellel, hogy december 30-án önként jelentkezik, de ez az óta sem történt meg.⁴⁶⁰

1862. március 1-jén Gelich százados 2. vadászszázadát a Sokolic Károly hadnagy által vezetett 3. vadászszázad váltotta Sanfelében. Sokolic első jelentésében Sanfele polgármesterének kérését közvetítette: vonják vissza azt a rendeletet, amely előírja, hogy az állatokat csak a település határain belül lehet tartani és a tanyákat be kell zárni. Kéri a

⁴⁵⁷ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 11. AUSSME, B34-7-3-28.

⁴⁵⁸ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 11. AUSSME, B34-7-3-29.

⁴⁵⁹ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 22. AUSSME, B34-7-3-34.; A ripacandidai polgármester levele, Ripacandida, 1862. február 21. AUSSME, B34-7-3-35.

⁴⁶⁰ Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály főparancsnokságának (Potenza). Sanfele, 1862. február 22. AUSSME, B34-7-3-36.

kinyitását vállalva, hogy – saját költségen – a mozgó nemzetőrségből őrt állítanak. Sokolic hozzátette, hogy elődjének, Gelich századosnak köszönhetően Sanfele település lakosai mindig jól viselkednek.⁴⁶¹ A genzanói magyar huszárkülönítmény kérésére április 3-án közös felderítést végeztek a Murge vidékén, felkeresve az összes tanyát, amiket a *briganték* szoktak látogatni. Április 8-án tértek vissza, nem találkoztak a *brigantékkal*, akik egy napnyi előnnyel haladtak előttük Lavello irányába, ahol a venosai helyőrséggel találkoztak és összecsaptak a magyarokkal. A felderítés során észlelték, hogy Menone település nem azt teszi, amit kellene. A *briganték* ugyanis 2 mérföldnyire, Togortinóban, és másfél mérföldnyire, a Fontana-tanyán voltak, ezek azonban 12 órán keresztül meg sem mozdultak, és nem is értesítették időben a genzanói és a talazzói erőket. Ráadásul még az irányt sem tudták megmutatni, amerre a *briganték* eltávoztak, holott nem lett volna nehéz, hiszen ez egy nyílt terület, ahol 5–6 mérföldnyi távolságra nyomon követhető a mozgásuk.⁴⁶²

Az időközben Palazzóba vezényelt századnak április 27-én vasárnap járőröznie kellett, mert ittasság miatt felfordulás támadt a településen: a nyugalmat komolyabb beavatkozás nélkül helyreállították. Április 28-án felderítést hajtottak végre Maschitóiig, onnan Forenzáig, majd visszaúton Bosco Major in Palazzo településen keresztül. Sokolic tudomására jutott, hogy Forenza erdeiben három *brigante* rejtőzik, akik a környékbeli tanyákat nyugtalanítják, de nem sikerült megtalálni őket. Egynapi pihenés után április 30-án felderítést hajtottak végre Banzi és Abbata erdeiben. Május 1-jén Sokolic megtudta, hogy tíz lovas *brigante* tűnt fel Palazzo és Maschito között, akik lovat loptak egy tanyán, egy venosai kereskedőt pedig elfogtak. Azonnal odaindult, átfésülte Piano di Camera di Violát, de nem talált rájuk. Május 2-án, miután hírek érkeztek a *brigantékról*, felderítést végeztek a Veltri folyó mentén Bosco Volarchirico, Montemilone, S. Lucia és a Spada-tanya környékén. Éjszaka tértek vissza anélkül, hogy találkoztak volna a *brigantékkal*.⁴⁶³ A század a hónap második felében is folyamatosan el volt foglalva felderítésekkel és őrzéssel. Május 19-én a fél század Sokolic parancsnoksága alatt az erdőt fésülte át, késő este tértek vissza. 20-án a század másik fele a királyi csendőrségnek segített foglyokat kíséni Montemilonéba, visszaúton átvizsgálták a településhez tartozó erdőt. 21-én a teljes század az egész napot a Banzi erdőben töltötte 4 részre osztva a Banzi-Palazzo szakaszon, eredménytelenül tért vissza. 22-én a század egyik fele az utakon és a környező tanyákon járőrözött, a másik fele Girczy őrnagyot, a magyar gyalogság parancsnokát kísérte Materától Venosáig. 23-án a század ez utóbbi fele Marchitóba

⁴⁶¹ Sokolic Károly hadnagy Della Chiesa tábornoknak (Potenza), Sanfele, 1862. március 6. AUSSME, B34-7-3-39. – Raffaele Spera polgármester levele: 1862. március 5., Sanfele. AUSSME, B34-7-3-40.

⁴⁶² Sokolic Károly hadnagy a főparancsnokságnak (Potenza), Sanfele, 1862. április 10. AUSSME, B34-7-3-42.

⁴⁶³ Sokolic Károly hadnagy a főparancsnokságnak (Potenza), Palazzo, 1862. május 3. AUSSME, B34-7-3-49.

ment, visszaúton pedig felderítette a Banzi erdőt. 24-én a század továbbra is intenzív szolgálatban állt, de nem akadt a *briganték* nyomára. A közvélekedés szerint ugyanis az összes banda visszahúzódott Sanfele, Ripacandida és Lagopesole hegyeibe és erdeibe. Ninconanco ez utóbbi helyet választhatta. Palazzo környékén ekkor minden nyugodt volt, nem volt érzékelhető többé a *briganték* mozgása. Megbízható személyek ugyanakkor jelentették Sokolicnak, hogy 40 *brigante* tűnt fel a Pietragallo és Potenza közötti úton, ünnepeltek, amibe a potenzai városi zenekar is bekapcsolódott.⁴⁶⁴

Időközben Ripacandida környékén Keller százados igyekezett fenntartani a rendet. Miután hírt kapott, hogy a közeli erdőkben *briganték* tanyáznak, 1862. május 2-án kettős őrzőjáratot küldött ki: az egyiket Szobonya főhadnagy, a másikat Hubner hadnagy parancsnoksága alatt. Hubner hadnagy még az éj sötétjében az erdő mélyére hatolt, és több tucatnyi rablóból álló lovasbandába ütközött. A magyarok megjelenésére a *briganték* lovaikat és poggyászukat hátrahagyva futásnak eredtek. Az üldözés nyomban elindult, a sűrű erdőben azonban szem elől tévesztették a menekülőket. A visszainduló magyarokra azonban lesből golyózáport zúdítottak a *briganték*, mire Hubner hadnagy, egy embert a lovak mellett hagyva, csatárláncban ellenük indult. Ugyanebben a pillanatban érkezett meg Szobonya főhadnagy az embereivel, a *briganték* pedig ismét megfutamodtak és eltűntek az erdő sűrűjében.⁴⁶⁵

3.5.10. Vaglio és környéke

Egy vagliói kovács információi alapján, aki faszenet készített Grangia di S. Demetrio erdeiben és többször látott ott *brigantékat* sok pénzzel, december 14-én, még napfelkelte előtt, a magyar légió 1. gyalogos zászlóaljának 4. százada Adams Adolf százados vezetésével az említett erdőbe vonult, átfésülte és átkutatta az ott talált házakat, különös tekintettel a pásztorokra, akik kapcsolatba léphettek a *brigantékkal*. A járőrözés során elfogtak egy szökött katonát, aki, saját bevallása szerint, fivérénel húzta meg magát egy tanyán. A főparancsnokság utasítása szerint átfésülték a körzet összes települését, hogy összegyűjtsék azokat a *brigantékat* és egykori katonákat, akik a kormány felhívása alapján önként jelentkeznek, és Vaglióba, majd Potenzába kísérik őket. Az első település Brindisi volt, ahonnan – a polgármester elmondása szerint – az önként jelentkezők a katonaság érkezésének

⁴⁶⁴ Sokolic Károly hadnagy heti jelentése a főparancsnokságnak (Potenza), Palazzo, 1862. május 24. AUSSME, B34-7-3-59.

⁴⁶⁵ Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

a hírére mind elmenekültek, egy kivételével: a beteg Nicolo Titto maradt. Ha a katonaság ott maradna, senki sem jelentkezne, ezért a polgármester azt javasolta, hogy vonuljanak tovább, akkor éjszaka mindenki hazajön. A korábban elfogott szökött katonát átadták a polgármesternek, majd a század Trivigno felé indult, ahová este 7 órakor érkezett meg. A település vezetői itt is hasonlóan nyilatkoztak: eddig 17-en jelentkeztek, de még 7-en hiányoznak; ha a katonaság ott marad, ezek is szétszélednek. 15-én a század Albanóba vonult, déli 12 óra előtt megérkezett. A polgármester és a liberális urak közölték, hogy 5 olyan egykori katona van, aki nincs jelen, 4-et Potenzába vittek sorozásra. Ebben a faluban jelentkezett Girardo Desisto bandita, aki Crocco bandafőnökkel volt, és aki a vallomása során beszélt a *briganték* életéről és hasznos ismereteket adott át. Trivignóban tudták meg, hogy Brindisiben agyonlőttek 4 *brigantét*, köztük a beteg Tittót. Mielőtt még megérkeztek volna ide, hírt kaptak, hogy Trivignóban 24-en jelentkeztek. A százados megparancsolta, hogy tartóztassák le őket és tartsák fogva a század megérkezéséig. Időközben átfésülték Campomaggiorét és Castelmezzanót, de sem *brigantét*, sem egykori katonát nem találtak. 17-én a század Girardo Desisto banditával Albanóból Trivignóba indult a 24 *briganté*ért és a 4 Brindisiből valóért. Brindisi polgármesterének tájékoztatása szerint az induláskor neki átadott egykori katonát Potenza polgármesteréhez vitette. 18-án a század a 29 *briganté*val Vaglio településre érkezett. A *briganték* között többen is voltak, akik részt vettek ennek a településnek a kifosztásában, ezért a dühös lakosság, különösen a polgármester, nem akartak kenyeret és vizet adni nekik.⁴⁶⁶ A falu polgármestere a katonákkal szemben is barátságtalanul viselkedett: semmivel sem törődött, nem tett semmit, hogy húshoz és egyéb élelemhez juthassanak. Amikor szükség lett volna rá, nem volt elérhető, elrejtőzött. Egy helyi lakos, Don Matteo Demattia kijelentette, hogy Lacapra polgármester reakciós, rosszindulatból nem látja el hivatali kötelességeit.⁴⁶⁷

A század az év végén visszatért Brindisibe, majd 1862. január 3-án Brindisiből Anziba menetelt. 4-én Anziból Laurenzana felé vette az irányt, a nagy folyókon azonban életveszélyes volt átkelni, ezért nem sikerült még aznap eljutni Corletóba. Ezeken a gyors és veszélyes folyókon való átkelés során öszvérek és katonák is vízbe estek. Elveszítettek egy szuronyos puskát is, amelynek ügyében megkeresték Cavallini Pomarici nemzetőr kapitányt, hogy a folyó apadásakor próbálják megkeresni a puskát a szuronnyal együtt. A lőszeresek is vizesek lettek és használhatatlanná váltak. A századparancsnok kérésére Anzi nemzetőrsége

⁴⁶⁶ Adams Adolf százados a főparancsnokságnak. Vaglio, 1861. december 20. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1149–1155. Közli: CARTENY (2013) 234–236.

⁴⁶⁷ Adams Adolf százados a főparancsnokságnak. Vaglio, 1861. december 21. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1157, 1160. Közli: CARTENY (2013) 237.

segített az átkelésben, majd később négy újabb veszélyes folyónál ismét. 5-én a század Laurenzanából Corletóba vonult, ahol 6-án ott maradt, hogy rendbe szedje a bakancsokat, aminek az érdekében igénybe vette a település összes cipészének munkáját, minthogy a fél század lábbeli nélkül maradt. Ezen kívül más ok miatt sem lehetett tovább indulni: rettenetes volt a szél, a bora, a jelöletlen utakat hó fedte, így járhatatlannak bizonyultak. 7-én a század Montemurróba vonult, majd 8-án innét S. Martinóba. A két település között újfent egy veszélyes folyón is át kellett kelni, ami három óra idővesztést okozott, így nem sikerült még ezen a napon Castelsaraceno-ba érkezniük. 9-én folytatták tehát a menetelést S. Martinóból Castelsaraceno-ba: meredek úton, hó és jég közepette; az öszvérek folyamatosan elestek. Délután 2 órakor aztán végre megérkeztek. Sokan nem bírták a megpróbáltatásokat: Christiani hadnagy még Potenzában megbetegedett (vért köpött), a századparancsnok Adams százados pedig veszélyes lázzal Montemurróban maradt, mert nem volt szállítható állapotban, ezért a parancsnoki szerep Szabó Gusztáv alhadnagyra hárult. Hét közkatona is betegen maradt Montemurróban, így a századnak 15 betege lett a két említett tisztén kívül.⁴⁶⁸ A század Castelsaraceno környékének feltérképezését tervezte a *brigantaggió*ban részt vevők elfogására. Az első őrzőjáratot 11-én küldték ki San Chirico Raparo felé a Castelsaraceno alatt futó folyó mentén kanyargó úton. Az őrzőjárat tagjai éberek és kötelességtudóak voltak, de nem értek el eredményt. A második őrzőjárat 15-én indult Carbone felé az erdei úton. Az összes útba eső majorságot alaposan átvizsgálták, de ismét csak eredménytelenül.⁴⁶⁹

A század január 20-án Castelsaraceno-ból S. Chirico Rapanóba indult, ahol a nemzetőrség zenével várta őket és ünnepélyesen bekísérte a településre taps és éljenzés („Éljen Olaszország! Éljen a Király!”) közepette. S. Chirico Rapanóban hagyták a század két beteg katonáját, akik nem tudták folytatni a menetelést. Másnap már indultak is tovább S. Arcangelo felé, az út veszélytelen volt, délután fél 5-kor rendben meg is érkeztek. Megérkezés után azonnal, a nemzetőrséggel egyeztetve, két őrzőjáratot küldtek a környező hegyekbe, ahol állítólag *briganték* bújtak meg, de a hírek hamisnak bizonyultak. Az őrzőjáratok egész éjjel úton voltak, másnap reggel tértek vissza azzal, hogy minden nyugodt és csendes.⁴⁷⁰ Az egykor 3000 lelket számláló Castronuovo az előző hónap 28–29-én eltúrta, hogy a település szomszédságában három *brigante* megölt három tehenet és öt juhot, majd felgyújtott egy vidéki házat, anélkül, hogy üldözőbe vették volna őket. A település vezetése ugyanakkor

⁴⁶⁸ Szabó Gusztáv alhadnagy (1. gyalogos zászlóalj 4. század) a főparancsnokságnak, Castelsaraceno, 1862. január 9. AUSSME, B34–7–3–4.

⁴⁶⁹ Adams Adolf százados (1. honvéd zászlóalj, 4. század) a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza), Castelsaraceno, 1862. január 15. AUSSME, B34–7–3–10.

⁴⁷⁰ Adams Adolf százados (1. honvéd zászlóalj, 4. század) a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza), S. Arcangelo, 1862. január 22. AUSSME, B34–7–3–15.

katonai segítséget kért, ezért január 30-án reggel Adams százados kiküldött egy őrjáratot. Ez február 1-jén dél körül tért vissza és azt jelentette, hogy Castronuovo környékét alaposan átkutatva nem jutottak eredményre, nem találták *briganték* nyomát. Időközben Tursi polgármestere levélben adta hírül, hogy a városhoz tartozó Pisone mellett körülbelül száz *brigantét* láttak, akik azt mondták a velük találkozó öszvérhajcsároknak, hogy a tábornokukat várják Brindisiből, hogy aztán Tursiba menjenek. A polgármester azonnali segítséget kért, ezért Adams százados február 2-án reggel egy polgári ruhát viselő magyar katonákból álló különítményt indított oda, hogy lepjék meg az ellenséget.⁴⁷¹ Serbán Dániel hadnagy tehát 18, civilbe öltöztetett emberével a S. Arcangelotól 6 mérföldre található hegyhez ment. A hegy erdeihez érve a hadnagnak szerencséje volt, mert a közei közé került egy Egidio Vigiano nevű castelsaracenói pásztor, aki a santarcangelói polgármester, Andrea Ferrara szolgálatában állt. Miután Serbán elhitette a pásztorral, hogy spanyol és Brindisiben szállt partra, az azonnal a barátjukká vált, majd őszintén elmondta, hogy bosszút akar állni a jelenlegi kormányon, mivel a castelsaracenói reakciós megmozdulások miatt bebörtönözték, tizenhárom hónapot szenvedett végig, és ráadásul száz dukát megfizetésére is kötelezték. Végül bevallotta, hogy a *briganték* számára kémkedik. Miután kifejezte, hogy mennyire örül a jó spanyolokkal való találkozásnak, Vigiano a fent említett santarcangelói polgármester majorságába vezette a csapatot mondván: itt teljes biztonságban vannak nappal is, mivel Ferrara polgármester meghagyta az intézőjének, hogy a *brigantékat*, akármikor is érkeznek, jól tartsa, szállásolja el és lássa el őket ennivalóval. Amikor pedig Santarcangelóból katonaság indul a *briganték* üldözésére, Ferrara úr meghagyása szerint az intézője azonnal figyelmezteti a *brigantékat*, hogy még időben elmenekülhessenek, nehogy a katonák rájuk találjanak. A hadnagy a kémről megtudta, hogy Tursiban Brancolasso báró minden körülmények között támogatta a *brigantaggiót*, ezért ugyanezen a kémen keresztül Serbán levelet küldött Tursiba a nevezett bárónak. Ebben spanyol századosként kért tőle lőszert és ennivalót, mivel teljesen híján voltak. A báró könnyeivel küszködve olvasta el a levelet, és így kiáltott fel: Oh, szegény emberek! Sajnálkozását fejezte ki, hogy pillanatnyilag nem tud segíteni, mert az egész település rajta tartja a szemét, ezért most csak két doboz szivart tud küldeni és gyújtót hozzá. Hozzátette ugyanakkor, hogy amikor majd lehetséges lesz, titokban minden szükséges dolgot elküld. Február 2. éjszakáját a hadnagy a csapatával Ferrara polgármester majorságában töltötte. Az intéző mondta Serbánnak, hogy nem szükséges őrszemeket állítania, mivel ő maga őrködik majd a kapu előtt. 3-án reggel a csapat a hegy erdejébe indult, Vigiano kém

⁴⁷¹ Adams Adolf százados (1. honvéd zászlóalj, 4. század) a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza), S. Arcangelo, 1862. február 2. AUSSME, B34-7-3-18.

vezetésével, aki még hozzátette, hogy mindannyiukat ellátják élelemmel. Vigiano azt ígérte, hogy az erdőben lesznek a *briganték*, de nagy sajnálatukra nem találták őket. Ugyanezen a napon délután öt óra körül Szabó hadnagy érkezett szintén polgári ruhába öltözött 20 emberével a majorsághoz. Az intéző egy fiút küldött a hegyi erdőbe Serbánhoz, hogy értesítse a fegyveresek érkezéséről, akikről nem tudta eldönteni, hogy katonák vagy *briganték* lehetnek. Ezután Szabó hadnagy, Ferrara polgármester intézőjének vezetésével, csatlakozott az erdőben Serbán hadnagyhoz. 3-án az éjszakát Serbán és Szabó egyesített csapatai a majorságban töltötték. Vigiano kém említette Serbánnak, hogy szüksége lenne 10 emberre saját biztonsága érdekében, megtudta ugyanis, hogy a stiglianói különítmény Tursi irányába vette az útját felderítés céljából. Ő Antonio Maro majorságához akart menni, hogy megtudja, hol vannak a *briganték*, ugyanis rá akarta őket venni, hogy csatlakozzanak Szabó és Serbán embereihez. Ez a Maro a *briganték* egy másik kémje volt, fivére pedig a *briganték* egyik főnöke. Este 10 órakor Serbán maga ment el a 18 emberével Maro házához. Mikor Serbán megérkezett, az új kémét Cozzo del Cervóba küldték, ahol általában mintegy 40 *brigante* tanyázott. Serbán viszont Vigianóval Pisonébe indult, ahol Maro híreit várták. Végül megérkezett Marótól a hír, hogy a 40 *brigante*, amikor meglátta a stiglianói csapatot, elhagyta Cozzo del Corvót, az Acri folyón átkelve 3-án reggel Policornóba indultak. Amikor Serbán megtudta ezt a hírt, embereivel és Vigiano kémmel D. Cesare Donnaberna háza irányába indult, amely közel volt az Acri folyóhoz, és 4-én délután 2 órakor ért oda. A kém azt mondta, hogy jó lenne, ha Szabó egysége is megérkezne. Délután 4 órakor Serbán észrevette, hogy a folyó mentén a mozgó nemzetőrség különítménye közeledik egy kapitány parancsnoksága alatt. Miután a hadnagy bemutatkozott nekik, a kapitány is azt mondta, hogy a *briganték* Policorno felé indultak. 4-én este Szabó csatlakozott Serbánhoz a Donnaberna-házban, majd elmondta, hogy az intéző és a falu lakossága is felismerte őket, hogy nem *briganték*, hanem álruhás magyarok. A terv tehát, hogy Policornóba menjenek, megghiúsult.

Serbán megkérdezte Vigiano kémét, hogy a Tursiba való Brancolasso bárón kívül vannak-e más jó urak, akik II. Ferenc szent ügyét felkarolják. Erre ő a következőket sorolta fel: D. Filippo Modarelli, D. Vito Consiglio, D. Giuseppe Antonio Brelío, mindhárman Colobraróból és D. Cesare Donnaberna Sineséből. 5-én reggel a csapat elindult Donnaberna házából S. Arcangelo felé, ahová délután 3 órakor érkezett meg. Három egyént vittek magukkal: kettő már ismert, Antonio Maro és Egidio Vigiano, a harmadik pedig, Maro vallomása alapján, egy bizonyos Vincenzo Zanelli de Gregorio. Azt kérték Ferrara polgármestertől, hogy a három fogoly ellátását a település vállalja magára, ő azonban azt válaszolta, hogy mivel nem polgári, hanem katonai fogságban vannak, ezt nem teheti meg.

Ugyanakkor nem is adhatták át őket a polgári hatóságoknak, mivel az itteni lakosság teljes harmóniában élt velük. „Azzal együtt is – zárta jelentését Adams százados –, hogy a század tagjai rengeteg megpróbáltatást szenvedtek el a hegyi menetelések során, ennek következtében megbetegedtek, minden órában készen állnak arra, hogy bármely területen felderítést hajtsanak végre. A század katonáinak készenléte, bátorsága és katonai hozzáállása minden dicséretet megérdemel.”⁴⁷²

A század folytatta a járőrözést S. Arcangelo környékén. Február 13-án este Adams százados a nemzetőrökkel közös őrzőjáratot küldött ki Montalbano irányába, amely az éjszaka folyamán minden útba eső majorságot ellenőrzött, de 14-én este eredménytelenül tért vissza. Ugyanakkor a 62. gyalogezred montalbanói különítményének parancsnokától kérés érkezett, hogy egy osztag csatlakozzon hozzá a *briganték* elfogása érdekében. A kért osztag február 15-én reggel elindult.⁴⁷³ A környék polgármestereinek igen gyakori kérésére Adams százados őrzőjáratokat küldött az érintett településekre. 26-án reggel 7 órakor Serbán Dániel hadnagy parancsnoksága alatt erős őrzőjárat indult Tursi irányába. Miután tüzetesen átvizsgálták a környéket, 27-én este eredmény nélkül visszatértek S. Arcangelóba. 28-án egy másik erős őrzőjárat indult Szabó Gusztáv hadnagy parancsnoksága alatt S. Martino Erdeibe az ottani polgármester kérésére, aki szerint több *brigante* tanyázik azon a helyen. 31-én tért vissza az őrzőjárat, nem talált senkit. 30-án reggel 6 órakor elindult egy újabb őrzőjárat is Castronuovo felé. Napi rendszerességgel érkeznek a polgármesterek segélykérő levelei, és „mivel szent kötelesség segíteni őket, mindenhová küldünk erős őrzőjáratot, ahol a szükség megkívánja, ezek azonban, a szükséges felderítő műveletek elvégzése után, üres kézzel térnek vissza” – summázta jelentésében Adams százados, majd hozzátette: „Alulírott mindig is azt gondolta, hogy erejéhez képest, ahogy csak tudja meg kell semmisíteni a gyalázatos *brigantékat*; minden pillanatban felajánlja erejét, ugyanakkor az alábbiakat is el kell mondania. A század 62 főből áll, közülük 19-en betegek: néhányan mellkasi fájdalomra panaszkodnak, mások vért hánynak, megint mások lábfájással küzdenek, többen pedig külső őrzőjáraton tartózkodnak, ezért alulírott nem tud eleget tenni az összes polgármester kérésének, akik napi rendszerességgel írnak. A század hiányt szenved továbbá pénzben, cipőben és fehérneműben.”⁴⁷⁴ A helyzetre reagálva Girczy őrnagy azt kérte a potenzai hadosztályparancsnokságtól, hogy Adams százados már három hónapja külső szolgálatot

⁴⁷² Adams Adolf százados (1. honvéd zászlóalj, 4. század) a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza), S. Arcangelo, 1862. február 6. AUSSME, B34-7-3-22.; PETE (2018a) 87-96.

⁴⁷³ Adams Adolf százados (1. honvéd zászlóalj, 4. század) a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza), S. Arcangelo, 1862. február 15. AUSSME, B34-7-3-30.

⁴⁷⁴ Adams Adolf százados (1. honvéd zászlóalj, 4. század) a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza), S. Arcangelo, 1862. március (?) 31. AUSSME, B34-7-3-33.

végző 4. századát a huzamosabb ideje Nocerában pihenő 1. század váltta fel.⁴⁷⁵ Az 1. század március 11-én meg is érkezett, de már másnap továbbirányították az Adriai-tengerparti vidékre. A 4. század, öthavi távollét után, végül március 19-én térhetett vissza Nocerába.⁴⁷⁶

3.5.11. Venosa és környéke

Április 3-án fél hatkor a Lioy fivérek értesítették a Venosában állomásozó 2. huszársvadront, hogy két *brigante*, konkrétan a ripacandidai Tortora fivérek elraboltak két lovat a Venosától kétmérföldnyire fekvő tanyájukról. Az egység parancsnoka, Nyuly Mihály hadnagy azonnal 12 huszárt küldött oda, akik fél nyolckor visszatérve megtudták, hogy a Tortora fivérek három másik *brigantéval* együtt Montemilone erdeje felé vették útjukat. Április 4-én éjfél után két órakor futár érkezett Lavellóból Venosa polgármesteréhez és elmondta, hogy a *briganték*, a Monte Carafa településen átélt kudarcuk után, Ofanto közelében tűntek fel. Azt akarta, hogy a venosai különítmény Montemilone erdőláncolatának Gaudiano nevű pontjára vonuljon. Amint megérkezett az értesítés a polgármestertől, Saverio Santosuosso *alias* Bito di Lavello, továbbá Vincenzo Caldano, Rocco Duino és Zaccaria Garipoli, mindhárman venosai erdőőrök kalauzolásával Nyuly hadnagy, 35 huszárral és Dobozy Péter hadnaggal, elindult és reggel 8 órakor már a Forestellának nevezett erdőben voltak. Mivel itt semmi hírt sem kaptak, tovább indultak Gaudiano és Gaudianello Fortunato urak tanyáinak ellenőrzésére, ahol előző este a *brigantékat* látták. Az ezen a tanyán őrködő lavellói erőktől megtudták, hogy a *briganték* átkeltek az Ofantón és Cirillo di Brignola úr tanyája felé vették útjukat a Capitanata területén. A magyarok azonnal az említett irányba siettek, és anélkül, hogy a *briganték* észrevették volna őket, félmérföldnyi távolságból látták a vonuló *brigantékat*, akik Cirillo másik, Pirillónak nevezett tanyája felé haladtak. Követve őket a magyarok egy völgy fölé jutottak, amelynek a másik végén ott voltak a *briganték*, akik, miután észrevették a huszárokat, ellenkező irányba siettek, hogy védelmet találjanak a Crocco parancsnoksága alatt álló 111 lovas és 16 gyalogos *brigante* között.

A helyzet nem volt kedvező, a lovasság nem tudott támadni, Nyuly ezért egy nyolcfős huszárkülönítményt indított ellenük a saját és Dobozy hadnagy parancsnoksága alatt. A nyolc huszár: Kelemen János őrmester, Kovács Károly őrmester, László Martin, Ferenczi János,

⁴⁷⁵ Girczy János őrnagy a potenzai hadosztályparancsnokságnak. Salerno, 1862. február 14. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁴⁷⁶ Napló kivonat, Nocera, 1862. január 5–március 25. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-346/b.

Gyaponi István, Végh János, Lippert Vince huszárok és Barankó János trombitás. A többiek a síkságon maradtak azt várva, hogy a kis létszámú csapat által megtámadott *briganték* elhagyják a pozíciójukat, ők azonban, élénk tüzelés közepette, nem mozdultak. A támadók ekkor megfutamodást színleltek, mire az ettől felbátorodott *briganték* a nyomukba eredtek alkalmanként 70–80 lövést eleresztve. A menekülést színlelők a síkság irányába tartottak, és akkora távolságra igyekeztek jutni, ahonnan sikerrel indíthatnak rohamot. Amint elérkezett a megfelelőnek látszó pillanat, Nyuly visszafordította embereit és mintegy száz lépés távolságról rohamot vezényelt. Éppen hogy csak szembe találták magukat az ellenséggel, Nyuly a lova alá esett, mivel azt golyó érte a homlokán és a szügyén is. Dobozy hadnagy azonnal átvette az egység parancsnokságát, a *briganték* közé vetette magát, ahol egy golyó könnyebb sebesülést okozott a homlokán, de ő tovább folytatta a támadást. Alig telt el öt perc, amikor Semsey Lipót közhuszár Nyuly hadnagyhoz egy lovat vezetett, amit Croccótól szerzett meg a következő módon. Amikor Kelemen látta, hogy Crocco kilőtt két golyót, rátámadt; de Crocco, a kengyelben felállva, puskatussal ütést mért rá. Kelemen ügyel-bajjal kivédte az ütést és karddal azonnal csapást mért a fejére. Ebben a pillanatban érkezett oda az említett Semsey Lipót és csapásokat mért az arcra és a vállra, miközben Kelemen levágta Crocco egyik kezéről három ujját. Kétségbeesett üvöltéssel leesett a lováról, mire az egész banda megrémült. A lovat felszereléssel együtt elvitték és azonnal megkapta Nyuly hadnagy. Dobozy Péter hadnagy rendkívüli bátorságról tett tanúbizonyságot: a *briganték* közé vetette magát, pisztolyával hármat leterített közülük, kardjával sokukat megsebesítette, hármójukat leszúrta, az utolsók között hagyta el a csatateret. Cserey, mivel átlőtték a combját és nem tudott a lovon ülni, gyalogosan szállt szembe támadójával és megölte. Kovács Károly őrmestert sok *brigante* vette körül, de bátran védekezett, két *brigantét* halálra szűrt kardjával. Tolnay János tizedes megölte Crocco asszonyát, akit sok *brigante* védelmezett, de az összes megsebesült. Racsof Vilmos tizedes lovát kilőtték alóla, gyalogosan folytatta a rohamot a *briganték* ellen és kettőt megölt közülük. Semsey Lipót közhuszár Crocco lovát Nyuly hadnagynak vitte, majd visszatért a harcba. Az említetteken kívül dicséretet kaptak a bravúráért, amivel Croccót kimozdították a pozíciójából: Varga Zsigmond tizedes, Kuncz Lajos közhuszár, Sárvári Vendel közhuszár, Szász Ferenc tizedes, Szinovits Lajos, Lőrincz János, Balló Mihály, Szörcey Vilmos, Menyhali János, Mark Battista és Trojcsán István közhuszárok. A huszárok bátor rohamától az összes *brigante* hanyatt-homlok a völgysszorosba menekült, ahová a hely jellege miatt lehetetlenség volt követni őket. Ráadásul a huszárok egy körülbelül 40 mérföldes, ügetésben végrehajtott menetelés után voltak, és a lovak olyan fáradtak lettek, hogy szinte használhatatlanná váltak. Miután a huszárcsapat összegyűlt, Nyuly

hadnagy Saverio Santosuossót, öt huszár kíséretében, a csatatérre küldte, hogy mérje fel a támadás eredményét. Mintegy 20 *briganté* holtan maradt, sokan súlyosan megsebesültek. A *briganték* lovai közül a huszárok négyet elfogtak, három elpusztult, sok pedig szétszaladt a vidéken. Sok lő- és szúrófegyver is hátramaradt. A magyar oldalról könnyebben megsebesült Dobozy hadnagy, Kelemen őrmester és Cserey. Három ló pusztult el a roham során, hét könnyebben megsebesült. Este a huszárok Lavellóba vonultak, majd másnap reggel az ott állomásozó luccai könnyűlovasok századosának parancsnoksága alatt visszatértek az összecsapás színhelyére, ahol megtudták, hogy a *briganték* hajnali négy óráig fáklyákkal a helyszínen maradtak, hogy elvigyék a halottakat és a sebesülteket. A holttestek valóban eltűntek, és ahogy később Venosában kiderült, egy mészégető kemencébe dobták őket.⁴⁷⁷ Erről a huszárvirtusról Ihász is megemlékezett, kiemelve a magyarok hatékonyságát az olasz hadsereg egyéb egységeihez képest: „...e csapatot barátom 400 Piemónsi nem merte volna megtámadni oly vakmerően mint ez a kis csapat – innen van hogy a Bulletin s hírlapokba nem azt mondták hogy 33 huszárnak, hanem az összes Légiónak műve volt Crocco szétveretése...”⁴⁷⁸

Április 13–15-én Nyuly hadnagy a Di Gaudiano-tanyát ellenőrizte, 16-án Ripacandida vidékén járőrözött, de eredmény nélkül, nem jutott a *briganték* nyomára.⁴⁷⁹ Április 30-án Donato Tortora tífős bandája élén Venosa környékén fosztogatott, majd elfogta Andrea Chirico kereskedőt, a ripacandidai erdőbe hurcolta és váltságdíjat kért érte. Másnap rajtaütött a bandán a magyarok különítménye: Chiricót kiszabadították, a *briganték* elmenekültek, az előző napon zsákmányolt lovakat is hátrahagyták.⁴⁸⁰ Nyuly hadnagy jelezte a főparancsnokságnak, hogy a venosai nemzetőrséggel nem tud mit kezdeni, ezért 25 lovasnyi erősítést kért, a rendelkezésére álló 49 emberből és 59 lóból ugyanis 8 ember és 6 ló megbetegedett. Az erősítést mindenekelőtt helyőrségi feladatokra szánta, a helyiek ugyanis

⁴⁷⁷ Nyuly Mihály hadnagy a 62. gyalogezred 1. zászlóalj őrnagy parancsnokának (Rionero). Venosa, 1862. április 6. AUSSME, B28–3–7–53.; Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.; Az 1. huszárezred jelentése a dandárparancsnokságnak. HL Olaszországi Magyar Segélysereg 1859–1863, 229. cs. 19/9.; Girczy János őrnagy, a magyar légió ideiglenes parancsnokának felterjesztése ezüst vitézségi érem kitüntetésre. Nocera, 1862. június 22. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30.; Kitüntetési előterjesztések. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207. Gabinetto–1863–V–10.; LUKÁCS (1971) 130–131.; LUKÁCS (1986) 94–96.; *La Lucania* 1862. április 10.; DEL ZIO (1903) 39–40.; KUNFY 24.

⁴⁷⁸ Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak, Nocera, 1862. április. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN–BÖHM 315.

⁴⁷⁹ Nyuly Mihály hadnagy a 16. hadosztály főparancsnokának (Potenza). Venosa, 1862. április 18. AUSSME, B34–7–3–44.

⁴⁸⁰ BOURELLY 246–247.

nem nézték jó szemmel a magyar lovasság manővereit.⁴⁸¹ Ha nem is erősítésként, de váltásként május 6-án Dollesz Károly kapitány érkezett meg Salernóból az 1. huszársvadronnal: 52 lóval és 60 emberrel.⁴⁸² A 2. huszársvadron ugyanazon a napon új szolgálati helyére, Salernóba indult.⁴⁸³

Június 9-én a Fortuna-tanya környékén Dollesz kapitány másodmagával, Gombás Gábor közhuszárral az oldalán három lovas *brigantéba* ütközött. A magyarok vitézül küzdöttek, az egyik *brigantét* megölték. Tettükért ezüst vitézségi érem kitüntetésben részesültek.⁴⁸⁴

Június 16-án Dollesz huszárai a Montemilone melletti Ariaccio-tanyán rajtaütöttek egy lovas bandán. Amikor megérkezett a hír, hogy 28 állig felfegyverzett lovas banditát láttak a Minervino közeli Tedeschi-majornál, Dollesz kapitány azonnal ellenük küldte Viberák Antal hadnagyot 30 huszárral. A banda időközben a Montemilone melletti Ariaccio-tanyához ment, ezért Viberák hadnagy is oda vette az irányt. Alighogy a huszárok megközelítették a tanyát, golyózápor fogadta őket, amire a huszárok hasonlóképpen válaszoltak. Amikor a *briganték* látták, hogy a huszárok felülkerekednek, lóra pattantak és elvágtattak. Az üldözés nem tartott sokáig, ugyanis amikor a *briganték* észrevették, hogy rövidesen utolérik őket, megfordultak és vállalták a frontális harcot. Az összecsapás során a 28 *brigantéből* 19-et megöltek, kettőt foglyul ejtettek, akiket aztán Venosában agyonlőttek. A huszárok közül ketten, Szedló János őrmester és Gombás Gábor közhuszár sebesültek meg: előbbit a jobb karján, utóbbit a bal vállán érte a golyó. Bátorságával különösen kitűnt Viberák hadnagy, Bemyasfy és Szedló őrmesterek, valamint Weissenberger Massimiliano tizedes és Gombás Gábor.⁴⁸⁵

Július 22-én Venosa mellett a magyar huszárok megtámadták a 20 fős Tortora-bandát, 12 *brigantét* megöltek, 8 puskát és 10 lovat elkoboztak. Az egység alhadnagy parancsnokát egy golyó megsebesítette a mellkasán.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Nyuly Mihály hadnagy a 16. hadosztály főparancsnokának (Potenza). Venosa, 1862. április 18. AUSSME, B34-7-3-44.

⁴⁸² Dollesz Károly százados a 16. hadosztály főparancsnokának (Potenza). Venosa, 1862. május 12. AUSSME, B34-7-3-55.; Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

⁴⁸³ A 16. hadosztály főparancsnokságának távirata a huszárok parancsnokának. Potenza, 1862. május 2. AUSSME, B34-7-3-48.

⁴⁸⁴ Kitüntetési előterjesztések. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207. Gabinetto-1863-V-10.

⁴⁸⁵ Dollesz Károly százados a Melfiben állomásozó csapatok parancsnokának. Venosa, 1862. június 16. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; AUSSME, B34-7-3-58.; VIGEVANO 112.; DEL ZIO (1903) 41.

⁴⁸⁶ AUSSME, Cartello 3, Busta 30, 23.; BOURELLY 171.; DEL ZIO (1905) 325.

3.6. Összpontosítás

1862. május végén az olasz kormány elhatározta, hogy újjászervezik a magyar légiót. Az intézkedés célja egyrészt a „káros elemek” eltávolítása volt, másrészt, hogy a szolgálatban maradók kötelesek legyenek esküt tenni és egy év szolgálati időt vállalni. Az újjászervezés végrehajtása céljából a nápolyi katonai parancsnokság elrendelte, hogy a légió szétszórt egységei térjenek vissza a nocerai székhelyre. A tervek szerint a visszavont magyar egységek helyét olasz katonaság vette volna át, de csak ideiglenesen, az újjászervezés után ugyanis visszatértek volna a magyarok. A Basilicatába frissen érkezett huszár osztag esetében nem látták szükségesnek a visszavonást, mivel az egységet röviddel korábban már átszervezték. Ugyancsak helyükön maradtak a Carbone, S. Lorenzo és Tramonti településekre vezényelt vadász századok azzal a meghagyással, hogy a légió parancsnoksága majd alkalmas időben gondoskodik az újjászervezésükről.⁴⁸⁷

A 16. hadosztály potenzai székhelyű főparancsnoksága június 1-jén a magyar légiót érintő újjászervezés miatt a légió több egységét visszarendelte tehát Nocerába. A Basilicatában szolgálatot teljesítő magyar különítmények az eredeti tervek alapján az alábbi menetrend szerint tértek volna vissza: Eboliból június 5-én, Palazzóból 10-én, Ripacandidából 15-én, Tursiból 20-án.⁴⁸⁸ Eboli esetében a dátum kitolódott június 20-ra, mivel korábban nem tudták küldeni a magyar különítményt felváltó századot.⁴⁸⁹ A hadosztályparancsnokság azt is felvetette, hogy visszaküldi Nocerába, a légió székhelyére a Battka hadnagy parancsnoksága alatt Aviglianóban állomásozó különítményt, mivel a katonák ruházata a szolgálat során teljesen elrongyolódott. Girczy őrnagy támogatta az elképzelést, és azt indítványozta, hogy a venosai különítmény egy része váltsa Battka hadnagy katonáit Aviglianóban, mivel Halászy hadnagy ügyis rövid idővel azelőtt vitt oda erősítést. Battka hadnagy végül június 13-án indult el katonáival Aviglianóból Nocera felé, de június 20-án is még csak Eboliig jutott.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ A nápolyi katonai parancsnokság a salernói hadosztályparancsnoknak. Nápoly, 1862. május 29. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁴⁸⁸ A 16. hadosztály főparancsnoksága a magyar vadászok 3. százada százados parancsnokának, Potenza, 1862. június 1. AUSSME, B34-7-3-47.; A 16. hadosztály főparancsnoksága az 1. vadászszázad parancsnokának (Ripacandida), Potenza, 1862. június 1. AUSSME, B34-7-3-60.; A 16. hadosztály főparancsnoksága a magyar légió őrnagy parancsnokának (Nocera), Potenza, 1862. június 1. AUSSME, B34-7-3-61.; Girczy János őrnagy, a magyar légió ideiglenes parancsnoka a salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. június 4. AUSSME, Cartello 3, Busta 30, 55.

⁴⁸⁹ A 16. hadosztály főparancsnoksága a magyar légió parancsnokságának, Potenza, 1862. június 9. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 57.

⁴⁹⁰ A 16. hadosztály főparancsnoksága a magyar légió parancsnokságának, Potenza, 1862. június 7. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 56.; Girczy János őrnagy, a magyar légió ideiglenes parancsnoka a

A salernói parancsnok, Avenati tábornok kérésére Girczy őrnagy június 13-án egy különítményt indított útnak Vietribe⁴⁹¹, egy hét múlva pedig a 4. gyalogos század indult Lavianóba a közrend fenntartására, ahová június 22-én érkezett meg.⁴⁹² Június 26-án viszont már az Ihász ezredes távollétében a parancsnoki feladatokat ellátó Girczy őrnagy kérte, hogy a légió Nocerában állomásozó lovasságát vezényeljék más településre. Indoklása szerint eddig az időpontig a légió több mint 350 tagja kérte a leszerelését, és félő, hogy elégedetlenségük rossz példaként szolgál azok számára, akik még hajlandónak mutatkoznak a további szolgálatra. A „fertőzés” terjedését a még engedelmeskedő egységek elvezénylésével lehet megakadályozni.⁴⁹³ A salernói főparancsnokság meghallgatta Girczy kérését és a 2. huszársvadront már két nap múlva Eboliba, majd innét tovább, előbb a basilicatai Aviglianóba, később Lavellóba rendelte.⁴⁹⁴ Az elvezénylés sem segített azonban a fegyelmi állapoton, augusztus 3-án a közhuszárok, tisztjeik nélkül, elhagyták Lavellót, hogy – belügyminisztériumi jelentés szerint – a dezertálásra készülő bajtársaikkal egyesülve „Garibaldival Rómába menjenek”, valójában hogy visszatérjenek Nocerába.⁴⁹⁵ A basilicatai katonai hatóságoknak komoly gondot okozott a szolgálati helyét elhagyó 42 közhuszár pótlása.⁴⁹⁶ Ugyanezen a napon Nocerában 30-an azok közül, akik korábban megtagadták a szolgálatot, ismét felvették a fegyvert; Telkessy ezredes azonnal Lavianóba rendelte őket a 4. század mellé.⁴⁹⁷

salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. június 9. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 58.; A 16. hadosztály főparancsnoksága a magyar légió parancsnokságának, Potenza, 1862. június 14. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 64.; Girczy János őrnagy, a magyar légió ideiglenes parancsnoka a salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. június 18. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 72.; Girczy János őrnagy, a magyar légió ideiglenes parancsnoka a salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. június 20. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 74.

⁴⁹¹ Girczy János őrnagy, a magyar légió ideiglenes parancsnoka Avenati tábornoknak. Nocera, 1862. június 13. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 62.

⁴⁹² A salernói főparancsnokság a magyar légió parancsnokságának. Salerno, 1862. június 20. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 79.

⁴⁹³ Girczy János őrnagy, a magyar légió ideiglenes parancsnoka Avenati tábornoknak. Nocera, 1862. június 26. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 89.

⁴⁹⁴ A salernói főparancsnokság a magyar légió parancsnokságának. Salerno, 1862. június 28. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 86.; Girczy őrnagy a salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. június 29. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 87.; A salernói főparancsnokság a 2. huszársvadron századparancsnokának. Salerno, 1862. június 30. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 92.; A salernói főparancsnokság a magyar légió parancsnokának. Salerno, 1862. június 30. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 99.; Halászy alhadnagy a salernói hadosztályparancsnokságnak. Salerno, 1862. július 1. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 98.

⁴⁹⁵ Belügyminisztériumi távirat. Potenza, 1862. augusztus 5. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.; A nápolyi katonai parancsnokság távirata a hadügyminiszternek. Nápoly, 1862. augusztus 8. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁴⁹⁶ Lacchi zászlóaljparancsnok jelentése a basilicatai katonai erők parancsnokának. Melfi, 1862. augusztus 4. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; A basilicatai katonai erők parancsnoka a salernói hadosztályparancsnokságnak. Potenza, 1862. augusztus 6. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

⁴⁹⁷ Telkessy József ezredes a salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. augusztus 3. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

Július 19-én a S. Lorenzo és Carbone településeken szolgáló egységeket Tramontiba küldték⁴⁹⁸, 20-án a huszárokat Salernóból visszairányították Nocerába⁴⁹⁹, 24-én a magyar légió 4 ágyúból álló tüzérütegét rendelték vissza Salernóba⁵⁰⁰, augusztus 6-án a Venosában tartózkodó 80 huszárt Ebolin keresztül Nocerába⁵⁰¹, augusztus 23-án pedig – utolsóként – a Lavianóban állomásozó gyalogos század kapott parancsot a Salernóba való visszatérésre 26-i indulással.⁵⁰²

3.7. A magyar légió 1862 nyara és 1865 ősze között

A légió legsúlyosabb válságát akkor élte át, amikor a torinói kormány rendfenntartó erőként alkalmazta a *brigantaggio* elleni küzdelemben. Az elégedetlenség, ahogy láttuk, nyílt lázadásban tört ki 1862 tavaszán, amikor az olasz kormány megtagadta a szabad eltávozást a légiót elhagyni akaró katonáktól. Tiltakozásul több egység letette a fegyvert, állomáshelyüket önkényesen elhagyták. A 2. huszárszázad Potenza környékén szolgálatot teljesítő 2. és 3. szakaszának elégedetlen tagjai megtagadták az engedelmességet parancsnokuknak, Sághy Antal századosnak. A helyszínre siető Stankovits Szilárd százados, a huszárszázad parancsnoka nem tudta megfékezni a lázadást, sőt távoztában Sághy Antalt is kénytelen volt magával vinni.⁵⁰³ A légió parancsnoksága kérte a huszárszakaszok leváltását, ez azonban a *brigantaggio* elleni harc kiéleződése miatt egyelőre késett. A Venosa környékén szolgálatot teljesítő huszárok, új parancsnokuk, Nyuly Mihály hadnagy vezetésével, ahogy láttuk, ugyanis éppen ekkor tüntették ki magukat harckészségükkel.

Május 1-jén Ihász nagyívű áttekintéssel foglalta össze a helyzetet: „Én a Legiót ide érkeztemkor úgy találtam, mint egy lázas beteget, melynek minden csöpp vére forrásba van; a Legió felső, s alsó rétegein el volt ömölve egy bizonyos fejtelenségi nézet, bomlással határos rendetlenség, szóval kétségbe esetten néztem a jövőbe – Isten tudja mit nem kelle tennem, s mennyi fáradságomba nem került, míg rend, s bizalom foglalta el az előbbi „chaos” helyét –

⁴⁹⁸ A 16. hadosztály főparancsnoksága a magyar légió parancsnokának. Salerno, 1862. július 19. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 126.

⁴⁹⁹ A 16. hadosztály főparancsnoksága a salernói huszárkülönítmény parancsnokának. Salerno, 1862. július 20. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 129.

⁵⁰⁰ A salernói főparancsnokság a magyar légió tüzérütege parancsnokának. Salerno, 1862. július 24. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 138.

⁵⁰¹ Táviratok a salernói hadosztályparancsnoknak. Eboli, 1862. augusztus 7–8. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁵⁰² Az 5. hadosztály főparancsnoksága a Lavianóban állomásozó gyalogos század parancsnokának. Salerno, 1862. augusztus 23. AUSSME, Studi particolari, Cartella 3, Busta 30, 145.

⁵⁰³ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak, Nocera, 1862. május 14. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-393/a.

azóta tíz álló hónapig a „Brigantaggio” ellen működik, mely szolgálat oly rendkívüli nehézségekkel van össze kötve, melyhez hasonlókat egy rendes hadjárat még megközelítőleg sem állít elő; csaknem Nápoly alól egész a Joniai-tenger partig egyfelől, s az ádriai tengerig másfelől apró csapatokban szét szórva, örökös «Briganti» üldözés, hajhászás, rémítő hegyek mászása, s sok nélkülözések is elgondolhatod minő kedves mulatság lehet! Azonban dacára minden nehézségeknek, s kellemetlenségeknek a Magyar név, s hírt szeplőtlen megőrizék; a legénység katonai tartása, a magyarral vele született rettenhetlen bátorság s nemes keblűséggel párosultan nem csak a tartományok népességeit, de magokat az olasz katonákat bámulatra ragadák, mint a tartományi főnökök, s a parancsnokló tábornokok több rendű dicsérő, s köszönő irataikkal fényesen tanúsítanak, – soha egy csatározás sem ütött balul ki, mindég és mindenütt győztesek voltak fiaink, egy szóval úgy viselték magukat; hogy nemzetünk büszke lehet rájuk – De Kedves Barátom! a Legiónál sok jó, igen jó elem van, s általában mind oly szellemű, hogy nem önföntartásért jött ide, – ezeknek vágyaik tengeren túl a távol honba szenvedő rokonokon csügg; minden gondolkodások összpontosulva van az egy eszmén «történend e valami édes Hazánk ügyében»? legnagyobb része e kisdéd, de lelkes csapatnak fiatal erőteljes többnyire értelmes, de tapasztalatlan, s éppen ezért türelmetlen, a körülmények számba vételét nem értő, s várakozni nem tudó egyénekből áll, s azután, Kossuth, és Türről néha egy pár biztató szó, elismerő, dicsérő levelek érkeztek ugyan, de hogy személyesen sem K. s T. sem Klapka nem jöttek ennyi idő alatt, az tapasztalatom szerint valójában fáj nekik, Klapka mint Nemzeti Igazgatósági tag még csak soha egy betűvel sem emlékezett meg rólunk; én magamról nem akarok szólni, de már a Legió csak ugyan megérdemelte volna, hogy ez megtörténjék, innen van az elégedetlenség a dolgok állásával az ügy iránti bizalmatlanság, s azon általánosan előmlő eszmék «velünk nem gondolnak naggyaink» Isten tudja mikor történik valami «rollunk úgy látszik senki sem tud semmit» s. a. t. – melyek az együttlétért, összeforrás, és főképp a kitartásra legkártékonyabb befolyást gyakorolnak – ebből láthatod, s meggyőződhet, hogy igazam van midőn azt írom szükségé vált Naggyaink egyikének ide jövelele”⁵⁰⁴ Május végén aztán Türr, Nápolyba utazván, Ihász ezredes kérésére ellátogatott Nocerába, ahol megpróbálta engedelmességre bírni a légionistákat.⁵⁰⁵ A légio feletti parancsnokságot ideiglenesen átvevő Girczy János őrnagy ugyan arról számolt be, hogy „Türr altábornagy úr rövid itt léte igen emelőleg hatott a

⁵⁰⁴ Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak, Nocera, 1862. május 1. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN-BÖHM 324–325. Ugyanerről: Ihász Dániel Kossuth Lajosnak, Nocera, 1862. április 24. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-386. és Ihász Dániel Kossuth Lajosnak, Nocera, 1862. május 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-392.

⁵⁰⁵ Türr május 27-i beszédét közli: VIGEVANO 123.

nyomott kedélyű csapatokra, s annak köszönhető, hogy sokan szándékokat változtatva, a még egy évi itt maradásra készeknek nyilatkoznak⁵⁰⁶, valójában nem sikerült megállítani a negatív tendenciát. A távozás engedélyezését kérő légionisták száma olyan ütemben emelkedett, hogy ez felkeltette a nápolyi katonai főparancsnokság figyelmét is, különösen, amikor egyszerre 150 kérelem futott be. A nápolyi főparancsnok személyesen foglalkozott a jelenséggel, a hadügyminiszternek címezve fogalmazta meg észrevételeit. Mindenekelőtt megállapítja, hogy jóllehet az egységet magyar légiónak nevezik, valójában több nemzetiség alkotja, akik között a magyarok tulajdonképpen kisebbségben vannak. A légionisták nem kötelező katonai szolgálatot végeznek, ezért soraikban gyakori a jövés-menés. A légiónból való távozásra engedélyt kapó, nem olasz nemzetiségű egyének általában nem térhetnek vissza hazájukba, ezért a déli tartományokban maradnak, ahol ki vannak téve a kormánnyal szemben álló erők befolyásának. Jóllehet a légión hasznos szolgálatokat tesz a *brigantaggio* elleni küzdelemben, ez nincs arányban az olasz állam által rá költött összegekkel. A felmerülő fegyelmi problémák abból is adódhatnak, hogy a légión tagjai külföldiek, akik az olasztól eltérő fegyelmi és nevelési elvekhez szoktak. Mindezek alapján, vonja le a következtetést a nápolyi főparancsnok, úgy kell átszervezni a magyar légiónt, hogy az olasz állam normáinak megfeleljen, de legalábbis elő kell írni a kötelező szolgálati időt.⁵⁰⁷ A tömeges távozás kapcsán a légión vezetése is felhívta a figyelmet, hogy ez elsősorban nem a magyarokat érinti: „Az elbocsájtottak nagyobb része az osztráktól elszökött s reánk tukmált idegen cseh, német s más nemzetiségű katonák, kik minden cél nélkül csak kényszerűségből jöttek át, s itt csak a tömeg megrontását idézik elő viseletökkel [...] A Légiónra nézve csak előny, ha kilépnek.”⁵⁰⁸ Ez az állítás azonban nem felelt meg a valóságnak, mert ha eleinte jelentős számban is voltak a nem magyar származású elemek a távozók között, a többséget nem ők alkották. Az 1862. június közepi állapotok szerint az 546 eltávozott légións közül 410 magyarországi születésű volt (a többiek: 18 svájci, 18 cseh, 14 lengyel, 14 olasz, 14 ausztriai, 8 bajor, 7 morva, 5 badeni, 5 horvát, 5 tioli, 3 bukovinai, 3 galíciái, 3 karintiai, 2 román, 2 dalmáciai, 2 francia, 2 trieszti, 2 vürtembergi, 1 orosz, 1 sziléziai, 1 angol, 1 belga, 1 szász, 1 voralbergi, 1 szlavóniai, 1 szlovén, 1 ázsiai).⁵⁰⁹ Itt érdemes megjegyezni, hogy a légión legénységi állományában valamikor is megfordult 2160 fő kétharmada (1414 fő) a történeti Magyarország területén született, a maradék egyharmad (746 fő) mintegy fele (350 fő) pedig

⁵⁰⁶ Girczy János Kossuth Lajosnak. 1862. május 28., Nocera. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2. 397.

⁵⁰⁷ A nápolyi katonai főparancsnok a hadügyminiszternek. Nápoly, 1862. május 24. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207. Az információk egy része nyilvánvalóan Ihász Dániel 1862. április 14-i leveléből származik. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

⁵⁰⁸ Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

⁵⁰⁹ A magyar légiónból eltávozottak névsora. Nocera, 1862. június 15. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

az osztrák örökös tartományokból származott. A magyarok elsősorban a gyalogságnál és a huszárságnál szolgáltak, a németek (és svájciak) főképpen a vadászoknál, a tüzérségnél pedig csehek, lengyelek és ismét csak németek nagyobb számban. A légió zenekarát teljes egészében olaszok alkották. A légénységi állományban egyébként igen magas volt a fluktuáció: az összesen 2160 főnek átlagosan a 25–35%-a szolgált egyidejűleg. Mindössze 100 olyan légionista ismert, aki – még ha megszakításokkal is – végigszolgált az 1860–1867-es időszakot, ez az összlegénység 4,6%-a.⁵¹⁰

A betegsége miatt június 14-én kéthetes ischiai fürdőkúrára induló Ihász megpróbálta menteni a menthetőt, de helyzetelemzése aligha felel meg teljes egészében a valóságnak: „...üzletemet [ti. a légiót] munkásaim egynegyede elhagyta, ezt ellenséges vélemény, és indulat vég fölосzlásnak szeretné keresztelni, de ez alaptalan hír, csak is azok távoznak, kik kislelkűekként elveszték türelmüket, talán éppen az ellentől megvesztegetett bérenczek működése folytán, s nem bírtak elég lelkierővel dacolni az ármánnyal, s üzletem fényes jövőjéért, s nemes céljáért sokaltak még néhány holnapig velem együtt tűrni, – hanem az is se baj, itt marad java legjava, ép erőss test, és lélekben nem elsatnyult, erőfogyott, van a távozók között sok olyan, kit családi körülményei, s mások kiket beteg állapotuk kényszerített ily lépésre, de ezeken kívül vannak azok, kikről elébb emlékeztem...”⁵¹¹ A szabad távozást követelő katonák ügyével La Marmora tábornok foglalkozott. Június 21-i rendeletében leszögezte, hogy a távozó katonák közül csak az olasz születésűek maradhatnak Olaszországban, a svájci születésűeknek vissza kell térniük Svájcba, a többiek pedig, és ők voltak a legtöbben, vagy Törökországba, esetleg a román fejedelemségekbe távoznak, vagy bárhová külföldre, amennyiben rendelkeznek érvényes útlevéllel. Ha egyik lehetőséget sem fogadják el, akkor Genovába szállítják és átadják őket Ausztriának. Világos volt az olasz hatóságok szándéka: a légióban való maradásra akarták bírni a katonákat. Tették ezt egyrészt azért, mert nehezen tudták őket pótolni a *brigantaggio* elleni harcban, másrészt pedig azért, mert meg akarták akadályozni, hogy az elégedetlen légionisták a kormányellenes erőkhöz, a Róma elleni támadást tervező Garibaldihoz csatlakozzanak.⁵¹² A légionisták továbbra sem tettek le távozási szándékukról, a Nápolyba szállításukat követelték. A kormány látszólag engedett a nyomásnak: június 22. és július 2. között összesen 325 légionistát szállítottak Nápolyba. Ahelyett azonban, hogy szabadon távozni engedték volna a több száz katonát,

⁵¹⁰ LUKÁCS (1986) 215–219.

⁵¹¹ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének, Nocera, 1862. június 13. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 941.

⁵¹² SZÜCS 31–32.; LUKÁCS (1986) 114–115.

Nápolyban a Forte del Carmine laktanyában fegyveres őrizet alatt tartották őket.⁵¹³ Végül a légió teljes állományát lefegyverezték és – a július 22-én Ihászt váltó Telkessy József ezredes parancsnokkal⁵¹⁴ együtt – augusztusban az észak-olaszországi Alessandria erődjébe szállították.⁵¹⁵ Augusztus 13-án a *Conte di Cavour* gőzhajó érkezett Salernóba, hogy az ott és Nocerában tartózkodó légionistákat – a Forte del Carmine foglyaival együtt – behajózzák. Nocerából vonaton szállították őket Salernóba, az ágyúkat Nocerában hagyták.⁵¹⁶ A behajózás viszonylag rendben zajlott, bár a vadászszázad – az altisztek biztatására – eleinte ellenállást tanúsított a fegyverek kötelező átadása miatt. A hajó végül augusztus 14-én hajnali fél háromkor futott ki a kikötőből 748 légionistával a fedélzetén. A hajó indulása után előkerült még hat vadász, őket Nocerába irányították.⁵¹⁷ A lavianói különítményen kívül, Girczy őrnagy parancsnoksága alatt, még körülbelül huszan maradtak Nocerában, köztük betegségből lábadozók és sebesültek, összesen mintegy 100 fő. Nem szállt hajóra két vadász sem, akiket ittasság miatt a csendőrök letartóztattak és őrizetbe vettek.⁵¹⁸ Augusztus 26-án Agostino Petitti hadügyminiszter figyelmeztette Alfonso La Marmora tábornokot, hogy a magyar légió egy osztaga még Salerno környékén állomásozik, és felszólította, hogy a lehető leghamarabb indítsa el Genova felé, különös tekintettel Garibaldi partraszállására.⁵¹⁹ La Marmora azonnal intézkedett: két nap múlva Girczy őrnagy már azt jelentette Nocerából, hogy minden készen áll az indulásra⁵²⁰, és a *Ville de Lyon* nevű hajón Nápolyból még aznap el is indult Genovába a magyar légió hátra maradt része, hogy aztán Alessandriában csatlakozzon a légió többi katonájához.⁵²¹

Ebben a hónapban más szempontból is fontos változás állt be a légió körüli viszonyokban: Kossuth visszavonulása. 1862. augusztus 21-én írta Türrnek: „Tudatom Önnel,

⁵¹³ SZÜCS 32.; A nápolyi katonai főparancsnokság a Forte del Carmine parancsnokának. Nápoly, 1862. július 2. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.; Légionisták levele. Nápoly, Forte del Carmine, 1862. július 14. HL Olaszországi Magyar Segélysereg 1859–1863, 229. cs. 19/3.

⁵¹⁴ Ihász Dániel Avenati tábornoknak. Nocera, 1862. július 28. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁵¹⁵ Telkessy József Türr Istvánnak. 1862. augusztus 16., Alessandria. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2. 466. (MNL OL Türr-iratok 81.); LUKÁCS (1986) 89–97., 113–123.

⁵¹⁶ Alfonso Lamarmora tábornok a salernói hadosztályparancsnoknak. Nápoly, 1862. augusztus 12. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁵¹⁷ Avenati tábornok, salernói hadosztályparancsnok a nápolyi katonai parancsnokságnak. Salerno, 1862. augusztus 15. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 4099.; A magyar légió létszámkimutatása. Genova, 1862. augusztus 16. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

⁵¹⁸ Avenati tábornok, salernói hadosztályparancsnok a nápolyi katonai parancsnokságnak. Salerno, 1862. augusztus 14. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 3924.

⁵¹⁹ Agostino Petitti Bagliani di Roreto hadügyminiszter Alfonso Lamarmora tábornoknak. Torino, 1862. augusztus 26. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁵²⁰ Girczy János őrnagy távirata a salernói hadosztályparancsnoknak. Nocera, 1862. augusztus 28. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207, 141.

⁵²¹ Alfonso La Marmora tábornok távirata a torinói hadügyminiszternek. Nápoly, 1862. augusztus 28. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

hogy a Legio s Depot ügyeivel többé semmi nemű viszonyban lenni nem akarok, mit a kellő észrevételek kíséretében a kormánynak is tudtára adandok. Egy részt utasításaim nem követtetnek, rendeleteim mellőztettek, s nevemben olly dispositiók tétetnek, mellyek positiv kijelentett akarattal ellentétben állanak, hatalom pedig nincsen kezemben utasításaimnak sikert szerezni; más részt meg úgy látom, hogy a kormány nem csak ellenséges indulattal viseltetik a magyar katonai szervezet iránt, s legalább a hadügyminiszter azt nem egy hasznos és szükséges szövetség elemének, hanem kedvetlen tehernek tekinti, de még mártius óta folyvást főnökének ígéreteit is megghiúsítja. Nekem nincs kedvem comédiát játszani; a pius masculus szerepére pedig nem érzem magam qualificálnak.”⁵²² Kossuth lépésének közvetlen oka Telkessy ezredes július 28-i parancsnoki kinevezése volt. Kossuth többször is Türr tudomására hozta, hogy Telkessy tehetséges, derék tiszt, olyannyira, hogy tűzérigazgatói szerepet szán neki, de a légió vezetésére alkalmatlannak tartja. Magát Türrt kapacitálta a parancsnokság átvételére, az ő nemleges válasza esetén viszont Eberhardt Károly ezredest látta volna szívesen a légió élén.⁵²³ Telkessy kinevezése Kossuth szándékainak semmibe vételét jelentette. Kossuth azt is Türr szemére vetette, hogy nem tett meg mindent a légió éléről távozó Ihász ezredes tábornoki kinevezése érdekében, holott már miniszterelnöki – szóbeli – ígéret is volt rá.⁵²⁴

Kossuth tehát szakított a légóval, az olasz kormány pedig, akárcsak egy évvel korábban, ismét Türr Istvánt bízta meg: teljhatalmat kapott a légió újjászervezésére. Ez irányú működését augusztus 18-án kezdte meg, amikor napiparancsban tudatta a légionistákkal, hogy az olasz kormány a légiót felosztatja, majd helyébe egy újat szervez az ő főfelügyeletével. Gróf Bethlen Gergely tábornok elnökletével, valamint Szodtfriedt Nándor, Telkessy József, Csudafy Mihály ezredesek és Kiss József alezredes részvételével egy vizsgáló bizottmány alakult, amelynek feladata a légió teljes felülvizsgálata.⁵²⁵ Ez a bizottmány volt jogosult eldönteni, hogy kik tekinthetők alkalmasnak az új légióba való felvételre. A botrányos eseményekért elsősorban az aggregált tiszteket tették felelőssé, ezért ezt a státuszt megszüntették. Az 50 aggregált tiszt közül 16-ot kizártak a légió soraiból, a többieket a Cuneóban alakult tiszti századhoz helyezték. Az aktív tisztek enyhébb elbírálás alá estek, közülük egyet zártak ki, nyolcat a cuneói századhoz irányítottak, igaz, kilencen még a vizsgálat előtt benyújtották lemondásukat és távoztak. A legénységi állomány sem került el a

⁵²² Kossuth Lajos Türr Istvánnak. 1862. augusztus 21., Lausanne. MNL OL Türr-iratok 1636.

⁵²³ Kossuth Lajos Türr Istvánnak. 1862. július 18., Ragacz és augusztus 6., Interlaken. MNL OL Türr-iratok 1636.

⁵²⁴ Kossuth Lajos Türr Istvánnak. 1862. augusztus 21., Lausanne. MNL OL Türr-iratok 1636.

⁵²⁵ Türr István napiparancsa. 1862. augusztus 18., Alessandria. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2. 468.; Türr István „írányszabályai” a tiszti kinevezésekhez. 1862. október 30., Alessandria. MNL OL Türr-iratok 83.

retorziót: sok légionistát kizártak, többeket különböző olasz városokba internáltak. Mindent egybevéve, a légio a súlyos válság idején megelőző állományának mintegy 40%-át elveszítette, így a légio újjászervezői körülbelül 700 fővel számolhattak. A légio újjáalakulását, a változatlan *Legione Ausiliaria Ungherese* névvel, az 1862. november 2-i királyi dekrétum mondta ki. Türr előterjesztése nyomán a kormány a légiót önálló dandáralakulatként olasz hadosztályparancsnokságnak rendelte alá, hivatalos érintkezése az olasz hadügyminisztériummal csak ezen keresztül bonyolódhatott le. Az olasz fegyelmi és szolgálati szabályok léptek hatályba, csakúgy, mint az olasz katonai büntetőtörvény rendelkezései. Bevezették az egyéves szolgálati kötelezettséget, továbbá egyértelműen kimondták, hogy a kormány a légiót az igényeknek és a szükségleteknek megfelelően tartja fenn és alkalmazza. A légio új parancsnokot is kapott Földváry Károly ezredes személyében, aki 1862. december 1-jétől a légio 1867. januári feloszlatásáig látta el feladatát. Maga Türr István a későbbiekben nem vett részt aktívan a légio ügyeiben, jóllehet mindvégig naprakész információi voltak Földváry gyakori és rendszeres beszámolóinak köszönhetően.⁵²⁶

Az Észak-Itáliában újjászervezett, 719 főt (68 tiszt, 651 közkatona) számláló magyar légio sem tudta elkerülni a területi szétapródózást. Még alig vette át a parancsnokságot Földváry ezredes, amikor 1862. december 4-án az olasz hadügyminisztérium a légio tüzérségét 4 tiszttel és 69 tüzérrel Alessandriából a Torinóhoz közeli Venaria Realéba rendelte, másnap pedig a huszár osztály 15 tiszte és 144 katonája Vercellibe utazott, ahonnan már a következő év január 4-én áthelyezték őket Vogherába. Az 1863 januárjában kitört lengyel felkelés híre nagy felbolydulást keltett a légio soraiban, különösen a huszárok akartak lengyel földre menni. Az olasz hatóságok, az esetlegesen bekövetkező kiszámíthatatlan eseményektől tartva, a légio Alessandriában tartózkodó egységeit előzetes bejelentés nélkül, április 12-én hajnali indulással vasúton Anconába szállították. A huszár osztály új állomáshelye, Voghera helyett, a szintén az Adriai-tenger partján fekvő Senigallia lett. Anconában csak a dandárkar és a honvéd zászlóalj maradt, a vadász zászlóalj a közeli Jesi városába került. A légio területi szétaprózódása tehát folytatódott, különösen, hogy a Marche tartományba történt átvezénylés után a tüzérség továbbra is a piemonti Venaria Realéban maradt. A kihelyezett egységek más-más olasz katonai alakulatok parancsnoksága alá lettek rendelve, ami Földváry parancsnoki jogkörét erőteljesen korlátozta. A helyzetet Földváry tudomásul vette, a légionisták hangulata viszont az idő előrehaladásával mindinkább romlott. A kilátástalanságból táplálkozó elkeseredettség és az elégedetlenség – különösen a továbbra is

⁵²⁶ VIGEVANO 141–154.; LUKÁCS (1986) 127–130.; Földváry Károly levelei Türr Istvánnak. MNL OL Türr-iratok 1475.; PETE (2011) 147–152.

ló nélkül maradt huszárok és a zömében svájci, német származású vadászok körében – egyre jobban nőtt, a légió vezetésében kölcsönös vádaskodások közepette viszály dúlt, sok tiszt lemondott, megszorodtak a szökések, többen pedig azt tervezték, hogy az egyéves szolgálati idő lejártával, 1863. augusztus 18-án véglegesen búcsút mondanak a légiónak. Ez meg is történt: augusztus 7–25. között 127-en távoztak, a légió tehát állományának csaknem egy ötödét elvesztette, létszáma 589 főre csökkent. Földváry ezredes gyanakvó és vádaskodó parancsnoki stílusa, valamint durva és bántó modora ellenére az 1864. évhez közeledve a légióban a konszolidáció jelei mutatkoztak: csökkent a szökések és a fegyelmi esetek száma. A helyzet javulásához kétségtelenül hozzájárult, hogy a légionisták az élelmiszereket többé nem természetben, hanem készpénzben kapták meg, a huszárokat pedig végre ellátták lovakkal. Fontos lépésnek bizonyult, hogy a hadosztályparancsnokság elkezdte foglalkoztatni a légionistákat: bevonták őket az olasz ezredek részvételével zajló hadgyakorlatokba és menetgyakorlatokba, sőt egy komolyabb akciónál is bevetésre kerültek. A papírgyártásáról híressé vált Fabriano város körzetében ugyanis leálltak a vasútépítések, aminek a következtében 1000 főnyi napszámos vált munkanélkülivé. A helyi hatóságok tartottak a munkanélküliek mozgolódásaitól és attól, hogy az elégedetlenség a bér munkások szélesebb köreire is kiterjed, ezért a hadsereghez fordultak segítségért. A hadosztályparancsnokság 1864. február 13-án a magyar légió két gyalogos zászlóalját, mintegy 300 főt rendelt Fabrianóba Girczy János őrnagy parancsnoksága alatt a rend helyreállítása érdekében. A kellő eréllyel fellépő magyar katonaság rövid idő alatt teljesítette feladatát, a február 25-én távozó egységeket a város lakossága emlékezetes ünneplés közepette búcsúztatta. Ez az eset ugyanakkor ismételten rávilágított arra, hogy a szebb reményekre érdemes magyar légió az olasz kormány kezében milyen jellegű feladatok végrehajtásának vált az eszközévé. Mindenesetre a fabrianói expedíció után az egyhangú garnizonélet hosszú hónapjai következtek. Amikor pedig ismét elérkezett a szolgálati idő meghosszabításának időpontja, a változatlanul feszült állapotok között élő légionisták 20%-a a kilépés mellett döntött, így a légió létszáma 1865. január 6-án 450 főre apadt. Ez a légió parancsnokainak egyértelmű csődje volt, Földváry azonban hallani sem akart a felelőssége elismeréséről, a vélelmezett intrikákat kárhoztatta és nem változtatott a sokak számára elfogadhatatlan vezetési módszerein. A légionisták között mind jobban elterjedt a céltalanság és reményvesztettség érzése, a kilépések és a szökések folytatódtak. A megállíthatatlannak tűnő folyamat

ellenszereként a légió elvezénylésének ötlete merült fel; a remélt osztrákellenes háború helyett azonban ismét a *brigantaggio* elleni bevetés következett.⁵²⁷

3.8. A *brigantaggio* ellen az Abruzzókban

1865. június 16-án a hadügyminisztérium elrendelte, hogy a magyar légió huszársága Jesi városából tegye át a székhelyét Chietibe. Hat nap után elindultak, és június 30-án érkeztek meg.⁵²⁸ Az áthelyezés okát Griffini altábornagy, az Abruzzi-hadosztály parancsnoka napiparancsában a következőképpen jelölte meg: „A ti vitézsétek és katonai erényeitek ismeretessek előttem, és ezért kértem meg a kormányt helyezze benneteket parancsaim alá, hogy nekem és gyalogsági csapataimnak a brigantaggio elnyomására segédkezet nyújtsatok. Egy nem több mint negyven gonosztevőből álló csöcselék csoport retteg teti az itteni lakosságot, s iszonyú bűnöket hajt végre, nem lévén más jelszava mint orzás és bosszú. Kikerülik fürkészéseinket, elbújva, álruhába öltözködve, s náluknál is rosszabb orgazdák közé menekülve. – Ezeket kell kiirtani, s visszaadva a nyugalmat egy békés, munkás és nemzete hivatásában bíró népnek...”⁵²⁹ A huszárokat rövidesen követték a többiek: a hadügyminiszter július 9-i rendelkezése, majd ennek nyomán az anconai hadosztályparancsnokság július 11-i rendelete értelmében a magyar légió Anconában állomásozó valamennyi egysége az Abruzzi-hadosztály erősítésére vonult.⁵³⁰ Földváry a törzsével és a két gyalogos zászlóaljjal július 20-án megérkezett Pescarába, ahonnan azonnal továbbindultak Chietibe. Földváry örült az áthelyezésnek, hiszen évekig azon dolgozott, hogy „kormány mozdítsa ki a Legiót a két éves garnisoni élet penészeiből”, akár olyan áron is, hogy ismételten a *briganték* ellen vezérlik őket. Úgy vélte ugyanis, hogy ezzel tér nyílik számára, hogy erkölcsi elégtételt nyerjen a korábbi évekért, és egyben a kormány jelét adja iránta való bizalmának.⁵³¹

A légiót az érkezés után szinte azonnal felszabdalták, Chietiben csak Földváry maradt a törzskarával. A gyalogsági zászlóaljokról Castelle tábornok rendelkezett: július 21-én az 1. és a 2. honvédszázad már öt napja Rapinóban, Chietitől 26 kilométerre tartózkodott; a 3.

⁵²⁷ A magyar légió történetének erről a korszakáról bővebben: VIGEVANO 160–180. és LUKÁCS (1986) 131–175.

⁵²⁸ Agostino Petitti Bagliani di Roreto hadügyminiszter a bolognai 4. katonai osztály főparancsnokának. Firenze, 1865. június 16. AUSSME, Studi particolari, Cartella 210, 3680.; Földváry Károly Türr Istvánnak. Chieti, 1865. szeptember. MNL OL Türr-iratok 1475.; SZÜCS 64.

⁵²⁹ Földváry Károly Csáky Györgynek. Chieti, 1865. szeptember 20. MNL OL Csáky-iratok.

⁵³⁰ Agostino Petitti Bagliani di Roreto hadügyminiszter a bolognai 4. katonai osztály főparancsnokának. Firenze, 1865. július 9. AUSSME, Studi particolari, Cartella 210, 4133.; Földváry Károly Kossuth Lajosnak. Chieti, 1865. augusztus 31. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-647.; SZÜCS 64.

⁵³¹ SZÜCS 64.

honvédszázad és az 1. vadászs század Palombaróba indult, 47 kilométerre; a 4. honvédszázad Roccamoricébe, 24 kilométerre; a 2. vadászs század Pennapiedimontébe, 36 kilométerre; a 3. és 4. vadászs századot Casoliba, 45 kilométerre. Az útnak induló századokat Griffini altábornagy német nyelvű beszédben köszöntötte: „Sok éven keresztül szép hazátokban élve már igen rég óta ismerem Magyarhon fiainak kitűnőleg jeles katonai minőségeit, s azért azt gondoltam, hogy reátok nézve nyomasztó azon folytonosan ugyanazon helyőrségi élet, – s benneteket küzdelembe hívtalak. Itt nem annyira veszélyek, melyekkel, jól tudom mit sem gondoltok, mint inkább fáradalmak, és a rablók igen csekély csordája ellen keresztül viendő háládatlan tusák miatti nélkülözések várnak rátok. – A rablók menekvésüket igen csekély számban csak is a helyek járhatatlansága, és azon hagyományos rettegetésben találják, mellyel ők a lakosságra hatnak.”⁵³²

A légió egységei így északról és keletről fogták körül az Abbruzzók legmagasabb tájegységét, a Maiella hegységet, a hadosztályparancsnokság sejtése szerint ugyanis ezen a vidéken tanyáztak a legveszélyesebb bandák. A huszárságnak is csak egy kisebb egysége maradt Chietiben, amelynek a feladatai közé tartozott a Pescara és Chieti közötti útvonal biztosítása, továbbá a levelek kézbesítése Chieti és Casoli között, ugyanis ez utóbbi városban működött a *brigantaggio* elleni hadműveleteket irányító parancsnokság. Ami pedig a huszárság többségét illeti: az egyik huszárszázadot Lancianóba rendelték, Chietitől 52 kilométerre, a másikat Atessába, 67 kilométerre. Fő feladatuk az volt, hogy állandó járőrszolgálatl az utak biztonságára ügyeljenek, és fenntartsák a kapcsolatot Casoli és a környező települések, különösen a tengerparti San Vito és Vasto között.⁵³³ A gyalogság tehát Casolitól nyugatra, a Maiella hegység közelében, a huszárság pedig keletre, az Adriai-tenger irányában teljesített szolgálatot.⁵³⁴ Augusztus 22-én a 2. huszárszázadot visszavezényelték Chietibe, ahonnét néhány nap elteltével továbbindították Montorióba, mintegy 100 kilométerre északra, ahol a fenyegető népmozgalom miatt a rendfenntartás volt a feladatuk.⁵³⁵ Földváry augusztus végi beszámolója szerint a katonák egészségi állapota kitűnő, „készséggel és jó akarattal vetik magukat alá minden fáradalmaknak”. Az ellátásuk igen jó, a közbiztonsági pótlékon felül naponta kávé és cukrot, továbbá hetente négyszer bort kapnak. Az ezredes parancsnok aztán árnyalja a képet: a jó magaviselet elsősorban a gyalogságra vonatkozik, a huszároknál akadtak gondok. Jóllehet Földváry – az 1862. évi huszárlázadáshoz

⁵³² Földváry Károly Kossuth Lajosnak. Chieti, 1865. augusztus 31. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-647.; Földváry Károly Csáky Györgynek. Chieti, 1865. szeptember 20. MNL OL Csáky-iratok.; SZÜCS 65–66.

⁵³³ Földváry Károly Kossuth Lajosnak. Chieti, 1865. augusztus 31. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-647.

⁵³⁴ LUKÁCS (1986) 176–178.

⁵³⁵ Földváry Károly Kossuth Lajosnak. Chieti, 1865. augusztus 31. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-647.

hasonló esetek elkerülése érdekében – szigorú rendszabályokat foganasított, a huszárok között ismételten előfordultak szökések. Többek között Döme János és Major György közhuszárok kísérelték meg, de társaik elfogták őket. Döme már negyedik alkalommal próbálkozott, ezért Földvály példás büntetéssel sújtotta: 30 napi szigorított börtön mellett 10 napi bakba kötést és 50 botütést kellett elszenvednie, a börtön letöltése után pedig a büntetőszázadba helyezték át. „A fentebbi büntetés annyira hatott, hogy azóta még csak gondolatukban sincs huszárajainknak olyan eszeveszett ténny kísérteni meg, pedig bizon mondom, hogy a huszároknál a menykő már beütni készült” – vonta le a tanulságot Földvály.⁵³⁶

A légio egységei folyamatos készenléti állapotban voltak, gyakran kivezényelték őket, őrzárataikkal behálózták a környéket. Az első hetekben nem találkoztak a *brigantékkal*, talán éppen a jelenlétük következtében, ahogy Földvály is sejtette levelében: amióta a magyarok megjelentek, „még csak híre sem hallatszott a rablóknak, holot azelőtt a fővárosig merészkedtek, és annak közelében gyilkolásokat és rablásokat követtek el, – sőt közvetlen Chietin kívül az örre is rálöttek”.⁵³⁷

Augusztus második felétől aztán megszorodtak a letartóztatások és a banditákkal szembeni összecsapások a Maiella hegység környékén. Különösen sok feladata akadt a Zsolnay Gyula főhadnagy parancsnoksága alatt Palombaróban állomásozó 3. honvédszázadnak. Sok gyanús elemet letartóztattak, majd a foglyokat a kihallgatások után Chietibe szállították, ahol bíróság elé állították őket. Jellemző eset volt Alessio D’Urbano 48 éves földműves ügye, akit október 3-án állítottak elő azzal a váddal, hogy a házában öt *briganténak* nyújtott menedéket. D’Urbano szeptember 29-én reggel 7 órakor felkereste Giovanni Giangiulio palombarói nemzetőr főhadnagyot és elmondta, hogy előző napon öt *brigante* (három palombarói, két idegen) járt a tanyáján; két órát töltöttek ott, amíg erősen esett az eső. Letartóztatásakor azt vallotta, hogy távol volt a házatól; amikor a tanyája felé közeledett, akkor látta az említett öt egyént elmenni, mindannyian puskával voltak felfegyverkezve. A Zsolnay főhadnagy, valamint Hubner Vilmos és Kertész János alhadnagyk által felvett jegyzőkönyv megállapította, hogy D’Urbano tisztában volt vele, hogy *briganték* jártak nála, mégsem értesítette azonnal a hatóságokat, hanem csak 12 óra elteltével. Ezzel lehetővé tette a *brigantéknak*, hogy egész éjjel a capraficói erdőben tanyázzanak. Az eljárás végül szerencsésen végződött az abruzzói földműves számára: miután

⁵³⁶ Ibidem.

⁵³⁷ Ibidem.

a palombarói polgármester igazolást adott ki a jó magaviseletéről, december 14-én szabadon bocsátották.⁵³⁸

Az első komolyabb összecsapásra szeptember 25-én került sor, amikor a magyarok Casolitól tíz kilométerre nyugatra, a Maiella hegység keleti lejtőin fekvő Fara San Martino mellett kemény küzdelem után szétszórták a *brigantékat*.⁵³⁹ November 21-én Zsolnay Gyula hadnagy, a palombarói különítmény parancsnoka egy osztaggal megtámadta a közeli Pasquale d’Achille-tanyát, ahol elbarikádozta magát De Luca, a kegyetlen bandavezér, akitől az egész vidék rettegett. Rövid harc kezdődött, amelynek során Leo Cüszkowszki tizedes megölte De Lucát.⁵⁴⁰ Eközben a huszárok Lanciano és Vasto vidékén vívtak sikeres harcot Luzio Colonna, Policarpo Romagnoli és Domenico Valerio (Cannone) bandáival. Az erélyes fellépés és a szigorú ellenőrzés eredményeként a *briganték* legközelebb csak a következő év, 1866 tavaszán veszélyeztették ismét a vidéket.⁵⁴¹

1865-ben 32 légionista megszökött, a haditörvényszék 27-et elítélt, 6-ot fenyítő századhoz küldtek, 8-at megfosztottak altiszti rangjától, 2 öngyilkos lett, 9 pedig meghalt. Az év folyamán a légió létszáma a fenti okok miatt 84 fővel csökkent. Ehhez járult még, hogy 29-en a szolgálati idő lejártával nem hosszabbítottak, így 1866. január 6-án az egy évvel korábbi állapothoz képest a teljes létszámcsökkenés 113 főt tett ki. A légió eredeti állományának mintegy negyedét elveszítette ugyan, az újabb önkéntesek érkezése azonban pótolta a veszteségeket: az 1864. december 31-i 450 fős létszámhoz képest a légió 1866. január 6-án 459 főt számlált.⁵⁴² „A két zászlóalj és a huszár osztály jelenleg – írta Földváry 1866. január 26-án – 12 különböző állomáson van aként elhelyezve, hogy mindenik zászlóalj egyik huszár századdal concentrált állást tartva egy őrnagy által vezényeltethetik; s csak is ezen concentrált állás egyez meg helyzetünk jelenlegi conditiojival, miután a Legge Pica megszűntével a katonaság a brigantaggioval szemközt szűkebb határok közé lett szorítva.”⁵⁴³

A légiótól elkülönülten, Venaria Realéban állomásozó, létszámában alaposan lecsökkent és funkcióját tekintve sürgősszerűnek minősített tüzérséget az olasz hadügyminisztérium 1866. április 4-én feloszlatta.⁵⁴⁴ Május 22-én a légió 422 főt számlált: a dandárkarban 54 fő (11 tiszt és 43 közlegény), a honvéd zászlóaljban 145 fő (13 tiszt, 132 közlegény), a vadász zászlóaljban 89 fő (4 tiszt és 85 közlegény), a huszár osztályban pedig

⁵³⁸ ACS Tribunale militare di guerra per il brigantaggio nelle provincie meridionali. Busta 126, fascicolo 1401.

⁵³⁹ SZÜCS 66.

⁵⁴⁰ VIGEVANO 185.

⁵⁴¹ LUKÁCS (1986) 179.

⁵⁴² SZÜCS 68.

⁵⁴³ Földváry Károly Kossuth Lajosnak. Chieti, 1866. január 26. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-651.

⁵⁴⁴ Földváry Károly Kossuth Lajosnak. Chieti, 1866. május 24. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-657.

134 fő (4 tiszt és 130 közhuszár) szolgált. A hadra fogható létszám azonban ennél jóval kevesebb, a legénység esetében mindössze 331 fő volt, ugyanis 59-en távol voltak (közülük 47-en katonai börtönben).⁵⁴⁵ A légió erejét a kivezénylések továbbra is szétforgácsolták: 12 különböző helyen állomásoztak egységei, ahogy azt a május 22-i állapotok is tükrözik.⁵⁴⁶

	Állomáshely	Tisztek	Legénység	Összesen
Parancsnokság	Chieti	9	52	61
Gyalogos zászlóalj	Atessa	2	3	5
parancsnoksága				
Honvéd zászlóalj				
1. század	Atessa	3	30	33
2. század	Castel di Sangro	3	16	19
	Portella	–	5	5
	Casale	–	5	5
3. század	Quarto Santa Chiara	3	20	23
4. század	Guardiagrele	2	30	32
Vadász zászlóalj				
1. század	Vasto	1	15	16
2. század	Paglieta	1	12	13
3. század	Paglieta	1	15	16
4. század	Vasto	1	18	19
Huszár osztály				
1. század	Casoli	1	16	17
	Palena	1	14	15
	Atessa	–	6	6
	Rivisondoli	–	4	4
	Guardiagrele	–	2	2
	Chieti	–	5	5
2. század	Rivisondoli	1	10	11
	Castel di Sangro	1	10	11
	Portella	–	9	9
	Casale	1	10	11
	Chieti	–	10	10
Összesen		31	317	348

⁵⁴⁵ Rang szerinti kimutatás. Chieti, 1866. május 22. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-655.

⁵⁴⁶ Tabella della dislocazione. 22 maggio 1866. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-654.

1866. február 1-jén egy körülbelül 30 fős, jól felfegyverzett banda jelent meg Atessától keletre, Paglieta és Vasto települések között, amely bosszúból meggyilkolt egy parasztot, a holttestet pedig elégette.⁵⁴⁷ Miután a légió vadász egységei egy ideje már üldözték őket, február 12-én Zsolnay főhadnagy 20 gyalogos honvéddal „egy majdnem háromszor számosabb rablócsordát vert szét, minek az elesettek – és sebesülteken kívül az lett legkiválóbb eredménye, hogy ezen csorda magát többé soha össze nem szedhette és így a vidékre ártalmatlanná vált”.⁵⁴⁸ Ennek ellenére néhány hét múlva ugyanezen a területen kiújultak az összecsapások. Március 16-án Atessa és Vasto között, Scerni közelében a hírhedt Nicola Natale 25–30 fős bandája tüzet nyitott a két kocsli laktanyai felszerelést szállító tíz vadászra. Az időközben a helyszínre érkező néhány olasz nemzetőr segítségével a magyar vadászok megvédték a rakományt és szétverték a támadókat, de egyikük, Czikó István, társaitól elsodródva öt *brigante* közé került, akik lefegyverezték, majd meggyilkolták.⁵⁴⁹

Az Ausztria elleni háború miatt, a magyarok várakozásával teljesen ellentétesen, 1866. május 2-án az olasz rendfenntartó katonaságot vezényelték el Abruzzóból az osztrák határ közelébe. A kivont olasz csapatokat is a magyaroknak kellett pótolniuk. Ráadásul a csapatkivonás hírére a *briganték* vérszemet kaptak, a *brigantaggio* jelentősen felerősödött, így a magyar légionistákra újabb, még a korábbiaknál is keményebb megpróbáltatások vártak.⁵⁵⁰

Csaknem kéthónapos szünet után, május első felében újultak ki az összetűzések, amikor tehát a magyarok magukra maradtak a *briganték* elleni küzdelemben. 1866. május 11-én Torino di Sangro településről visszatérőben, Paglieta közelében, egy bizonyos Nicolo Fante tanyája mellett a 2. vadászszázad egyik osztaga Augusto Svoboda őrmester vezetésével merész rajtaütéssel foglyul ejtette Donato di Bene *brigantét*, a hírhedt Cannone-banda egyik vezetőjét, amely ezekben a napokban Orsogna területét dúlta.⁵⁵¹ Amikor a fegyvertelen *brigante* meglátta a katonákat, azonnal futásnak eredt és megpróbált elrejtőzni egy búzatáblában. Az őrmester katonáival üldözőbe vette és elfogta, majd Paglietába vitték, ahol a

⁵⁴⁷ A különítményparancsnok őrnagy a chieti hadosztályparancsnokságnak. Atessa, 1866. február 2. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, B 61.

⁵⁴⁸ A chieti királyi csendőrség a chieti hadosztályparancsnoknak. Chieti, 1866. február 3. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, B 61.; A vastói katonai parancsnokság a chieti hadosztályparancsnokságnak. Vasto, 1866. február 3. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, B 61.; Földváry Károly Kossuth Lajosnak, Chieti, 1866. május 21. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-653.; VIGEVANO 185.

⁵⁴⁹ Castelli őrnagy hadosztályparancsnok a nápolyi katonai osztály parancsnokának. Chieti, 1866. március 20. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, 275.; A nápolyi katonai osztály parancsnoka a chieti hadosztályparancsnoknak. Nápoly, 1866. március 23. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34.; Földváry Károly Kossuth Lajosnak, Chieti, 1866. május 21. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-653.; Földváry Károly ezredes kitüntetési előterjesztései. Chieti, 1866. május 20. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.; KOSSUTH: Irataim VI. 143.; VIGEVANO 185–186.; COSTANTINI 231–232.

⁵⁵⁰ SZÜCS 69.

⁵⁵¹ Griffini altábornagy, hadosztályparancsnok jelentése a nápolyi hadosztályparancsnokságnak. Chieti, 1866. május 15. AUSSME, Studi particolari, Cartella 210, 3489.

fogoly elismerte, hogy Donato di Bene a neve, orsognai származású, 40 éves, foglalkozása pedig mészáros. Bevallotta továbbá, hogy 1865 decemberéig a Vastóhoz közeli Lucimpennában tartózkodott, azt követően pedig különböző helyeken bújkált a hatóságok elől. Azt állította, hogy fel akarta adni magát, és ez ügyben már beszélt is Lancianóban Gabriele di Bene ügyvéddel. A foglyot átadták a paglietai királyi csendőrségnek.⁵⁵²

Május 13-án egy Vastóból Molino Riccibe tartó 11 fős nemzetőr osztag éppen az Omento folyón kelt át, amikor egy 30 fős banda rájuk támadt és elfogta őket. Girczy őrnagy, a Légió zászlóaljparancsnoka, De Giovannini csendőrhadnagyot 5 csendőrrel és 6 huszárral a helyszínre küldte az események kikémlelésére. Ezek megállapították, hogy a *briganték* Villa Satrino irányában távoztak. Ekkor Girczy őrnagy Atessából két őrjáratot is indított azzal a paranccsal, hogy támadják meg a *brigantékat*, akárhol is vannak. Az egyik őrjárat 20 főből állt és Zsolnay hadnagy vezette, a másik 15 főből Kápolnay százados parancsnoksága alatt. Zsolnay hadnagy a Marcone-hegy közelében utolérte a *brigantékat* és egy váratlan támadással sikerült kiszabadítani a 11 nemzetőrt. A meglepetéstől magukhoz tért *briganték* összeszedték magukat és Perano felé menekültek. Az 5 csendőr és 6 huszár, valamint Kápolnay százados és Zsolnay hadnagy osztagai egyesültek és egymás után négyszer indítottak támadást a *briganték* ellen. Először Peranónál, aztán Archinál, majd a Sangro folyó mellett, végül este S. Eusanio közelében, amivel sikerült szétszórni a bandát. Egy *brigante* holtan maradt az összecsapás után, négyen megsebesültek, a többieknek sikerült az éj sötétjében elmenekülni és csatlakozni Cannone bandájához.⁵⁵³

Június 8-án Cannone és Crocietta bandái, amelyek már jó ideje zaklatták Chieti környékét, egyesítették erejüket. A 105 állig felfegyverzett lovas *brigante* megjelent a Rivisondoli közelében elterülő Palena-birtokon, és miután bosszúból lemészárolták Francesco Coniglio 350 birkáját, haragjukat a lakosságon vezették le. Az első vadászszázadból rendelkezésre álló mindössze 8 katonát küldték ellenük, akik olyan bravúrosan tudták leplezni alacsony létszámukat, hogy sikerült megakadályozniuk a *briganték* további pusztításait.⁵⁵⁴

Június 19-én egy 150 fős banda jelent meg az Atessa melletti Bomba közelében. A magyar gyalogos zászlóalj 4. századának 15 katonáját és a mozgó nemzetőrség 25 katonáját küldték ellenük Zsámbokréty István alhadnagy parancsnoksága alatt. Ez a 40 fős osztag vette

⁵⁵² Girczy János a chieti hadosztályparancsnokságnak. Atessa, 1866. május 13. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34.

⁵⁵³ Girczy János a chieti hadosztályparancsnokságnak. S. Eusanio di Sangro, 1866. május 14. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34.; Földváry Kossuthnak, Chieti, 1866. május 21. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-653.

⁵⁵⁴ A különítményparancsnok őrnagy a chieti hadosztályparancsnokságnak. Castel di Sangro, 1866. június 9. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, 317.; VIGEVANO 187.

a bátorságot és rátámadt a *brigantékra*, de visszaverték őket. A katonák nem adták fel és abban a reményben folytatták a harcot, hogy erősítést kaphatnak. Amikor elfogyott a lőszerük, manőverezéssel, kiabálással, az erősítés megérkezésének imitálásával tartották magukat, és csak este vonultak vissza, amikor egyértelművé vált, hogy magukra maradtak és a *briganték* már bekerítéssel fenyegették őket.⁵⁵⁵

A Palenában és Rivisondoliban szolgálatot teljesítő huszárok 12 fős osztaga, Lemlényi hadnagy vezetésével, felvette a harcot a Pescocostanzo feldúlására készülő Cannone több mint százfős bandájával. Bátor rohammal megfutamították a hatalmas fölényben lévő ellenséget, és megmentették a falut a pusztulástól. A veszélyeztetett, de a magyar huszárok hőstettének köszönhetően megmenekült települések vezetői köszönetüket fejezték ki a légio parancsnokságának. „Ezen derék harcosok ide érkezte, és közöttünk való tartózkodása nem csak hogy visszaadta a lakosságnak a nyugalmat, a bátorságot és a rablók beütései ellen való biztonságot, hanem fedhetetlen katonai, és társadalmi maguk viselete által épületesekké lettek ezen nép számára, elanyira, hogy szeretve vannak nem csak a művelt osztály előtt, mely bennök nemes Hazájuk számára óhajtott, nemzetiiségi, és szabadsági elvek fenntartásait látja; – hanem a földművesek által is, kik különben a hadsereggeli érintkezésben anyira visszatartózkodók. Nem múlászthatjuk el nekik azon folytonos fáradozások végett, melyeknek a közeli és távoli, éjjel, és nappal tartott Perlustratiók által kitéve voltak, igazságot és méltányosságot szolgáltatni.”⁵⁵⁶ A huszárhoam vezetőjét, Lemlényi Lajost a hadügyminisztérium június 29-én főhadnaggyá léptette elő.⁵⁵⁷

A magyar légio katonáinak az abruzzói *brigantaggio* ellen folytatott harcokban mutatott bátorságát Griffini altábornagynak, Chieti katonai parancsnokának jelentései és napiparancsa is tanúsítják. 1866. május 15-én a nápolyi főparancsnokságnak címzett jelentésében a következőket írta: „A Magyar Légio, jóllehet kis létszámú, nagyon fontos szolgálatokat tesz. Eleget tesz a közbiztonság által támasztott igényeknek ezen a brigantaggio tevékenysége miatt oly sokat szenvedő területen, különösen Vasto és Lanciano vidékén. Hozzáteszem még, hogy a légio szinte teljes lovassága Rivisondoli lovas egységének helyettesítésében vesz részt, és ezt a feladatot nagyfokú pontossággal és szakértelemmel teljesítik.”⁵⁵⁸ A másik – ugyanoda címzett – jelentés már akkor, július 7-én íródott, amikor a magyar légio legénységét, az Ausztria elleni háborúval összefüggésben, Chietiben

⁵⁵⁵ Girczy János a chieti hadosztályparancsnokságnak. Atessa, 1866. június 28. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, 484 B.; VIGEVANO 187.

⁵⁵⁶ SZÜCS 66–67.

⁵⁵⁷ LUKÁCS (1986) 187.

⁵⁵⁸ Griffini altábornagy hadosztályparancsnok a nápolyi katonai osztály parancsnokának. Chieti, 1866. május 15. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, 245–246 B.; VIGEVANO 188.

összpontosították: „... már nincs, aki a postaszolgálat biztosítását ellátná; egy rettenetesen nehéz feladat, amit eddig a magyar huszárok a legnagyobb odaadással végeztek.”⁵⁵⁹ Július 8-án a magyar légió elhagyta Abruzzo tartományt, Chietiből különvonattal Bolognába szállították. Griffini altábornagy napiparancsban búcsúzott a magyaroktól: „Fáj, hogy tőletek meg kell válnom. [...] Jó szolgálataitok a rablók ellen titeket az Olasz Kormány és a nemzet előtt érdemekkel koszorúztak, az abruzzai nép előtt pedig kedvesebbé tettek. [...] Az Abruzzokban nincs terület, mely szent kegyelettel ne említené a derék magyar nevet; különösen a Chieti megye sajnálattal nézi távozásokat, ismerve, becsülve és belétek szeretve jó szolgálataitok után, különösen azon időszakban, midőn kebelében a városok és falvak minden egyéb rendes katonaság nélkül odahagyatva voltak.”⁵⁶⁰

A magyar légió katonáit ugyan – még ha késedelmesen is – Bolognába szállították, az osztrákok elleni hadműveletekben való részvételük feltételeit azonban nem teremtette meg a Firenzében székelő olasz kormány, sőt a légiosokat kórházi betegápolói szolgálatra osztották be. Az augusztus 12-én Cormonsban aláírt előzetes olasz–osztrák békemegállapodás aztán visszavonhatatlanul véget vetett mindenfajta további reménykedésnek: miután az osztrákok kiűrtették Velencét, az olasz kormánynak nem volt többé szüksége arra az ütőkártyára, amit Ausztriával szemben az olaszországi magyar légió jelenthetett. Az október 3-án Bécsben aláírt békeszerződés rendelkezett az amnesztia biztosításáról is, ezzel elhárultak a formai akadályok a magyar légió feloszlatása elől. Ez a folyamat azonban hosszú hónapokon keresztül elhúzódott, nem utolsósorban a végkielégítés körül kialakult méltatlan huzavona miatt. A gyakorlatilag már 1866 őszen felbomlott olaszországi magyar légió formális feloszlatását végül az 1867. január 23-i keltézésű királyi dekrétum mondta ki február 1-jei hatállyal.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ Griffini altábornagy hadosztályparancsnok a nápolyi katonai osztály parancsnokának. Chieti, 1866. július 7. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, 3647.; A nápolyi katonai osztály főparancsnoksága a hadügyminiszternek. Nápoly, 1866. július 10. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, 6/3.; Ignazio De Genova di Pettinengo hadügyminiszter a nápolyi katonai osztály főparancsnokának. Firenze, 1866. július 17. AUSSME, Studi particolari, Cartella 34, 6/3.; VIGEVANO 188.

⁵⁶⁰ SZÜCS 70–71.

⁵⁶¹ VIGEVANO 209–214.; LUKÁCS (1986) 199–213.

3.9. Büszkeség és keserűség

3.9.1. Nocera és vidéke

„Nocera egy unalmas fészek 14 000 lakossal, de Magyar Országba az utolsó faluba is több élvezetet talál a katona mint itten – kesergett Ihász 1861 őszén –, még csak illendő kávéház sincsen hová egy tiszt üres idejét egy lap olvasással tölthetné. Én tehát, hogy a hosszú s unalmas téli estéket együtt s hasznossan tölthessük, egy tiszt Casinóról gondoskodtam; – minden tiszt havonként füzet egy bizonyos csekély summát a melyből újságokat s más hasznos lapokat megszerezünk, – lesz whist, schach, tartl s. a. t. játék is, – de hazard játékot egyáltalában meg nem engedem.”⁵⁶²

A Nápoly környéki klíma, az időjárás is szokatlan volt a magyarok számára. Megviselte szervezetüket a hosszú, akár fél évig tartó forróság és szárazság, télen viszont akár két hónapon keresztül szinte folyamatosan esett az eső. A tavasz és az ősz ugyanakkor mindenért kárpótolt. Ihászt teljesen lenyűgözte a dél-olasz tavasz: „Nincs fogalmad kedves húgom! minő Isteni vidék Nápoly környéke – örökös tavasz! a legfinomabb gyümölcsök bőségben, – kellemes lég – különösen az idén minthogy nincsenek a nyári napok oly égető hőséggel összekötve, mint más évekre; gondolhatod minő paradicsomnak köll lenni e tájnak, midőn Ápril végén már aratás volt, s a hol egy szem, alig hihető, s még is úgy van! 40–50 szemet ad.”⁵⁶³ Az ősznek is megvoltak a maga szépségei: „Most már, hála Isten, tűrhető, oly időjárás van, mint minálunk júniusban – írta Ihász 1861. október elején. – Az ég, dacára hogy a Vezúv több füstöt csinál, mint a török birodalom minden csibukosa, mégis oly tiszta s oly kék, hogy ilyet a világon fel nem lelhetni.”⁵⁶⁴ A gyümölcsök és zöltségek korábban nem tapasztalt bősége is lelkesítette a légio parancsnokát: „Mind ezen esős idő dacára most kezd érni a narancs és citrom, – és pedig menyit! soha nálunk oly terhes alma fákat nem láttam mint itten a narancs és citrom fák, – de megérni még csak november vége felé fognak, – hanem azért van ám folytonosan érett narancs, mert minden kertben hagynak meg néhány fát a tavali gyümölcse s így azon van érett s éretlen is. A narancs magától lenem szakad ha 3 évig hagyják is fáján, s mindig edesebb lesz. Jelenleg van az olaj és Szentjános kenyér szüret,

⁵⁶² Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. október 20. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN-BÖHM 321.

⁵⁶³ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1862. június 13. Közli: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 942.

⁵⁶⁴ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli: TANÁRKY 395.

– az Ezredes lovait Szentjános kenyérrel eteti, mert olcsóbb a zabnál, s aztán jobban is táplál,
 – a szegény nép szamarát s muláját mind azzal tartja. Itten egész esztendőn át van bőségben
 zöldborsó, bab és tejes kukoritza is, – mert amint az érettet leszedik már ültetnek helébe ujjat,
 – itten egész télen nő (pedig buján) a zöldségnek minden faja, – de dényét és buborkát még
 sem láttam uj termést. A pamut gazdagon termett ez idén, talán azért minek utánna
 Amerikából ez idén nem kaphattak.”⁵⁶⁵

A táj szépségével és a termés bőségével – hosszú múltra visszatekintő toposzt⁵⁶⁶
 alkalmazva – Ihász szembeállította a vidéket lakó emberek gyengének tartott jellemvonásait:
 „... boldog ország volna ez, ha nem ily haszontalan, léha és macskaevő emberek lakták,
 leszámítva a nyári túlságos meleget, valójában paradicsom lenne...”⁵⁶⁷ Máskor így fakadt ki
 Tanárky Gyulának írt levelében: „Hogy minő nép ez a nápolyi nép, arról fogalmad sincsen.
 Nem hiszem, hogy a földkerekségén ennél haszontalanabb, piszkosabb s gyávább nép létezne.
 No innét csakugyan nem vinnék magamnak feleséget, ha mindjárt Venus-szépséggel s
 Krózus-kinccsel bírna is, már a szent igaz, hogy ezen gyönyörű ország külön népre volna
 érdemes.”⁵⁶⁸ Röviden is megfogalmazta ezt a dichotómiát: „Nápoly egy földi Eden, csak az a
 kár hogy ördögök lakják.”⁵⁶⁹

Különleges jelenség és látnivaló volt a magyar katonák számára a közelben magasodó
 vulkán. Ihász és kísérete először 1861 júniusában látogatta meg „az öreg Vezúvot és az
 őáltala bűnhődött Pompejit és Herculanumot”.⁵⁷⁰ „Bizon hidgyétek meg kedveseim – írta haza
 Ihász – hogy nagyszerű ez a két, ezelőtt 2000 évvel a Vezuv dühétől eltemetett város, az
 onnan kiásott műtárgyakból látni hogy mi a 19-ik században menyire hátra vagyunk. Ha egy
 magyarországi gazdasszon az akkori konyha edényeket, s kávé eszközöket meglátná,
 szerelmes lenne belé, mint izletes formájokért, mint pedig csinoságokért; – egyáltalában a
 2000 évvel előttünk mestereink lehetnének jelenleg is mindenben. Voltak sok tekintetben
 miveletlenek az igaz – főképpen a moralitás nálok nagyon elvult hanyagozva, – ha ezen két
 város utzáin a bámulók fel s alá járkálnak, több heleben a nőknek békell hunyni szemöket s. a.

⁵⁶⁵ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. október vége, november eleje. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 939–940. Lásd még: Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. november 2. MNL OL Tanárky-iratok II. 138. Közli: TANÁRKY 399–400.

⁵⁶⁶ Lásd az 1.6.3. fejezetet.

⁵⁶⁷ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. november 2. MNL OL Tanárky-iratok II. 138. Közli: TANÁRKY 400.

⁵⁶⁸ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. augusztus 5. MNL OL Tanárky-iratok II. 125. Közli: TANÁRKY 391.

⁵⁶⁹ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. június 20. körül. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 932.

⁵⁷⁰ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. június 22. MNL OL Tanárky-iratok II. 113. Közli: TANÁRKY 386.

t.”⁵⁷¹ Ihász még többször visszatért oda, és gyűjtőszemvédelmének is hódolt: „A Pompeji és Herculani kiásott városokból szép gyűjteményt csináltam össze, – sokért nem adnám ha azokat valami jó módjával vagy a Museum számára vagy pedig a rokonok közt a fiatalságnak haza teremthetném, – ha én megyek, én minden bagagia nélkül megyek, tehát annál kevésbé vihetem magammal; azután én utközben könnyen a gyöpbe is haraphatok, akkor pláne veszve volna.”⁵⁷²

3.9.2. Dél-itáliai szolgálat és égető honvágy

A magyar légió a *brigantaggio* elleni harcban igencsak hatékony eszköznek bizonyult, büszkéik is voltak teljesítményükre a magyar katonák, különösen a parancsnok. „Azt mondhatom – írta Ihász ezredes 1861 júniusában, még a montefalcionei csata előtt –, hogy a Légió nélkül e vidék zavargó lakói már rég kitörtek volna, és nem kis kellemetlenséget okoznának az olasz kormánynak, ki mellesleg szólva, kormányzói által igen ügyetlen működik.”⁵⁷³ Elterjedt vélekedés volt, hogy a *brigantaggio* elleni harcban a magyar katona sokkal többet ér, mint egy piemonti. „Nagyon hírelették hogy elvisznek innét bennünket, de nem mernek, mert mi helettünk legalább is 5000 embert kell ide küldeni, nekünk a nevünk is már megfuttatja a rablókat” – írta Ihász.⁵⁷⁴ Nem csak a parancsnok elfogultsága gondolta így, hiszen „a por nép maga annyira át van hatva a magyarság fölényétől, hogy nyíltan kimondja miként 5 magyar többet ér mint 15 piemonti [...] olyan helyre ahová szükségeltetett egy piemonti század, 10 magyar untig elég.”⁵⁷⁵ Maga Kossuth is azt írta emlékirataiban, hogy egy-egy rablók által veszélyeztetett község „rimánkodva esdeklett Ihásznak, adjon nekik – egy huszárt! csakis egyetlen egyet, az tökéletesen elég az ő biztonságukra, mert oda ugyan a brigáns nem megyen, ahol magyar egyenruhát lát.”⁵⁷⁶ Azt gondolhatnánk, hogy ez csak az egykori kormányzó túlzása; de nem, konkrét példákat ismerünk. „Magok a jobb

⁵⁷¹ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. október vége, november eleje. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 940.

⁵⁷² Ibidem.

⁵⁷³ Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. június 22. MNL OL Tanárky-iratok II. 113. Közli: TANÁRKY 386. Lásd még: Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének, Nocera, 1861. június 20. körül. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 932.

⁵⁷⁴ Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak, Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN–BÖHM 319. Lásd még: Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli: TANÁRKY 393–394.

⁵⁷⁵ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak, Nocera, 1861. augusztus 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-214. – Napló kivonat, Nocera, 1861. augusztus 18–szeptember 2. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-219.

⁵⁷⁶ KOSSUTH: Irataim III. 102.

Napolitánusok azt a tanácsot adták Cialdini tábornoknak – olvashatjuk Ihász egyik levelében –, hogy adjanak minden helységbe egy magyar honvédet, ezek képesek lesznek a csöndet fenn tartani, hanem az olasz tábornok az ilyesmit szégyenl csak hallani is, inkább áldoznak ezreket mintsem a dicsőség másé legyen. Ez factum a mit most mondok, szemtanuja voltam: Egy faluba, mely a zshiványoktól fenyegetve volt, 50 honvéd tanyázott, ezen csapat, parancsnokoktól egy nem várt rendeletet kapott azonnal egy más helységbe segítségére menni. A falu előjárói a csapat parancsnoknál rimázkodtak hogy hadjon ottan legalább 4 magyart, de kérésének a tiszt nem engedhetett, – tehát a nép térdre borult s újra rimázkodott hogy a két magyar beteg maradjasson ottan, hogy megvédhessék a falut; erre aztán a tiszt a két beteg mellett hagyott egy huszárt, s így a nép megnyugodva s a falu a pusztítástól meglőn mentve, – ez oly igaz minthogy tiszta magyar ember vagyok.”⁵⁷⁷ Ihász egy másik esetről is beszámolt: „Volt eset, p. o. Muro nevű helységben, hol a sok rimázkodás után egy huszárt hagyék, ki is ottan mint hadtérparancsnok rémülésbe tartotta személyében a vidéket.”⁵⁷⁸ A magyar katonákat már-már a sebezhetetlenség mítosza vette körül: „A nép szájába itten mindenütt az áll, hogy a magyarokon sem lövés sem vágás nem fog, – mert csodálatos hogy annyi ütközetben a mennyiben a magyar Légio volt, más csapatokból már a fele elhullott volna s a magyarok közül még egy halott sincs, egypár könnyű sebesült az egész.”⁵⁷⁹ Az olasz hivatalos szervek sem fukarkodtak a dicsérő szavakban: „Egy éve, hogy a Legio egész kimerülésig küzd a rablók ellen – jegyezte fel Szűcs János őrnagy –, tetteit, bátorságát elismeri az olasz kormány, tömjénezi neki minden alakban, dicsérik, s bámulják az olasz katonai hatóságok.”⁵⁸⁰

A magyar katonák hatékonyságáról közvetett bizonyítékok is tanúskodnak. Ahogy már láttuk, a pápa és a Bourbon-uralkodó nevében kiáltvány jelent meg, amely azt ajánlotta, hogy a piemonti olasz foglyokat küldjék haza, de a magyar légio katonáit, ha kézre kerülnek, „húzzák föl az út melletti legmagasabb fára”. „E nagy harag mutatja, hogy mily vitézek, és a banditákra nézve mily veszedelmesek a derék magyar fiúk” – kommentálta a hírt közlő lap.⁵⁸¹ Amikor a Rioneróban és Melfiben állomásozó két magyar század visszatért Salernóba, a banditák vérszemet kaptak. A rionerói előjáróság azonnal írt Della Chiesa tábornok hadosztály-parancsnoknak, hogy küldje vissza a magyarokat. A tábornok, megharagudván, hogy a nép azt gondolja, hogy csakis magyarokkal győzhetnek, maga indult útnak egy

⁵⁷⁷ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének, Nocera, 1861. szeptember 8. Közli: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 936.

⁵⁷⁸ Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli: TANÁRKY 395.

⁵⁷⁹ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének, Nocera, 1861. szeptember 8. Közli: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 936–937.

⁵⁸⁰ SZÜCS 28–29.

⁵⁸¹ *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

zászlóalj olasszal, de végül mégiscsak vitt huszonöt huszárt és két ágyút, hogy a helyieket megnyugtassa.⁵⁸²

A sikerek dacára a magyar katonák egyáltalán nem voltak elégedettek helyzetükkel. Ennek egyik oka az ellenség „minőségében” rejlett. „Legnagyobb része a Legiónak a rablók ellen elcsigázó fáradalmak között küzdött; – küzdelmek, melyeknél az ellenség nem volt méltó a fegyverekhez; – gyilkos bandák, és rabló csordák kiirtásánál kellemetlenül esik teljesíteni a kötelességet; – küzdelmek, tusák, melyeknek természetében sok volt, mi leverőleg érintette a magyar kebelt.”⁵⁸³ Ihász is kitért a jelenségre: „...ideje is lesz már egyszer ettől a zsványvadászattól megszabadulni s seriozusabb ellenséggel szembeszállni.”⁵⁸⁴ Itt említhető egy szokatlan eset, amiről szintén Ihász számolt be: „A mi a legnevetségesebb azt majd elfelejtém: a multkor egy század honvéd mintegy 300 [fős] rablóbandát megtámadott, de a zsványok nem várták lövésre a győzhetetlen honvédeket, – elordították magokat: „eviva le Ungaresi” [sic!] (Éljenek a magyarok) s nagy gyorsasággal odább álltak.”⁵⁸⁵

Az elégedetlenség másik fő oka a csalódás volt: „Azt sem hittük volna, hogy miután egy királyt trónjáról elkergettünk, egy másiknak pandurjai leszünk” – foglalta össze Rényi György.⁵⁸⁶ „Keserves feladat egy lelkes magyar csapatnak, ki egészen más ügyért szeretne életével áldozni” – írta Ihász⁵⁸⁷, és nem nehéz kitalálni, mire utalt: „ha lóra pattanok s rágondolok, dicső kis csapatomat a szent szabadság földére, az imádott honunkba hogy vezetem bé, egészen megifjodom”.⁵⁸⁸ A magyaroknak erre a honvágyára épített az a cselvetés is, amit Nocerából való eltávolításukra eszeltek ki. „Tegnap – olvashatjuk Ihász Kossuthnak küldött beszámolójában – egy új csábítás módot talált ki a gaz Borbon vagy osztrák a magyar Legio részére. Egyszerre a laktanya falaira s utza szegleteire nagyszerű placatokat raggattak, annélkül hogy valaki észrevehette volna, melyben Garibaldit Pesten lenni állítja, s hogy nagy sikerrel működik. A Legiónál ezen plakát nem csekély hatással volt, kész lett volna mindenki menni minden rend nélkül, no de már lecsillapodtak.”⁵⁸⁹ A magyar katonák tehát arra készültek, hogy mihamarabb visszatérhessenek Magyarországra az újraindított szabadságharc

⁵⁸² Ihász Dániel Kossuth Lajosnak, Nocera, 1861. október 13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-248.; Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok 137. Közli: TANÁRKY 395.

⁵⁸³ SZÜCS 26.

⁵⁸⁴ Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. november 2. MNL OL Tanárky-iratok II. 138. Közli: TANÁRKY 397.

⁵⁸⁵ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének, Nocera, 1861. szeptember 8. Közli: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 937.

⁵⁸⁶ Rényi György Dunyov Istvánnak, Nocera, 1861. július 12. MNL OL Dunyov-iratok. R24-1. No. 112.

⁵⁸⁷ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének, Nocera, 1861. augusztus 1. Közli: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 934.

⁵⁸⁸ Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli: TANÁRKY 396.

⁵⁸⁹ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak, Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

hadseregének részeként, ezért igen nehezen viselték el, hogy az olasz hatóságok – „zsandárszerepre kárhoztatva” – Dél-Olaszországban a *briganték* ellen vessék be őket. Ihász azonban úgy látta, hogy a magyaroknak kötelezettségeik is vannak az olasz állammal szemben: „... hálával kell lennünk ily kormány irányában, ki nekünk ily kritikus körülmények közt nem csak menhelyet ad, de felfegyverez, felruház, s hágy bennünket szervezni belátásunk szerint. Lobogonkon a magyar czimer, öltözetünk egészen magyar, vezény szavunk magyar, mit követelhetnénk mást, – háládatlanok volnánk, ha mind ezekért valami szolgálatot nem nyujtanánk neki.”⁵⁹⁰

Csaknem egy évvel a *brigantaggio* elleni bevetés kezdete után, 1862 áprilisában Ihász ezredes barátjának, Tanárky Gyulának írt levelében kitűnően foglalta össze a légio sok ellentmondással terhelt helyzetét: csalódás és kötelesség, büszkeség és keserűség, dél-itáliai szolgálat és égető honvágy. „Mi, kedves Gyulám, a dolgok ugyanazon stádiumán állunk, ahol álltunk ezelőtt pár hóval, ami ti. a brigantaggiót illeti; a legionáriusok még mindig ezzel az átkos munkával vannak elfoglalva, de hát mit lehet tenni, Olaszország ügye honunkéval oly szoros összefüggésben van, hogy mindaz, mit Olaszhonért teszünk, édes hazánk ügyében tettek tekinthető – megvallom, kedves Gyulám büszke vagyok a testület fiaira, mert mindeddig a szeplőtlen magyar becsületet híven megőrizték, bátorságuk, katonai tartásuk mindenki előtt elismerve, csak nevelte becsét a magyar vitéznek, s biz Isten, jólesik lellemnek, hogy ily nemes csapat parancsnoka vagyok. Igazán megvallva, én nem győzők bámulni, hogy dacára a sok intrigáknak, a sok látotlan kéz ármányszövéseinek még a Légio existál – de existálni továbbra is csak úgy foghat, ha bennünket innét valahová felső Olaszhonba visznek, mert hiába, sok, ami sok – már majd egy éve hogy folytonosan a legterhesebb szolgálat vivői vagyunk, a rendes csapatokat már rég felváltották, csak mi vagyunk, kik könnyebbítés helett mindég terhesebb munkák tevőivé válunk. Nem tudom, hogy a ti körötökbe olvastok-e néha az itteni dolgokról, ha igen, tudni fogod, hogy a magyar név elég arra, hogy a II. Francesco csapatait szétriassza, s alig van eset, hogy csatába is merjenek ereszkedni magyarjainkkal – s ha csatába ereszkednek, megveretésök bizonyos, mint $2 \times 2 = 4$ –, ha mindjárt hatszoros nagyobb számmal vannak is. Egyszóval mindenki bámulja katonáink bátorságát s ügyességét – kitüntetésekben s érdemjelek elnyerésében már számosan részesültek⁵⁹¹, de hiába, mindnyájunknak fő óhajta még is csak oda vág, hogy

⁵⁹⁰ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 934.

⁵⁹¹ Összesen 23 ezüst vitézségi érem és 95 dicséret. CESARI 174.

hová hamarabb azon térre juthassunk, melyen szent ügyünk lobogója alatt küzdhessünk édes hazánk szabadságáért. – Adja az ég, hogy amint óhajtjuk, úgy legyen.”⁵⁹²

3.9.3. Széttagoltság és mostoha körülmények – fegyelmeztetlenség

Ihász igyekezett megakadályozni a légió szétszórását a déli területeken, eredménytelenül. „Már ennyit csak ugyan nem érdemlettünk meg az Olasz Kormánytól, hogy zsiványok hajhászásában így feloszlasson bennünket” – panaszkodott Kossuthnak.⁵⁹³ A légió fenntartási költségeit vállaló olasz kormány azonban a maga szempontjából legoptimálisabb módon kívánta alkalmazni ezt a katonai alakulatot. Alessandro Della Rovere hadügyminiszter egyrészt hangsúlyozta, hogy a Cavour-kormány kizárólag politikai okokból tartotta meg a magyar légiót, másrészt annak a módját kereste, hogy lehetőleg a reguláris csapatok közé illesztve és a létszámkeretet meghatározva, továbbá jelentősebb „pénzkidobás” nélkül őrizze meg az alakulatot.⁵⁹⁴ A katonai alkalmazás ráadásul eredményes ellenszernek tűnt a fásult, egyhangú garnizonéletbe kényszerült légionisták elégedetlenségével szemben is.⁵⁹⁵

Mivel a magyar légió a *brigantaggio* elleni harcban hatékony eszköznek bizonyult, egyre gyakrabban és egyre nagyobb számban vezényelték ki egységeit. „Én jelenleg Nocera-ban nem vagyok stabilis, perpetuum mobile lettem, a zsivány reactionáriusok Légiómat annyira igénybe veszik (sajnos), hogy folyvást úton vagyok inspiciálni őket” – panaszkodott Ihász 1861. augusztus elején.⁵⁹⁶ „Alig érkezik meg egyik ki küldött csapatunk – olvasható a légió naplójának 1861. július 30-i bejegyzésében – már ismét mást kívánnak, a terhes helyi szolgálaton kívül még ily expedíciók is terhelnek, hol sok a fáradalom, de kevés a dicsőség.”⁵⁹⁷ A magyarok eleinte azt gondolták, hogy a *brigantaggio* elleni harcban való igénybevételük csak átmeneti, esetleg néhány hétig tarthat. „Nincsen sem éjjelem sem nappalom nyugott azok végett a gaz reactionárius rablók végett – fakadt ki Ihász –, többnyire öltözve fekszem le, s csak is nappal alhatom egy keveset, s akkor is ha a borzasztó forróság megengedi. Már vagy 3 hete majdnem minden nap verekszünk ezekkel a gaz Pápa és az ex

⁵⁹² Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1862. április 3. MNL OL Tanárky-iratok II. 146. Közli: TANÁRKY 401–402.

⁵⁹³ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

⁵⁹⁴ Alessandro Della Rovere hadügyminiszter La Marmora tábornoknak. Torino, 1862. február 19. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁵⁹⁵ LUKÁCS (1986) 81–82.

⁵⁹⁶ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. augusztus 5. MNL OL Tanárky-iratok II. 125. Közli: TANÁRKY 390.

⁵⁹⁷ Napló kivonat, Nocera, 1861. július 24–augusztus 3. MNL OL Türr-iratok 53.

király bérenczeivel, s nagyon csodálom hogy a vitéz Legiómnak eszekbe nem jut hogy nem ezen (szen)t cél, melyért kedves hazájokat, szent tűzhelyeket, s kedves családjokat elhagyták, – ügyessen kell vinnem hogy ezen eszme ne a Légio felbomlá(sát) ne idézze...”⁵⁹⁸ A hetek után aztán már hónapokban kezdtek gondolkodni: „Itten Nocerában csak a szükséges garnisonszolgalat vagyon és hét ágyú néhány emberrel, s azonfölül vagy száz huszár, ló és fegyver nélkül. És ez így tart már egy hónapja. Félek, hogy ha még tovább is fog így tartani, és nem küldenek el innét bennünket, eszekbe jut a fiúknak, hogy ők szentebb célból hagyták el családi tűzhelyeket, mintsem hogy itten pandúroskodjanak.”⁵⁹⁹ A hetek után tehát jöttek a hosszú hónapok, majd eltelt egy egész év, a helyzet azonban nem javult.⁶⁰⁰ Hiába várták a megváltó hívó szót, hogy hazájukért küzdhessenek: „A ’most történik valami, pár hónap alatt háború lesz, nemsokára indulunk’, sok biztatás s a reá következett nem valósulások illetőleg csalódások mind megannyi éltető tápot nyújtott a tettek után oly buzgóan vágyó ifjúság türelmetlenségének” – írta Ihász 1862 tavaszán.⁶⁰¹ Ugyanebben az időszakban az is borzolta a magyarok kedélyeit, hogy az olasz királyi csapatok – velük ellentétben – folyamatosan cserélődtek: „Ha még soká itt hagynak bennünket, akkor biz Isten felmondjuk szolgálatunkat, – de nem is csoda, a pimasz Pemonsi Armádát már mind felváltották, csak minket akarnak itten elpusztítani, – már két derék tisztemet eltemettük s mennyi közharczost!”⁶⁰²

A szétagoltság mellett a rossz, időnként csaknem elviselhetetlen körülmények növelték jelentősen a magyar katonák elégedetlenségét, ami szinte folyamatosan fegyelmezetlenséget szült soraikban. Pedig még az 1861. tavaszi válság sem ért véget nyomtalanul, amikor Ihász átvette a légio feletti parancsnokságot: „A huszárjaim, ha csak pajkosak volnának megjárna – írta június közepén –, de ökegyelmek garázdák is, büntetem őket, amúgy istentelenül, de lerázzák magokról, mint a pudlikutya a vizet. A gyalogság és a jágerok legrendesebbek. A tűzerek, hol a legnagyobb intelligencia van, legmegelégedetlenebbek, pedig olly szép két üteg, hogy dicsőség volna vélek a hazába

⁵⁹⁸ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli: BODROGI–BORSI–KÁLMÁN 933–934.

⁵⁹⁹ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. augusztus 5. MNL OL Tanárky-iratok II. 125. Közli: TANÁRKY 390–391. – Ugyanez a gondolat: Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-210/a. és Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. október 13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-248.

⁶⁰⁰ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. december 18. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-271.; Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1861. november 2. MNL OL Tanárky-iratok II. 138. Közli: TANÁRKY 399.; SZÜCS 25., 28–29.

⁶⁰¹ Ihász Dániel Tanárky Gyulának, Nocera, 1862. május 21. MNL OL Tanárky-iratok II. 148. Közli: TANÁRKY 404.

⁶⁰² Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1862. április. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN–BÖHM 317. Ugyanerről: Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. március 23. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-340.

bémenni. No, hanem csak türelem.”⁶⁰³ Még a következő év tavaszán is maga Ihász kezdeményezte a Basilicatába vezényelt magyar lovasság bizonyos egységeinek felváltását fegyelmi állapotuk „ingadozása” miatt.⁶⁰⁴

Túlkapások, kihágások később is történtek. 1862. április közepén a Nocerában állomásozó magyar vadászok parancsnokát vádolták azzal, hogy „barbár módon” bánt egy idős férfival és egy idős nővel,⁶⁰⁵ néhány héttel később pedig egy magyar tizedes került célkeresztbe „éjszakai rendzavarás” miatt. Ez utóbbi esettel kapcsolatban egymásnak ellentmondó beszámolók maradtak fenn, nem lehet pontosan megítélni bizonyos részleteket. Annyi biztosnak tűnik, hogy a május 3-ról 4-re virradó éjszakán Eboliban Hamar Sándor, az 1. honvédszászlóalj 3. századának tizedese a városon átvonuló magyar lovasegység tagjaihoz társulva az éjszakába nyúlóan italozott. Amikor társai nyugovóra tértek, Hamar tizedes nem követte őket, hanem a körletén kívül maradt és egész éjszaka járta a várost. Azzal vádolták, hogy részegen megzavarta a település nyugalma, miközben nők után kutatott. Hajnalban, állítólag, inzultált egy nőt, aki a férjével együtt volt. Ez utóbbi nem tűrte a magyar katona viselkedését, mire verekedésre került sor. Hamar ekkor előkapta bajonettjét és könnyebben megsebesítette a férfit, aki a közeli Szent Antal kolostor templomába menekült. Hamar, bajonettel a kezében, utána szaladt, bejárta az egész templomot, majd úgy távozott, hogy senkiben sem tett kárt.⁶⁰⁶ Hamar tizedes nem tagadta, hogy a magyar huszárokkal mulatott egy kocsmában, majd a Vitolo kávézóban borozott hajnali négy óráig. Ekkor Málnásy Antal közlegénnyel visszaindultak a körletükbe, de Hamar, Málnásytól eltérően, mégsem tért nyugovóra, hanem elment sétálni a kolostor környékére. Elmondása szerint éppen csak néhány lépést tett meg, amikor észrevett egy nőt, aki a földön ülve sírt. Kérdésére válaszolva a nő elmondta, hogy tovább kellene mennie, de azon a környéken, ahová tart, olyan emberek vannak, akiktől fél. Erra Hamar felajánlotta, hogy elkíséri. Alig haladtak néhány métert, amikor három férfi lépett eléjük és azonnal a tizedesre támadtak. Hamar nem késlekedett, bajonettjét kirántva ellentámadásba ment át. Egyikőjüket elkapta, a másik kettő viszont a közeli templomba menekült. Hamar üldözte őket, de nem talált rájuk a templomban. A tizedes még hozzátette, hogy a nemzetőrség letartóztatta a három férfit, mivel azzal gyanúsítják őket,

⁶⁰³ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. június 22. MNL OL Tanárky-iratok II. 113. Közli: TANÁRKY 386.

⁶⁰⁴ Ihász Dániel ezredes a salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. április 5. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁶⁰⁵ A nápolyi főparancsnokság a salernói hadosztályparancsnoknak. Nápoly, 1862. április 17. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

⁶⁰⁶ A 12. gyalogezred Casale dandárja eboli különítményének parancsnoka a salernói 16. hadosztály parancsnokának. Eboli, 1862. május 5. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.; Serafino da Polla gvárdián szerzetes tanúvallomása. Eboli, 1862. május 4. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

hogy *briganték*.⁶⁰⁷ A századparancsnok, Zsolnay Gyula hadnagy egyébként teljesen kedvező véleményt adott Hamar tizedes általános magaviseletéről, amit egyenesen példaértékűnek nevezett.⁶⁰⁸ A túlzásba vitt italozás többször is okozott problémákat a magyar katonák és a helyi lakosság között. Santarcangelo, Avigliano és Rionero polgármesterei egyaránt a magyar egységek elvezénylését kérték településükről, mivel a katonák gyakran részek voltak, megzavarták a közrendet, családokat zaklattak.⁶⁰⁹ 1862 májusában a venosai polgármester arra panaszkodott, hogy a néhány nappal korábban érkezett magyarok „nem túl civilizált módon viselkednek” a település lakóival szemben. A magyarok ráadásul követelőznek, olyan dolgokra tartanak igényt, ami nem is járna nekik: ágyakat akarnak ágyneművel együtt 55 személyre, szolgálkat a körletükbe és az istállóba, világítást több szobába, bőséges szalmát és hasonlókat. A település ezeket nem tudja teljesíteni, és nem hajlandó elviselni az inzultusokat.⁶¹⁰ Ugyanebben a hónapban, 13-án Funk József közvadászt azért tartóztatták le, mert Pagani településen egy polgárral szemben erőszakoskodott és gyilkosságot kísérelt meg.⁶¹¹

A *brigantaggio* elleni bevetések aztán eleinte javítottak a fegyelmi állapoton, és a veszteségek is jelentéktelennek tűntek. 1861. október elején Ihász még bizakodóan számolt be a légio helyzetéről: „Sok szerencsénk van, barátom, már majdnem négy havi folytonos ütközés és strapatio után nem veszítettünk el egy embert sem – egy megsebesült, de lovat kettőt a huszároktól agyonlőttek. A kórházban is mindenestől öt embert vesztettem, ez biz Isten nem sok ezerezen fölülű csapatból s ily borzasztó hőségben, mint itt van.”⁶¹² Néhány héttel később azonban már arról volt kénytelen beszámolni, hogy „a hoszas és fárasztó rabló vadászatok katonáinkat nagyon kicsigázzák”.⁶¹³ „...De sokat harczolunk ebben az Istentől elvetemedett púpos hátú országban...”⁶¹⁴ – panaszkodott máskor Ihász, majd így folytatta: „Ejh, pedig de nehéz szolgálat, arról a forróságról, kedves barátom, ideád sincsen, aminő itt van. Azt[án] a szegény síkságról idejött magyarokat ezen forróságban a legmeredekebb

⁶⁰⁷ Hamar Sándor tizedes vallomása. Eboli, 1862. május 4. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

⁶⁰⁸ Eboli, 1862. május 4. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

⁶⁰⁹ Santarcangelo polgármestere a potenzai prefektusnak. Santarcangelo, 1862. február 13. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.; A basilicatai megyei prefektúra a potenzai hadosztályparancsnokságnak. Potenza, 1862. február 18., március 1. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁶¹⁰ Melfi alprefektusa Melfi város katonai parancsnokának. Melfi, 1862. május 15. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁶¹¹ Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

⁶¹² Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli: TANÁRKY 395.

⁶¹³ Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. október 20. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN–BÖHM 321.

⁶¹⁴ Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN–BÖHM 317.

sziklákra, mint annyi zergevadászokat küldik a rablók után. Köszönöm én az ily mulatságot, angyaloknak kell lenni és belé nem unni. Alighogy felruháztam a Légiót, az ily expedíciók hamar újra rongyossá teszik. Istenem, csak jönné már az a másik parancs, örökké megtagadnám, hogy nápolyi birodalomban katonáskodtam.”⁶¹⁵ Szűcs János őrnagy is egészen sötét képet festett a légionáriusok állapotáról: „A kiállott fádalmak a téli csatározások okozta kimerültség következtében többen egészségi szempontból tönkre lettek téve;⁶¹⁶ – a szokatlan és rendkívüli fádalmak, kiteve a téli éghajlat változó időjáratának, a legerősebbeket is megingaták, a gyöngébbek közül sokat a sírba, még többet a sírszélére vezettek. A rablók golyója nem adott áldozatot a halálnak, annál nagyobb lett azoknak száma, kik összeroncsolt testtel roskadtan hajták fejüket az idegen földben szunyadandók, és a kórházak részvétlen párnáira.”⁶¹⁷ A már amúgy is megpróbáltatásokkal teli életük tehát 1861–1862 fordulóján, a hidegebb időjárás beköszöntével, további nehézségekbe ütközött. Elsősorban a terep jellege miatt a légiosok ruházata elhasználódott, elrongyolódott, a betegek száma nőtt, orvosi ellátásuk az eldugott kis falvakban nem volt megoldott.⁶¹⁸ „Mennyire megy az olasz katonai hatóságok gondoskodása irányunkban – olvasható a panasz a légio 1862. április 15-i naplóbejegyzésében –, tapasztalhatja az, ki a laktanya szobáiba tekint, hol az emberek századonként fekszenek a szalmán és hegyes köveken, nem lévén vagy nem akarván ágyat adni. S e csapatok e kicsigázott emberi vázak mindjában az olasz ügyért harcolnak s többet tevének mind erkölcsileg mind anyagilag mint szerencsésebb olasz harctársaik. Ha a főparancsnokság ruháért folyamodik hideg közönyösség és halgatagsággal találkozunk, nem ritkán szemrehányást arat, de ha a rablók merészebben ütik fel fejeiket, akkor a sürgető, hízegő bók iratok nem késnek; s e félreismeret, méltatlanul elhanyagolt Légió, büszke lévén hírére feledi a nélkülözést, s csak egyet lát maga előtt, az ellenséget, mellyet elérhet, tönkre tesz... legyen az tízszerre erősebb számra.”⁶¹⁹

„Csapatom belé unt és fáradt testestül lelkestül – panaszkodott Ihász Kossuthnak 1862 márciusában –, s ha mi elébb elnem visznek innént bennünk, biz Isten nagyon meggyül a bajunk, már is mindennap mutatkoznak a meglegedetlenség jelei, s kezdenek zugolódni, s

⁶¹⁵ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. augusztus 5. MNL OL Tanárky-iratok II. 125. Közli: TANÁRKY 390–391.

⁶¹⁶ Gelich Achill századparancsnok egy őrmester és egy törzsőrmester veteránok közé való felvételét kezdeményezte például Ripacandidában 1862. január 20-án, mivel a *brigantaggio* elleni, Basilicata területén folytatott harcok során a katonai szolgálatra alkalmatlanná váltak. AUSSME, Studi particolari, Cartella 211.

⁶¹⁷ SZÜCS 28–29.

⁶¹⁸ Avenati tábornok a magyar légio parancsnokának. Potenza, 1862. április 7. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

⁶¹⁹ Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

további biztatások és hitegetéseknek nem igen akarnak hitelt adni.”⁶²⁰ A helyzet azonban semmit sem javult, sőt mind rosszabb lett. Egy hónappal később Ihász már arról volt kénytelen beszámolni Kossuthnak, hogy amitől korábban csak tartani lehetett, az bekövetkezett: „A mindinkább háttérbe szoruló harcziás kilátások miatt csalódott kedélyek naponként inkább csüggednek, és az elégedetlenség mely a levert kedélyeket igen könnyen megvesztegeti, s mely eddig csak egyeseknél nyilvánult, már a m. s. sereg soraiban általános lőn, s minden órán hangos kitörésekben egyrésről, az engedelmisség fölmondásában és bujtogatásban, s minden nemű fegyelmetlenségben nyilvánul.”⁶²¹ Két hét elteltével már a végtelenül csalódott, elkeseredett és tehetetlen parancsnok szólalt meg: „...nem gyermekjáték, sőt egyike a legnehezebb feladatoknak rendet tartani fel nem esketett, határozottság nélküli, ingadozó urfiak, minduntalan okoskodó táblabírák, s egy jószámú összeviszaszedett sehonnaiból álló organizáció nélküli testületben...”⁶²² A fegyelmezetlenség és az ebből következő elbocsátás, légióból való kizárás 1862 tavaszán szinte mindennapossá vált. „Sover János, Schmidbauer Adolf, Burg Ferencz, Berhinghof Antal, Léva János, Koch János, Bauer János és Tiszt János a Légióból mai nap dandárparancsilag elcsapattak” – olvasható a magyar légió április 25-i naplóbejegyzésében. Két nappal később az, hogy „Dumont Gyula tüzér közharcos a Légióból elüzetik”, május 13-án pedig a következő: „Domokos Frigyes aggregált vadász tiszt alaptalan s alávaló rágalmaikat nem tudván bém bizonyítani, mint rágalmazó és egység zavaró rangjától megfosztatott s a Légióból eltávolított.”⁶²³ Hosszan lehetne még idézni a hasonló eseteket. A fegyelmezetlenségek elkövetésében messze túlreprezentáltak voltak a vadászok: „Ha a börtönökbe betekintünk – áll a május 12-i naplóbejegyzésben – azok vadászok által tömvén, ha valami kihágás, erőszakoskodás, verekedés jelentetik, bizonyos, hogy vadász a hős benne. Jelenben is 19 bebörtönzött közül 16 vadász, nem lévén magyarok, csak zsoldért szolgálván, semmi erkölcsi tekintet nem köti őket ahhoz, hogy közös becsületünket, hitünket kíméljék.”⁶²⁴

A kilátástalan helyzet némelyeket egészen kétségbeesett tett elkövetésére vitt rá: szándékosan megcsönkítették magukat csak azért, hogy ne kelljen tovább szolgálniuk.⁶²⁵ Mindezek fényében nem lehetnek meglepőek a létszámadatok, melyek szerint csak 1861 folyamán 84 légionista megszökött, 60-at kizártak, 43-at haditörvényszék ítelt el, 80

⁶²⁰ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. március 23. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-340.

⁶²¹ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. április 24. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-386.

⁶²² Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. május 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-392.

⁶²³ Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

⁶²⁴ Ibidem.

⁶²⁵ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. március 23. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-340.

elbocsátást nyert, 12-en pedig meghaltak.⁶²⁶ „Így állván a körülmények – vont mérleget Szűcs őrnagy –, csak egytől lehetett tartani, s az volt, hogy a rablók ellen detachérozott csapatok [...] a végnélküli huzás-vonás miatt már az elkeseredésig elégtelenek levén, parancs nélkül ott hagyandják állomási helyüket.”⁶²⁷

Valóban, ahogy a fenti adatok is mutatják, egyre gyakoribbá váltak a szökések. Még az is előfordult, hogy a *briganték*hoz szöktek át. „Csak képzelj – írta Ihász ezredes Tanárky Gyulának 1861 októberében –, már a zsványoknál is vannak magyarok. Pinelli tábornok a múltkor egy levelet írt hozzám, hogy miképp történt az, hogy az ellenfélnél is vagynak magyarok. Én a dolgot nem tudám mire magyarázni, elővevém az actákat s kikutattam, hogy parancsnokságom óta hány egyén szökött csapatomból. 22-t találtam, de azok mind csehek, schweiziak, és mind ilyféle külföldi labancok, tehát csak egy magyar sem, de később kisült, hogy a rablók is (hogy a helységbelieket s különösen a nemzetőröket ijesztgethessék) alakítottak egy magyar légiót nápolyi hősökből, s hírlelik mindenfelé, hogy magyarjaik vannak, hanem mindhiába, az én magyarjaim előtt a más párt magyarjai meg nem állanak.”⁶²⁸ 1862 tavaszán azonban magyar légiósok tényleg a *briganték* közé keveredtek egy időre. Mayerffy Gyula volt osztrák önkéntes főhadnaggyal és társaival történt a „szégyenletes eset”. „Miután minden szemtelenséget túlhaladó viseletével nem csak társai, de a tiszti kar s a Légiónak előtt utálat tárgya lőn, s fekete lelke nem bírván a nyilvánosság terén rajongó dicsvágyának ábrándos képeit s túlcsigázott álmait valósítani – olvasható a légiónak 1862. április 15-i naplóbejegyzésében –, alattomos utakon, a becsstelenség és árulás ösvényét választá, hogy hiusult reményei fölötti boszujában a magyar nevet beszennyezze.” „Könnyelműségében és megfélemlítkezvén magáról” Mayerffy főhadnagy – Gaál Ferenc, Zöldi József, Fantusz Géza, Berkovszky Sándor, Molnár József, Ronkása Pál és Fogelmann Ede legionáriusokkal – 1862. április 4-én átpártolt a *briganték*hoz és velük volt a Pagani-hegyekben. Mayerffynek az volt a terve, hogy egy éjjelen Nocerában megtámadja a légiónak, lefegyverzi és ezzel nagy érdemeket szerez magának II. Ferenc királynál. „A vad brigantik azonban nem tűrhették M-et, bandavezérnek sem ismerték el, meg is verték, mire ő társaival megfutott és begyalogolt Nápolyba” – írta emlékirataiban Kunfy Adolf. Az volt a szándékuk, hogy a Pápai Állam területére szöknek, de április 13-án olasz carabinieri segítségével elfogták őket. Bár a magyar légiónak kérte kiadatásukat, hogy ott folytathassák le az eljárást velük szemben, hosszú

⁶²⁶ SZÜCS 28.; LUKÁCS (1986) 89–90.

⁶²⁷ SZÜCS 33.

⁶²⁸ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli: TANÁRKY 394–395.; Ihász Dániel Türr Istvánnak. Nocera, 1861. november 20. MNL OL Türr-iratok 72.

ideig tartó vizsgálati fogság után olasz bíróság elé kerültek, mely börtönbüntetésre ítélte őket.⁶²⁹

Magyarok átállítására, valószínűleg nem túl gyakran, de később is akadt még példa. 1866. június közepén egy sorkatonából és csendőrökből álló osztag Pescocostanzóból vonult egy körülbelül 70 fős banda ellen, amely a környező erdőkben tartózkodott. Szuronyrohamra indultak, de csakhamar bekerítés fenyegette őket, ezért visszavonulásra kényszerültek. A parancsnok alhadnagy és egy katona megsebesültek és fogságba estek. A beszámolók szerint minden bizonnyal megölték volna őket, ha a banda egyik tagjának, aki korábban a magyar légio tagja volt, nem sikerült volna meggyőzni a társait, hogy „a háborús törvények nevében” engedjék szabadon őket.⁶³⁰

3.9.4. A „gyászos hírű” magyar légio

A modern olasz történeti irodalom, amennyiben nagy ritkán említést tesz a magyar *legio brigantaggio* elleni harcáról, futólagosan és sommásan, szinte mindig negatív kontextusban teszi ezt. Az nem meglepő, hogy a vállaltan Bourbon-párti szerzőknél nem magyar katonákról, hanem „Savoia-zsoldosokról”⁶³¹ és „megvadult hiénákról”⁶³² olvashatunk, de a „hivatalos” történetírásban is „gyászos hírű”⁶³³ magyar légioról írnak, amely „a kegyetlenségével tűnt ki”⁶³⁴ és „lemészárolta a felkelőket”⁶³⁵.

Ennek az alapja – a légio valóban kemény és hatékony fellépésén túl – minden bizonnyal abban keresendő, ahogyan a kortárs Bourbon-párti történetírók, politikusok és sajtó bemutatták a magyar katonákat. Giacinto De Sivo 1863-ban megjelent munkájában, ahogyan korábban már láttuk, így értékelte a magyarok montefalcionei szereplését: „A magyarok, miután a templomban elfogott harminc embert lemészárolták, lelőttek öt személyt. A lakosság által elhagyott föld uraivá váltak és dühüket azzal vezették le, hogy házról házra járva kegyetlenül fosztogattak és gyújtogattak, és tették mindezt a kormányzó parancsnoksága alatt.

⁶²⁹ Korabeli beszámoló szerint Vavrek János százados fogta el őket. Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. április 19. MNL OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2.-382/a.; Napló kivonat, Nocera, 1862. április 13–május 10. MNL OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2.-393/b. Kunfy saját magának tulajdonítja a szökevények letartóztatását. KUNFY 24–25.; Türr István memoranduma. Nocera, 1862. május 17. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.; LUKÁCS (1986) 93–94.

⁶³⁰ CANOSA 177–178.

⁶³¹ AGNOLI 281.

⁶³² SPAGNUOLO 80.

⁶³³ TREPPICIONE 110.

⁶³⁴ DI FIORE (2017) 109.

⁶³⁵ PINTO (2013a) 76.

Így hát magyarországi pártütők karja gyámolította az *egyhangú népszavazást*; azt kiáltva, hogy *kifelé az idegennel*, idegennel égettették fel az olasz falvakat.”⁶³⁶ A *Giornale ufficiale di Napoli* 1861. december 6-i száma számolt be a trivignói esetről. A falu 120 lakosa követte a *briganték*at, de két nap elteltével, miután ígéretet kaptak rá, hogy nem esik bántódásuk, feladták magukat és visszatérhettek házaikba. Néhány nap múlva éjszaka azonban a magyar helyőrség egy része, megszegve az adott szót és mindenfajta ítélet nélkül, elfogtak és agyonlőttek 40 embert. A római száműzetésben élő II. Ferenc kormányának elnöke, Pietro Calà Ulloa 1862-ben élesen elítélte a végrehajtókat: „És azok, akik megölték őket, ugyanazok a magyarok voltak, akik a montefalcionei mészárlásnál beszennyezték magukat!”⁶³⁷ A jezsuiták befolyásos lapja „a hóhér magyarok bandájáról” írt.⁶³⁸

A magyar légióról az a kép alakult ki, hogy a piemontiak parancsára elvégzi a „piszkos munkát”. A pápa és a Bourbon király nevében, ahogy már láttuk, kiáltvány keringett, amely azt ajánlotta, hogy a piemonti olasz foglyokat küldjék haza, de a magyar légió katonáit, ha kézre kerülnek, „húzzák föl az út melletti legmagasabb fára”.⁶³⁹ Emlékirataiban Crocco megemlíti egy 1861. november eleji összecsapást a *briganték* és a 62. gyalogezred két százada között a basilicatai Stigliano közelében. A többszörös túlerőben lévő, több mint ezer főt számláló *briganték* bekerítették a két századot, amelynek a parancsnoka, Pellizza százados „szavakkal és példamutatással lelkesítette a bátor piemonti katonákat”. Egy golyó homlokon találta a tisztet, aki azonnal holtan terült el a csatatéren. Ezt látva a katonái elkeseredett rohammal kitörtek az ellenséges gyűrűből. „Amikor a halott százados mellé értem – írja Crocco –, láttam, hogy valaki levágta a fejét. Embereim egy fogságba esett magyar katonát vádoltak, aki azzal a reménnyel tehette mindezt, hogy egy igazi banditára jellemző tettel megmentheti az életét. A bátor Pellizza százados fejét talán az én embereim vágta le, hogy gyilkosának ajándékozzák.”⁶⁴⁰ A gyalázatos tettet tehát minden bizonnyal a *briganték* követték el, de olyan volt a magyarok híre, hogy szinte gondolkodás nélkül egy magyar hadifogolynak tulajdonították.

Hasonló dinamikájú az aulettai mészárlás esete is. A Salerno közelében fekvő, 3000 lakosú Aulettában 1861. július 28-án tört ki a felkelés. A közeli lontranói erdőből Bourbon-párti *briganték* vonultak be a faluba a helyiek lelkes éljenzése közepette, akik Ferenc király és Szófia királyné képe körül táncoltak és énekeltek. A néhány helyi liberális Pertosába és

⁶³⁶ DE SIVO, II. 430.

⁶³⁷ ULLOA 37.

⁶³⁸ *La Civiltà Cattolica*, serie V, voll.2, 1862. április 26., 372-373.

⁶³⁹ *Hölgyfutár* 1861. augusztus (743.)

⁶⁴⁰ CROCCO 78.

Caggianóba menekült, hogy fegyveres segítséget kérjen. Senki sem mozdult azonban, csak a pertosai Peppino Oliva közeledett néhány társával Auletta felé, de csakhamar vissza is fordult. Július 30-án hajnalban aztán egy Nápolyból érkező zászlóalj, De Sivo szerint magyar légionisták és a mozgó nemzetőrség egy osztaga körbevette a falut. A *briganték*, látva a túlerőt, fegyverrel utat nyitottak maguknak és elmenekültek. Az ostromlók nem üldözték őket, hanem bevonultak a fegyvertelen faluba és az utcákon mindenkire lőttek. A jómódúak házait megtámadták, kifosztották, majd felgyújtották. Elsők között volt a Pucciarelli fivérek háza: Giuseppét azonnal meggyilkolták, Giovanninak viszont sikerült elmenekülnie, őt később két év börtönre ítélték. Miután több házat is kifosztottak, Amato főpapot hurcolták el a házából három másik pappal együtt. A templom elé vitték őket, ahol térdre ereszkedve élet és halál között voltak. Amikor az egyik hetvenéves pap már nem bírta térdelni és felállt, egy őrmester a puskájával betörte a koponyáját. Hogy nevetségessé tegyék őket, végighurcolták a papokat a település utcáin, másokat is kényszerítettek melléjük, majd mindannyiukat a Campitelli téren térdeltették, miközben ütlegelték őket. Sokak könyörgésére, különösen a főpap sógornőjének kérésére, aki kisgyermekével az ölében követte a szenvedőket, a százados végül megkegyelmezett nekik. A szabadon bocsátottak között volt Vittorio Amorosi, aki éppen sietett hazafelé a családját megvigasztalni, amikor más katonák elfogták, egy templomba zárták, ahol aztán másokkal együtt lemészárolták. A „felszabadítók” összesen 45 embert gyilkoltak meg, továbbá mintegy százat letartóztattak, akiket szitkok és ütlegelés közepette Salernóba hurcoltak, ahol börtön várt rájuk.⁶⁴¹ De Sivo vagy pontatlan információk alapján dolgozott, vagy erősen csúsztatott az események megörökítése során. Ihász Dánielnek az eset után egy héttel készített beszámolójából ugyanis pontosabb időrend bontakozik ki: „Aulettóban nagy mészárlás történt több 120-at lekoncizáltak, köztük több ártatlant is, de ottan a magyar Légio nem vett részt, csak másnap érkezett oda, a minek nagyon örvendek, hadd ne szenyelődjék a magyar fegyver gyáva pizsok nép vérével.”⁶⁴²

Maga a légio parancsnoka, Ihász Dániel ezredes a magánlevelezése során több alkalommal is kijelentette, hogy „a Légio hatalmas ijesztő szer a zavarosban halászó uraknak, s nem képzelheted a félelmet s jobban mondva a rettegést, melyet ittlétünk okoz.”⁶⁴³ Rényi György tömören fogalmazott: „Félnek tőlünk, mint a tűztől!”⁶⁴⁴ Még csak néhány hét telt el a *briganték* üldözésének megkezdése óta, de Ihász már arról számolt be, hogy „nevünk itt a volt

⁶⁴¹ DE SIVO II. 440.; BARRA (1985) 106.

⁶⁴² Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

⁶⁴³ Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. június 22. MNL OL Tanárky-iratok II. 113. Közli: TANÁRKY 386. Lásd még: Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. június 20. körül. Közli: BODROGI-BORSI-KÁLMÁN 932.

⁶⁴⁴ Rényi György Dunyov Istvánnak. Nocera, 1861. július 12. MNL OL Dunyov-iratok. R24-1. No. 112.

Nápolyi tartományban rémittő, már nem is hívnak másképp bennünket mint «mangia bambini» (gyerek evőknek) s engem pedig uton-utfélen a gyermekevők parancsnokának, s ujjal mutogatnak reám...”⁶⁴⁵ Szabálytalan háború, gerillaháború zajlott: vérontás, kínzás, felnégyelt testek és levágott fejek – kegyetlenség mindkét oldalról, bizonyos szempontból a magyar légio sem volt kivétel. „Sokat öltünk, gyilkoltunk már és a prédállás, fertőztetés is megvolt engedve – írta Ihász Nemeskéri Kis Miklósnak –, de hidd el magyarjaink igen nemessen minden várakozásomon föllül viselték magokat, ők ártatlan nem öltek mint tették a Piemonsiak, s valójában olly humánusan viseltük magunkat a mi csak is magyar charaktertől várható.”⁶⁴⁶ Ihász azt elismerte, amikor a magyarok ténylegesen részt vettek a mészárlásban: „Montefalcioni és Montemilotténál ott szükség törvényt rontott.”⁶⁴⁷ A rettenetes kegyetlenség ugyanakkor nem a magyarok számlájára írható, hanem olasz követte el olasz ellen. „A minő kegyetlenséget itten olasz olasz irányában elkövet arról magyarhonban Oláh, Rác vagy Szerbnek soha fogalma sem volt. A legszebb uri hölgyeket előbb gyalázatosan megfertőztetve, s aztán szalonnába burkolva lassu tűznél a legnagyobb élvezettel sütik, – 9–10 éves gyermekeknek térdkalácsokat kimetélik, s aztán kezekbe egy Mária képet adnak s letérdepeltetik, s úgy kinozzák agyon. Egész családtagokat egyenkint szalmába kötözve a többi szemeláttára megpörzsölik a másokat a többiek szemekláttára izenként aprítgatnak, s várni míg a sor rájuk jő. [...] Borzasztó ha az ember meggondolja, egy nyelv egy vallás s még is ilyesmik történnek...”⁶⁴⁸

Ezzel szemben a magyar katonák valóban humánusan viselték magukat. „A Montefalcioni ütközetnél egy a legszebb Olasz Urinő (17 éves) örülten futott előrohanó katonáim karjai közé s rimánkodott hogy öljék meg, minekutánna mindent ami előtte szent a Pápa bérenczei által elveszett. A magyar katona szive megesett s a gyilkolás helett vigaszt nyújtott. Elsorolhatatlan az ilyesek száma, s borzadok ha rá gondolkok.”⁶⁴⁹ A korábban már megismert Balázs Gábor a montefalcionei események kapcsán jegyezte fel, hogy „a velünk jött polgári kormányzó (Gubernator) ekkor parancsot adott ki, hogy raboljuk ki a falut, de mi természetesen pirulva fordultunk el, s legfőllebb is csak pár nemzetőr engedelmeskedett e szomorú parancsnak”.⁶⁵⁰ Ugyancsak Balázs Gábor leírásából ismerünk egy hasonló esetet:

⁶⁴⁵ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 934. Lásd még: Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN–BÖHM 319.

⁶⁴⁶ Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN–BÖHM 318.

⁶⁴⁷ Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

⁶⁴⁸ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 934–935.

⁶⁴⁹ Ibidem.

⁶⁵⁰ *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

„Egy sziklavárat rohantunk meg, Monte Miletot, de ellenség helyett kétségbeesett nőcsoporttal találkoztunk, kik zilált hajjal, földultan, nemével az örültségnek jöttek előnkbe, nem tudván, az alig ezelőtt órával távozott ellenség egy másik csapatja, vagy pedig mentőik vagyunk-e? A hogy aztán a valót megtudták, térdre borultak előnkbe, imát rebegtek, azután elvezettek kirabolt házaikba, megmutatták a még az utcákon heverő leölt rokonaik hulláit, szaggatott hangokban mondták el gyalázatos módoni bántalmazásukat, és végül kezeiket tördelve kérdezték, mit adjanak ennünk, mikor nekik semmiök sincs! Mi rögtön eledelt hozzattunk egy más faluból s a – fájdalom – szük adalékot minden katona sietve osztotta meg az éhezőkkel. Másnap midőn kivonultunk, zöld ágakkal kezeikben, könyezve kísérték a határig bennünket s lelkesedve kiáltozták: Eviva ungherese.”⁶⁵¹ La Pia település piacterén a nemzetőrök, elrettentő példaként, hat foglyot föbe lőttek. Egyik közülük az ítélet végrehajtása előtt vizet kért, de a nemzetőr nem teljesítette a kérést. Ekkor egy magyar katona odanyújtotta neki a kulacsát. A lövés pillanatában a *brigante* a katonára nézett és ez volt az utolsó szava: „Eviva Ungheria!”⁶⁵²

Ez utóbbi, már-már hihetetlennek tűnő történet arra legalábbis rámutat, hogy a magyar katonák megítélése nem lehetett egyöntetűen negatív. Az Ihász leveléből megismert jelzőre visszautalva: „nem is hívnak másképpen bennünket mint mangia bambini (gyerek evőknek) – pedig biz Isten nem passol reánk. Hanem máskülömben a becsületesebb része szeret bennünket.”⁶⁵³ Csak komplex módon lehet tehát a kérdéshez közelíteni, mert maga a helyzet is rendkívül összetett volt. Egyetértően idézhetjük Lukács Lajost: „Akarva-akaratlanul belesodródtak a légionisták egy olyan végeláthatatlan küzdelembe, melyben az ellenfél arculata közel sem volt világos, a frontvonalak pedig szinte a kiismerhetetlenségig összekuszálódtak. A brigantaggio néven burjánzó mozgalom ugyanis éppen annyira magába egyesítette a dél-itáliai rablóvilág középkor óta továbbélő elemeit a maga brutalitásával, könyörtelenségével és vadságával egyetemben, mint a szétvert Bourbonok híveinek reménytelen ellenállását, bujtogatását, és ezen túlmenően a feudalizmus világából éppen hogy kilépő falusi szegénység lázadását, emberibb életre tartó igényét.”⁶⁵⁴ Szinte lehetetlen volt különbséget tenni a megrögzött bűnözők és a becsületes szándékú, de elkeseredett parasztok között. „Ha szigorúan vennők, kevés kivétellel minden pap és földműves rabló, kapájával a földet túrja s a bokorban mellette nyukszik fegyvere, melyet a legelső magán sétáló katonára

⁶⁵¹ *Hölgyfutár*, 1861. augusztus (743.)

⁶⁵² Ibidem.

⁶⁵³ Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli: KUN-BÖHM 319.

⁶⁵⁴ LUKÁCS (1986) 83.

vagy kocsira ki süt.”⁶⁵⁵ Ezt a bonyolult helyzetet Ihász lényegre törően foglalta össze: „Mi nem teszünk mást mint kötelességünket, – hogy papok is ráfutnak szuronyainkra már azt annyira válogatni nem lehet.”⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ Napló kivonat, Nocera, 1861. augusztus 18–szeptember 2. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-219.

⁶⁵⁶ Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli: BODROGI–BORSI-KÁLMÁN 934–935.

Összegzés

A banditizmus már évszázadok óta ismert jelenség volt a mediterrán Európában: Spanyolországtól Korzikáig, Albániától Görögországig a banditák számottevő veszélyt jelentettek az államhatalomra, függetlenül annak politikai hovatartozásától és alkotmányos vagy kevésbé alkotmányos berendezkedésétől. Észak-Itáliában mindig közvetlenül a háborúk vagy forradalmak után erősödött meg, különösen 1814–1816 és 1848–1850 között. Az 1850-es években az egyes kormányoknak sikerült visszaállítaniuk a törvényes hatalom monopóliumát, a modern állam kiépítéséhez szükséges előfeltételt. Ettől kezdve Észak- és Közép-Olaszországban a banditizmus leginkább határproblémaként maradt meg, különösen a Maremma-mocsarak vidékén és az Egyházi Állam északi határai mentén. Délen azonban más volt a helyzet 1860 előtt és után is. A Bourbonok katonai potenciálja ellenére a nápolyi kormány sohasem tudta teljesen ellenőrzése alá vonni a vidéket. Bizonyos határokon belül a kormány megtűrte a banditákat, akik háborús vagy forradalmi időszakban értékes szövetségessé válhattak. Így volt ez 1799-ben, amikor ők alkották a jakobinusok elleni harcban igen hatékornak bizonyuló paraszti sereg magvát. A Bourbon-dinasztia képtelen volt megszilárdítani a hatalmát: a felkelési kísérletekre az opportunisták engedmények és a kemény elnyomás váltakozásával válaszolt. A posztfeudális átmenet társadalmában ez a bizonytalanság vezetett el odáig, hogy a politika és a kriminalitás közötti határok elmosódtak, valamint hogy sor került a népi elemek mozgósítására a forradalmi, de az ellenforradalmi/reakciós oldalon is.

A déli banditizmusnak két fő összetevője volt: a kiterjedt bűnözés és az időről időre kitörő paraszti erőszak. Ezek egyrészt az államhatalom gyengeségéről vagy egyenesen hiányáról tanúskodtak, másrészt a földtulajdon és a munkafeltételek rendezetlenségéről árulkodtak a feudalizmus és a kapitalizmus határán nehezen egyensúlyozó társadalomban. Mindezek a problémák elmérgesedtek az 1860. évi háború és forradalom következtében. Garibaldi elsöpörte a Bourbon-rendszert, de nem volt képes végrehajtani azokat a radikális reformokat, amiket tervezett és megígért. Amikor a vörösingesek helyére a csendőrök léptek, az olasz államhatalom csalódások sorát okozta: magasabb adók, sorkötelezettség, a földkérdés megoldatlansága, a konzervatív rend restaurációja. Ez elkésztette a Bourbon-legitimistákat és csalódást okozott a garibaldistáknak, akik becsapva érezték magukat. A helyzetet csak elmérgesítette, hogy a kormány elidegenítette magától a városi középrétegeket, amikor a déli liberális és demokrata együttműködést preferáló katonai kormányzót, Cialdini tábornokot La

Marmora tábornokkal váltotta fel, aki a kemény elnyomás eszközrendszerét alkalmazta. Az elvakult, vad és kegyetlen elnyomás azt gondolta, hogy fegyverrel, börtönnel és tömeges kivégzésekkel megoldhat társadalmi és politikai problémákat. Időközben a fegyveres felkelés lehetősége katonailag megvalósíthatóvá vált a feloszló Bourbon-hadsereget tömegesen elhagyó katonáknak köszönhetően. Sokan közülük így reagáltak a piemonti hadifogolytáborokban elszenvedett embertelen bánásmódra. A felkelők bátorítást és támogatást kaptak a római száműzetésben élő Bourbon-udvartól. 1861 és 1865 között a *briganték* – vidéki rablók, Bourbon-párti legitimisták és elkeseredett parasztok közössége – azzal fenyegettek, hogy felforgatják az olasz államot, és hogy úgy bánnak a liberálisokkal, ahogy 1799-ben a sanfedisták a jakobinusokkal. A kormány keményen és brutálisan reagált Cavour iránymutatását követve: egy arasznyi területet sem engedni, amíg a kormánynak többsége van a parlamentben és akár csak egyetlen zászlóalja a csatátéren. Valódi polgárháború dúlt, katonai bíraskodással, több mint százezer katona bevetésével és számtalan atrocitással és mészárlással mindkét fél oldaláról.⁶⁵⁷

A nagy *brigantaggió*nak van három olyan jellegzetessége, amelyek megkülönböztetik az előző időszakok hasonló jelenségeitől. Közvetlenül kapcsolódik a Kettős Szicíliai Királyság – visszafordíthatatlan – összeomlásához, amiben egyrészt külső (Garibaldi katonáinak, majd a szárd hadseregnek a támadása), másrészt belső (a déli polgárság felkelése) erők játszottak döntő szerepet. Szoros összefüggés állt fenn továbbá a mérsékelt jobboldal által levezényelt egyesítési folyamattal, amelynek egyes döntései és hibái nagyban hozzájárultak a déli általános elégedetlenség felerősödéséhez, ami a paraszti tiltakozás kirobbanásához, végső soron a *brigantaggio* kibontakozásához vezetett. Végül a gazdasági válság, amely elválaszthatatlan a királyság összeomlásától, az egyesítéstől, a zűrzavartól és a pénzügyi-gazdasági szektorban elkövetett hibáktól. Mindezek a jellegzetességek, természetesen, nem különítik el teljesen a nagy *brigantaggiót* a korábbi időszakok mozgalmaitól, hiszen az alapvető gazdasági-társadalmi jellemzők hasonlóak voltak: elmaradottság, nyomor, a parasztok földéhsége, előbb a földbirtokos nemesség, majd a földbirtokos nagypolgárság által gyakorolt elnyomás és kizsákmányolás.⁶⁵⁸

Délen a hatalomgyakorlás jelentős részben a katonák kezébe került, akik különleges törvényekkel, rendkívüli állapot bevezetésével és katonai bíróságok felállításával kívánták megoldani a súlyos helyzetet. Az elnyomó katonai apparátusban – a miniszterek hallgatólagos támogatásával – mind erősebbé vált a meggyőződés, hogy a *brigantaggio* felszámolásához át

⁶⁵⁷ DEREK–BIAGINI 210–213.

⁶⁵⁸ MOLFESE (1975) 105–106.

kell lépni a „törvényesség szűken vett kereteit”. Ez a hozzáállás okozta a fegyvertelenül elfogottak tömeges kivégzését, a *briganték* családtagjainak letartóztatását és önkényes – bírói ítélet nélküli – fogvatartását, továbbá azt, hogy a *briganték* által elkövetett vad és erőszakos cselekményekre a lakosság megfélemlítése és a falvak felgyújtása volt a katonák válasza. Az állami szervek mindezt nem akadályozták meg, utólagos kritikát is csak a már végképp tarthatatlan helyzetekben fogalmaztak meg, a katonai erőszak elkövetői semmiféle büntetést sem kaptak, a hadsereg és az állam vezetői védelmükbe vették beosztottaikat. Mindinkább az a hozzáállás nyert teret, hogy bármit meg lehet tenni, csak nem szabad róla beszélni. Ez a kettősség beláthatatlan következményekkel járt az olasz állam számára. Az a tény, hogy hosszabb időszakon keresztül a katonákra hárult a rendfenntartás, annak a bizonyítéka, hogy az állam képtelen volt közvetítő szerepet játszani az egyes társadalmi rétegek között, nem volt képes a különböző érdekek egyeztetésére. Visszaélések, régi és új privilégiumok védelme, valamint az erőszakos cselekmények domináltak a közéletben. A magukat liberálisnak nevező vezető rétegek tevékenységében egyre erősebben megjelentek az illiberális vonások és a gyarmatosító mentalitás. Ez utóbbi abban is megnyilvánult, hogy az állam nemcsak a katonákat, hanem a csendőröket, a prefektusokat és az egyéb hivatalnokokat is az északi tartományokból küldte Délre. A katonaság mellett ott találjuk a nemzetőrséget is, amely – az összes hibája és gyengesége ellenére – a déli polgárság felfegyverzett képviselőjeként kivette a részét a *brigantaggio* elleni háborúból. Az elnyomás tehát nem kizárólagosan az Északról érkezett katonák műve volt, hanem a felfegyverzett déliek is szembefordultak egykori honfitársaikkal. Az egyesített Olaszország történelmének első évtizedét tehát valójában háborúk sora jellemezte: háború Venetóért és Rómáért, polgárháború, amely északi olaszokat és déli olaszokat állított szembe egymással, valamint déliek háborúja más déliek ellen, birtokosok a földnélküli parasztok ellen.⁶⁵⁹

Világos volt, hogy olasz nemzet nem létezhet a déli tartományok nélkül. Az egységpártiak számára a győzelem az új állami berendezkedés végleges elismertetését jelentette, a legitimisták vagy *briganték* számára pedig az ellenállás maradt az egyetlen lehetőség a politikai és társadalmi túlélésre. Ebben az értelemben folyt háború a Délért, de egy olyan Délért, amely nem foglalta magába Szicíliát, ahol az elit túlnyomó többségben felsorakozott az új állam mögé.⁶⁶⁰

1861 őszi befejeződött az egyesítés utáni *brigantaggio* politikai szakasza. A nagy nyári felkelési kísérletek kudarcai miatt ugyanis az egykori Bourbon-monarchia vezető rétegei

⁶⁵⁹ CICONTE (2018) 241–245.

⁶⁶⁰ PINTO (2019) XII–XIII.

– legitimista nemesség, hadsereg tisztjei, vezető hivatalnokok, főpapok – elveszítették az általános népfelkeléssel véghezvihető restaurációba vetett reményüket, helyzetük esetleges javulását az egyesített Olaszország irányában kedvezőtlen európai politikától várták. A polgári eredetű reakciós csoportok lassan leváltak tehát a paraszti tömegek által fémjelzett mozgalomról. A *brigantaggio* a legitimista felkelés kudarca után is folytatódott, ami annak a bizonyítéka, hogy a jelenség mögött nem egyszerűen a Bourbonok visszatéréséről szőtt álmok álltak. Ettől kezdve a *brigantaggio* mind kevésbé politikai, és mind inkább társadalmi jelleget öltött. Egyidejűleg fokozatos változás állt be a felkelő bandák taktikájában is, nem függetlenül Cialdini tábornok kegyelmet nem ismerő, általános razziáitól. Az 1860 őszen és 1861 nyarán igen gyakori falu- és városlerohanások szinte teljesen megszűntek, a konfrontáció a lakott területekről vidékre, az erdők és hegyek közé tevődött át. A felkelésből gerillaharc, vagyis igazi *brigantaggio* lett. A nagy összecsapások átadták a helyüket számtalan kisebb epizódnak.⁶⁶¹

Egyértelmű, hogy az új állam elitje számára hatalmas kihívásnak bizonyult a félsziget különböző részeinek egyesítése. A sztereotípiák és az előítéletek, valamint ezzel együtt a valódi helyzet csupán részleges ismerete, kiélezték az Észak és Dél közötti – egyébként is valóban létező – különbségeket, ami tovább erősítette a kételyt, hogy lehetséges-e a bevett gyakorlat, a megszokott törvények és normák szerint igazgatni és ellenőrzés alatt tartani oly eltérő hagyományokkal, kultúrával és történelmi tapasztalatokkal rendelkező területeket. Északi interpretáció szerint a „valódi”, egyesült Itáliára, vagyis Északra hárult a hálátlan, ám hazafias feladat, hogy a törvények következetes alkalmazásával kivezesse az évszázados rossz és korrupt kormányzás miatt tévútra jutott déli népességet a barbárság és a nyomor állapotából, egyszersmind elhozza számukra az erkölcsi, gazdasági és társadalmi újjászületést immár egy új állam keretei között. Délt veszélyes sebnak tekintették az állam testén, amely az ország többi részét is megfertőzheti, ezért hatásos kúrát kell alkalmazni: az államigazgatás egységesítése mellett erős déli katonai jelenlét javallt. A Bourbon-reakció, a garibaldista demokrata ellenzék és a *brigantaggio* volt a három legfőbb fenyegetés, amelyekkel szemben az államnak védekeznie kellett, és amelyek legitimizálták az erős kéz és a katonai kormányzás politikáját az új tartományokban.⁶⁶²

A meghódított és megszállt országgént kezelt Dél a hagyományosan létező *brigantaggio* aktivizálódásával reagált. Összetett jelenség tehát, amely egyesítette mindazokat, akiket a hatalomváltás tétlenségre kárhoztatott: a Bourbon-hadsereg egykori

⁶⁶¹ BARRA (1989) 93–94.

⁶⁶² ADORNI 283–284.

katonáit, az eladósodott parasztokat, munka nélkül maradt napszámosokat, vagyis általában a társadalom peremére szorult csoportokat, beleértve a köztörvényes bűnök elkövetése miatt bujkálókat, a katonai szolgálatot megtagadókat, de akár a kilépett papokat is. Ekkor a *brigantaggio* politikai jelleget is öltött az Egyházi Állam területén menedéket találó II. Ferenchez kötődő anyagi támogatás és legitimizmus okán: a detronizált uralkodó pénzt és fegyvereket küldött a jól szervezett bandáknak, amelyek – szükség esetén – átmeneti menedéket kaphattak a pápai állam területén az olasz hadsereggel vívott harcok közepette. Ugyanakkor szinte lehetetlen elkülöníteni egymástól a lehetséges motivációkat: a legitimizmus, az adott társadalmi rend elleni felkelés, a haszonszerzés, a kalandvágy, az erőszak egyaránt szerepet játszottak. A népi hagyomány, elsősorban a népdalokon keresztül, mindenesetre romantikus képet örökölt át a *brigantékról*, az „igaz ügy harcosairól”: II. Ferenc hű alattvalói, hithű katolikusok, akik a hatalombitorló kormányzat és az egyház üldözői ellen küzdenek, továbbá a szegények pártfogói a gazdagokkal szemben, akik az északi megszállók cinkostársai. Ez utóbbi jelleg még inkább kidomborodik abban a hagyományban, amely a törvényen kívülieket valójában törvényen felülieknek tekintette: az igazság bajnokaiként visszaosztják a szegényeknek a gazdagoktól elrabolt javakat. A „piemonti” hadsereg által foganasított kíméletlen elnyomás nem tett különbséget a *briganték* és az új uraik ellen lázadó parasztok között. Cialdini altábornagy katonái minden parasztban potenciális *brigantét* láttak. A polgárháborúkra jellemző erőszakspirál jellemezte a helyzetet: merényletek, lesből való támadások, felgyújtott települések, a polgári lakosság lemészárlása, kínzás, nemi erőszak, terror és ellenterror.⁶⁶³

Annak ellenére, hogy a *briganték* komoly fenyegetést jelentettek az új állam számára, nem volt igazi esélyük a sikerre, az összes – katonai, diplomáciai, intézményi-szervezeti, kommunikációs – területen alulmaradtak.

Az új állam ellen fegyvert fogó *briganték* számát lehetetlen pontosan meghatározni, valószínűleg – az alkalmi felkelések résztvevőivel együtt – legalább húszezren lehettek. Ugyan nem alacsony szám, de önmagában is jól mutatja a Bourbon-ellenállás korlátait: jelentősen kisebb a mozgósított katonaságénál, ráadásul ez utóbbiakhoz még hozzáadandók a nemzetőrség és a mozgó nemzetőrség tagjai. Ez így van még akkor is, ha 1861 júniusában a *briganték* lelkesedése minden korábbinál magasabbra emelkedett: karizmatikus vezérek álltak az élükre és a bandák létszáma folyamatosan nőtt. A legkisebb sikerek is kulcsfontosságúnak bizonyultak, mert erősítették a harci morált, illetve a civil lakosságra gyakorolt – akár a

⁶⁶³ MILZA 674–675.

félelemből is táplálkozó – befolyást, ami megszilárdította és bővítette a támogatók, informátorok és kémek körét, valamint biztosította az utánpótlást a kezdetektől jelentős veszteségeket elszenvedő bandák számára. 1862 végén, a bandák offenzívájának és az egységpártiak közötti politikai megosztottságnak köszönhetően, a Bourbonok reményei felerősödtek, minden eddigénél aktívabb politikai mozgósításba kezdtek. A francia megszállás időszakával ellentétben azonban az 1860-as években a *brigantaggio* nem volt egységes, az egyéni és bandaérdekek felszabdalták, a *briganték* nehezen tudtak kapcsolatot tartani II. Ferenc római kormányával, amely nem is volt képes kontroll alatt tartani a helyzetet. A legitimista vezetők olyan külföldi erők érkezésének az ígéretével áltatták a harcolókat, amelyek aztán nem érkeztek meg. A Bourbon-tisztek nem értették a *briganték* háborúját, gyakran lenézték őket, szinte sohasem csatlakoztak hozzájuk. Mindezek ismeretében nem lehet meglepő, hogy az egységpártiak győzelme gyakorlatilag teljesnek mondható, az olasz hadsereg végül felülkerekedett: sikerült elszigetelni és legyőzni a *brigantékat*, akiknek a vesztesége aránytalanul nagyobb volt a hadseregénél. A katonai alakulatok mindenütt túlerőben voltak, fegyverzetük, felszerelésük és ellátásuk jelentősen felülmúlta a *briganték* lehetőségeit, jobb kiképzést kaptak és különböző taktikai elemeket ismertek. Az idő nekik dolgozott, az évek múlásával mind jobban nyilvánvalóvá vált a Bourbon-ellenállás stratégiai behatároltsága. A katonaság taktikai felkészültségét továbbá kiválóan kiegészítette a félkatonai alakulatok helyismerete. Az olasz tábornokok jelentős nemzeti haderőt mozgattak, amely képes volt arra, hogy katonai, logisztikai és erkölcsi téren is hatékony küzdelmet folytassanak az agresszív, ugyanakkor rendezetlen *brigante* bandák ellen. A civil és félkatonai erők pedig hozzájárultak a *brigantékat* segítő támogatói hálózat szétzúzásához, ezzel elszigetelve őket a hátszáguktól. A Rómában menedékre lelt Bourbonoknak nem sikerült a *brigantaggióból* hazafias hadsereget szervezni, és végül tudomásul kellett venniük, hogy az olasz nemzeti mozgalom teljes győzelmet aratott. A politikai *brigantaggio* lezárulásával a Bourbonok utolsó háborúja is véget ért.⁶⁶⁴

A legitimista ellenállás nem tudott életképes alternatívát felmutatni diplomáciai és szervezeti-intézményi területen sem. A Bourbon-felkelés, noha nem tudta felőrölni az új állam politikai és katonai rendszerét, arra elegendőnek bizonyult, hogy az egykori királyságot megosztottnak és kormányozhatatlannak mutassa, és ezzel fenntartsa a reményt az esetleges külföldi intervencióra. A *briganték* fő célja a túlélés volt, hogy bizonyítani tudják: az állam nem képes a területét ellenőrzés alatt tartani, sem támogatóinak fizikai biztonságát garantálni.

⁶⁶⁴ Vö. PINTO (2019) 359–373.

Ehhez minden eszközt megragadtak: a *briganték*, még ha politikai célokat is tűztek ki maguk elé, mindannyian követtek el köztörvényes bűncselekményeket. Mindenesetre éveken keresztül tartani tudták magukat azt remélve, hogy felőrölhetik ellenfeleik erejét, és főképpen abban bízva, hogy külföldről kapnak segítséget, ami megváltoztathatja az erőviszonyokat. Az a külső segítség azonban, amely a korábbi megmozdulások idején létfontosságúnak bizonyult, sohasem érkezett meg.

Egységpártiak és *briganték* között éles harc dúlt a lakosság rokonszenvének elnyeréséért. A lakosság, elsősorban a vidéki szegény tömegek számára az erőszak és a háború a félelem forrását jelentette. A *briganték* mindig brutálisabban léptek fel, különösen azután, amikor a katonai fölény átbillent az egységpártiak javára, nehezebben jutottak információkhoz, és egyre jobban elszigetelődtek. A nemzeti mozgalom viszont összetettebb stratégiát alkalmazott a társadalmi integráció, a politikai mozgósítás és a katonai akció kombinálásával. Az erőszakot nem kontroll nélkül, hanem szelektíven alkalmazták a *briganték* és támogatóik ellen adott törvények és – valós vagy hamis – bizonyítékok alapján. A *brigantaggio* iránti lelkesedés, néhány vidéki terület kivételével, nem volt általános, szinte kizárólag a közvetlen támogatókat, a cinkosokat jellemezte. Még az 1861. évi felkelés idején sem lehetett igazán nagy, az egységpártiak vagy a liberálisok elleni lázadásra kész tömegeket találni, még ha a *briganték* fel is bukkantak az adott területen, ugyanakkor a Bourbonok támogatói néhány év leforgása alatt elszigetelődtek. A két szembenálló pólus között elhelyezkedő széles tömegek magatartását az események kimenetele befolyásolta: a Bourbonok sohasem tudták igazán maguk mellé állítani őket, amikor pedig nyilvánvalóvá vált, hogy az egységpártiak kerekednek felül, ez utóbbiak mellett sorakoztak fel. Ami pedig a déli nemességet illeti: legbefolyásosabb része – meggyőződésből, szükségszerűségből vagy egyszerűen opportunizmusból – pozíciókat vállalt az új állam intézményeiben, ezzel összekötő kapocsnak bizonyult a helyi és a nemzeti célok között. Mindez mérhetetlen előnyt jelentett az egységpártiak számára a Bourbonok híveivel és a *brigantékkal* szemben. Amennyire megosztott volt a nemzeti mozgalom az új állam felépítését illetően, annyira egységesnek bizonyult a legyőzött rezsimek hívei elleni fellépésben. A déli egységpártiak és a piemontiak egyaránt törvénytelennek nyilvánították a reakciót, és nem ismerték el a „Bourbon-gerillák” katona státuszát. Az egységpártiak a Bourbon-ellenállást és a *brigantaggiót* a polgári szabadságjogokat és az alkotmányos liberalizmust megtestesítő olasz állam modernitásával szembenálló, minden törvényes alapot nélkülöző bűncselekményként értelmezték és kommunikálták. Az egységpártiak által megrajzolt *brigante*-kép tökéletesen alkalmas volt arra, hogy a saját harcukat igazságos háborúnak állítsák be, elvetve annak még a

lehetőségét is, hogy két egyenrangú fél küzdelméről, vagyis a nemzet meghasonlásáról lehessen beszélni. Az ő narratívájuk szerint a *briganték* szisztematikusan megsértettek minden normát, csak a terrort és a vég nélküli erőszakot ismerték, a legyőzött Bourbonok és papok végső eszközei maradtak: a pusztító létezésük ellentmondott az új állam és társadalom értékeinek. II. Ferenc megmaradt híveinek semmi esélyük sem volt, hogy megnyerhessék az ideológiai háborút a hatalmas erőket megmozgató egységpárti narratívával szemben.⁶⁶⁵

A társadalmi béke helyreállítását hátráltatta, hogy a katonai hatóságok kezdetben hatástalan stratégiát választottak. A liberális baloldal a parlamentben felpanaszolta az alkotmányos jogok szisztematikus megsértését, ezért 1863-ban parlamenti vizsgálóbizottságot neveztek ki a déli társadalmi problémák feltárására. Megszületett az ún. déli kérdés,⁶⁶⁶ a termékenységgel kapcsolatos klasszikus sztereotípiákat a strukturális gondok problematikájára váltotta fel. Az 1860-as évek erőszakosságának hosszú távú következménye lett a szervezett bűnözés konszolidációja: bűnszervezetek, amelyek 1861 előtt is léteztek, de erőt merítettek a társadalmi felfordulásból és mélyen beágyazódtak a déli társadalomba.

A *briganték* elleni küzdelem nagy erőfeszítéseket igényelt, sok emberéletet követelt, jelentősen próbára tette az egységmozgalmat és az új állam intézményeit. Ugyanakkor az egyesítés végkimenetele nem volt kétséges, a katonaság nem került megoldhatatlan helyzet elé. A *briganték* bírták különböző társadalmi csoportok, bizonyos területeken élő lakosság, valamint a Bourbonokat követő nemesek, papok és notabilitások támogatását, de sohasem voltak képesek igazán nagy, kiterjedt felkelést vagy általános polgárháborút gerjeszteni, nem is beszélve egy paraszti gerillaháború lehetőségéről. A *briganték* a déli társadalom peremén állva harcoltak a földbirtokosok, a polgárság és a nagyvárosi középrétegek alkotta koalícióval szemben. A politikai *brigantaggio* valójában még rövid időre sem volt képes valós – politikai és kormányzati – alternatívát állítani az egyesített Olaszországgal szemben.

Az egyesítést követő első években az állam valóban kemény elnyomóként jelent meg Délen, ez viszont később változott. A 1860-as évek második felétől eltörölték a különleges törvényeket, a bírósági eljárások visszatértek a szokványos mederbe, a hadsereg visszament a laktanyákba, a legitimista harcosok hazamentek vagy börtönbe kerültek, a garibaldistákból monarchisták lettek, vagy republikánusok, akik a történelmi baloldalhoz vagy az

⁶⁶⁵ Vö. PINTO (2019) 210–211., 281–340.

⁶⁶⁶ A téma könyvtárnyi irodalmából a legfrissebbek: CLAUDIA PETRACCONE: *Le due civiltà. Settentrionali e meridionali nella storia d'Italia dal 1860 al 1914*. Laterza, Roma–Bari, 2000.; FRANCESCO BARBAGALLO: *La questione italiana. Il Nord e il Sud dal 1860 a oggi*. Laterza, Roma–Bari, 2013; GUIDO PESCOLIDO: *La questione meridionale in breve. Centocinquanta anni di storia*. Donzelli, Roma, 2017.; GUIDO PESCOLIDO: *Nazione, sviluppo economico e questione meridionale in Italia*. Rubbettino, Soveria Mannelli, 2017.; *Lezioni sul meridionalismo. Nord e Sud nella storia d'Italia*. A cura di SABINO CASSESE. Il Mulino, Bologna, 2016.

Internacionáléhoz csatlakoztak. A kötelező katonai szolgálatot megtagadók száma folyamatosan csökkent (1863: 11%, 1864: 5,8%, 1870: 4% alatt). Ötvenévnyi felfordulás után tehát úgy látszott, hogy tartós rend alakulhat ki: útépitések kezdődtek, postaszolgálat állt fel, iskolák jöttek létre és így tovább. Húsz év elteltével egyértelműnek tűnt, hogy a nemzetállam stabilizálódott: a gazdasági modernizáció felgyorsult, kiépült a liberális intézményrendszer, kiterjesztették a szavazati jogot, valósággá vált a sajtószabadság, egyesületek alakultak, szakszervezetek léptek fel, laikus állam formálódott. Sok hazafi számára azonban ez nem volt elég, innen a csalódás és frusztráció. Összességében mégis jelentős változások történtek az egész országban, és ez alól a Dél sem volt kivétel.⁶⁶⁷

A *brigantaggio* elleni harcokban aktívan és hatékonyan részt vettek annak a magyar légiónak a katonái, amelyet még Giuseppe Garibaldi alapított Palermóban 1860 nyarán, és amely egyedüli katonai alakulatként túlélte a déli hadsereg feloszlását. Noha a légiót a Velence visszaszerzésére irányuló osztrákellenes fellépés szándéka, vagyis politikai célok miatt tartották meg, az olasz kormány a magyar katonákat a közrend fenntartására használta fel. A légió ilyen jellegű alkalmazására két fázisban került sor: először 1861 tavasza és 1862 nyara között Campania, Basilicata és Puglia tartományokban, majd 1865 ősze és 1866 nyara között Abruzzo tartomány területén.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság politikai felügyelete mellett a torinói hadügyminisztérium rendelkezett a légió felett, jóllehet ez szervezetileg nem tartozott az olasz hadsereg keretei közé. A légió, a nápolyi tartomány katonai parancsnokának rendelkezései alapján, az olasz állam rendfenntartó eszköze lett. A kezdetben még csak egy-egy kiszállásra szorítókozó igénybevétel rendszeressé vált. A légió parancsnoka, Ihász Dániel ezredes folyamatos, de sikertelen küzdelmet folytatott a légió felaprózódásának megakadályozása érdekében. Az 1861–1862-ben körülbelül 1100–1200 főt számláló légió mintegy kétharmadát, 700–800 katonát folyamatosan kivezényelték, általában 15–20 településen szétaprózva. 1865–1866-ban az alig több mint 400 magyar légios, ugyancsak szétforgácsolva erőit, 10–12 településen adott szolgálatot. A gerillaháborúnak megfelelően ugyanis kisebb akciók sorát hajtották végre, amelyekben nem annyira a létszám, mint inkább a személyes bátorság, a gyorsaság, a leleményesség, a fáradtságtűrő képesség számított. Az első periódusban leginkább Amalfi, San Gregorio, Laviano, Siano, Rionero, Solofra, Ruvo, Potenza, Ripacandida, Sanfele, Vaglio és Venosa környékén üldözték a brigantikát, a legjelentősebb és legemlékezetesebb összecsapás pedig a montefalcionei marad. A második periódusban Fara

⁶⁶⁷ LUPO (2011) 20–23.

San Martino, Palombaro, Vasto, Lanciano, Atessa, Paglieta, Scerni, Bomba, Rivisondoli és Pescocostanzo vidékén tettek ki magukért a magyar katonák.

Az olaszországi magyar légió történetét végigkísérték a fegyelmezési problémák, két alkalommal a légió feloszlatására és újjászervezésére is sor került. Kezdetben a tisztek aránytalanul magas létszámából, valamint a hiábavaló várakozásból adódó fásultság, az egyhangú garzonélet okoztak gondokat. A *brigantaggio* elleni alkalmazás eleinte javított a fegyelmi állapotokon, legalábbis véget vetett a tétlenségnek. Jóllehet derekasan helytálltak, az eredetileg a hazájuk szabadságáért harcolni akaró katonák azonban méltatlannak ítélték a feladatot, amelyet ráadásul mostoha körülmények között kellett teljesíteniük. Elszakadt ruházatuk helyett újat nem kaptak, gyakori betegségek tizedelték soraikat. Az elégedetlenség egyre gyakrabban újabb, még a korábbiaknál is súlyosabb, nem ritkán a szolgálat-megtagadásig fajuló fegyelmezetlenséget szült a magyar légionisták soraiban.

A tulajdonképpeni olaszországi polgárháborúba akarata ellenére belesodródó magyar légió megítélése – nem meglepő módon – kettősséget mutat. Egyik oldalról a hatóságok és a lakosság egy része megmentőként üdvözölte, dicséretekkel és kitüntetésekkel halmozta el őket kivételesen bátor és hatékony fellépésükért, másik oldalról a *brigantékkal* és a Bourbonokkal szimpatizálók a piemonti megszállók kegyetlen elnyomóit és végrehajtóit látták – és máig látják – bennük.

Források és irodalom

(Rövidítések jegyzéke)

Levéltári rövidítések

ACS	Archivio Centrale dello Stato, Roma.
AUSSME	Archivio Ufficio Storico Stato Maggiore Esercito, Roma.
HL	Hadtörténelmi Levéltár.
M. C. R. R.	Archivio del Museo Centrale del Risorgimento, Roma.
MNL OL Csáky-iratok	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény.
MNL OL Dunyov-iratok	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény. Dunyov István irathagyatéka.
MNL OL Kossuth gyűjtemény	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth gyűjtemény II. Az olaszországi magyar légióra vonatkozó iratok.
MNL OL Tanárky-iratok	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény. Tanárky Gyula irathagyatéka.
MNL OL Türr-iratok	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény. Türr István irathagyatéka.
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár.

Könyvészeti rövidítések

ADORNI	ADORNI, DANIELA: Il brigantaggio. In <i>Storia d'Italia. Annali 12. La criminalità</i> . A cura di Luciano Violante. Einaudi, Torino, 1997, 281–319.
AGNOLI	AGNOLI, FRANCESCO MARIO: <i>Dossier brigantaggio. Viaggio tra i ribelli al borghesismo e alla modernità</i> . Controcorrente, Napoli, 2003.

- AGRATI
Antirisorgimento AGRATI, CARLO: *Da Palermo a Volturno. Milano, 1937. Antirisorgimento. Appropriazioni, critiche, delegittimazioni*, a cura di MARIA PIA CASALENA. Pendragon, Bologna, 2013.
- BANTI BANTI, ALBERTO MARIO: *Il Risorgimento italiano*. Laterza, Roma-Bari, 2004.
- BARBAGALLO BARBAGALLO, FRANCESCO: *La questione italiana. Il Nord e il Sud dal 1860 a oggi*. Laterza, Roma-Bari, 2013.
- BARBERIS BARBERIS, WALTER: *Il bisogno di patria*. Einaudi, Torino, 2004.
- BARBERO BARBERO, ALESSANDRO: *I prigionieri dei Savoia. La vera storia della congiura di Fenestrelle*. Laterza, Roma-Bari, 2012.
- BARRA (1985) BARRA, FRANCESCO: Il brigantaggio in Campania. In *Archivio Storico per le Province Napolitane*. Pubblicato a cura della Società Napoletana di Storia Patria, terza serie, anno XXI, Napoli, 1983 [1985], 65–168.
- BARRA (1989) BARRA, FRANCESCO: Il brigantaggio postunitario in Irpinia. In *1860. L'Irpinia nella crisi dell'unificazione*, a cura di Annibale Cogliano. Quaderni irpini, Anno II, N. 2, marzo 1989, 93–124.
- BARRA (2016) BARRA, FRANCESCO: Pasquale Villari e il primo meridionalismo. In *Lezioni sul meridionalismo. Nord e Sud nella storia d'Italia*. A cura di Sabino Cassese. Il Mulino, Bologna, 2016, 29–55.
- BATTAGLIA BATTAGLIA, ANTONELLO: *Il Risorgimento sul mare. La campagna navale del 1860–1861*. Edizioni Nuova Cultura, Roma, 2012.
- BEALES–BIAGINI BEALES, DEREK–BIAGINI, EUGENIO F.: *Il Risorgimento e l'unificazione dell'Italia*. Il Mulino, Bologna, 2005.
- BENIGNO FRANCESCO BENIGNO: *La mala setta. Alle origini di mafia e camorra 1859–1878*. Einaudi, Torino, 2015.

- BEREND–RÁNKI
BEREND T. IVÁN–RÁNKI GYÖRGY: *Európa gazdasága a 19. században (1780–1914)*. Gondolat, Budapest, 1987.
- BEVILACQUA (2002)
BEVILACQUA, PIERO: Peter Kolchin's 'American South' and the Italian Mezzogiorno: Some Questions about Comparative History. In *The American South and the Italian Mezzogiorno. Essays in Comparative History*. Edited by Enrico Dal Lago and Rick Halpern. Palgrave, New York, 2002, 60–72.
- BEVILACQUA (2005)
BEVILACQUA, PIERO: *Breve storia dell'Italia meridionale dall'Ottocento a oggi*. Donzelli, Roma, 2005.
- BIANCO DI SAINT JOIROZ
BIANCO DI SAINT JORIOZ, ALESSANDRO: *Il brigantaggio alla frontiera pontificia, 1860–1863*. Daelli, Milano, 1864.
- BODROGI–BORSI-KÁLMÁN
BODROGI REZSŐ – BORSI-KÁLMÁN BÉLA: Kossuth rendíthetetlen híve: Ihász Dániel. *Századok* 121 (1987), 923–961.
- BON
BON, CRISTINA: The Controversial Concept of Emancipation in the Nation-Building Process: The American Civil War and Italian Unification. In: Leonardo Buonomo and Elisabetta Vezzosi (edited by) *Discourses of Emancipation and the Boundaries of Freedom. Selected Papers from the 22nd AISNA Biennial International Conference*. EUT Edizioni Università di Trieste, 2015, 205–217.
- BORJÈS
BORJÈS, JOSÉ: *La mia vita tra i briganti*, a cura di Tommaso Pedío. Lacaita Editore, Manduria, 1964.
- BOURELLY
BOURELLY, GIUSEPPE: *Il brigantaggio dal 1860 al 1865 nelle zone militari di Melfi e Lacedonia*. Edizioni Osanna, Venosa, 2004.
- BRAUDEL
BRAUDEL, FERNAND: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I–III*. Akadémiai Kiadó–Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- BRUNETTI–FELICE–VECCHI
BRUNETTI, ALESSANDRO – FELICE, EMANUELE – VECCHI, GIOVANNI: Reddito. In *In ricchezza e in povertà. Il*

- benessere degli italiani dall'Unità a oggi*. A cura di Giovanni Vecchi. Il Mulino, Bologna, 2011, 209–234.
- CANNAVIELLO, VINCENZO: *La reazione di Ariano del 4 e 5 settembre 1860 secondo i Processi e le Sentenze della Gran Corte Cr. del P. U. e della Corte d'Assise di Avellino*. Estratto dalla rivista *Irpinia*, Anno II, N. 6. Avellino, Tipografia Pergola, 1930.
- CANOSA, ROMANO: *Storia del brigantaggio in Abruzzo dopo l'Unità (1860–1870)*. Edizioni Menabò, Ortona, 2001.
- CAPONE, ALESSANDRO: Legittimismo popolare e questione demaniale. I repertori della protesta nella Capitanata del 1860–61. In *Meridiana. Rivista di storia e scienze sociali* 84 (2015), 213–235.
- CARDINALI, EMIDIO: *I briganti e la corte pontificia ossia la cospirazione borbonico-clericale svelata. Riflessioni storico-politiche con seguito della storia completa e documentata sul brigantaggio I–II*. Davitti, Livorno, 1862.
- CARTENY, ANDREA: *La Legione Ungherese contro il Brigantaggio. Vol. I (1860–61). I documenti dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito*. Edizioni Nuova Cultura, Roma, 2013.
- CASALENA, MARIA PIA: Editoria e revisionismi, 2000–2011. Uno specchio dell'Italia antirisorgimentale. In *Antirisorgimento. Appropriazioni, critiche, delegittimazioni*, a cura di Maria Pia Casalena. Pendragon, Bologna, 2013, 237–259.
- CASAMASSIMA, PINO: *Bandite!* Stampa Alternativa/ Nuovi Equilibri, Viterbo, 2012.
- CESARI, CESARE: *Il Brigantaggio e l'opera dell'Esercito Italiano dal 1860 al 1870*. Ausonia, Roma, 1920.
- CIANO, ANTONIO: *I Savoia e il massacro del Sud*. Grandmelò, Gaeta, 1996.

- CICONTE (2011) CICONTE, ENZO: *Banditi e briganti. Rivolta continua dal Cinquecento all'Ottocento*. Rubbettino, Soveria Mannelli, 2011.
- CICONTE (2017) CICONTE, ENZO: *Borbonici, patrioti, criminali. L'altra storia del Risorgimento*. Salerno Editrice, Roma, 2017.
- CICONTE (2018) CICONTE, ENZO: *La grande mattanza. Storia della guerra al brigantaggio*. Laterza, Bari–Roma, 2018.
- CILENTO CILENTO, NICOLA: Le origini storiche e sociali del banditismo meridionale. In *Archivio Storico per la Calabria e per la Lucania* 42 (1975), 19–30.
- CINGARI CINGARI, GAETANO: Il brigantaggio nella prima metà dell'Ottocento. In *Archivio Storico per la Calabria e per la Lucania* 42 (1975), 51–97.
- CIPOLLA CIPOLLA, CARLO M.: *Storia facile dell'economia italiana dal Medioevo a oggi*. Mondadori, Milano, 2017.
- COLAPIETRA COLAPIETRA, RAFFAELE: Il brigantaggio postunitario in Abruzzo, Molise e Capitanata nella crisi di trasformazione dal comunitarismo pastorale all'individualismo agrario. In *Archivio Storico per le Province Napolitane*. Pubblicato a cura della Società Napoletana di Storia Patria, terza serie, anno XXI, Napoli, 1983 [1985], 287–309.
- COSTANTINI COSTANTINI, BENIAMINO: *Azione e reazione. Notizie storico-politiche degli Abruzzi, specialmente di quello Chietino, dal 1848 al 1870*. C. di Sciuillo, Chieti, 1902.
- CRESCENZI–GIONFRIDA CRESCENZI, ANDREA–GIONFRIDA, ALESSANDRO: Guerriglia e controguerriglia nell'Italia meridionale. Il grande brigataggio post-unitario (1860–1870). In Federica Saini Fasarotti e Basilio Di Martino (a cura di): *L'esercito alla macchia. Controguerriglia italiana 1860–1943. L'esperienza italiana di controguerriglia dal Brigantaggio alla Seconda Guerra Mondiale*. Ministero della Difesa Stato Maggiore della Difesa Ufficio Storico, Roma, 2015, 19–63.

- CROCCO CROCCO, CARMINE: *Come divenni brigante. Autobiografia*. A cura di Mario Proto.
www.brigantaggio.net/brigantaggio/Briganti/Crocco.pdf
- CROCE: Storia CROCE, BENEDETTO: *Storia del regno di Napoli*. Laterza, Bari, 1931.
- CROCE: Romanticismo CROCE, BENEDETTO: Il romanticismo legittimistico e la caduta del regno di Napoli. In *La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia diretta da B. Croce*, 22, 1924, 257–278.
- CROCIANI CROCIANI, PIERO: *Guida al Fondo „Brigantaggio”. Stato Maggiore dell’Esercito Ufficio Storico*, Roma, 2004.
- DAL LAGO (2005) DAL LAGO, ENRICO: „States of Rebellion”: Civil War, Rural Unrest, and the Agrarian Question in the American South and the Italian Mezzogiorno, 1861–1865. In *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 47, No. 2 (Apr., 2005), 403–432.
- DAL LAGO (2014) DAL LAGO, ENRICO: Italian National Unification and the Mezzogiorno: Colonialism in One Country? In: Healy R., Lago E.D. (edited by) *The Shadow of Colonialism on Europe’s Modern Past*. Cambridge Imperial and Post-Colonial Studies Series. Palgrave Macmillan, London, 2014, 57–72.
- DAL LAGO (2015) DAL LAGO, ENRICO: *The Age of Lincoln and Cavour. Comparative Perspectives on Nineteenth-Century American and Italian Nation-Building*. Palgrave Macmillan, New York, 2015.
- DAL LAGO (2016) DAL LAGO, ENRICO: Nation-Building, Civil War, and Social Revolution in the Confederate South and the Italian Mezzogiorno, 1860–1865. In: Nagler J., Doyle D., Gräser M. (edited by) *The Transnational Significance of the American Civil War*. Palgrave Macmillan Transnational History Series. Palgrave Macmillan, New York, 2016, 169–185.

- DANIELE–MALANIMA DANIELE, VITTORIO–MALANIMA, PAOLO: *Il divario Nord–Sud in Italia (1861–2011)*. Rubbettino, Soveria Mannelli, 2011.
- DE BLASIO DE BLASIO, ABELE: *Altre storie di briganti. Prove di antropologia criminale*. Storie dal Sud IV. Collana diretta da Gianni Custidero. Capone Editore/Edizioni del Grifo, Lecce, 2005.
- DE JACO DE JACO, ALDO: *Il brigantaggio meridionale. Cronaca inedita dell’Unità d’Italia*. Editori Riuniti, Roma, 2005.
- DE LORENZO DE LORENZO, RENATA: *Borbonia felix. Il Regno delle Due Sicilie alla vigilia del crollo*. Salerno Editrice, Roma, 2013.
- DEL ZIO (1903) DEL ZIO, BASILIDE: *Il brigante Crocco e la sua Autobiografia. Memorie e documenti*. Ristampa anastatica dell’edizione di Melfi, Grieco, 1903. Arnaldo Forni Editore, Bologna, 2007.
- DEL ZIO (1905) DEL ZIO, BASILIDE: *Melfi. Le agitazioni del melfese. Il brigantaggio. Documenti e notizie*. Ristampa anastatica dell’edizione di Melfi, 1905. Arnaldo Forni Editore, Bologna, 1998.
- DEREK–BIAGINI DEREK, BEALES–BIAGINI, EUGENIO F.: *Il Risorgimento e l’unificazione dell’Italia*. Il Mulino, Bologna, 2005.
- DE RUGGIERI DE RUGGIERI, NICCOLÒ: Indagine antropologica su la personalità del brigante Giuseppe Nicola Summa, detto Ninco-Nanco. In *Archivio Storico per la Calabria e per la Lucania* 42 (1975), 231–233.
- DE SANCTIS (1859–1860) DE SANCTIS, FRANCESCO: *Epistolario (1859–1860)*. A cura di Giuseppe Talamo. Torino, 1965.
- DE SANCTIS (1861–1862) DE SANCTIS, FRANCESCO: *Epistolario (1861–1862)*. A cura di Giuseppe Talamo. Torino, 1969.
- DE SIVO DE SIVO, GIACINTO: *Storia delle Due Sicilie dal 1847 al 1861 I–II*. Trieste, 1868.

- DICKIE (1991) DICKIE, JOHN: Una parola in guerra: l'esercito italiano e il „brigantaggio” (1860–1870). In *Passato e presente*, a. X (1991), n. 26, 53–74.
- DICKIE (1999) DICKIE, JOHN: *Darkest Italy: The Nation and Stereotypes of the Mezzogiorno, 1860–1900*. St. Martin's Press, New York, 1999.
- DI FIORE (1998) DI FIORE, GIGI: *1861: Pontelandolfo e Casalduni, un massacro dimenticato*. Grimaldi & C., Napoli, 1998.
- DI FIORE (2007) DI FIORE, GIGI: *Controstoria dell'unità d'Italia. Fatti e misfatti del risorgimento*. Rizzoli, Milano, 2007.
- DI FIORE (2014) DI FIORE, GIGI: *I vinti del Risorgimento. Storia e storie di chi combatté per i Borbone a Napoli*. UTET, Novara, 2014.
- DI FIORE (2015) DI FIORE, GIGI: *La Nazione napoletana. Controstorie borboniche e identità suddista*. UTET, Novara, 2015.
- DI FIORE (2017) DI FIORE, GIGI: *Briganti! Controstoria della guerra contadina nel Sud dei Gattopardi*. UTET, Novara, 2017.
- DI RIENZO DI RIENZO, EUGENIO: *Il Regno delle Due Sicilie e le Potenze europee 1830–1861*. Rubbettino, Soveria Mannelli, 2012.
- DORIA DORIA, GINO: Per la storia del brigantaggio nelle province meridionali. In *Archivio Storico per le Province Napolitane*, nuova serie, anno XVII, Napoli, 1931, 388–399.
- DUGGAN DUGGAN, CHRISTOPHER: Gran Bretagna e Italia nel Risorgimento. In *Storia d'Italia. Annali 22. Il Risorgimento*. A cura di Alberto Mario Banti e Paul Ginsborg. Einaudi, Torino, 2007, 777–796.
- FELICE FELICE, EMANUELE: *Perché il Sud è rimasto indietro*. Il Mulino, Bologna, 2013.
- FERRARI FERRARI, GAETANO: *Memorie di guerra e brigantaggio. Diario inedito di un garibaldino (1860–1872)*. A cura di Carlo Bonfantini. Interlinea Edizioni, Novara, 2011.

- Fonti brigantaggio *Fonti per la storia del brigantaggio postunitario conservate nell'Archivio centrale dello Stato. Tribunali militari straordinari.* Inventario a cura di LORETTA DE FELICE. Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Strumenti CXXXI. Ministero per i beni culturali e ambientali. Ufficio centrale per i beni archivistici, Roma, 1998.
- FORTUNATO: 1865–1911 GIUSTINO FORTUNATO: *Carteggio 1865–1911.* A cura di E. Gentile. Laterza, Roma–Bari, 1978.
- FORTUNATO: 1927–1932 GIUSTINO FORTUNATO: *Carteggio 1927–1932.* A cura di E. Gentile. Laterza, Roma–Bari, 1981.
- GALENTE GALENTE, MICHELE: Il volto femminile del brigantaggio. In *Archivio storico pugliese*, a. 65 (2012), 79–104.
- GALLETTI–TROMPEO GALLETTI, G.–TROMPEO, P. (a cura di): *Atti del Parlamento italiano: sessione del 1861 (VIII legislatura).* Tipografia eredi Botta, Torino, 1862.
- GALLI DELLA LOGGIA GALLI DELLA LOGGIA, ERNESTO: Il brigantaggio. In *Miti e storie dell'Italia unita.* Il Mulino, Bologna, 1999, 39–47.
- GARIBALDI: Lettere GIUSEPPE GARIBALDI: *Lettere ad Anita e ad altre donne.* Raccolte da Giacomo Emilio Curatolo. Formiggini, Roma, 1926.
- GAŠPARÍKOVÁ–PUTILOV–KÜLLÖS–SZABÓ *Geroj ili zbojnik? Obraz razbojnika v folkloru karpatskogo regiona. = Heroes or bandits: outlaw traditions in the Carpatian region.* [Ed.]: GAŠPARÍKOVÁ, VIERA - PUTILOV, BORIS N. - KÜLLÖS, IMOLA - SZABÓ, PIROSKA. European Folklore Institute, Budapest, 2002.
- GAUDIOSO GAUDIOSO, FRANCESCO: Indagine sul brigantaggio nella Calabria cosentina (1860–1865). In *Archivio Storico per le Province Napolitane.* Pubblicato a cura della Società Napoletana di Storia Patria, terza serie, anno XXI, Napoli, 1983 [1985], 169–222.
- GRECO GRECO, MARIA GRAZIA: *Il ruolo e la funzione dell'esercito nella lotta al brigantaggio (1860–1868).*

- Prefazione di Aldo Alessandro Mola. Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico, Roma, 2011.
- GUARNIERI
GUARNIERI, ARMANDO: *Otto anni di storia militare in Italia (1859–1866)*. Galletti, Firenze, 1868.
- GUERRI (2010)
GUERRI, GIORDANO BRUNO: *Il sangue del Sud. Antistoria del Risorgimento e del brigantaggio*. Mondadori, Milano, 2010.
- GUERRI (2011)
GUERRI, GIORDANO BRUNO: *Il bosco nel cuore. Lotte e amori delle brigantesse che difesero il Sud*. Mondadori, Milano, 2011.
- HOBBSAWM: Bevezetés
HOBBSAWM, ERIC JOHN: Introduction. In G. Ortalli (a cura di), *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*. Atti del convegno tenuto a Venezia il 3/5-11-1983. Jouvence, Roma, 1986.
- HOBBSAWM: Banditák
HOBBSAWM, ERIC JOHN: *I banditi. Il banditismo sociale in età moderna*. Nuova edizione riveduta e ampliata, traduzione italiana, Einaudi, Torino, 2002.
- HOBBSAWM: Primitív lázadók
HOBBSAWM, ERIC JOHN: *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- IZZO
IZZO, FULVIO: *I lager dei Savoia. Storia infame del Risorgimento nei campi di concentramento per i meridionali*. Controcorrente, Napoli, 2005 (sec. edizione)
- JAEGER
JAEGER, PIER GIUSTO: *Francesco II di Borbone. L'ultimo re di Napoli*. Mondadori, Milano, 1988.
- KOLCHIN (2002)
KOLCHIN, PETER: The American South in Comparative Prospective. In *The American South and the Italian Mezzogiorno. Essays in Comparative History*. Edited by Enrico Dal Lago and Rick Halpern. Palgrave, New York, 2002, 26–59.
- KOLCHIN (2003)
KOLCHIN, PETER: *A Sphinx on the American Land: The Nineteenth-Century South in Comparative Perspective*. Louisiana State University Press, Baton Rouge, 2003.

- KASTNER
KASTNER, EUGENIO: *Il contributo ungherese nella guerra del 1859 (Storia e documenti)*. Le Monnier, Firenze, 1934.
- KOSSUTH: Irataim III.
KOSSUTH LAJOS: *Irataim az emigrációból III. A remény és a csapások kora 1860–1862*. Athenaeum, Budapest, 1882.
- KOSSUTH: Irataim VI.
KOSSUTH LAJOS: *Új háborúk, új csalódások*. Athenaeum, Budapest, é. n.
- KUN-BÖHM
KUN JÓZSEF–BÖHM JAKAB: Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860–62-es évekből. In *Hadtörténelmi Közlemények* 1957/1–2, 299–329.
- KUNFY
KUNFY ADOLF: *Itáliában a magyar légiónál*. Budapesti Hírlap-ny., Budapest, 1910.
- KÜLLÖS
KÜLLÖS IMOLA: *Betyárok könyve*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988.
- LACCHÉ
LACCHÉ, LUIGI: *Latrocinium. Giustizia, scienza penale e repressione del banditismo in antico regime*. Giuffrè, Milano, 1988.
- Liberazione del Mezzogiorno
La liberazione del Mezzogiorno e la formazione del Regno d'Italia, 5 voll. Zanichelli, Bologna, 1949–1954.
- LUCARELLI
LUCARELLI, ANTONIO: *Il brigantaggio politico delle Puglie dopo l'Unità. Il sergente Romano*. Laterza, Bari, 1922.
- LUKÁCS (1962)
LUKÁCS LAJOS: *Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
- LUKÁCS (1971)
LUKÁCS LAJOS: *A magyar garibaldisták útja. Marsalától a Porta Piáig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- LUKÁCS (1986)
LUKÁCS LAJOS: *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- LUNARDELLI
Guardie e ladri. L'Unità d'Italia e la lotta al brigantaggio. A cura di MASSIMO LUNARDELLI. Blu Edizioni, Torino, 2010.

- LUPO (2002) LUPO, SALVATORE: Il grande brigantaggio. Interpretazione e memoria di una guerra civile, in *Storia d'Italia, Annali 18, Guerra e pace*, a cura di Walter Barberis, Torino, 2002, 465–502.
- LUPO (2011) LUPO, SALVATORE: *L'unificazione italiana. Mezzogiorno, rivoluzione, guerra civile*. Donzelli, Roma, 2011.
- LUPO (2015) LUPO, SALVATORE: *La Questione. Come liberare la storia del Mezzogiorno dagli stereotipi*. Donzelli, Roma, 2015.
- MACRY MACRY, PAOLO: *Unità a Mezzogiorno. Come l'Italia ha messo assieme i pezzi*. Il Mulino, Bologna, 2012.
- MENNA MENNA, PIETRO: Un documento su lo spirito dell'esercito napoletano nel 1860. In *Archivio Storico per la Calabria e per la Lucania* 41 (1973–1974), 57–62.
- MERIGGI MERIGGI, MARCO: Gli antichi stati crollano. In *Storia d'Italia. Annali 22. Il Risorgimento*. A cura di Alberto Mario Banti e Paul Ginsborg. Einaudi, Torino, 2007, 541–566.
- MH Magyar Hirlap
- MILZA MILZA, PIERRE: *Storia d'Italia. Dalla preistoria ai giorni nostri*. Corbaccio, Milano, 2006.
- MOE (1992) MOE, NELSON: «Altro che Italia!». Il Sud dei piemontesi (1860–61). In *Meridiana*, n. 15, 53–89.
- MOE (2004) MOE, NELSON: *Un paradiso abitato da diavoli. L'ancora del Mediterraneo*, Napoli, 2004.
- MOLFESE (1966) MOLFESE, FRANCO: *Storia del brigantaggio dopo l'Unità*. Feltrinelli, Milano, 1966.
- MOLFESE (1975) MOLFESE, FRANCO: Il brigantaggio nel Mezzogiorno dopo l'Unità d'Italia. In *Archivio Storico per la Calabria e per la Lucania* 42 (1975), 99–136.
- MONNIER MONNIER, MARC: *Brigantaggio: storia e storie*. Edizioni Osanna, Venosa. (Eredeti kiadás: Histoire du Brigandage

- dans l'Italie Méridionale par Marc Monnier. Paris, Michel Lévy Frères, Libraires Editeurs, 1862.)
- NAGY NAGY ISTVÁN: A *Risorgimento* gazdasági háttere és hatása az Appennin-félszigetre. In *150 éves az olasz egység*. Szerkesztette Molnár Anna és Andreides Gábor. Brozsek Kiadó, Budapest, 2011, 79–98.
- NARDELLA NARDELLA, TOMMASO: Testimonianze inedite sul brigantaggio postunitario nel Gargano. In *Archivio Storico per le Province Napolitane*. Pubblicato a cura della Società Napoletana di Storia Patria, terza serie, anno XXI, Napoli, 1983 [1985], 311–332.
- NIEVO NIEVO, IPPOLITO: *Lettere garibaldine*. Einaudi, Torino, 1961.
- NISCO NISCO, NICCOLA: *Gli ultimi trentasei anni del Reame di Napoli (1824–1860) I–III*. Antonio Morano Editore, Napoli, 1891.
- NITTI NITTI, FRANCESCO SAVERIO: *Eroi e briganti*. Edizione Osanna, Venosa, 2000.
- Olaszország [MÁTTYUS IZIDOR:] *Olaszország állami átalakulása különös tekintettel Délolaszhonra. Politikai, társadalmi, egyházi és katonai tanulmány egy volt tűzértisztől*. Pest, 1865.
- OLIVA OLIVA, GIANNI: *Un regno che è stato grande. La storia negata dei Borboni di Napoli e Sicilia*. Mondadori, Milano, 2016.
- ORRÙ ORRÙ, PAOLO: Leggere la questione meridionale alle sue origini: analisi linguistica e discorsiva dei dibattiti parlamentari nell'Italia postunitaria. In *Il dualismo Nord–Sud: vecchie e nuove questioni in Italia e nel Mediterraneo*. A cura di Paolo Orrù. Franco Cesati Editore, Firenze, 2019, 105–132.
- ÓVÁRY ÓVÁRY LIPÓT: A nápolyi brigantik. In *Hazánk s a Külföld* 1867. január 20.

- PALAZZO DANIELE: La percezione di una guerra civile: il brigantaggio postunitario. In *Figure dell'immaginario. Rivista internazionale online*, I numero (gennaio 2014), 1–6.
- PAPPALARDO (2014a) PAPPALARDO, FRANCESCO: *Dal banditismo al brigantaggio. La resistenza allo Stato moderno nel Mezzogiorno d'Italia*. D'Ettoris Editori, Crotone, 2014.
- PAPPALARDO (2014b) PAPPALARDO, FRANCESCO: *Il brigantaggio postunitario. Il Mezzogiorno fra resistenza e reazione*. D'Ettoris Editori, Crotone, 2014.
- PECORINI-MANZONI CARLO: *Storia della 15^a divisione Türr nella campagna del 1860 in Sicilia e Napoli*. Fratelli Bocca, Firenze, 1876.
- PEDÍO (1983) PEDÍO, TOMMASO: *Inchiesta Massari sul Brigantaggio. Relazioni Massari-Castagnola. Lettere e scritti di Aurelio Saffi. Osservazioni di Pietro Rosano. Critica della „Civiltà Cattolica“*. Lacaita Editore, Manduria, 1983.
- PEDÍO (1985) PEDÍO, TOMMASO: Reazione e brigantaggio in Basilicata (1860–1861). In *Archivio Storico per le Province Napolitane*. Pubblicato a cura della Società Napoletana di Storia Patria, terza serie, anno XXI, Napoli, 1983 [1985], 223–286.
- PESCOSOLIDO (2010) PESCOSOLIDO, GUIDO: L'economia siciliana nell'unificazione italiana. In *Mediterranea. Ricerche storiche*, anno VII, n. 19, agosto 2010, 219–234.
- PESCOSOLIDO (2017) PESCOSOLIDO, GUIDO: *La questione meridionale in breve. Centocinquant'anni di storia*. Donzelli, Roma, 2017.
- PESCOSOLIDO (2017a) PESCOSOLIDO, GUIDO: *Nazione, sviluppo economico e questione meridionale in Italia*. Rubbettino, Soveria Mannelli, 2017.

- PETE (2011) PETE LÁSZLÓ: *Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége 1825–1908*. Argumentum, Budapest, 2011.
- PETE (2011a) PETE LÁSZLÓ: A Risorgimento és Olaszország egyesítése – Másfél évszázad Risorgimento-interpretációi. In *150 éves az olasz egység*. Szerkesztette Molnár Anna és Andreides Gábor. Brozsek Kiadó, Budapest, 2011, 154–173.
- PETE (2011b) PETE, LÁSZLÓ: Gli Ungheresi nei Mille. In *Rivista di Studi Ungheresi*, nuova serie, n. 10 (2011), 8–17.
- PETE (2012) PETE, LÁSZLÓ: La Legione ungherese contro il brigantaggio negli anni 1860. In *Unità italiana e mondo adriatico-balcanico*. A cura di Gizella Németh e Adriano Papo. Civiltà della Mitteleuropa. Collana di studi e documenti (fondata e diretta da Gizella Németh e Adriano Papo). N° 7. Associazione Culturale Italoungherese „Pier Paolo Vergerio”, Luglio Editore, Trieste, 2012, 47–57.
- PETE (2013) PETE LÁSZLÓ: *Garibaldi magyar parancsnokai*. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerkesztő Veszprémy László. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, Budapest, 2013.
- PETE (2014) PETE LÁSZLÓ: „Viva l’Unione magiario-italica!” *Magyar-olasz kapcsolatok 1848–1849-ben*. Italianistica Pannonica [1]. Printart-Press Kft., Debrecen, 2014.
- PETE (2017) PETE LÁSZLÓ: A montefalcionei „csata”, 1861. július 10. In *Hadtörténelmi Közlemények* 2017/4, 951–970.
- PETE (2018) PETE LÁSZLÓ: *Itáliától Olaszországig. A Risorgimento és az olasz egyesítés*. Gondolat, Budapest, 2018.
- PETE (2018a) PETE, LÁSZLÓ: Tecniche e pratiche atipiche nella repressione del brigantaggio. Il caso della Legione Ungherese. In *Settentrione. Rivista di studi italo-finlandesi* n. 30 (2018), 87–96.

- PETE (2019) PETE, LÁSZLÓ: *István Türr. Il soldato ungherese d'Italia dalle battaglie risorgimentali al sogno dell'Europa unita*. Edizioni Kirke, Avezzano, 2019.
- PETE (2019a) PETE, LÁSZLÓ: La Legione ungherese tra piemontesi e briganti. Il caso di Montefalcione. In *Il dualismo Nord-Sud: vecchie e nuove questioni in Italia e nel Mediterraneo*. A cura di Paolo Orrù. Franco Cesati Editore, Firenze, 2019, 185–194.
- PETRACCONI PETRACCONI, CLAUDIA: *Le due civiltà. Settentrionali e meridionali nella storia d'Italia dal 1860 al 1914*. Laterza, Roma–Bari, 2000.
- PEZZINO PEZZINO, PAOLO: Risorgimento e guerra civile. Alcune considerazioni preliminari. In *Guerre fratricide. Le guerre civili in età contemporanea*, a cura di Gabriele Ranzato. Bollati Boringhieri, Torino, 1994.
- PIERI PIERI, PIERO: *Storia militare del Risorgimento. Guerre e insurrezioni*. Einaudi, Torino, 1962.
- PINTO (2012) PINTO, CARMINE: La guerra del ricordo. Nazione italiana e patria napoletana nella memorialistica meridionale (1860–1903). In *Storica*, n. 54 (2012), 45–76.
- PINTO (2013) PINTO, CARMINE: La rivoluzione disciplinata del 1860. Cambio di regime ed élite politiche nel Mezzogiorno italiano. In *Contemporanea*, a. XVI, n. 1, gennaio–marzo 2013, 39–68.
- PINTO (2013a) PINTO, CARMINE: Tempo di guerra. Conflitti, patriottismi e tradizioni politiche nel Mezzogiorno d'Italia (1859–1866). In *Meridiana*, n. 76 (2013), 57–84.
- PINTO (2013b) PINTO, CARMINE: La nazione mancata. Patria, guerra civile e resistenza negli scritti dei veterani borbonici del 1860–61. In *Antirisorgimento. Appropriazioni, critiche, delegittimazioni*, a cura di Maria Pia Casalena. Pendragon, Bologna, 2013, 87–125.

- PINTO (2017) PINTO, CARMINE: Gli ultimi borbonici. Narrazioni e miti della nazione perduta duo-siciliana (1867–1911). In *Meridiana*, n. 88 (2017), 61–82.
- PINTO (2019) PINTO, CARMINE: *La guerra per il Mezzogiorno. Italiani, borbonici e briganti 1860–1870*. Laterza, Bari–Roma, 2019.
- RADÓ RADÓ ANTAL: Adalékok az olaszországi magyar légión történetéhez. In *Háborús Felelősség 1928–1929*, 375–381.
- RICCIO RICCIO, SERGIO: L’opinione pubblica. In *Brigantaggio lealismo repressione nel Mezzogiorno 1860–1870*. Gaetano Macchiaioli Editore, Ercolano, 1984, 73–77.
- RODOLICO RODOLICO, NICCOLÒ: *Il Popolo agli inizi del Risorgimento nell’Italia meridionale 1798–1801*. Le Monnier, Firenze, 1926.
- ROMANO ROMANO, VALENTINO: Introduzione. In Casamassima, Pino: *Bandite! Stampa Alternativa/Nuovi Equilibri*, Viterbo, 2012.
- ROMEO ROMEO, ROSARIO: *Il Risorgimento in Sicilia*. Laterza, Roma–Bari, 2001⁴.
- SCHNEIDER SCHNEIDER, JANE: Introduction: The Dynamics of Neo-Orientalism in Italy (1848–1995). In J. Schneider (edited by) *Italy’s „Southern Question”. Orientalism in One Country*. Berg, New York, 1998.
- SCIROCCO (1981) SCIROCCO, ALFONSO: *Il Mezzogiorno nella crisi dell’Unificazione (1860–61)*. Società Editrice Napoletana, Napoli, 1981.
- SCIROCCO (1985) SCIROCCO, ALFONSO: Il brigantaggio meridionale post-unitario nella storiografia dell’ultimo ventennio. In *Archivio Storico per le Province Napolitane*. Pubblicato a cura della Società Napoletana di Storia Patria, terza serie, anno XXI, Napoli, 1983 [1985], 17–32.
- SCIROCCO (1990) SCIROCCO, ALFONSO: *L’Italia del Risorgimento 1800–1871*. Il Mulino, Bologna, 1990.

- SCIROCCO (1994) SCIROCCO, ALFONSO: Banditismo e repressione in Europa nell'età moderna. In Paolo Macry, Angelo Massafra (a cura di): *Fra storia e storiografia. Scritti in onore di Pasquale Villani*. Il Mulino, Bologna, 1994, 413–425.
- SCIROCCO (1999) SCIROCCO, ALFONSO: Il giudizio sul brigantaggio meridionale postunitario: dallo scontro politico alla riflessione storica. In *Guida alle fonti per la storia del brigantaggio postunitario conservate negli Archivi di Stato I* (Pubblicazioni degli Archivi di Stato, Strumenti, CXXXIX), Roma, 1999, XIII–XXXVIII.
- SPAGNOLETTI SPAGNOLETTI, ANGELANTONIO: *Storia del Regno delle Due Sicilie*. Il Mulino, Bologna, 2018.
- SPAGNUOLO SPAGNUOLO, EDOARDO: *La rivolta di Montefalcione. Storia di un'insurrezione popolare durante l'occupazione piemontese*. Nazione Napoletana, Napoli, 1997.
- SPERANZA SPERANZA, PAOLO: Il 1860 in Irpinia: società ed istituzioni nella crisi dell'unificazione. In *1860. L'Irpinia nella crisi dell'unificazione*, a cura di Annibale Cogliano. Quaderni irpini, Anno II, N. 2, marzo 1989, 15–50.
- SZILÁGYI SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY: *Pelaszg ősök nyomában. Magyar ásatás az Appennineken 1861-ben*. Atlantisz Könyvkiadó – Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2002.
- SZÜCS SZÜCS JÁNOS: *Az olaszországi magyar légió története 1860–1867*. OSZK. Kézirattár. Fol. Hung. 2781.
- TANÁRKY *A Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849–1866)*. Timár Lajosné közreműködésével válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta KOLTAY-KASTNER JENŐ. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1961.
- TECCE TECCE, SALVATORE BENIGNO: Ragguaglio degli ultimi moti reazionari di Montefalcione e di altri paeselli vicini.

- Estratto da *Irpinia*, fasc. II–III – marzo–giugno 1933, 125–137.
- TONIOLO
TONIOLO, GIANNI: *Storia economica dell'Italia liberale 1850–1918*. Il Mulino, Bologna, 1988.
- TREPPICCIONE
TREPPICCIONE, RICCARDO: Il brigantaggio nei documenti dell'Ufficio Storico (1860–1870). In *Studi storico-militari* 1995, Roma, 1998, 103–138.
- TUCCARI
TUCCARI, LUIGI: Memoria sui principali aspetti tecnico-operativi della lotta al brigantaggio dopo l'unità (1861–1870). In *Archivio Storico per le Province Napolitane*. Pubblicato a cura della Società Napoletana di Storia Patria, terza serie, anno XXI, Napoli, 1983 [1985], 333–396.
- TÜRR
TÜRR ISTVÁN: *A marsalai ezer. Válasz Bertani „Boszu a siron tul” című művére*. Pest, 1870.
- ULLOA
ULLOA, PIETRO C.: *Delle presenti condizioni del Reame delle Due Sicilie*. 1862.
- VIGEVANO
VIGEVANO, ATTILIO: *La Legione Ungherese in Italia (1859–1867)*. Libreria dello Stato, Roma, 1924.
- VILLARI: Lettere
VILLARI, PASQUALE: *Le lettere meridionali ed altri scritti sulla questione sociale in Italia*. A cura di F. Barbagallo, Napoli, Guida Editori, 1979.
- VILLARI
VILLARI, ROSARIO: Il banditismo meridionale alla fine del Cinquecento. In *Archivio Storico per la Calabria e per la Lucania* 42 (1975), 31–42.
- VITOLO
VITOLO, GIOVANNI: Rivolte contadine e brigantaggio nel Mezzogiorno angioino. In *Annali dell'Istituto Alcide Cervi*, n. 16, Dedalo, Bari, 1994, 207–225.
- ZERELLA
ZERELLA, FRANCESCO: La reazione di Ariano nel settembre 1860. In *Samnium*, anno XVI–XVIII (gennaio 1943–giugno 1945), n. 1–2, 23–44.

Térképmelléklet

